

Mazzocchi, Alessio Simmaco

In mutilum Campani Amphitheatri Titulum ... Commentarius

Neapolis 1727

Signatur: Res/4 Arch. 124

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen:

1. Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt.
2. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor.
3. Nennen Sie die Bayerische Staatsbibliothek als Eigentümerin der Vorlage.
4. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z. B. Urheberrechten, verantwortlich.

Usage Guidelines

Please observe the following usage guidelines:

1. The files are provided for personal, non-commercial purposes only.
2. Refrain from automated querying.
3. Attribute ownership of the original to the Bavarian State Library.
4. In using the files, it is your own responsibility to observe the rights of third parties, e. g. copyright regulations.

21
Ex dono A. Auctoris
doctrina, pietate, mansuetudine
ceterisque Christianis virtutibus
humilitate imprimis
donatissimi.
cuius amicitia fui contigit Neapoli MDCCXXXV

Arch. 124.

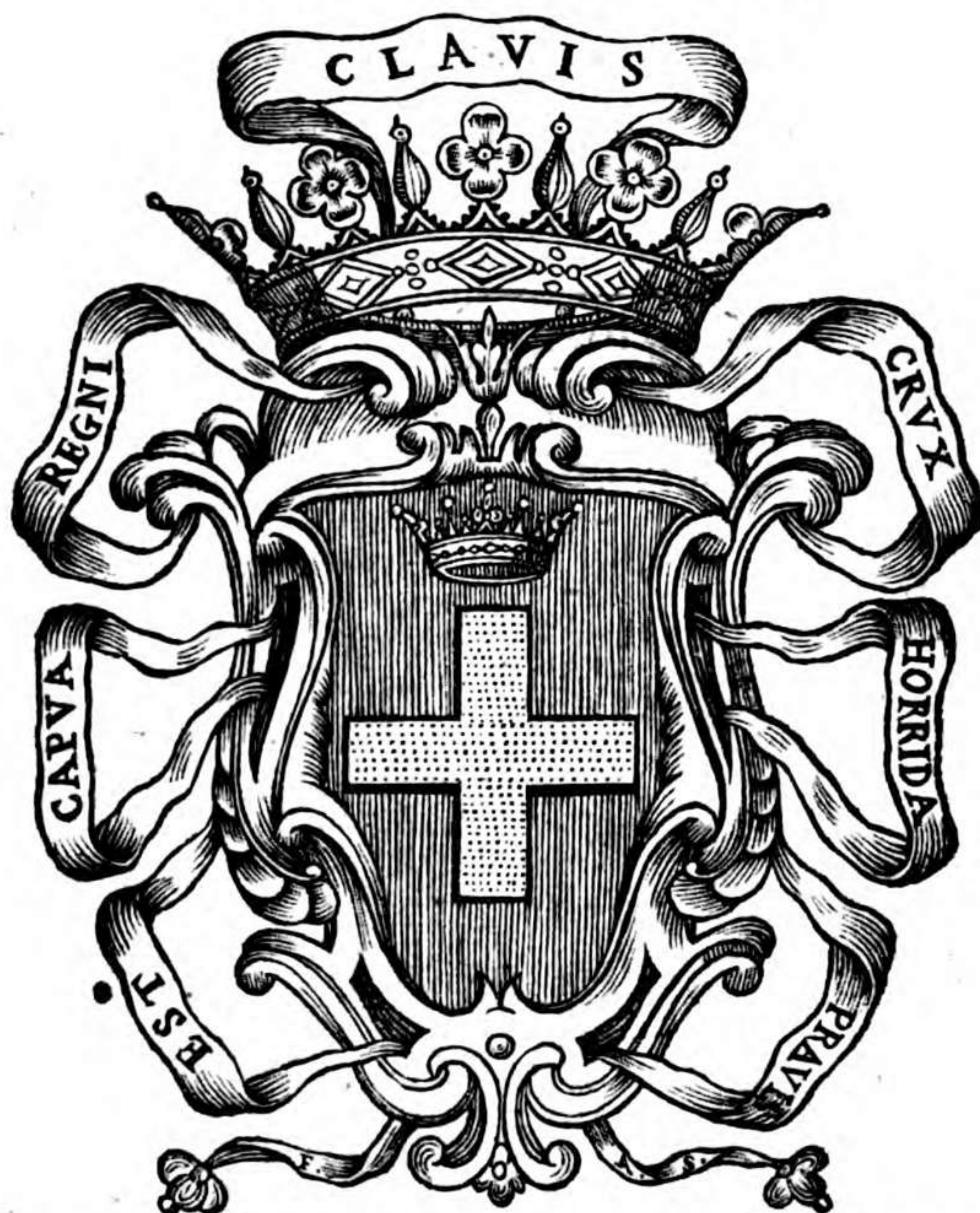
ALEXII SYMMACHI
MAZUCHII

Metropolitanae Ecclesiae Campanae Canonici Theologi

IN MUTILVM
CAMPANI AMPHITHEATRI
TITVLVM

Aliasque nonnullas Campanas inscriptiones.

COMMENTARIVS.

NEAPOLI ex typographia Felicis Muscae MDCCXXVII.

SUPERIORVM PERMISSV.

ILLVSTRISSIMIS AC GENEROSISSIMIS
CAPVAE SEXVIRIS

IOSEPHO A CAPVA CAPYCIO
CAROLO MAROTTAE

: : : : : : : : : : :

IOH. BAPTISTAE VENTRILIAE

NICOLAO CICERI

DOMINICO MAZZARELLAE

ALEXIVS SYMMACHVS MAZUCHIVS.

Von de Campano hoc tota Eu-
ropa celeberrimo amphitheatro
nihil admodum ante Langobardica tempora
proditum litteris inveniatur, & mirantur ple-

rique nostrum, & vero etiam vetustis scripto-
ribus quandoque succensent. Quanquam nihil
illi, quamobrem sint magnopere reprehenden-
di, commeruerunt: propterea quod ex tanto
auctorum veterum veluti incendio paucae,
quae superant, reliquiae, adeo etiam trunca-
tae ac laceratae ad nos pervenerunt; frustra ut
futuri simus, atque adeo injustissimi, si tam
mutilos scriptores, ac vix nonnullos tertia sui
parte superstites dicere testimonium coegeri-
mus. Vt ecce accuratissimus ille rerum Roma-
narum scriptor Dio Cassius, cum Capuae fi-
xisset domicilium, ibique suam historiam con-
scripsisset: fieri vix potest, quin aliqua suorum
voluminum parte hujus amphitheatri men-
tionem iniecisset. Sed luculentissima viri ma-
gni opera maximam partem desiderantur, ea-
que potissimum, quibus Caesaream comple-
tebatur historiam. Ita antiquis omnibus altum
silentibus, illud unum optare veniebat in men-
tem, ut inter tot litteratos lapides, qui quoti-
die deteguntur, ille potissimum in conspectum,
lucemque hominum prodiret, qui huic tanto
operi titulus exstitisset. Quoties, **ILLVSTRIS-
SIMI PROCERES**, tellurem, quam pedi-
bus proculcamus, pellucidam fieri cupivera-
mus, ut quo tandem recessu illud quantivis
pre-

pretii monumentum delitesceret , perspicere-
tur ? Itaque (quid enim moror ?) post quam
illa quamlibet mutila inscriptio ex amphithea-
tri ruderibus est educta nuperrime : dici vix
potest quanta gratulatio consecuta sit univer-
forum , tum eorum potissimum , qui rerum
antiquarum studio delectantur . Vestra vero ,
PRAESTANTISSIMI SEXVIRI , quanta
cura fuit , ut pretiosa illa antiquitatis lacinia ne
periret ? Nam & viro docto Francisco Cicca-
rellio , qui marmoris illud frustum e lapicida-
rum omnia corrumpentium ictibus servavit ,
gratias egistis : nihil vero antiquius habuistis ,
quam ut illud spectatissimo civitatis loco ad
memoriam posteritatis exstaret . Quare omnis ,
mihi credite , secutura aetas gratias **VOBIS**
aget , vestraeque laudes vigeant praeconio
saeculorum omnium , tamdiu quidem certe ,
quamdiu monumentum illud a **VOBIS** ser-
vatum fera posteritas intuebitur . Pulchrum
enim vero ac decorum est principibus civita-
tis tueri ac fovere litteras , eaque una cogita-
tione opes , deliciasque posteriores ducere : tum
vero ea monumenta , quibus patriae confi-
gnantur origines , religiose ac sancte servare
longe omnium praeclarissimum , eorumque fa-
scium potestate , quos concedidit **VOBIS** Pa-
tria,

tria , dignissimum. Atqui non custodistis VOS
tantum illud , verum etiam tanquam clari
honoratique viri reliquias , sic marmoris illud
frustum quodam veluti honore Mausolei pro-
secuti estis : nimirum ut non tuenda haec
modo , verum etiam in honore habenda esse
sentiant universi . Vtinam vero hanc men-
tem Deus immortalis civibus Campanis o-
mnibus daret , ut elogia , quae post tot alla-
tas a barbaris vastitates adhuc aetatem fe-
runt , & saltem in pretio haberent , quo
apud cultiores Italiae civitates esse intelli-
mus . Nam cujus est infaniae in ea marmora,
quibus majores nostri res suas ad aeternitatis
memoriam transmiserunt , debacchari , iisque
per summam injuriam in frustra concisis aut
ostiorum antas communire , aut , nequid foe-
dius dicam , scalarum gradus , retractionesve
instruere ; quibus cimeliis virorum principum
gazae ditiores evaderent ? Vtinam providentia
vestra , qua de hoc fragmento tam bene mere-
mini , ceteris in posterum religionem injiciat,
ne vetera hujus urbis epigrammata fabrorum
committant securibus ; atque adeo ne hoc ,
quantulumcumque illud est , quod e stupenda
amphitheatri mole vix adhuc restat , in cujus
reliquiis demirandis exteri homines tantopere
defixi

defixi haerent, vix ut inde avellantur, quassare & convellere per summum scelus, quod haecenus factum doluimus, porro persistant. In hoc nervos omnes atque vim vestrae auctoritatis exerite, non modo ne impune iis sit, quicunque illud in posterum violatum iverint: verum etiam ut facta tecta ejus operis & quantivis locentur, & vero etiam exigantur: neve committite, ut illae pauculae veluti e maximo naufragio tabulae, vivis ac videntibus VOBIS, insulsissimorum hominum paricidio discerpantur. Sed nae ego ineptissimus hominum, qui curarum vestrarum alacritati spatia, quae conficiat, quibusve sese coerceat, definire ausim.

Iam vero, quod mihi negotium dedistis, ut illud inscriptionis fragmentum a me supplementum justo etiam aliquo commentario illustrarem, comitas ea vestra fuit, & quaedam de me pronior existimatio; pro qua tum gratias ago, tum vero, quibus potissimum verbis utar, non invenio: mihi met vero ipse de hoc honore gratulor, quem longe amplissimum vestro de me judicio sum consecutus. Et vero cum pergratum mihi, perque jucundum est in rerum perscrutatione veterum volutari; tum de patriis potissimum originibus commentari longe
omnium

omnium jucundissimum : ad quae sponte mea propensissimum mandata vestra tantopere incitaverunt , ut veluti currenti stimulos admovisse videamini . Atque in eo quidem quid praestiterim , doctorum hominum esto existimatio : ne dum meum hoc levidense munus apud VOS verbis ornare satago , in ipso orationis vestibulo videar insolentius gloriari . Verum quidquid hoc est opusculi , quod in vestro nomine apparet , quamque illud cunque hominum pro suo quaeque captu atque ingenio aestimantium nanciscetur opinionem : vestri me tamen ordinis , quo nihil amplius , nihil illustrius in hac olim principe , terrarumque imperio dignissima , nunc quoque tamen non ultimi nominis civitate eminere potest , favor atque auctoritas unice confirmabit . Quamobrem opus VOBIS susceptum perfectumque auctoribus , VOBIS potissimum ipsis , GENEROSISSIMI PROCERES , sistitur ac dicatur : mecum vero agi praeclarissime existimabo , si ad ceteras urbis nostrae excutiendas origines , quod equidem ante hos aliquot annos non destitit facere , vestra in primis , quae potest apud me plurimum , excitaverit approbatio .

LE-

LECTORI BENEVOLO.

D*V*M haec typis ederentur, cumque, uti saepe fit, opus in manibus cresceret, multo certe magis quam praedixeram: scio me admirationi non paucis, nonnullis etiam joco ac ludibrio fuisse, quasi vero laureolam in mustaceo quaesierim; dum in una illustranda inscriptione, quo jure, quaque injuria nihil non infarciendo, moli potius, quam legentium commodo studuerim. Quibus ut brevi respondeam: jam primum omnium hoc scire volo universos, in nostrorum hominum haec commodum scribi; a quibus inire gratiam multo justius fuit, quam, nequa satietate externi homines distenderentur, satagere. Deinde cur Cardinali Norisio (cui litterae universae quando unquam invenient parem? ita in uno efformando totam se videtur impendisse natura) sed eruditissimo Card. Norisio cur non hoc vitio vertitur, qui tam spissum volumen in duobus Pisanis elogiis exponendis insumserit: mihi (si modo fas est magnis componere parva) lis intentatur, qui non pauca urbis nostrae epigrammata non magno hoc commentario simpliciter prosecutus? iam vero homines fastidiosos, quibus debent haec nostra ludibrium, prodire & coram dicere causam jubeo, ecquid in hoc commentario deprehenderint (tametsi secum si qui haec musitant, nego eos ullam scriptionis hujus laciniam lectitasse) quod non jure optimo positum fuerit. Hoccine illos offendit, quod de colonia Capua, totque adscriptis in eam supplementis fusius disse-ruerim? An aut ἀπεροδύτους ea tractatio fuit; aut omnino nullo operae pretio obscura antea res suo lumini est restituta? Dedicatio-nibus, inquis, tam copiose tractandis, aliisque non paucis digres-sionibus supersederi poterat. Atqui ego nunquam ivi inficias, quin una alterave pagella satis & amphitheatri titulus explanari, & supplementi ratio reddi potuisset. Verum ubi semel constitutum fuit, quae paucae nunc seorsum prodeunt inscriptiones, eas non parce ac jejune, sed, qui meus amor in patriam, atque in orna-tissimum magistratum, qui me huic operi admovit, observantia, affluentius aliquanto tractari: in eo, inquam, cum essem; nihil eorum ferme omissum fuit, quae quidem inter ipsam typographicam festinationem in mentem venire potuissent. Et norunt eruditi omnes plus otii saepe requiri ad eorum, quae cum quodam impetu funduntur, postquam ille calor defervit, delectum instituendum, ut quid admittere, quid respuere debeas, tecum statuere possis; quam ad implendam utramque paginam. Iam vero illam de dedica-

tionibus diatribam domi hoc ipso tempore mihi natam cur praetermitterem? Sic tamen a reliquo sejunxi opere, cuique ut liberum sit eam legendo praetervehi. Sic ceteris quoque digressionibus factum fuit, quas plurimum in notationibus seposui; ut & praeteriri facile possent; & tamen si quid vel novitate allicere, vel cuiusvis usui esse possent, eorum gratia non periret. Adhaec quod, antequam hoc, quod adhuc ex amphitheatro superest, non tam temporis, quam, ut confidentissime dicam, hominum corrumpat injuria, quam equidem potuerim totius operis tum pedaturam, tum orthographiam cum secutura aetate feci communem: spero me non ingrati navasse operam eruditis. Quid demum magnopere peccatum fuit, aut quid commiserui, quod amphitheatrali eo quocunque labore defunctus, de theatro etiam nostro cogitarim, ejusque rei gratia tria non amplius marmora exposuerim? Nam quoniam nostrae demum aetati hoc debebatur, nostri ut amphitheatri auctor cognosceretur: erat quoque praeclarum non ignorare quis THEATRI A FUNDAMENTIS (uti loquitur inscriptio) exstruendi curator existisset; tum quis REDEMPTOR PROSCENI, & quo anaglyptum illud spectaret, quod una cum amphitheatri titulo sub uno eodemque fornice ad S. Eligii visitur. Adjunxi quoque tertium ejusdem generis epigramma, ex quo, praeter cetera commoda inde ad quaeque redundatura, intelligeretur, quam ab antiquissimis temporibus scenicorum studio Campani tenerentur, quando in pagis etiam prope centum ante ortum Servatoris annis theatra publice exstruebantur. Spero me vel morosissimis reprehensorum causam probasse: cupio quidem certe. Utinam vero illud praestare possim, ut opus censoribus, quorum ejus operis exigendi jus fasque erit, ita perfectum atque probatum tradam, nihil ut sint improbatum, omnia vero, tanquam ex lege dicta operi faciundo facta, comprobantur veniant. Sed si in aedificiorum operibus exigendis columnas ad perpendiculum exigi posse negat Tullius: (*) quanto magis in his operibus philologicis, ubi solis saepissime conjecturis veritas exploratur, danda est venia, si minus omnia, tanquam aurum ad obrusam, sic ad certae rationis iudicium exiguntur.

Doctorem virorum de Campano amphitheatro testimonia.

ACTIVS SINGERVS SANNAZARIVS epigrammaton libro 11.

Dlcite semidei, silvarum numina, Panes,
Et si qua adventu es nympa fugata meo:
Cui licuit tantas saxorum evertere moles,
Quas jam disiectas vix nemora alta tegunt?
Hisne olim sueta est cuneis Campana juventus
Amphitheatrales laeta videre jocos?
Nunc ubi tot plaususque hominum vocesque canorae,
Tot risus, tot jam gaudia, tot facies?
Scilicet, heu fati leges, rapit omnia tempus:
Et quae sustulerat, deprimit ipsa dies.

ANTONIVS SANFELICIVS in aureo opusculo de origine & situ Campaniae pag. 26. nuperae editionis notis illustratae Neap. 1726.

De quo (Campano agro) Poeta cum felicitis terrae signa indicasset:
Talem dives arat Capua. georg. 11, 224.

Opulenta erat, cum ille georgica canebat: nihil tamen ad illam Capuam, quae ad immortalem sui memoriam publicorum operum erexit spectacula. Exstant ex iis duae amphitheatri moles opere Dorico, tam vastae eaque architectura, ut nemo sit, qui primo ejus aspectu non obstupescat; nam quamvis immanium barbarorum ferro incendiisque lacera & corrupta, triumphantis tamen urbis repraesentat imaginem. Non longo hinc intervallo, non tam effuso sumtu, sed absoluta itidem arte visitur tribus porticibus amplissima cryptoporticus, quae tam longo aevo contra vim temporis resistit. Adscripsissem integra, ni rimis fatiscerent parietes, nive testudines stillicidiis essent obnoxiae: dignum profecto opus, quod sartum tectum locetur. Animi causa huc Campani patricii ad antemeridianam inambulationem conveniebant, pomeridianasque sessiones; ubi otiosas diei horas, quavis caeli exclusa injuria, transigebant. Circa haec loca aratro passim eruuntur priscae aeris, argenti, auri pulcherrima numismata, tum doctissimorum manu artificum sculptae gemmae, parioque e marmore elegantissima signa, praestantissimae civitatis deliciae.

Idem Carminum Iuvenilium lib. 111 de Campano
amphitheatro carm. VI.

Immanem quisnam molem, quis grandia saxa
Aequavit caeli nubibus aligeris?
Montibus impositos montes quae deinde ruina
Dejicit e caeli nubibus aligeris?

*Celsa giganteis manibus fabricata superba est
Machina, forma tamen Daedaleo ingenio.
Mirati sunt Graeci impostum Pelio Ossam,
Impia gens superis cum fera bella ciet:
Hoc opus egregium miretur Graecia, summa
Quod vicit rupes vertice Thessalicas.
Auricomus nunquam Iboebus spectavit Eoo
A Gange ad Gades, Herculeumque mare.
Campani hic plausere olim juvenesque senesque,
Et festo resonant alta Tifata sono.*

IVSTVS LIPSIVS in libello de amphitheatris quae extra Romam
cap. I, Capuae amphitheatrum vocat *magnificum*, & e solido marmore.

LAVRENTIVS SCHRADERVS in monumentis Italiae pag. 258.

*Ejus (Capuae) magnificentiam ruinae ostendunt, in quibus aurea, ar-
gentea, aenea numismata, gemmae, marmora, aliaque luxus indicia quo-
tidie ab incolis effodiuntur. Inter ruinas praeter cetera insigne amphithea-
trum marmoreum, quod quatuor porticus videtur habuisse, quarum ex-
trema (non tantum extrema, sed & altera quae pone sequitur) ex ingen-
tibus quadratis lapidibus fuit non calce caementove, sed ferro plumboque
compactis. Ingressus patuit locis duobus, qui adhuc paene integri sunt, &
visuntur bina capita marmorea, unum viri, alterum mulieris.*

Tum de cryptoporticu statim haec subjicit:

*Praeterea fornices quidam subterranei ita deducti, ut si quartus ad-
deretur, quadrangulum efficerent: habuit in universum fenestras xcvi lu-
men superue praebentes, januas triginta. Lati sunt etiam & amplii, sed ad
quem usum exstructi sunt, incertum est. Exstat inter vineta etiam portae
unius locus, & sive templi sive thermarum vestigia, ubi nunc est monaste-
riolum Capuccinorum. Fatus autem ille locus, qui habitatur, & qui Ca-
puae nomen habuit, nunc S. Mariae dicitur, a templo ibi exaedificato, duo-
bus a Capua nova miliaribus habitata, &c.*

In CAMILLI PEREGRINII senioris Capuae primicerii manu
exaratis poematibus exstat hoc de amphitheatro carmen,
quo Capuam loquentem sic facit:

*S'Eroi, se Dei questi superbi marmi
Di sì gran mole insin' al cielo alzarò,
Ch' al mondo, d'ogni maraviglia a paro
Già poteo di valor loda recarmi:
Ne le ruine sue, ch' a tomba farmi
Di gloria mille e mille anni restaro
Salde a l'offese ognor del tempo avaro,
E di Barbare genti al foco, a l'armi,
Vie più ch'in carte del noio antico stato
La potenza si legge, e lo splendore,
Non le delizie pur, le pompe e gli agi.*

Emu-

*Emula fui di Roma, e se del core
A l'ardir non ostava immobil fato;
Foran piu chiari i miei Guibelli, e Magi.*

GEOGRAPHIAE BLAVIANAE to.8. p.175.

Visuntur hodie ejus (Capuae) altero ab nova Capua lapide peringentes ruinae . . . eae sunt portae semirutae, amphitheatrum, quod aliquo modo describit Laurentius Schraderus in Italiae monumentis; immensa porticum, thermarum, aedificiorumque publicorum rudera: praeter haec longa vasta-que aquarum receptacula subterranea, & castella, quae, qualis & quanta fuerit antiqua urbs abunde testantur. Capitolii Capuani mentio apud Suetonium in Tiberii principis vita cap.40. &c.

PETRVS LASENA in gymnasio Neapolitano p. 137. postquam a Tyrrhenis Campanis ludos gladiatorios Romanum derivasse ex Nicolao Damasceno (cujus locum gratulor a viro docto eodem modo intellectum, quo nos p.115. interpretati sumus) demonstrasset; subjungit in hunc modum:

Onde di vantaggio parmi dover affermare, nel modo che sopra abbiamo conchiuso del nostro ginnasio, che il famoso anfiteatro Capuano, di cui è ancora qualche notabile avanzo, fosse il modello, e l'essempio anche del piu magnifico, che sia poscia in Roma stato ammirato; e cio con piu probabile congettura, che dell'anfiteatro Veronese non abbia fatto il Saraina. Ma io tutte queste, & altre cose a cio attenenti, lascio di proposito a PELLEGRINA PENNA, (Camilli Peregrinii junioris antiquitates Campanas, quas postea ignis absumsit, designat) a cui l'istoria di questa Città sia soggetto particolare.

CAMILLVS tamen PEREGRINIVS junior ad Campanae coloniae tempora, contra quam Lalena senferat, opus amphitheatri retulit: haec enim habet in Campania Felice p.723.

Di così alta nuova felicità di Capua (colonia) non mostrano aver avuta notizia quei nostri Capuani, che nel secolo passato si persuasero (e n'è rimasta la medesima opinione a' presenti) che i suoi maggiori edificii, e singolarmente il marmoreo anfiteatro, non possano essere stati opere, che de' tempi della sua antica emulazione co' Romani. Ma di sentenza così disfavorevole a' geminati meriti della patria, & al vero puo essere manifesto disinganno, per lasciar ogni altra piu lunga considerazione, che nè men' essa Roma prima di Augusto era di nobili edificii ornata, come da lui poi fu resa, ut jure sit gloriatus (per usar le parole di Suetonio nel cap. 29. del lib.2.) marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset. Et l'anfiteatro Romano, ch'è tuttavia per molta parte in piede, alla cui pianta è del tutto simile, benchè di misure alquanto minori, quella del nostro, non fu opera d'altri, che dell'imperator Tito. Ma di queste cose distesamente converrà ragionarsi in altro molto piu opportuno luogo.

Vir doctissimus postremis his verbis peculiare opus indicat, quod
de

de amphitheatro scripserat, de quo Paschalis in calce hist. primae Ecclesiae Capuae p. 116. ait: *Servabatur inter haec (incensa Peregrinii opera) quindecim digesta per capita de Amphitheatro pererudita tractatio. Quin & ipse Peregrinius idem opus designat in Camp. Fel. p. 117. his verbis: I quali (anfiteatri) solean collocarsi per la loro lunghezza da settentrione verso mezzo giorno, per rendergli alquanto men noiosi ne' caldi estivi, come dichiareremo altrove.*

VINCENTII ZITI Campani pag. 354.

*Machina eccelsa, Anfiteatro altero,
Qual benche rotto in cento parti e cento,
Pur rassembri dell' arte almo portento
Del tempo ad onta ingiurioso e fero.
Ammiro in te del secolo primiero
De' nostri Eroi l'ingegno e l'ardimento,
E dal tuo muto favellare i' sento
L'alta possanza de l'antico impero.
Liete vantinsi pur l'alme Latine
Di terme, d'obelischi e di teatri,
Meraviglie del mondo, opre divine:
Che i lor fregi appo i tuoi son vili, ed atri,
Benche ingombro ne stii fra sterpi, e spine,
Anfiteatro onor d'Anfiteatri.*

CAELESTINVS GVIGGIARDINVS in Mercurio Campano per-
honorifice de hoc amphitheatro loquitur, scripto quoque in illud epi-
grammate: qui nunc liber non est ad manus.

IOHANNES MABILLONIVS vir mira eruditione ac modestia in-
itinere Italico haec habet pagina, ni fallor, 103.

Capuae veteri, quae altero milliari a nova dissita est, adjacet amphitheatrum, quod quadraginta millia spectatorum capiebat. (numerum istum spectatorum Mabillonius e Paschali desumpsit: sed si Flavium amphitheatrum LXXXVII millia ex P. Victore capiebat, paullo infra hunc numerum in nostro spectare potuerunt) Cryptoporticus centum octoginta columnarum triquadrato ordine constructa: (haec quoque ab eodem Paschali ficta ad libitum) nunc etiam priscam aedificii magnificentiam parietes reliqui ostentant. Ecclesia major aliquid itidem retinet venerandae antiquitatis &c.

Demum Galliarum lumen illud BERNARDVM DE MONT-
FAVCON, virum satis suorum luculentissimorum operum praeconio
celeberrimum, quo pacto praeterire possum? Is in diario Italico edito
an. 1702. initio cap. 22. haec habet.

In Capuae veteris vestigiis sistimus parumper spectandis, maxime amphi-

*Amphitheatri rudericibus : quod quidem uni Romano Coliseo magnificentia, am-
plitudine & ornamentis paullum concedebat ; ceteris vero , quorum hodie
vestigia comparent , longe praeerat : quatuor architectonices ordinibus perin-
de atque Romanum decorabatur . In primi sive inferioris ordinis epistyliis
capita numinum egregie caelata visuntur hodieque : in secundi icones ab um-
bilico eorundem numinum inerant ; in tertii epistyliis integrae statuae ere-
ctae (hanc distributionem capitum , protomarum , & integrarum statua-
rum a Paschali videtur sumsisse vir summus : sed integrae statuae nullae
haecenus mihi visae , & dubito , an summis arcibus commode aptari po-
tuerint) quod ornamentum genus a Romano Coliseo aberat : eratque sane res
admodum singularis , totam veterum numinum turbam uno circuitu ger-
mana singulorum forma dispicere . Ambitus exterior ingentibus saxis con-
stat , interiora vero lateritia sunt . Quae supersunt reliquiae , in dies amo-
ventur , variisque usibus pro libidine destinantur . Qua die istac iter habui-
mus , primi ambitus lapides eruebantur sternendae publicae viae . Hand pro-
cul amphitheatro erigitur triumphalis arcus iam ornamentis spoliatus suis ,
quem perinde atque amphitheatrum extra muros veteris Capuae fuisse nar-
rant . Cetera nobilissimam antiquam urbem spectantia accurate descripta
sunt in veteris Capuae ichnographia simul & scenographia studio & opera
Caesaris Costae olim Archiepiscopi Capuani edita, & typis data Neapoli anno
1676. (a Ioh. Petro Paschali) additis rerum & monumentorum explica-
tionibus .*

IOSEPHI A CAPVA CAPYCII

Campanorum sexvirum primi ad auctorem.

COm' altamente, *ALESSIO*, il tuo pensiero
S' inoltra a penetrar l' interna parte
De' secoli vetusti, e con qual' arte
Discerne involto d'atra nebbia il vero!
D'ovre eccelse, onde ben degna d'impero
Fu l'alma Patria, alla Città di Marte
Emula un tempo, le vestigia sparte
Traggi di Lete omai tacito e nero;
Di letizia, e d'onor con atti adorni
L'ombre de' Padri antiche e venerande
Farti corona intorno, e dirti or parmi:
Siccome, *ALESSIO*, illuminando i marmi,
Di noi ravvivi alta memoria, e grande,
Viva il tuo nome eterno in chiari giorni.

Ejusdem ad illustrissimos sexviros Campanos
de amphitheatro tuendo.

VOi, ch' a l'alma Città, pria donna altera
Del felice terren reggete il freno,
De gli anni ad onta or ravvisate appieno
Del Campano splendor l'immagin vera.
L'ampio immenso COLOSSO (*) o quant'egli era
Di rupi adorno, anzi che marmi, il seno!
Quante immagin d'Eroi lui'n guardia avèno!
Qual d'eccelse colonne eletta schiera!
Pur miratelo, abi vista acerba e dura!
Squallid'or giace, e depredato e vinto
Da barbaro furor, dal tempo avaro!
Ecco a voi si rivolge, a voi la cura
Ne commette la Patria, ab non sia estinto
Segno di suo valor unico e raro.

Ga-

(*) Campanum amphitheatrum saepe co- de in hoc opere pag. 141. 145. & not. 84. vide
lossum Excerptus appellat, cujus locos vi- etiam not. 76.

I A N V A R I I M A I E L L I

Metropolitanæ Ecclesiæ Neapolitanæ Canonici

AD IOSEPHVM A CAPVA CAPYCIVM.

C *Hiaro spirto gentil, ch' alta fortuna
Dal duro calle di virtù non parte,
Cui par non vide in lieta sorte, o bruna
L' emula gente al popolo di Marte.
Ben la futura età per Voi quest' una
Maraviglia vedrà d' ardire, e d' arte,
E i fatti egregj, ch' or Alessio aduna,
Sovra 'l marmo serbar le dotte carte.
Mentre ambi intenti a ristorare i danni
Siete dell' opre auguste, onde fu adorno
Più ch' altronde, e felice il terren nostro,
Non fia che sparga oblio tenebre intorno
All' alma patria, e dal furor degli anni
Securo andrà l' immortal nome vostro.*

N I C O L A I C A P A S S I

In gymnasio Neapolitano primarii juris interpretis

A D A V C T O R E M.

B *En da queste del tempo eccelse spoglie,
Ov' a l'occhio il pensier contende il vero,
Scorgi, ALESSIO, di Capoa il grande impero,
E più di lui, che tutto doma e scioglie.
Ma qual di Febo diè su sparte foglie
La Vergine Cumana il senso intero,
Tal de la prisca età tuo 'ngegno altero
Da ciechi infranti marmi il ver raccoglie.
Or la superba mole, e i saldi monti
Indarno al ciel la nobil Donna ergeo,
Se guasta l'armi del fier Veglio ban l'opra;
Sol tuoi pensieri a chiare imprese pronti
Dolce di madre amor destar poteo,
Perche l' alte memorie oblio non copra.*

NICOLAI CYRILLI in Neapolitano gymnasio primarii
medicinae professoris de amphitheatro Campano.

ΤΟῦτο κωμηγετικὸν τὸ θέατρον, ὁδοιπὸρ, ὃ λεύσσει,
Στήσατο μὲν Κάπυος παμβασιλίωσα πόλις.
Ἀλλὰ διασπαθὲν, πυμάτων παραπλήσιον ἤδη
Ὦρης, σῶσε δυοῖν διὰ σαοφροσύνη.
Καὶ γὰρ ἀπ' Αὐστριακῆς πάτριον ποτὶ γαῖαν ἱκάνων
ΚΑΠΥΚΙΟΣ, κλείους κηδόμενος πατρίδος,
Δυσσεβέων ἀνδρῶν τὰς χεῖρας ἔερξεν ἀνηλεῆς
Πρὸς τὰδε τ' ἀρχῆς μνήματα μαινομένων.
ΜΑΖΟΧΙΟΣ δ' ἡμίπλωτον πάλ' ἔδειμε γραφῆτιν,
Οὔτε βίλῳ ἐχθρῶν δευδιός, οὔτε χρόνῳ.
Εὖ μάλ', ὅσον γὰρ τ' ἀρχῆς σημεῖα παλαιῆς
Ζήσεται, ὃ Καπίης λησόμεθ' αὐτονόμῃ.

Quam molem mirare astris capita alta ferentem,
Capvadum stitit banc imperiosa domus.
Quam nisi servasset virtus praeclara duorum,
Iam discerpta diu membra solo aspiceres.
Alter ab Austriacis patrias delatus ad oras
CAPYCIUS, decori ut prospiceret patriae,
Audaces hominum contra haec monumenta furentium
Imperii, oppressit continuitque manus.
Alter semirutam instaurat, sibi nil metuentem,
MAZOCHIVS, longi a temporis invidia.
Quamque diu imperii haec stabunt vestigia prisca,
Haud Capuae nomen nox taciturna premet.

GALEOTTI IVNIANI Metropolitanae Ecclesiae
Campanae Canonici de eodem.

Ergone quae celso moles surgebat Olympo,
Corruit? heu superi quale scelus luitur!
Semisepulta solo squalent simulacra deorum,
Trunca aures, truncis naribus atque comis;
Quae lapicida ferox media inter rudera nactus,
Laedere crudeli vulnere non dubitet.
Gloria Campani sic concidit amphitheatro,
Quo nihil in toto pulchrius orbe fuit,

*Moenia uti Babylon , ut diruta templa Quirinus
Vidit , ut excidium Troia perusta suum .
Pyramidum pars magna , Pharus Pharus illa , Colossus
Quem Rhodos aequavit nubibus , en ubi sunt ?
Omnia ad occasum properant : rapit omnia saeculi
Vis , operi & magno magna ruina manet .*

A V C T O R I S D E E O D E M .

A Ere quae vacuo cernis pendentia saxa ,
Et male congesta rudera magna strue ,
Clivorumque orbes , quos graminis herba pererrat ,
Horridaque indecori germine dumus habet :
Hic astris propiora reflexilis amphitheatri
Culmina se aeriis nubibus abdiderant .
Campana bis plebes gradibus , sanctusque senatus
Vtriusque illecti muneris illecebris
Plaudebant , seu cum diro Samnite secutor ,
Cum Threce aut Gallus compositus batuat :
Seu Myrmilloni carmen , **NON TE PETO , PISCEM
GALLE PETO , QUID ME GALLE FUGIS ?** canitur :
Millia seu , quotquot fictis rudis instruit armis ,
Committi placeat densa humeris paria .
Pegmata quid memorem modo contingentia caelum ,
Repere humi nexus mox resoluta suos ?
Cernere jam videor rictu indignante leones ,
Audire atque ursos , ac genus omne feras
Frendere , & indomito spumas agere ore cruentas .
Vae , fontes animae , quos fuga nulla manet !
Quis tamen , o cives , furor est haurire cruorem
Luminibus , caedem & plausibus excipere ?
Verum olim haec fuerint . Nam quo nunc ludicra , quo nunc
Tot pompae , quo tot nunc abiere neces ?
Nec caveae de mole super , nisi triste cadaver ,
Et bustum cineri quod parat ipsa suo , est .
Quaeque supercilio feriebat sidera , turpa
Heu jacet , agricolae ludibrium & pecori .
Quid tantum mortale genus virtute superbis
Aut opibus ? quid non proterit hora fugax ?

Reverendiss. Dom. Canon. D. Ianuarius Maiellus videat, & in scriptis referat. Neap. 7. Octob. 1726.
DOM. ANTONIVS CANONICVS CASTELLI VICAR. GENER.
D. Petrus Marcus Giptius Can. Dep.

EMINENTISSIME ET REVERENDISSIME DOMINE.

I Vssu Em. T. legi librum, cui titulus *De Campano Amphitheatro* conscriptum, a Viro sapientissimo Alexio Symmacho Mazochio Metropolitanae Ecclesiae Capuanae Canonico Theologo; neque in eo quidquam reperi Catholicae Fidei, & Christianis moribus absouum. Auctor enim insigni pietate ornatus locupletissimam penitioris doctrinae suppellectilem ad fovendam pietatem, patriamque illustrandam unice contulit. In hoc autem opere, quod, si iudicio meo Em. T. auctoritas accesserit, typis quantocius mandandum censeo, Vir egregius Campanae gloriae, rerum vicissitudine, & temporum injuria jam prope evanescenti, super ipsas magnitudinis ejus ruinas, *Exegit monumentum aere perennius, quod non imber edax, nec fuga temporum possit diruere.*

Em. T.

Additiss. & Obsequentiss. Famulus
Ianuarius Maiellus.

Attenta supradicta relatione imprimatur. Neap. 5. Novemb. 1726.
DOM. ANTONIVS CANONICVS CASTELLI VICAR. GENER.
D. Petrus Marcus Giptius Can. Dep.

Rev. D. Iacobus Grazini videat, & in scriptis referat.
MAZZACCARA REG. VLLOA REG. ALVAREZ REG. PISACANE REG.
CRIVELLI REG. THOMAS REG. VENTVRA REG.
Provisum per S. Em. Neap. 9. Octob. 1726. Mastellonus.

EMINENTISSIME DOMINE.

T Vo, Eminentissime Princeps, imperio librum *In Campani Amphitheatri titulum, aliasque nonnullas inscriptiones Commentarius* D. Alexii Mazochii cathedralis Capuae Canonici Theologi, summa rerum prudentia, ipsoque florentis linguae Latinae genio conscriptum perlegi, in quo non modo nihil notavi, quod Regiam jurisdictionem laedat, vel Christianos mores corrumpat; sed summo opere sum gratulatus, quod res praestantissimus scriptor tam eruditissime in hoc commentario enucleavit. Quapropter eum, tum doctissimi viri, tum operis nobilitatis merito, formis literariis consignari publicum decus censeo. Neap. 7. die Maii. 1727.

Em. T.

Additissimus Famulus
D. Iacobus Grazini.

Visa relatione imprimatur, & in publicatione servetur Regia Pragmatica.
MAZZACCARA REG. PISACANE REG. CRIVELLI REG.
THOMAS REG. VENTVRA REG.
Provisum per S. Em. Neap. 27. Maii 1727. Mastellonus.

I N D E X C A P I T V M.

CAP. I. I N priores duas elogii lineas. 3.	III. Quo ritu templa, hostium bona, arae, signa consecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica sacrari oporteret. 97.
I. Quoties Capuam deducta colonia fuerit. 3.	IV. De rerum singularum encaeniis. 102.
II. De Capua a C. Iulio colonia constituta. 14.	CAP. IV. In alterum amphitheatrale epigramma per eadem haec tempora repertum. De Campano apodyterio, catabulo, & ludo gladiatorio. 107.
III. Vnde Felicis nomen Capuae obvenit. 27.	CAP. V. De Campanorum studio in omne genus ludos praecipue gladiatorios. 113.
IV. De Campanae coloniae supplementis ab Octaviano conscriptis. 33.	CAP. VI. Campani amphitheatri descriptio. 120.
Auctarium prius. De Campana pertica & praefecturis. 41.	CAP. VII. De Campano amphitheatro per seculora saecula.
Auctarium alterum. De Campanae coloniae terminis litteratis. 51.	I. Variarum ejusdem appellationes. 133.
V. De tempore constructi amphitheatri, & Campani aerarii viribus. 57.	II. Amphitheatri Campani per seculorem aetatem historia. 139.
CAP. II. In proximos duos tituli versus. 65.	CAP. VIII. De Campanorum scenicis, eorumque theatro.
CAP. III. In postremas duas elogii lineas. 73.	I. Campanorum in scenicos ludos studium. 146.
DIATRIBA de dedicationibus. 79.	II. De Campano theatro. 155.
I. Vera dedicationis notio traditur. 79.	ADDITAMENTA. 165.
II. Templorum & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret. 91.	

I N
CAMPANI AMPHITHEATRI
T I T V L V M

Aliasque nonnullas Campanas inscriptiones

COMMENTARIUS.

VPER hoc ipso mense Septembri hujus anni MDCCXXVI
cum amicissimus, idemque eruditus vir Franciscus Cicca-
rellus literati fragmenti inter rudera amphitheatri reperti
exemplum ad me detulisset in hunc modum :

IA·FELIX·AV
FECIT
IANVS·AV
T·COLVMNAS·AD
IVS·HADRIANV
PIVS·DEDICAVI (*)

statim intellexi ad totius operis titulum pertinere : praesertim cum
praegrandibus literis constaret, & ad portam ipsam amphitheatri, quae
aestrum spectat, erutum fuisset. In hunc vero maxime modum sup-
plevi :

A

CO-

(*) Characteres nactus non eadem proportio-
ne decrecentes, qua in ipso marmore, hic quidem
ut potui exhibui. Ceterum marmor cum supple-
mento exactissime in aes incidendum curavi: nam
praeter cetera quae commentarius docebit, chara-
cterum etiam spatiorumque exacta proportio, sic
restitutum oportuisse significabit.

COLONIA. IVLIA. FELIX. AVG. CAPVA

FECIT

DIVVS. HADRIANVS. AVG. RESTITVI
IMAGINES. ET. COLUMNAS. ADDI. IVSSIT
IMP. CAES. T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS

AVG. PIVS. DEDICAVIT.

(*) Aut
tale aliquid.

2

Vtrinque enim marmor & exaequo fuisse supplendum vox FECIT, quae alterius lineae media ferme occupat spatia, satis indicabat: plus vero aliquanto initio quam fini adjiciendum fuisse eadem quoque vox admonebat, quae dextrorsum propius accederet. Ac ne multis, recte necne suppleverim, afferetur hoc commentario ratio. Dum enim singulas inscriptionis partes lustrabimus, simul vix aliter elogium sese habuisse intelligetur.

Ac fragmentum ipsum quod attinet, est illud quidem e candido marmore, sane quam elegantissimis characteribus insculptum, iisque prope *συνταγματικαίς*; sed ita ut per singulas paullatim lineas decrescant, ut deorsum spectantibus, secundum opticae leges, aequales omnes viderentur: sic enim politiore illo Antoninorum saeculo consuevere. Dimensiones vero has habet area literis exarata, (nam de corona ceterisque ornamentis taceo) ut tres maxime romanos pedes altitudinis habeat, quatuor fere in latum excurrat: ut literarum, ita ut supplevi, integras strigas ad decem eoque amplius pedes fuisse exporrectas oporteat.

Hunc vero commentarium sic nos quidem partiemur, ut tria huius epigrammatis commata binis singula versibus comprehensa, totidem capitibus exponamus: tum alteram quoque amphitheatralem inscriptionem per eadem haec tempora detectam dabimus: deinde quae

quae olim, quae nunc hujus amphitheatri facies: quod ei per sequiora tempora fuerit nomen, quidve eo tum factum fuerit, exequemur: postremo ad theatricas quasdam inscriptiones digrediemur.

Hujus
commen-
tarii par-
titio.

C A P V T I.

In priores duas elogii lineas.

COLONIA. IVLIA. FELIX. AVG. CAPVA) Ita primum hunc versum meo periculo constitue: id quod & vetus apud Frontinum Campanae coloniae nomen *Colonia Iulia Felix*, de quo deinceps, declarat, & linearum quoque proportio id suadet: ac demum ratio ipsa nominum coloniarum, in quibus nominandis eandem fere, quae in libertis servatam consuetudinem deprehendo; itaque sicut hi post manumissionem, patronorum praenominibus nominibusque assumptis, vetera sua nomina cognominum loco habuere: sic postquam in aliquam civitatem deducta colonia fuit, ejus nomine, a quo deducta erat, saepe accepto, proprium civitatis nomen in cognomen transibat; vox vero COLONIA tanquam praenomen praefigebatur. Sic quoniam lege Iulia Capua deducta fuit, IVLIA est appellata; nam de voce FELIX suo loco dicam. In eundem modum sunt *Colonia Iulia Augusta Parma*, *Colonia Iulia Fanum Fortunae*, *Col. Iulia Hispellum*, *Col. Iulia Paterna Narbo Martia*, *Col. Iulia Paterna Arelate* (in postremis autem hisce duabus illud *Paterna* curiose additum, ut ab Iulio patre, non a Iulio Octaviano deductas notetur) & sexcenta id genus. Interdum tamen nomen proprium civitatis in derivativum transit ut *Colonia Felix Augusta Nolana*, & aliae in eundem modum. Eadem ratione hic CAMPANA pro CAPVA poni potuisse affirmarem, (nam & Velleius lib. i i cap. 81. *Coloniam Campanam* dixit) si id primae lineae spatia admitterent, cujus literae & grandiores ceteris, & vero etiam disjunctiores existunt: sed & vox FECIT, quae sequitur, a mediis spatiis longiuscule abiret, si CAMPANA pro CAPVA positum fuisset.

Colonis
fere ut li-
bertis no-
va imposi-
ta nomi-
na.

Quoties Capuam deducta colonia fuerit.

COLONIA) Colonia fuit, non municipium Capua. Tacitus qui
iii hist. 57. *municipia coloniaeque* dixit, illud fort. ad Puteolos, hoc ad

Inter co-
lonias mu-
nicipiaque
discrimen.

Quando
Capua mu-
nicipium
fuerit.

Capuam retulit, quam XIII annal. 31. *Coloniā* diserte vocavit. Cetero-
roqui confusa interdum fuere haec duo vocabula. Gellius XIII, 13.
Municipes & Municipia verba sunt dictu facilia, & usu obvia, &
neutiquam reperias qui haec dicat, qui scire se plane putet quid di-
cat. Quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia populi Roma-
ni sit, non & se municipem esse, & populares suos municipes esse di-
cat? Quid tamen proprie *Municipium* a *Colonia* differret, ibidem
Gellius luculenter exponit: *Municipes*, inquit, *sunt cives Ro-*
mani ex municipiis legibus suis & suo jure utentes: muneris tantum
cum populo Rom. honorarii participes, a quo munere capeſſendo ap-
pellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Roma-
ni lege adstricti. Contra vero de coloniis ait: *Coloniae non veniunt*
extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex civi-
tate propagatae sunt, & jura institutaque omnia populi Romani, non sui
arbitrii habent. Haec quamvis translatitia, eo tamen huc comporta-
vi, ut ad ea quae de colonia Capua enarranda sunt, veluti aditus mu-
niatur: praesertim cum & municipium olim aliquando fuisse Ca-
puam compertissimum habeamus. Nam ex eo usque tempore quo
T. Veturio Calvino, Sp. Postumio Cos. qui est annus V. C. ccccix,
(sequor fastos Sigon.) civitas Campanis data fuit, usque ad proditam
Hannibali urbem, quando a Romanis devicta in praefecturae formam
est redacta, inter municipia fuisse numeratam oportuit. De civi-
tate Campanis data meminit Ennius apud Censorinum *de die natali*:

Civeis Romanei tunc factei sunt Campanei.

meminit & Velleius I, 14. *Abhinc annos autem ccc. Sp. Postumio,*
Veturio Calvino Cos. Campanis data est civitas, partique Samnitiū
sine suffragio. Nam quod Livius ad L. Furium, C. Maenium con-
sules refert, idest quadriennio ante Velleii notam: id vero non in-
commodat, quia de solis equitibus ibi Livius commemoraverat:
Campanis, inquit, equitibus honoris causa, quia rebellare cum La-
tinis noluisse, sine suffragio civitas data. Ab anno ergo ccccix,
quo, Velleio teste, universis Campanis civitas data fuit, usque ad
annum dxvii, quo in praefecturae formam redacta est, Capua
municipii jure sine suffragio gavisa fuit: ex quo efficiebatur, ut in
legionibus uti cives, non in auxiliis uti socii, Campani adscribe-
rentur: eoque amplius, ut connubiorum cum Romanis jura asse-
querentur: unde cum primum Capuam venit Hannibal, multae no-
biles Campanorum familiae affinitate cum Romanis junctae erant:
ceterum suis legibus, suisque sacris utebantur, eratque eadem reip.
forma quae ante fuisset.

De-

Devicta demum civitate, ac Romanorum jugo accepto, una ex Romanis praefecturis, quas Festus enumerat, fuit, accipiebatque quotannis ab Roma praefectum qui jura daret. Isque status civitatis fuit per annos CLI I, quod Velleius usque ad deductam a Caesare coloniam colligit. Quanquam vero per idem spatium deducta non semel eorum civium, tum militum colonia fuit, jus tamen Campanis usque ad legem Iuliam agrariam non restitutum idem Velleius affirmat: quod, quemadmodum sit accipiendum, deinceps exponam.

Capua
una ex
praefectu-
ris.

Quando autem Capuam ante C. Iulium non semel coloniam deductam, modo admonebam, ac ter quoque post eundem comperio: operae pretium fecerim, si tam diffitae antiquitatis quam potero maxime dispulsa caligine, quoties Capuam adscripta colonia fuerit, quoties insuper tentata explanare aggrediar: praesertim cum & Coloniae vox de qua hic commentamur, id sibi suo jure postulare videatur.

Quoties
Capuam
deducta
colonia.

Ac memini Lauredanum virum doctum ad illud *Capuae & Leocreanti*, quod in II Agr. num. 34. legitur, sic emendare, ut *Capuae & Tarenti* legendum putet. Hoc magis miror, quod ait C. Gracchi lege una cum Tarento Capuam deductam fuisse coloniam, Appiano lib. I. auctore. Vbi hoc quaeso in Appiano legitur?

I. Duas omnino non incelebres Campanae coloniae deductiones ante C. Iulium Caesarem invenio, quas non magno inter sese intervallo in Ciceronis juventutem incidisse existimo. Una est M. Bruti, de qua tum saepe Cicero in II Agr. meminit, tum vero copiosissime num. 34. in hunc modum: *Haec consilia majorum* (de Campanae praefecturae forma retinenda) *M. Bruto, ut antea dixi reprehendenda, & P. Rullo visa sunt, neque te P. Rulle omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae & Leocreanti* (viri docti hanc vocem indubie corruptam sic restituant, ut *ab eo creati*, aut *eo creante*, aut tale aliquid legatur) *ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti atque temporis illius feci mentionem, commemorabo id quod egomet vidi, cum venissem Capuam coloniam deductam L. Confidio & Sex. Saltio, quemadmodum ipsi loquebantur, praetoribus, ut intelligatis quantam locus ipse afferat superbiam: quae paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspicui atque intelligi possit. Nam, primum id quod dixi, cum ceteris in coloniis duumviri appellentur, bi se praetores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne ar-*

M. Bruti
colonia.

bi-

bitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros ? Deinde anteibant liſtores non cum bacillis , ſed , ut hic praetoribus anteeunt , cum fascibus duobus . Erant hostiae majores in foro constitutae , quae ab his praetoribus de tribunali sicut a nobis consulibus de consilii sententia probatis , ad praekonem & ad tibicinem immolabantur . Deinde patres conscripti vocabantur . Iam vero vultum Confidii videre ferendum vix erat ; quem hominem vegrandi macie torridum , Romae contemptum atque abjectum videbamus , hunc Capuae Campano supercilio , ac regio spiritu cum videremus , Magios , Blossios mihi videbar illos videre ac Iubellios . Iam verò qui metus erat tunicatorum illorum ? Et in Albana & Seplasia quae concursatio percontantium , quid praetor edixisset ? ubi cenaret ? quid enuntiasset ? Quem locum eo libentius huc integrum adscripsi , quod , cum ab hac Agraria discefferis , non alibi hujus coloniae mentio existit . Iam illud , cur Capuae duumviri se praetores potissimum appellari juberent , afferetur a me alio in opusculo ratio .

Syllana
colonia.

II. Altera est L. Cornelii Syllae , qui & primus militaribus coloniis complevit Italiam , & quam coloniam Capuae imposuit , militum eam fuisse verisimile est . Is postquam externis perfunctus bellis tyrannidem occupavit , cum esset acerrimus suorum hostium insectator , pleraeque civitates quae contra se arma sumserant , proque inimicis suis steterant , agro multavit , quem suis militibus divisit , quos in eas colonias adscripsit . Mitto de Etruria , de Latio ac ceteris Italiae regionibus dicere . In Campania vero idem infortunium Capua & Nola subiere , quod Syllae adversae fuissent . De Nolani agri assignatione testatur Frontinus lib. de coloniis . Itemque de Syllana huc adscripta colonia mentio est apud eundem , qui , postquam de celebri Caesaris *ἀπομνη* dixerat , subjungit : *Ager ejus (Capuae) lege Syllana fuerat assignatus .* Tum & ex iis quae de Calatiae deductione narrat , idem prorsus colligas . *Calatia* , inquit , *oppidum muro ductum : iter populo debetur pedes decem : COLONIAE CAPVENSI cum territorio suo a Sylla Felice adjudicata olim ob hosticam pugnam .*

Sigonii
aberratio.

Ad hanc etiam Syllanam deductionem refert Sigonius in III de jure Italiae cap. 4. illa Ciceronis ex altera Agraria , quae modo recitavimus : *Neque te , P. Rulle , omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent . Nam & ipse qui deduxit , & qui magistratum Capuae ceperunt , & qui aliquam partem illius deductionis , honoris , muneris attigerunt , omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt .* Sed vir magnus immane quantum ab historiae veritate aberrat : nam & diversissimae prorsus hae duae coloniae fuerunt , & multa utranque tem-

temporum rerumque discrimina sejungunt. 1. Nam cum haec Syllana militaris fuerit: contra illam alteram M. Bruti civium Romanorum fuisse, non militum, ex eadem 11 Agraria colligo. Etenim n. 32. inter Karthaginem, Corinthum, Capuam comparatione instituta, *quas tres solum urbes in terris omnibus . . . posse imperii gravitatem ac nomen sustinere* praedixerat: Karthaginem quidem & Corinthum, quod procul erant a conspectu imperii, non solum afflictas, sed etiam, ne quando erigere se possent, funditus sublatas affirmat: de Capua longe aliud fuisse consilium, cui si agrum, si magistratus, si senatum ademissent, nihil fore, quo Capua magnopere timeretur: atque idcirco urbem non esse deletam, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, aratorum rusticorumque receptaculum. Tum n. 33. subjungit: *Videte quantum intervallum sit interjectum inter majorum nostrorum consilia, & inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novae reipublicae constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod si majores nostri existimassent quemquam in tam illustri imperio, & tam praeclara populi R. disciplina, BRVTI aut P. RVLLI similem futurum; hos enim duos adhuc videmus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent, profecto nomen illius urbis non reliquissent.* Nonne vides vel ex hoc ipso, quod P. Rulli consilium cum Bruti facto comparatur, sequi non minus Bruti deductionem civium fuisse, quam illam a P. Rullo agitatam? Sed quid his immoror, cum num. 36. diserte de utraque, tanquam de civium Romanorum colonia sermo habeatur? *Haec tu, inquit, P. Rulle, M. BRVTI sceleris vestigia, quam monumenta majorum sapientiae sequi maluisti.* Tum nonnullis interjectis, *Vt, inquit, invidiosos agros a SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . emtus, quanti velletis, POPVLO ROMANO induceretis.* Quae postrema verba, quanquam de Rullo ejusque sectatoribus dicuntur, de eo tamen Rullo dicuntur, qui M. Bruti sceleris vestigia sequeretur. An non intelligis eidem POPVLO ROMANO agros fuisse olim a M. Bruto assignatos, cui postea Rulli lex assignabat? Vtriusque enim viri molitionem per omnia aequiparat Tullius.

2. M. Bruti colonia Campanae praefecturae formam sustulit, ut ex prolixiore Ciceronis loco, quem supra recitavi intelligitur, quae Capuae duoviros, sive, ut ipsi audire malebant, praetores constitutos, & cetera quoque ad principis urbis imaginem ordinata signifi-

M. Bruti
colonia
civium R.
fecit.

Bruti co-
lonia prae-
fecturam
sustulit,
Syllana
retinuit.

catur: contra vero per Syllanam *ἀποικίαν* nihil hic de praefecturae forma decessit: quam idcirco ab recepta Capua ad legem usque Iuliam agrariam Velleius lib. 11 c. 44. continuat: quia quam Capuae M. Brutus Romanae reipublicae imaginem deformarat, ea statim evanuit: Sylla vero, qui paullo post hic coloniam collocavit, nihil de praefecturae forma immutavit. Id enim si fecisset Sylla, cur Cicero duos tantummodo inventos dixisset, qui spretis majorum consiliis, Capuam sedem novae reipublicae constituerent, M. Brutum & P. Rullum? An non tertius his Sylla adjungendus fuisset? Itaque Sylla cum satis habuisset agros militibus adsignare, nihil praeterea novandum putavit. Et sane an olim libera adhuc república, civium tantum coloniae ad Romanae urbis faciem exigerentur, militum non item, haud facile dixerim: de quo viderint eruditi.

Bruti colonia brevi evanuit: Syllana flevit.

3. M. Bruti hic constituta colonia haud diu stetit: nam, si Ciceroni fidem adhibemus, & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae ceperunt, & qui partem aliquam illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Quo sane exemplo proposito, Rullum deterret M. Cicero: *Neque te, inquit, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent.* Quae non sic accipienda censeo, quasi obnuntiante augure Brutus coloniam constituerit, sed quod coloniae ab eo deductae infelix eventus Rullo similia molienti male ominaretur. Contra vero Syllana colonia aetatem tulit, quod deinceps opportunius mihi demonstrabitur.

Bruti colonia ante Syllanam fuit.

Quis iste M. Brutus?

4. Postremo Bruti colonia vetustior Syllana fuit, ut terrae caelum prorsus miscere videatur, qui utramque veluti uno tempore deductam confuderit. Id vero ut doceam, quis ille M. Brutus fuerit, de quo Cicero, investigari necesse fuerit. Ex tot eruditissimis viris, qui Tullianas Agrarias illustrarunt, nemo praeter Turnebum de hoc homine verbum unum posuit. Turnebus autem ad 11 Agr. num. 34, & 36. eum & Marianarum fuisse partium, & tribunum de Capua colonia deducenda legem tulisse, eumque ipsum triumvirum coloniae deducendae fuisse tradit: & Brutum quidem bello civili acerba morte oppetiisse, coloniam vero ab eo institutam a Sylla ejusque factione, sive, ut alibi ait, a senatu sublatam. Haec vir incomparabilis, nullo adhibito teste, docet, quae auctoritate veterum firmanda mihi censeo. Nam illud quidem, quod de Bruti tribunatu, ejusdemque triumviratu affert, est incertissimum: & etiamsi alterutrum tantum Brutus ille fecerit, ut aut tribunus legem tulerit, aut triumvir deduxerit, tamen recte Cicero dixerit, *Nam & ipse qui deduxit.* Ac

pro-

propius fidem est, fuisse tantum triumvirum coloniae deducendae, non item tribunum plebei. (1) Deinde quod ad num. 36. ex Sallustio in oratione M. Lepidi trib. pl. refert, Bruti & Mamerci consulatus tumultum in urbe fuisse: id vero est ἀποσπείοντες; nam anno superiore, ut infra dicam, diem suum obierat is, de quo agitur, Brutus. Quod vero hic civili bello acerba morte oppetierit: id cum videatur conjectura magis Turnebus, quam certa auctoritate affectus, eam omnem narrationem illustribus Appiani Plutarchique locis certam atque explicatam efficiam. Ille in 11 τῶν ἱμνῶν. p. 497. M. Brutum Caesaris interfectorem alterius Bruti τῆ κατὰ Σύλλαν ἀντισημένῃς, qui noster haud dubie est, filium fuisse testatur. *Ejus, inquit, conjurationis duo maxime architecti fuere, M. Brutus Caepio, Bruti illius per Syllana tempora interfecti filius . . . & C. Cassius.* Sed & hoc ipsum, & quo mortis genere Brutus ille pater sublatus, copiosius e Chaeronensi discas in Pompeii vita: ubi post Syllae obitum, cum, redintegrante civile bellum Lepido, Pompeium Catuli, & optimatum partes secutum tradidisset, subjungit: *Cum autem optimatibus se adjunxisset, dux est contra Lepidum designatus, qui magnam jam Italiae partem subegerat, & exercitu per Brutum cisalpinam Galliam obtinebat. Ac reliqua quidem adventu suo facile Pompeius oppressit: ad Mutinam vero in Gallia per diu castra collata Bruti castris habuit. Interea cum Lepidus Romam advolitans moenibus assideret, multoque exercitu populum territans secundum peteret consulatum: eum metum allatae a Pompeio literae, quibus bellum sine certamine confectum nuntiabatur, absterferunt. Brutus enim sive quod exercitum ipse tradidit, sive quod transitionem dum faceret, est proditus, Pompeii fidei se commisit, acceptisque equitibus qui se comitarentur, in oppidulum quoddam circumpadanae Galliae digressus, ibi postero die, immisso per Pompeium Geminio, est interfectus. Qua de causa Pompeius vehementer est laceratus: qui enim mox ab initio transitionis scripserat ad senatum, Brutum ultro ad se transgressum, misit denuo alteras literas, quibus insectatus est interemtum. Hujus Brutus, qui cum Cassio Caesarem occidit, filius fuit, vir patris neque in bello*

Noster Brutus pater ejus est, qui Caesarem interfecit.

Ob eundem perfide interfectum Pompeio constat invidia.

B

ge-

(1) Non enim est verisimile Iunios Brutos, qui genus suum ad L. Brutum virum patricium, qui reges exegit, referrent, magistratum plebeium in suam familiam fuisse illaturos. Nam etiam si verissima sit Dionysii Halicarnassensis sententia, illius L. Bruti, qui monarchiam evertit, genus fuisse extinctum, hos vero alteros Brutos esse plebeios: at Ciceronis tamen, & Posi-

donii apud Plutarchum adversantia prorsus Dionysio testimonia hoc saltem efficient, Brutos, qui Ciceronis aetate jaecitarent ab illo L. Bruto stirpem suam in prope quingentesimum annum propagatam, non fuisse illo eodem tempore pertribunatum plebis gesturos se suamet confessione plebeios.

gerendo, neque in oppetenda morte similis, ut in illius historia explicuimus. Ex quo luculentissimo loco facile quivis intelligat non alium fuisse coloniae Capuae deductorem: nam & recte eum cum Rullo comparat Cicero, vel ob hoc quod uterque Syllanis adversus fuerit: & omnino verissime Cicero ait eum *acerbissimas impiorum poenas* pertulisse, quia miserandum in modum & morte non sua periiit.

Ciceronis
assentatio.

Mantia
Pompeio
convitiatur.

Temperare autem mihi hoc loco non possum, quin Ciceronis non obscuram assentationem hoc loco detegam. Scimus Plutarcho auctore Pompeium ob hanc perfidiam adversariorum maledictis fuisse proscissum. Idem quoque ex Val. Max. lib. vi, cap. 2. discimus, apud quem Helvius Mantia ultimae senectutis homo Libonem accusans, cum a Pompeio per jocum sugillaretur, cum diceret *ab inferis illum ad accusandum remissum*, vocem illam libertatis plenam emisit: *Venio enim*, inquit, *ab inferis L. Libonem accusaturus, sed dum illic moror, vidi cruentum Cn. Domitium Abenobarbum deflentem, quod summo genere natus, integerrimae vitae, arantissimus patriae, in ipso juventutis flore tuo iussu esset occisus. Vidi pariclaritate conspicuum (2) Brutum ferro laceratum, querentem id sibi prius perfidia, deinde etiam crudelitate tua accidisse. Vidi Cn. Carbonem &c.* Tamen M. Cicero, ut Pompeio gratificetur, cujus laudi tum alibi saepissime, tum hac ipsa oratione velificatur, in Brutum istum invehitur, ejus factum insectatur, & cum Rulli consilio comparat, po-

(2) Ex hoc loco Pighius ad an. 676. colligit, a quo Tullii diabolus nomen invenit, extitisset, saltem praetorium fuisse M. Brutum, cum occideretur, quando confertur cum Cn. Domitio & Cn. Carbone consularibus viris. Sed istuc quidem non necessario sequitur: nam illud PARI CLARITATE referri potest non solum ad honores gestos, sed etiam ad claritatem familiae. Et quidem noster hic, de quo tamdiu loquimur, M. Brutus, si idem ille sit acerrimus accusator, de quo Cicero tum II Offic. tum vero in Bruto haec ait: *Isdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro, qui cum tanto nomine esset, patremque optimum virum habuisset, & juris peritissimum, accusationem facitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is MAGISTRATUS NON PETIVIT, sed fuit accusator vehemens & molestus, ut facile cerneretis naturale quoddam stirpis bonum degenerasse vitio pravae voluntatis.* Si, inquam, is quem Pompeius oppressit, idem qui Accusator fuit: is certe adeo praeturam non gessit, ut omnino MAGISTRATUS NON PETIVERIT. Et video multos doctissimos viros, qui Caesaris interfectorem hoc Accusatore natum statuunt. Mihi tamen non fit verisimile, primum Bruto ipso auscultante, tam contumeliose de Patre loqui Ciceronem: deinde si is pater alterius,

hoc ibi praetermissum non esset. Accedit quod Accusator ille Crassi oratoris aequalis fuit, atque, ut videtur, aliquanto remotior a Bruto a Pompeio sublatis temporibus, ut alter alterius pater existere potuisset. Denique inter multa Crassi in M. Brutum accusatorem egregia scommata, quae in II de Oratore Cicero consignavit, est & acris in eundem invectiva, qua illum praeter cetera rerum omnium rudem, etiam rei militaris, sugillat: *An rei, inquit, militari? qui nunquam castra videris.* Estne vero credibile id ei M. Bruto a Crasso objectum fuisse, qui deligi potuisset ut Galliam exercitu teneret? Taceo quod Mantiae plena laudis oratio apud Valerium in istum Accusatorem virum illaudatum, quem gurgitem, quem luce aspectuque hominum indignissimum Crassus appellat, convenire non potest. Itaque a vero minime abhorret, Brutum Caepionem, qui Caesari est insidiatus, M. Bruti Mariani a Pompeio interfecti, Campanaeque coloniae deductoris fuisse filium, Marci accusatoris nepotem, ac Marci Iurisperiti, cujus tres libros laudat Cicero in II de Oratore (Pomponius de orig. jur. septem numerat) pronepotem.

postremo acerbissimas impiorum poenas pertulisse eum affirmat, qui summa perfidia eneas esset. Quae omnia Pompeii auribus data aequus lector mecum judicabit. Ac ne illud quidem possum, quin M. Bruti ejus, qui Caesarem oppressit, incredibile erga patriam studium (ut illis quidem temporibus ac sapientia: nam nobis quidem longe aliud lex Christiana suadet) suae familiae veluti hereditarium admirer. Quis enim dubitat, quin Pompeio patris sui interfectori infensissimus esse debuisset? tamen & ad Pompeii partes illa tyrannis semper inimica progenies civili tumultu sese applicuit, & ejusdem postea mortem per amicissimi sibi monarchae caedem acerrime est ultus: quod altiores ejus animo caritas in patriam, quam Caesaris benevolentia, radices egisset.

Bruti Caepionis in patriam amor.

Mors M. Bruti ejus, qui Capuae coloniam collocavit, videtur incidere in ann. V. C. DCXXXV, quo eodem anno & Sylla obiit, & Lepidus cum Catulo consul processerat. Id quidem vel ex Appiani 1 de bel. civ. p. 418. licet intelligere, ubi Lepidus eo ipso anno, quo consulatum gerebat, ad urbem cum copiis adventasse dicitur; quod Lepidi factum Plutarchus cum M. Bruti morte conjungit. Sed multo id evidentius e Plutarchi Pompeio colligas, qui ante illa verba, quae modo recitabam, sic praefatur: Ο' δὲ συνάρχων αὐτῷ (Λεπίδῳ) Κάτλῳ, ὃ τὸ κατὰρδὸν καὶ ὑγιαίνον μάλιστα τῆς βουλῆς, καὶ τῷ δήμῳ προσήκεν, &c. *Collega autem ejus (Lepidi) Catulus, ad quem aggregavit se integra & sanior pars senatus populiue &c.* Ergo cum Lepidi adversus Catulum in eorundem consulatu bellum eruperit: eodem anno, quo Sylla interiit, M. Brutum interfectum oportuit. Nec desunt tamen quae ad annum insequentem, D. Bruto & Mamerco Cos. (quo etiam anno tumultus in urbe fuit, teste Sallustio in oratione M. Lepidi trib. pl.) M. Bruti mortem referre suadeant. Primum, quo pacto Lepidus Galliam, quam sortitus erat, per Brutum exercitu obtineret, nisi jam magistratu abiisset? Verum in illo civili tumultu provincias latrociniiis magis, opinor, quam legibus obtinebant; & vi illam invasisse consulem mihi persuadeo, ἥδη, ut ait Plut. πολλά τῆς Ἑταλίας νενικηκότα, καὶ . . . Γαλατίαν κατέχοντα διὰ Βρούτου στρατεύματι. Deinde objici mihi possit jurisjurandi religio, quo Lepidus tenebatur, ut saltem in consulatu (sic enim interpretabatur) bello se abstineret, ut ait Appianus. Tamen nihil facilius Romanis fuit, quam lingua jurare, mentem injuratam gerere. Nihil igitur muto, & eodem anno quo Sylla periit, & Lepidum movisse bellum, & M. Brutum occisum statuo: quoad alius verisimiliora non afferat. Nam Pighius quid fue-

Noster Brutus quo anno mortuus.

Pighius
notatus.

Tempus
deductae
a Bruto
coloniae.

Rulli ten-
rata colo-
nia.

rit secutus, ut ad consulatum D. Bruti & Mamerci casum M. Bruti, totamque illam Plutarchi narrationem, quam supra recitavi, rejiceret, nec ipse exponit, nec scire interest. Quare ab eodem huc deducta colonia referenda est ad illud maxime tempus, quo Sylla in Mithradaticum bellum intento, per Italiam Marianorum foedissima dominatio grassabatur. Quam coloniam verisimile est a Sylla labefactam, statim ut Marianis devictis, colonos suos Capuam, veteribus utique expulsis, immisit. Haec copiosius aliquanto differuimus, non tam ut e tam illustribus Sigonii commentariis quantuluscumque hic naevus expungeretur, quo a M. Bruto hic institutam coloniam cum Syllana commiscuit: quam ut explicatior jam nostris hominibus primae illius M. Bruti *et omnias* cognitio existeret.

III. Sequitur jam P. Servilii Rulli tribuni pl. molitio, qui eo Decembri, qui initum a M. Tullio consulatum proxime praecessit, legem perniciosissimam promulgavit, inter cujus capita hoc etiam erat, ut Capuam in coloniam quinque colonorum millia adscribebantur, iisque & Campanus ager & Stellatis divideretur. Cicero Kal. ipsis Ianuariis, quibus iniit consulatum, qui est annus V. C. DCXC, legem in senatu dissuasit, ac paucis post diebus in concione ad Quirites, tanto impetu ac vehementia, ut quam legem Rullus promulgarat, eandem ferre non ausus fuerit. Hinc Plinius inter Tullii laudes l. VII, c. 30. hoc etiam refert: *Te dicente, legem agrariam, hoc est alimenta sua abdicaverunt tribus*. De tota vero Ciceronis cum Rullo concertatione legantur orationes agrariae, quas toties nominavi. (3) Adi & Rulli legis capita XXI a Goëssio collecta, quorum postremum sic concepit: *Capuam tamen quinque civium R. millia transcribantur, singulisque agri Campani dena, Stellatis duodena iugera dividuntur, quae heredem sequantur*.

IV. Sed

(3) Et quidem scimus Campanos unum sibi patronum Ciceronem adoptasse, imo etiam statuam ei posuisse, teste Plutarcho in Cic., ipsoque Tullio in Pisonem num. XI, ubi haec ait: *Quorum Capuae te praetextatum* (Pisonem alloquitur Capuae duumvirum, nam duoviri in coloniis praetexta utebantur) *nemo aspexit, qui non gerneret desiderio mei, cuius consilio cum universam rempublicam illam ipsam urbem meminerant esse servatam: ME INAVRATA STATVA DONARANT: ME PATRONVM VNVM ADSCIVERANT: a me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur*. Et solebant statuae patronis poni: Seneca vi de benef. 8. *Nemo . . . statuam sibi tanquam patrono ponit*. Verum quid illud sit, quod Capua Ciceronis consulatur servata fuisse dicatur, ac

propterea statua illum tanquam patronum Campani donarint: & si ad Rulli conatus de agro Campano assignando a Cicerone elusos antea referebam: tamen ipse Cicero in Sextiana num. 4. ad Capuam ab impia & scelerata Catilinae, qui eam propter plurimas belli opportunitates attentabat, manu servatam refundere quoque videtur. Cum vero Romae Tullius ob urbem ab illo metu liberatam PATER PATRIAE audiret: non erit fortasse a vero alienum conventum (non enim alio nomine praefecturae senatus appellabatur, eodemque vocabulo hic utitur Cicero in Sextiana num. 4.) Capuae Romam etiam tum in humili fortuna pro viribus aemulantis subscripsisse statuam Ciceronis PATER VRBIS, aut tale aliquid: quo forsitan adspexerit Horatius l. III 24.

O quis-

IV. Sed enim quam legem de Capua deducenda Rullus ferre non potuit, eandem post quadriennium C. Iulius Caesar primo suo consulatu, idest anno V. C. DCXCIV pertulit: eaque est omnium celeberrima deductio, itaut tum primum inter Romanas colonias Capuam fuisse censitam veteres scriptores tradant, de qua deinceps uberius differtabimus.

C. Iulii
colonia.

V. Et tamen post annos quindecim, uno alterove post Caesaris necem mense, M. Antonius is, qui postea triumvir fuit, iterum Capuam deducere coloniam est aggressus: neque prius incepto abstinit, quam eum Campani paene occidissent. Patet hoc luculenter ex Philippica altera n. 39. ubi sic in eum invehitur M. Cicero: *O praecelaram illam percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum cum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potius paene non abieris, scimus: cui tu urbi minitaris: utinam conere ut illud PAENE tollatur: (paene interfectus est Capuae Antonius, hinc optat ut illud PAENE tollatur, ac re occidatur.) At quara nobilis est tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus: hunc tu compransoribus tuis, & collusoribus dividebas: mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatus. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuosae ferebantur. Medico tria millia iugerum, quasi te sanum fecisset: rhetori duo, quasi disertum facere potuisset. Et Philippica XII, n. 3. Quemadmodum, inquit, vestrum hoc consilium (de legatione ad Antonium mittenda) Capua probabit, quae temporibus his ROMA ALTERA est? Illa impios cives iudicavit, ejecit, exclusit. Illi, illi, inquam, urbi fortissime conanti e manibus est ereptus Antonius. Sed & Philip. VIII, n. 8. Addit praeterea, VT QVOS IPSE CVM DOLABELLA DEDERIT AGROS TENEANT II, QVIBVS DATI SVNT. Hic est Campanus ager & Leontinus, quae duo maiores nostri annonae perfugia ducebant. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Casoni etiam & Saxae cavet, quos centuriones pugnaces & lacertosos*

M. Anton.
iterum
Capuam
coloniam
deducere
molitus
tantum
non inter-
ficitur.

Capua al-
tera Ro-
ma.

O quisquis volet impias
Caedeis, & rabiem tollere civicam,
Si quaeret pater urbium
Subscribi statuis &c.

Nihil enim vetat, quominus sicut Capua Ro-

mae exemplum imitata ea epigraphe usa fuerit,
eodem exemplo & aliae non paucae civitates
idem fortasse fecerint: ut vere pater urbium
Tullius diceretur.

fos inter mimorum & mimarum greges collocavit. Tamen M. Antonius cum Capuam nequisset, Casilinum coloniam deduxit, quo paucis ante annis fuerat a Caesare deducta; ut in secunda Philippica eadem exprobrat Cicero.

Caesaris
Octaviani
supple-
menta.

VI. Demum Octavianus Aug. ter colonias, seu verius supplementa huc adscripsit, de quo infra opportunius dicam. Ita intra annos circiter sexaginta Capuam sexies est deducta colonia, praeter illas a Rullo, rursusque ab Antonio tentatas *colonias*.

II. De Capua a C. Iulio colonia constituta.

Cur Iulia
appellata.

IVLIA) Cum primo Caesaris consulatu, idest anno DCXCIV, ab Iulio Caesare celeberrima illa frequentissimaque colonia Capuam esset deducta: hinc Campana colonia Iuliae nomen est consecuta. Frontinus lib. de coloniis: *Capua muro ducta COLONIA IVLIA FELIX jussu imp. Caesaris a xx. viris est deducta. Iter populo debetur pedibus centum.* Quid porro de tam celebri deductione praeter Frontinum literis proditum inveniatur, huc libentissime adscribam. Atque inter ejus rei testes primus prodeat Caesar ipse qui deduxit, qui lib. I de bell. civ. haec ait: *Capuae primum sese confirmant, & colligunt (Pompeiani) delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt.*

Lex Iulia
Ciceroni
valde displicuit.

Cicero quoque, cui lex Campana (sic enim II ad Att. 18. dicitur, quae aliis Iulia appellatur) summopere displicuit, de ea saepissime injicit mentionem. Sed prae ceteris laciniam epistolae ad Att. II, 16. hic inferendam censui. *Cenato mihi & jam dormitanti prid. Kal. Maii epistola est illa reddita, in qua de agro Campano scribis. Quid quaeris? primum ita me pupugit, ut somnum mihi ademerit, sed id cogitatione magis quam molestia. Primum ex eo quod superioribus literis scripseras, ex familiari te illius audisse, prolatum iri aliquid, quod nemo improbaret; majus aliquid timueram: hoc mihi ejusmodi non videbatur. Deinde, ut me ego consoler, omnis expectatio largitionis agrariae in agrum Campanum videtur esse derivata: qui ager, ut dena jugera sint, non amplius hominum quinquemilia potest sustinere: reliqua omnis multitudo ab illis abalienetur necesse est. Praeterea si nulla res est quae bonorum animos, quos jam video esse commotos, vehementius possit incendere, haec certe est, & eo magis quod portorii Italiae sublati, agro Campano diviso, quod vetigal superest domesticum praeter vicesimam? quae mihi videtur una conciuncula clamore pedisequorum nostrorum esse peritura.*

ne

ne locus ad agri Campani praestantiam demonstrandam, quo diviso, nullum superesse vectigal domesticum praeter *vicepsimam libertatis* Cicero exclamat. Sed est quod Ciceroni dicam impingat Casaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20. qui agri Campani modum incompertum Ciceroni fuisse expostulat. Nam quem agrum vix quinquemillibus suffecturum Tullius putabat, is xx millibus reipsa divisus fuit, quod est ex historia notissimum. Neque vero id mihi in praesentia sumo Ciceronem gromaticam tenuisse. Dicam tamen, omiſſis rebus aliis, quae pro Cicerone reponit Casaubonus, quae causa eum impulerit, ut de quinque millibus faceret mentionem. Meminerat summus orator, unum inter Agrariae legis, quam contra Rullum suo consulatu dissuaserat, capita hoc fuisse, ut Capuam quinque millia civium R. transcriberentur, singulisque agri Campani dena, Stellatis duodecim jugera dividerentur (ut ex orationibus agrariis patet) idcirco, non dum lege Iulia promulgata, totidem tantum colonos agrum Campanum sustinere posse suspicabatur, vel si dena tantum jugera singulis darentur. Accedit, quod in Rulli lege hoc quoque continebatur, ut agri a Sullanis possessoribus coemerentur (ut ex supra recitatis 11 Agrariae verbis liquet) qui plebi dividerentur, fortasse quod publicum agrum non suffecturum credidissent.

An agri
Campani
modum
Tullius
habuerit
explora-
tum.

Sed & Velleius, cum esset origine saltem Campanus, non hoc silentio praeterivit: itaque lib. 11, cap. 44. haec posuit: *In hoc consulatu Caesar legem tulit, ut ager Campanus plebei divideretur, suajore legis Pompeio. Ita circiter xx millia civium eo deducta, & jus ab his (4) restitutum post annos circiter CLII, quam bello Punico*
ab

(4) Puteanus, Vrsinus alique, *jus civitatis* legendum putant. Nam *jus civitatis*, quod adepti fuerant, quando, ut loquitur idem Paterculus 1, 14. *Sp. Postumio, Veturio Calvino Cos. Campanis data est civitas*, id, Punico altero bello devicta a Romanis Capua & in praefecturae formam redacta, amiserant: quod demum illuc deducta colonia recuperarunt. Lipsius, quamquam Puteani emendationem maxime probat: tamen sola particula *Ab* deleta, legi posse ait, *jus his restitutum*. Nam postquam in praefecturae formam redacta fuit, jus apud eos nullum, aut jurisdictio mansit, sed petebant Roma. Livius lib. 26. *Ceterum habitari tantum tanquam urbem Capuam, frequentarique plerumque: corpus nullum civitatis, nec senatum, nec plebis consilium, nec magistratus esse. Praefectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros.*

Hanc Lipsii interpretationem, rejectis aliis, unice probo. Hac vero maxime ratione permoveor, quod si *jus civitatis* secundum Puteani emendationem legerimus, erroris manifestus erit Paterculus;

neque enim verum est tum demum, cum lege Iulia, eo deducta colonia est, *jus civitatis* Campanos recuperasse. Iam ante id recuperarunt anno DLXIV, nisi me fallit Livius lib. 37. (an 38? non enim memini) Nobiliore & Vulsone Cos. *Cum Campani, inquit, ubi censerentur, senatum consulissent (nam antea incertum hoc fuerat) decretum, ut Romae censerentur.* Tum anno DLXV Messalla & Salinator Cos. haec refert Liv. xxxviii, 36. *Campani, cum eos ex S. C., quod priore anno factum erat, Censores Romae cenſeri coegissent (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret, & si qui prius duxissent, ut habere eas; & ante diem nati, uti iusti sibi liberi heredesque essent: utraque res impetrata.* Romae a Censoribus R. cenſeri, matrimonia cum civibus R. jungere, & quae insuper adjicit Livius, omnino sunt civium Romanorum.

Ergo cum hoc tempore *jus civitatis* Campani recuperassent, tamen non dum IVS iis restitutum ait

ab Romanis Capua in formam praefecturae redacta erat.

Cicero
ob recusa-
tum Cam-
panum xx.
viratum
exulavit.

Clodius
xx. viratus
repulsam
patitur.

Idem paullo post cap. 45. de Ciceronis exilii calamitate nar-
rans: *Non caruerunt*, inquit, *suspensione oppressi Ciceronis Caesar*
& *Pompeius*. *Hoc sibi contraxisse videbatur Cicero, quod inter xx.*
viros dividendo agro Campano esse nolisset. Nimirum Caesar ad
totam novorum consiliorum molitionem, qua sibi gratiam imperio-
rumque perpetuitatem parabat, occulendam, id agebat, ut optimum
quemque agris dividendis admoveret, ut non tam sua quam eorum
auctoritate res geri videretur. Contra vero M. Cicero minime servi-
le nactus ingenium, rem indecoram est arbitratus alienae dominatio-
ni velificari: quod ei exitio fuit. At vero P. Clodius cum unus ex
illis xx. esse cuperet, non est assecutus: unde est egregius ille Cicero-
nis ad Att. 11, 7. *σαφηνός*: *Subcontumeliose*, inquit, *tractatur noster*
Publius: *primum, qui cum in domo Caesaris quondam unus vir*
fuerit (quod pertinet ad Bonae Deae sacra contaminata) *nunc*
ne in viginti quidem esse potuerit. Sed & epistola vi ejusdem li-
bri meminit quoque xx. virorum: nec non ix ad Att. 2. ubi de re-
pudiato olim a se xx. viratu ait: *Repudiari se totum magis etiam,*
quam olim in xx. viratu putabit (Caesar) *ac solet, cum se purgat, in*
me conferre omnem illorum temporum culpam: ita me sibi fuisse ini-
micum, ut ne honorem quidem a se accipere vellem. Meminit & Dio
lib. xxxvi i istorum xx. virorum. Verum illud incommodat, quod in
or. de prov. cons. n. 17. eum honorem v. *viratum* appellat, itemque ix
ad Att. 7. ubi post scomma illud in Clodium jactum, paullo post
ait: *Illud quid sit, scire cupio, quod jacis obscure, jam etiam ex ipsis*
quinqueviris loqui quosdam. In quem locum Manutius *vigintiviris*
legi posse affirmat, quod & ego sequi malim: nam & quem locum mo-
do ex ix ad Att. 2. recitabam, in eo alii v. *viratu*, alii xx. *viratus*
habent, credo ob veterum librorum discrepantiam. (5)

Hinc

ait Paterculus, quia adhuc praefecturae forma
retinebatur. Et quanquam per extrema praefe-
cturae Campanae tempora aliquid Capuae *Con-*
sensus (is erat praefecturae veluti senatus) po-
terat, nam, ut in Sextiana num. 4. legitur, Ci-
ceronem sibi patronum adoptavit, eundem ex or.
in Pis. inaurata statua donavit: tamen non dum
suus magistratus Campanis erat, qui IVS dice-
ret, sed eum quotannis ab Roma accipiebant.
Hoc demum per legem Iuliam obtinuerunt,
quando, ut ait Velleius, IVS AB HIS RE-
STITVTVM: etenim illud AB, quod Lipsius
expungit, non video quin retineri possit, ut et
AB HIS aut ad Caesarem & Pompeium, alte-
rum latorem, suasorem alterum legis referatur,

aut ad illos xx millia deductos.

(5) Alibi tamen Manutius ad Velleium dis-
ficilem hunc nodum putat, & iudicium aliis per-
mittit. Plerique viri doctissimi, qui in or. de prov.
cons. illud v. *viratum* & II ad Att. 7. illud *quinque*
viris retinent, ita v. viros a xx. viris distinguunt,
ut hi aestimando agro Campano, illi dividendo
curatores comparati fuerint. Sed hoc discrimen,
quod sibi sumunt, nullum sibi a vetere ullo scri-
ptore praesidium adsciscit: imo aperte huic discri-
mini Plinium refragari video, qui lib. vi 1, cap. 52.
ait Varronem xx. virum agros divisisse Capuae,
in quem locum vide not. sequentem.

Equidem etiam si illa v. *virorum* aut v. *viratus*
proba sit lectio: putarim inter xx. viros quinque
se

Hinc vero maxime patet magnitudo Capuensis coloniae, quod cum ad ceteras triumviri crearentur, in hac deducenda xx. viri adhibiti fuere, qui xx millibus civium deductorum veluti respondebant. Ceterum qui isti xx. viri fuerint, difficile est divinare, praeter paucos quos teneo. (6)

Campanorum xx. virum catalogus.

C

Per-

Se ceteris praestantiores, in quibus ipse Cicero, qui eum tamen honorem repudiavit, Crassus, Pompeius, Piso &c. Aliquam enim lucem vel ipse Cicero affulget or. de prov. cons. num. 17. *Me ille (Caesar) ut quinqueviratum acciperem, rogavit: me in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse voluit.* Qui sunt vero isti? Pompeius, Piso, quorum hic focer, ille gener Caesaris fuit (vel, si lubet, pro Pisonem Crassum restitue) tertius vero Cicero. Majorem etiam Ciceronis locus, quem supra commemoravi, affert ad Att. II, 7. ubi de Clodio in hunc modum: *Qui cum in domo Caesaris quondam unus vir fuerit, nunc ne in viginti quidem esse potuerit.* Quasi si dixisset, qui quondam unus, nunc non modo in v. viris, sed ne in xx. quidem.

Verum nihil istis argutationibus opus esse arbitror; ac nihil verius puto, quam corruptos eos esse locos, quibus v. viri aut v. viratus, pro xx. viris & xx. viratu legitur. Neque id mirum, nam cum librariis hic xx. viratus esset inauditus, eum apud alios etiam praeter Ciceronem auctores, substituto 111. viratu, expunxerunt. Apud Frontinum pro eo quod recte legitur: *Capua muro ducta . . . a xx. viris est deducta*: est ubi in MSS. legatur a 111. viris. Varro 1 de R. R. 2. (editionis Aldinae) de Tremellio Scrofa ait: *Triumvir qui fuit ad agros dividendos Campanos: nec dubito, quin xx. vir legi oporteat.* Nihil ergo mirandum si uno alterove Tullii loco v. viri pro xx. viris irreperierint.

(6) Duos ex his xx. viris debeo Francisco Fabricio in historia Ciceronis ad annum DCXCIV, Cosconium & Cn. Tremellium Scrofam. Sed ex his eximendus est Cosconius (quem eum C. Cosconium esse putat Manutius, qui Cicerone Cos. gessit praeturam) quia morte praeventus eum honorem non gessit, in ejusque locum suffectus est Cicero qui id repudiavit. Cosconio mortuo, inquit Tullius II ad Att. 19. *sum in ejus locum invitatus. Id erat vocari in locum mortui.* Nihil me turpius apud homines fuisset: neque vero ad istam ipsam ἀσφάλαειν quidquam alienius. Sunt enim illi apud bonos invidiosi: ego apud improbos meam retinuissem invidiam, alienam assumsissem. Restat Scrofa Tremellius, de quo haec habet Varro 1 de R. R. 2. (editionis Aldinae an. 1533. quam habeo ad manus) *Alterum collegam tuum, triumvir qui fuit ad agros dividendos Campanos, video hic venire Cn. Tremellium Scrofam, virum omnibus virtutibus politum, qui de agricultura Romanus peritissimus existimatur.* Sed sine controversia xx. vir, non triumvir legendum puto, etiam si libri veteres

non adstipulentur: nam historia quidem certe, quae apud me plus sexcentis codicibus potest, xx. vir requirit. Sed & hunc ipsum M. Varronem, quem modo testem produxi, unum e xx. viris fuisse dici e Plinio v 11, 52. ubi ait: *Varro quoque auctor est, xx. viro se agros dividente Capuae, quendam, qui efferretur, foro domum remeasse pedibus.* Atque ita hunc locum ab Harduino e veterum omnium, ut ipse testatur, librorum consensu restitutum video: cum antea in editis legeretur xx. viris agros dividendibus. Quamquam ante Harduinum eodem modo correxisse e vetere libro Pintianum invenio, quem laudatum ab Harduino oportuerat. Praeterea Pompeium & Pisonem in xx. viris numerandos certissimum habeo, tum ob arctissimam Caesaris affinitatem, tum etiam quod ambo primum Capuae duumviratum gessere. His Crassum etiam accensere licet, nam is quoque non minus, quam Pompeius, legis Iuliae fautor fuit, ut ex Appiano & Dione intelligimus, & erat tum uterque Caesari conjunctissimus, unde celebris illa a Varrone per lulum scripta *Tricipitina* quam omnes norunt: ac praeterea Dio initio lib. xxxv 11 cum dixisset Caesarem sese e xx. virorum numero exemisse, diserte ait: *Aperte autem Pompeio, Crasso aliisque gratificabatur: unde nihil dubium Crassum non minus quam Pompeium e xx. viris fuisse.* Ad haec de M. A. tio Balbo Augustiavo materno invenio apud Suet. cap. 4. *Functusque honore praeturae, inter xx. viros agrum Campanum plebi Iulia lege divisit.* Demum ex his quae idem Suetonius in Iulio cap. 81. de L. Cornelio Balbo Majore refert, eum etiam inter xx. viros fuisse possumus suspicari. Sed Caesari, inquit, futura caedes evidentibus prodigiis denuntiata est. Paucos ante menses cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni, ad extruendas villas sepulcra vetustissima disjicerent, idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant: tabula aenea in monumento in quo dicebatur Capys, conditor Capuae sepultus, inventa est, conscripta literis verbisque graecis, hac sententia: *Quandoque ossa Capys detecta essent, fore ut Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur, magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur, cujus rei, ne quis fabulosam aut commentitiam putet, auctor est Cornelius Balbus familiarissimus Caesaris.* Balbus hic Major cum & Caesaris amicitia maxime floruerit, & ejus prodigii testis producat a Suetonio, nihil propius est, quam ut inter xx. viros fuerit: accedit etiam quod hunc Campani patronum sibi asciverunt, ut ex elogio quod Capuae in foro exstat, intelligitur, quod sic habet:

L. COR-

Pergamus vero Campanae ~~dominas~~ testes producere : Suetonius in Iulio cap. 20. Lege autem agraria promulgata , obnuntiantem collegam armis foro expulit . Ac postero die in senatu conquestum , nec quoquam reperto , qui super tali consternatione referre aut censere aliquid auderet , qualia multa saepe in levioribus turbis decreta erant , in eam coegit desperationem , ut quoad potestate abiret , domo abditus nihil aliud quam per edicta obnuntiaret . Vnus ex eo tempore omnia in rep. & ad arbitrium administravit , ut nonnulli urbano- rum , cum quid per jocum testandi gratia signarent , non Caesare & Bibulo , sed Iulio & Caesare Cos. actum scriberent . Bis eundem praeponentes nomine atque cognomine : utque vulgo mox ferrentur , hi versus :

Non Bibulo quidquam nuper, sed Caesare factum est ;

Nam Bibulo fieri consule nil memini :

Campum Stellatæ majoribus consecratum, (7) agrumque Campanum ad subsidia reip. vectigalem relictum divisit extra sortem (8) ad xx millibus civium, quibus terni pluresque liberi essent.

Appianus lib. 11 bell. civ. p.433 ait: *Cumque serio pauci studere videretur (Caesar) incauto nec praemuniente se altero (Cos. Bibulo) ut qui nihil dum eorum quae agitabantur suspicaretur, magna occulte manu comparata, & rogationes in senatu tulit in favorem egenorum, & agros eis distribuit: & agrum Campanum longe omnium fertilissimum trium liberorum patribus, ita ut publico tenerentur, elocavit. (9) Cujus mercede gratiae ingentem multitudinem obno-*
xiam

L. CORNELIO. L. . . .

BALBO COS. PATR. . .

D.

Quod etiam indicio est eum fuisse inter xx. viros. Praeter hos septem, quos expiscati sumus, Tremellium Scrofam, M. Varronem, Pompeium, Pisonem, Crassum, duosque Balbos M. Atium & L. Cornelium (et si hunc postremum conjectura tantum assequimur) ceteros nondum reneo.

(7) De agro Stellate, quem Suetonius ἀνέγραπτον fuisse ait, Cicero vero hominum uisibus expositum in orationibus agrariis non obscure significat, difficilis sane quaestio viros eruditos exercet: dum alii quibuscumque modis inter sese conciliare duos nobilissimos scriptores student: alii vero aut hunc aut illum ignorantiae arcesunt. Quas ego potissimum partes amplectar, non est hujus temporis exponere, prolixior enim digressionem, quam prae hac operarum festinatione exposceret. Vide interim, an non illud *Majoribus consecratum* Suetonius obiter tantum & ex

καπερύς dixerit, quasi haec sit sententia: *Agrum Stellatam* (quem, ut obiter dicam, majores consecrarant, postea vero cultui rursus restituerant) *divisit &c.* Sic nihil erit inter Ciceronem ac Suetonium dissidii.

Notasse vero hic proderit Suetonium unum, ac praeterea neminem, de agri Stellaris divisione meminisse: hoc ideo, quia ceteri satis habuerunt agrum Campanum memorare, cujus ager Stellaris pars esse videbatur.

(8) Extra sortem idcirco addidit, quia duo prae ceteris fuere legis hujus Iuliae agrariae capita, quantum e Graecis scriptoribus Appiano, ac potissimum Dione cognoscimus: unum, quo egenae plebi, cujus infinita vis Romae, agri alibi assignabantur: alterum, quo trium liberorum patribus eximius ille Campanus ager divideretur.

(9) Aliter haec doctissimus interpres Gelenius verterat in hunc modum: *Et agrum Campanum longe fertilissimum ex publico dilargitus est trium liberorum patribus*. Nae ille non tam ad Grae-

nam sibi fecit: viginti enim millia plane extiterunt, ii dumtaxat qui tres filios alerent. (10) Quid vero turbarum Caesaris rogatio exciverit, ubertim eodem loco exsequitur Appianus: quorum sum-

Turbae
ob legem
Iulianam

C 2

mam

Graeci scriptoris fidem quam ceterorum historicorum, qui vulgo agrum Campanum divisum aut datum (*ἐδόθη*, inquit Dio) tradiderunt, sic est interpretatus. Graece vero Appianus sic habet: *Καὶ τὴν ἀρεσκύσαν αὐτοῖς μάλιστα περὶ Καπύην ἐς τὰ κοινὰ διεμίσθωτο τοῖς ἑσσι πατρῷσι παίδων τετῶν*. Compositum istud *Διαμισθῆναι*, quod non alibi fortasse legas, haud dubium quin simplicis *Μισθῆναι* significationem sequatur, cui praepositio *Δια* nihil aliud quam distribuendi vim addit. H. St. in thesauro *Μισθῶν* & *Μισθῆναι* cum suis compositis ita distinguit, ut illud semper locandi, hoc vero conducendi significationem habeat. Sed vel hic Appiani locus docere potest *Μισθῆναι* etiam locandi notionem habere, apud quem *Διαμισθῆναι* indubie *Dillocare* (ut *ἀντολεῖν* dicam) significat. Contra & activam vocem pro *Conduco* reperiri posse Theodorus Gaza evincet, qui (apud H. St. in *Ἀπομισθῶν*) illud Theophrasti *Τὰς γεωργίας ἀπομισθῶντες*, *Mercede conducentes* interpretatur. Et, ut vera sit H. Stephani versio, qui *Ablocantes* mavult reponi, tamen persuasum Gazae fuit id verbum mediae significationis fuisse. Sane vero & apud Favorinum in voce *Ξένος* sic reperio; qui cum hac voce & eum qui recipit & qui recipitur hospitio significari dixisset, aliquibus interjectis subiungit: *Ἐπιτοῖς δ' ἂν μισθῶσθαι καὶ μισθῶσαι οἶκον, ὅπερ Ἡρόδοτος ἐνδιδόναι καλεῖται*. Experimento didici omnia, quae in hoc doctissimi episcopi lexico leguntur, e veteribus lexicographis aut scholiastis desumpta.

Quod si tamen adhuc *διαμισθῆναι ἀντὶ τῆ διαμισθῶσαι* dici non posse pertendis: legis in Appiano *διεμίθω*, aut *διεμίθωσε*: nam certe & ex dandi casu cui conjungitur, & ex illo *ἐς τὰ κοινὰ* (quod pessime Gelenius vertit *ex publico*) apertissime colligo Appianum de locatione locutum: ac de eo locationis genere accipiendus, de quo lib. primo dixerat agrum hosticum modo divisum colonis fuisse, modo elocatum. Quod si agrum Campanum vere largiebatur lex, non vero tantum elocabat, fuerit hoc sane Appiani *ἰσορροπὸν ἀμάρτημα*, qualia non pauca & in hoc & in aliis deprehendas.

Quid si Appiani dictio sit magis ex historiae fide? Nam vide quae collegerim, quae ejus scriptoris *ῥῆσιν* juvare possint. Nam primum & ex aliis auctoribus, & ex Dione potissimum sciimus, Caesarem ita legem composuisse, nihil ut esset, quod improbari posset: id quod summopere Ciceronem mordebat, ut ex II ad Att. 16 intelligimus, ubi hoc legitur: *Primum ita me pupugit, ut somnum mihi ademerit. . . . quod scripseras. . . . prolatum mihi aliquid, quod nemo in probaret*. Atqui si ager Campanus, qui ad reip. subsidia relictus

fuerat, ita dividendus fuisset, nihil ut inde inferretur in aerarium populi R. non video quid lex habuerit, quo probari posset. Nunc vero ut sua probabilitate lex se omnibus commendaret, locationem proposuit, qua efficiebatur, ut decumae quotannis populo R. persolverentur. Et hoc a more deducendarum coloniarum non abhorrebat, de quo idem Appianus (lib. 1 bel. civ. p. 353. idest statim post prooemium) docuerat, agrum hosticum, si cultus esset, modo divisum colonis fuisse, modo iisdem venditum aut elocatum. At enim, inquires, cur Cicero II ad Att. 16 conqueritur agrum Campanum e vectigalibus auferri? Fortasse, inquam, quia, cum ante legem Iuliam totius proventus ejus agri populo R. redirent (teste eodem Tullio Philip. II num. 39. *Quandoquidem, inquit, hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuosae ferebantur*: & Suetonio, qui agrum Campanum ad subsidia reip. relictum olim fuisse affirmat) postea cum solae decumae fructuum essent pensitandae, auferri jam totum videbatur.

Sed missis conjecturis, quin potius Dionem in medium assero? cujus insignis *ἀντιλογία* non de nihilo est. Is postquam initio lib. xxxvi 11 dixerat lege Iulia cautum fuisse, ut ex agris dividendis ager Campanus suae praestantiae causa eximeretur, demum in ejus narrationis fines ait, *praeterea decretum, ut ager Campanus ternorum aut plurium filiorum patribus daretur*. Haud enim scio an non ager Campanus, quem exemptum antea dixerat, ea conditione datus fuerit, ut decumae nomine aliquid persolveretur. Graeca Dionis sic habent: *Καὶ προσέτι καὶ ἡ τῶν Καμπανῶν γῆ τοῖς τρία τε πλεῶν τε ἔτι τέκνα ἔχουσιν ἐδόθη*. Vide autem an non *ἐνδιδόναι* hic apud Dionem idem sit quod *μισθῶσαι*: nam certe is, quem supra produxi, Favorinus *ἐνδιδόναι* apud Herodotum idem significare ait quod *μισθῶσαι*: & exemplum statim hoc affert: *Ἐμισθῶντο παρ' ἑκ ἐνδιδόντων τὴν αὐλήν*. Quare mea sententia aut *ἐνεδόθη* apud Dionem legatur, aut *ἐδόθη* idem quod *ἐνεδόθη* valet. Atque haec pro Appiano imo & Dionis sententia habui dicere: quae conjecturae tantum loco habeantur per me licebit.

(10) Haec quoque, quae paullo aliter Gelenius expresserat, propius ad Graeci auctoris sententiam hic posui. Peccatur autem ab Appiano gravissime, quod eos tantum conscriptos affirmat, quibus nec plures nec pauciores ternis liberis essent. Primum haud facillimum fuisset viginti millia hujus tantum generis *ἀνδρῶν* (qua voce is utitur) invenire: deinde lex fuisset injustissima, ut plurium liberorum patres, quibus potissimum fuerat succurrendum excluderentur. Demum refragatur apertissime Suetonius, cujus verba

mam tantum rerum huc adscribam. Cum rogationi consulis multi obsisterent, Caesar vehementer stomachatus proripuit se e curia, nec toto anni tempore senatum habuit: tantum pro rostris concionabundus Pompeium Crassumque praesentes rogabat, ecquid leges placerent: quibus approbantibus, plebes occultis sicis armata vocabatur ad suffragia. Ex adverso Bibuli alterius consulis in forum irrupentis sicarii fasces perfregerunt: dumque ille nudatum praeberet jugulum, ut morte saltem sua invidiosum faceret collegam, in proximum fanum reluctans ab amicis subductus est. Sed & Catone bis in forum irrupente, atque incassum vociferante, tamen eo semel atque iterum exturbato, nihilominus consul leges suas pertulit, iuratis in eas non solum plebeiis, sed etiam patribus; nam quamvis hi recusarent, metu tamen capitalis poenae iuraverunt. Interea Vetius quidam e plebe, strictum cultrum ostentans, quasi Bibuli, Ciceronis Catonisque mandato Caesarem Pompeiumque confossurus, procurrit

verba paullo ante recitavi, & Dio mox proferendus, qui ternorum pluriumve filiorum patribus agrum Campanum divisum statuunt.

Hinc Campanae coloniae frequentiam licet intelligere: nec enim facile numerosiorem invenies. Sane cum olim colonia Carthaginem decreta fuisset, Graccho & Fulvio Flacco ad eam deducendam delectis: *Adscripti sunt*, inquit Appianus lib. i. bel. civ. p. 364., *eo sexies mille, supra lege praestitutum numerum*: pauciores ergo quam sex millia, lex ejus coloniae definiverat. Si tam pauci in Carthaginensia latifundia deducendi erant, nihil est quod numerosiores ceteras deductiones speres.

Iam vero si xx millia colonorum, totidem uxores, ac ternos tantum liberos in unam summam colligas, centum millia confient. Multis tamen deni, duodeni aut fortasse plures erant liberi. Sic facile CL millia minimum evadent. Adde his servitia, quae, ut illa tempestate, etiam tenuiores fortunae homines alebant: vix effugies quin ducenta millia, eoque amplius ad incolendam tum Capuam venerint. Veteribus vero Campanis quid fiet? neque enim hi alio demigrabant, cum deducebatur colonia: & certe plures ter altero tanto fuisse mihi persuadeo, qui sciam in frequentissimas alioqui civitates quam pauci coloni conscriberentur, praeut Capuam conscripti fuere. Adde & servos eorum & ancillas. Adde vero jam gladiatorum ingentem manum ibidem commorantium, quos ibi Caesar in ludo habebat. . . & circum familias conventus Campani custodiae causa distribuit, ut ipsemet i. de bel. civ. 14 testatur. Hos autem gladiatores XL saltem millia fuisse, ex vi i. ad Art. 14. colligitur. *Gladiatores*, ait ibi Cicero, *Caesaris, qui Capuae sunt*. . . sane commode Pompeius distribuit, binos

singulis patribus familiarum. *Secutorum in ludo* 100 fuerunt. Si hos patres familias de xx millibus colonorum lege Iulia deductorum tantum accipias: tamen efficientur XL millia gladiatorum. Quid si veteres etiam Campanos patres familias intelligas? quid enim verat? praesertim cum circum familias conventus Campani eos olim Caesar distribuisse se dicat: neque enim Conventus ad sola illa xx millia deductos est coarctandus. Hosce gladiatores, ut obiter dicam, bello civili a Lentulo armatos Caesar narrat eodem loco: nimirum quia, uti Cicero eadem epistola fatetur, Campani coloni parum prolixo delectui responderent; quod, credo, Caesari magis favebant, a quo ducti. Ad rem vero: quid de advenis & peregrinis dicam, quos undique amenissima luxurians ac desidiola civitas arceffebat?

Ita Campanam coloniam si a decies centenis millibus fuisse inhabitatam dixero, parcissime me puto definiturum. Nam & Cicero cum Philippica xii, n. 3. de Capua ait: *Quae temporibus his Roma altera est*, etiam urbis frequentiam videtur contemplatus. Lege parumper, quae de Romanae urbis incolarum multitudine Lipsius i. de magnit. 3. l. Vossius, Bergierius alique scripserunt: tum profecto intelliges non paradoxa, sed minora veris me protulisse.

Et tamen Oavianus ter quoque ejus coloniae supplementa conscripsit, atque ita magna, ut alii coloniam ab eo deductam prodiderint. Quid porro mirum si Strabo, si Velleius, si alii, quos alibi opportunius congeremus, tam magnifice de Campana colonia locuti fuerint? Quibus omnibus accedit amphitheatri Campani magnitudo, quod minimo intervallo a Titiani dimensionibus abest. Amphitheatra vero pro urbium frequentia extruebantur.

rit in medium. Quo facto ambiguae per se suspicionis, quodque alii aliter interpretabantur, Caesar ad exasperandam multitudinem usus, effecit ut populus ei permitteret, ut ab insidiatoribus se defenderet. Tum omissa in reliquum anni a Bibulo in universum reip. tractatione, Caesar omnia pro arbitrio moderabatur, qui alias insuper leges tulit, quibus aut gratiam sibi aut imperia comparavit. Deinde mota illa in Ciceronem tempestas, quae illum exilii causa solum vertere coëgit. Atque haec fere Appianus.

Sed nemo accuratius Dione Cassio statim ab initio libri xxxviii hanc totam historiam illustrat, qui & illam Caesaris calliditatem aperit: qui cum revera plebis sibi animos adversus optimates conciliatos hac lege cuperet, auctoritatem tamen optimatum, consensumque in speciem requirebat praeferebatque, tota molitione ita disposita, ut ne occasio quidem contradicendi iis afferretur. Nam ita de agro dividendo legem tulit, ut ne minimum quidem in ea reprehendendum inveniretur, ob eas causas quas initio lib. xxxviii Dio exequitur. Quid autem illud est, quod Dio subjungit? *Omnem autem, inquit, regionem, quae publica populi R. erat, excepto agro Campano (hunc reip. exemptum ob praestantiam censuit relinquendum) divisit &c.* Turbat enim vero hic Dio, atque ipse etiam sibi in fine hujus narrationis contradicit, ubi diserte agrum Campanum patribus terrorum pluriumve liberorum datum tradit. Sed quo pacto nec aliis Dio, nec sibi porro ipse adversetur, praeter ea quae nota 9. monui, dicam etiam suo loco deinceps. Goësi vero censorem sane quam morosissimum quo pacto excusabimus? qui cum legis Iuliae Agrariae capita sibi colligenda sumisset, primum quidem caput sic posuit, ut ager Campanus exciperetur, nec vero unquam deinceps de ejus divisione meminit: imo & xx. viros ceteris agris, excepto agro Campano, dividendis adhibet: quae sunt *ἀνύστα*. Vide auctores rei agrariae p. 350.

Dionis in-
constantia.

Goësi in-
diligentia.

In ejus legis rogatione etiam de divisoribus adjectum fuisse caput Dio affirmat, quos viginti numero esse jubebat, ut plures in honoris partem venirent: a quorum numero sese exempt, ne quid sui ipsius causa decernere putaretur. Ergo cum patres probe jam perciperent, ac vererentur quorsum ejus legis exitus evaderet, nimirum ad dominationem Caesari comparandam: tamen ne hiscere quidem audebant: & hoc ipsum ante alia indignabantur, quod lex ita esset composita, nulla ut ejus invadendae ansa daretur. Et M. quidem Cato cum legem a se non reprehendi quidem diceret, negaret tamen quidquam esse novandum: iussu consu-

lis

lis e senatu abreptus, in carcerem trusus est; unde vix ob liberam M. Petronii Catonem in carcerem prosequentis vocem est liberatus: cum quidem Caesar indignabundus dictitaret, se non amplius ad senatum, sed recta ad populum tum de hoc, tum de omnibus relaturum. (11) Id quod constantissime fecit, instructis duobus legis suavoribus Pompeio atque Crasso, quibuscum deposita simultate, omnia tum in commune agebat: quae res multis optimatum fraudi fuit, qui non dum eos rediisse in gratiam resciverant. Quare cum Caesar, nihil Bibulum legi oblatrantem moratus, certam diem legi perferendae praestituisset, noctuque jam forum plebs occupasset: Bibulus quidem contra niti aggressus, per gradus dejectus est, & fasces ejus fracti: lex vero est perlata, omnibus in eam juratis optimatibus, praeter Metellum & Catonem & M. quendam Favonium; qui & ipsi tamen multa deterriti, postea jurarunt.

Totam vero narrationem, quae apud ipsum auctorem fusius exposita legi potest, his verbis Dio concludit: *Sic tandem ea lex perlata est: PRAETEREAQUE decretum, ut ager Campanus iis, qui ternos pluresve liberos haberent, daretur. Atque ita tunc primum Capua inter Romanorum colonias relata est.* Quae verba pugnare videntur cum iis quae initio recitavi, ubi dixerat Dio agrum Campanum fuisse exceptum. Sed in speciem tantum pugnant: nam satis ab inconstantiae reprehensione vocula unica *προσέτι* cavisse sibi Dionem Casaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20 affirmat. Nimirum initio aliis agris, qui egenae plebi dividerentur, propositis, ager Campanus expresse ob sui praestantiam excipiebatur: postea vero etiam Campanus ager tres liberosalentibus datus. Ego vero nescio quomodo in ea, quam nota 9 proposui, hujus solutione *ἀντιλογίας* mihi magis placeo: ex qua id etiam commodi percipimus, quod ita demum Dio cum ceteris scriptoribus conciliabitur. Nam alii omnes statim initio propositam de agro Campano rogationem testantur: imo hujus tantum & Stellatis agri Latini auctores meminerunt, de ceteris agris ne verbum quidem fecerunt. Quae quidem ita ex Appiani & Dionis sententia accipienda censeo, ut ceteri quidem agri ex lege Iulia egenis civibus *ἀπλῶς* distribuerentur: ab ea vero penitus immuni assignatione ager Campanus ob sui praestantiam eximeretur, qui ea conditione divisus fuit, ut tamen coloni publico tenerentur, decumasque frugum persolverent: quam propterea divisionem Appianus

10-

Dio se-
cum ipse
& cum
aliis con-
ciliatur.

(11) Hinc opportune Caesarem eo nomine da, non consulis, sed tribuni plebis officio fungitur Plutarchus, quod in lege agraria perferendus videretur.

locationem appellavit. Lege totas Appiani & Dionis supra positas narrationes, ac praeterea nonam notationem nostram.

Quid illud vero est, quod idem in extremam narrationem coniecit? *Tunc primum*, inquit, *Capua inter Romanorum colonias relata est*. an non saepius ante Caesarem deducta eo colonia fuerat? ita sane: sed earum deductionum non est habita ratio, quasi tum primum ea colonia Romana fuerit.

Deinceps vero Dio Cassius tum alia Caesaris facta exsequitur, tum quomodo Clodium adversus Ciceronem instruxerit, ut eum in exilium pelleret. Neque enim quisquam veterum scriptorum est, qui non ad Caesarem totam illam Tullii calamitatem auctorem refundat.

Et quoniam in maximi illius oratoris exilii saepe incidimus mentionem, non dissimulabo Campanos decuriones, Cn. Pompeio, qui tum duumviratum Capuae gerebat, maxime agente, primos omnium decrevisse, ut Romam concurrerent ad Ciceronem restituendum: quo veluti signo dato, ceterae Italiae civitates idem fecerunt: ut non immerito Italiae humeris restitutus, ut loquitur Tullius, fuisse videretur. Testatur hoc ipsemet M. Cicero in Miloniana n. 15. *Cn. Pompeius*, inquit, *auctor & dux mei reditus, illius (Clodii) hostis: cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam, & ornatissimam secutus est: qui populum R. cohortatus est, qui CVM DE ME DECRETVM CAPVAE FECISSET, ipse cunctae Italiae cupienti, & ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent*. Testatur & in or. in Pisonem n. 11. ubi de Campanis ait: *Me inaurata statua donarant: me patronum unum adsciverant: a me se habere vitam, liberos arbitrabantur: me & praesentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, & ABSENTEM, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reip. tuorum scelerum tela revellente, REVOCARVNT*.

Iam vero quod dixi eo anno quo Cicero est revocatus, Lentulo & Metello Cos. qui fuit tertius postquam Capua colonia fuerat constituta, Pompeium adhuc Capuae duovirum gessisse, vel ex hoc loco patet: neque enim, nisi summo in magistratu esset, DECRETVM CAPVAE facere potuisset. Et ceteroqui Pompeii Campanus duumviratus luculentissime constat ex or. post red. in sen. n. 11. ubi de eadem re orator sic loquitur: *Qui (Pompeius) in colonia nuper constituta cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emptus intercessor* (sicut Aelius Ligur a Clodio emptus, ut legi de Cicerone revocando intercederet) *VIM & CRVDELITATEM privilegii* (Clo-

Campano-
rum stu-
dium in
Cicerone
revocando

Pompeius
Capuae
duumvir,

(Clodii legem, qua Cicero pulsus, privilegium appellat) *auctoritate honestissimorum hominum (Campanorum) & publicis literis* (idest decreto, de quo in Miloniana loco modo recitato) *consignavit, princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putavit?* Ex quo intelligimus in DECRETO CAPVAE legem Clodiam tanquam violentam & crudelem fuisse taxatam.

Itemque
Piso.

L. etiam Pisonem eodem tempore summum magistratum Capuae cepisse affirmat idem saepe in partes vocatus M. Cicero in Sextiana oratione, & in Pisonem n. 11: *Seplasia mebercle, ut dici audiebam, te, ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit... Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent: erant illi comiti capilli &c.* Cur vero Seplasia Pisonem repudiaret, declarat in Sextiana: *Capillo, inquit, ita horrido, ut Capuam, in qua ipse (Piso) tum imaginis formandae causa* (idest ut colonia Capua ad reip. R. imaginem formaretur) *duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videbatur.*

Campani
consules.

Ex quibus summi Oratoris locis aliisque & primum Campanorum duumvirum collegium assequimur, Pisonem & Pompeium, illum Caesaris focerum, hunc vero generum, & alia nonnulla mihi minime praetereunda. 1. Ac primum hi summi reip. R. viri non in speciem solum, utque eum honorem coloniae tribuerent, colonicum magistratum inierunt, sed re vera Capuae degentes duumviros se gesserunt. Hinc 11 ad Att. 19. cum Difilus tragoedus in Pompeium petulanter inveheretur, *Nostra, inquit, miseria tu es Magnus, & cetera in eandem sententiam: Literae, inquit Cicero, Capuam ad Pompeium volare dicebantur*, nimirum duumviratu ibi fungentem. Et opportune Lipsius *var. lect. lib. 1 cap. 11.* aut errasse Valerium & Macrobius, cum scribunt intentis in praesentem Pompeium manibus ab histrione ista dicta, aut certe historiam specioso mendacio ornare voluisse affirmat. 2. Haud temere vero Pisonem Tullius Campanum consulem saepenumero appellat: aut enim per ludibrium sic illum vocat, aut ad Campanorum simul fastum alludit, quo se olim Praetores compellari jubebant. Atque haud scio an non re vera & serio per illa coloniae initia consules nuncuparentur; cum praesertim coloniam Capuam Romam alteram idem orator non raro appellarit. Sane *or. post red. in sen. n. 7.* serio ista in Pisonem jaciuntur: *Capuae ne te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, CONSULEM ESSE, SICUT ERAS EO TEMPORE, an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatus paruerunt?* Multa hic haberem, quae de municipalibus; & praeser-

tertium de Campanis consulibus dicerem: sed ea ad aliud Campanum monumentum de TVRCIO COS. id est consule Campano, ut interpretor, illustrandum alias *ὅν τις* afferemus. Ceteroqui scimus Lanuvii & alibi summum magistratum dictatoris nomine appellatum: quidni Capuae consules & duumviri promiscue dicerentur?

3. Tempus Campani consulatus sive duumviratus (eadem de ceterarum coloniarum duoviris difficultas) quamdiu perduravit, difficile est definire. Primum illud duumvirum par Piso atque Pompeius Caesaris consulatu magistratum inierunt, eoque, nonnisi post biennium saltem exactum, abiisse putandum est: nam & quo anno Piso cum Gabinio consul processit, tamen & Capuae idem ille consul erat: & Pompeius, cum de revocando Cicerone, Lentulo & Metello Cos. decretum Capuae fecit, ibidem summo in magistratu erat. Ideone, quia ad formandam coloniae πολιτῶν eisdem duumviros in annum alterum, & fortasse etiam tertium refici opus fuerit? an vero consuetum ejus magistratus tempus diuturnius annuo fuerit? Enim vero memini etiam virum summum Card. Norisium, cujus ad cenotaphia Pisana commentarium diu est cum evolverem, de tempore gesti duumviratus addubitare. Et sub Augusto saltem principe incertae diuturnitatis fuit, quantum ex bene longo Campanorum factorum fragmento, quod Gruterus pag. 299 ex Apiano habet, & Pighius ad annum V. C. DCCXIX, perspicimus: ubi modo ad sex menses, modo breviori aut longiore spatio Campani duumviri eo honore usi comperiuntur.

Tempus
gesti duum-
viratus

Sed antequam manum de tabula: Iuliam hanc coloniam civilem, non militarem fuisse saepissime dixi. Dubitationem tamen nonnullam possit Plutarchus in Cicerone injicere, apud quem inter Tullii sales hoc reperio: *Cum Caesar legem tulisset de agro Campano MILITIBVS* (graece τοῖς στρατιώταις) *dividendo, multis res in senatu displicuit: L. autem Gellius, qui fere natus erat maximus, hoc se vivo negavit futurum. Hic Cicero, expectemus, ait; haud longam dilationem postulat Gellius. Plutarchumne Graecum hominem indigentiae accusabis, qui ad consuetas Augusti aliorumque militares colonias aspiciens, hanc etiam militarem putavit? Etiamne vero M. Ciceronem sive ignorationis sive supinitatis arcesces, qui in altera Philippica n. 39 Antonium coloniam Capuam ex integro deducere conatum insectans, inter cetera hoc ait: *Agrum Campanum, qui cum de vestigalibus eximebatur, ut MILITIBVS daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus, hunc tu compransoribus tuis & conlusoribus dividebas, &c.* Ac fuit, cum illud MILITIBVS ad An-*

Ciceronis
jocus.

In quas
milites
deduce-
bantur,
non con-
tinuo mi-
litares co-
loniae.

tonium ipsum referrem, ut haec esset sententia: Etiam si agrum Campanum MILITIBVS, uti tu quidem praetexebas, divisisses, tamen infligi magnum reip. vulnus putavissemus: propterea quod is ager colonis olim a Caesare elocatus (uti notatione 9 dictum) nunc e vectigalibus per tuam gratuitam assignationem eximeretur: nunc vero cum compransoribus & conlusoribus eundem distribuas, non est ferendum. Sed tamen propendebat magis animus, ut ad Caesarianam assignationem referrem, prius etiam quam Plutarchi locum animadvertissem. Nec illud obest, quod de Campani agri e vectigalibus exemptione Cicero conqueritur, quem tamen agrum fuisse potius elocatum alibi coniecimus: nam potest responderi in hanc sententiam: magnum enim reip. vulnus Caesar inflixit, qui, cum solidi ex eo agro proveniunt, antea reip. redirent, fecit ut decumae tantum persolverentur, eoque tam grandes agri Campani fructus e vectigalibus exemit. Illud vero quod non civibus, sed MILITIBVS DATVM ait (& vide an non DARETVR eadem locandi significatione a Cicerone sit dictum, quae idem apud Dionem, ut not. 9 explicui) nihil civili coloniae incommodat: nam cives illi deducti, iidem milites emeriti fuere. Scitissima sunt haec Lucani 1, 344:

*Quae sedes erit emeritis, quae rura dabuntur,
Quae noster veteranus aret, quae moenia fessis?*

Brutus in concione post oppressum Caesarem apud Appianum in 11 bell. civ. p. 516. Idemque (olim populus) hostes victos non omni agro, sed parte multabat, in eamque EMERITOS deducebat, ut essent quasi hostium, quos devicissent, custodes. Ecce civium colonias: deinceps militares depingit. Sylla vero, inquit, & Caesar, quod patria armis occupata, custodibus & satellitibus adversus eam egerent. . . . agros sociorum Latini nominis diviserunt, & vos in eos frequentes sub signis & ordinibus deduxerunt. Ac de discrimine inter civiles militaresque colonias vide Goëssii antiquitates agrarias cap. 3. qui militares eas demum esse definit, quae jure militari, idest vi & armis sunt deductae: ut sint eadem quas deductas a dictatoribus scribit Hyginus. Nam si militaris ea sit, in quam miles veteranusve mittitur, multae ante Syllam dictatorem militares inveniuntur; veluti cum in Frontino legitur veteranis lege Sempronia, quae Syllae dictaturam antecessit, assignatum agrum Abessinensem, & Ferentinensem: & ceteroqui negari non potest non minus militem, quam alium civem Senatus auctoritate, aut plebiscito deduci in colonias potuisse.

III. Unde Felicis nomen Capuae obvenit.

FELIX) Hoc etiam Capuensis coloniae nomen absque hac inscriptione ex Frontino jam notum erat, qui eam *Iuliam Felicem* dictam fuisse testatur. Sed unde ei hoc cognomen obvenit, merito quaeri possit. Scio non defuturos, qui, quod *Campaniae Felicis* ea esset metropolis, idcirco *Felicem* agnominatam statuunt. Verum haec conjectura vel pluma levior est: tum quod aliquas extra Campaniam colonias *Felices* appellatas in marmoribus deprehendimus: tum vero quod cognomen FELIX, quod nunc vulgo Campaniae tribuitur, *χρῆς ἐν πρῶτῳ* in *ἱερωνυμίας* transit, ut optime animadvertit Peregrinius p. 484 & 485. Nam olim *ἀπλῶς* Campania dicebatur. Nec Plinius lib. 111, cap. 5, cum ait: *Hinc felix illa Campania est. Ab hoc sinu incipiunt vitiferi colles, &c.* proprium aliquod ejus regionis cognomen tradere, sed solum a felicitate, hoc est fertilitate illam celebrare in animo habuit: quomodo etiam de eadem Strabo lib. v dixit, *πεδίον ἑυδαιμονίστατον τῶν ἀπάντων, solum omnium felicissimum.* Itaque a Campania hoc cognomen in metropolim coloniam corrivato stultissimum fuerit.

Campania
recens
Felix ap-
pellata.

Dicam tamen quid de eo cognomine suspicer. Coloniarum nomina vel a deducente, vel a deductis legionibus plurimum sumi solebant. Sic ne a nostra discedam, Iulia ob legem Iuliam dicta fuit: & eadem Augusta ob deductam ab Augusto coloniam. Quis igitur vetat hanc nostram a tribus celeberrimis deductoribus tria sua nomina hausisse, & *Felicem* idcirco dictam, quia olim a Sylla Felice fuerat constituta colonia? Idem de Nola dicendum, quam a Sylla coloniam institutam nemo ignorat, qui Frontinum legerit; atque ob hanc causam *Felicem* appellatam conjicio: sic enim invenio apud Grut. p. 1085. n. 14. COL. FEL. AVG. NOL. Ad haec cum Samnites olim acerrime contra Syllam stetissent, verisimile est Beneventanos agro fuisse multatos, adscriptamque eo coloniam: unde in inscriptione: quae Caudii exstat, quam refert Peregrinius in Camp. Fel. p. 745. FELIX ea quoque appellatur in hunc modum: COLONIA. IVLIA. CONCORDIA. AVG. FELIX. BENEVENTVM.

Capua
Felix a
Sylla di-
cta.

Huic tamen suspicioni duo maxime posse incommodare video. Vnum quod Sigonius in 111 de antiquo jure Italiae cap. 4 ait: *Est autem verisimile, cum alia Syllae acta post mortem ejus rescinderentur, hanc quoque deductionem (coloniae Capuae) esse labefactam.* Alterum quod illud *Felix* Capua commune cum aliis quibus-

dam coloniis habeat, quas nunquam, quod quidem sciatur, Sylla deduxerit.

Syllae
acta non
fuerunt re-
scissa.

Syllanis
nunquam
possessiones
ademerunt.

Quibus tamen respondere non est difficile. Nam primum, quod Syllae acta rescissa post mortem ait Sigonius: hoc neque apud Plutarchum in Sylla, neque apud Appianum in primo bellorum civilium, nec dum apud alium auctorem inveni. Scio de honore funeris fuisse disceptatum: & vicit ea sententia qua funus longe sumtuosissimum ei apparatus fuit, ita ut senatoribus succollantibus in campum Martium illatus fuerit, ubi solos reges sepelire mos erat. Verum quod propius Colonias a Sylla deductas spectat: Appianus lib. I p. 418 testatur, revertentes ab exsequiis consules Lepidum & Catulum mutuis convitiis fuisse altercatos, divisa in eorum favorem urbana multitudo. Nam Syllae infestissimus Lepidus redditurum se veteribus possessoribus agros iactabat, quos Sylla ademptos militibus assignarat. Ceterum senatus ambos consules iurejurando obstrinxit, ne bello rem decernerent, ac decreta Lepido provincia Gallia transalpina, bellum tamen dilatum, non restinctum fuit. Nam cum Lepidus, quem bellum jam meditari palam esset, revocatus a patribus urbi copias admovisset, suosque ad arma capienda incitasset: idem faciente Catulo, non longe a campo Martio configitur: qua pugna Lepidus victus trajecit in Sardiniam, ubi tunc periit. Sertorius & ipse Syllanis adversus, cum per aliquot annos in Hispaniis, tanquam in suo regno, fuisset dominatus, tandem a Perpenna per prodicionem occubuit: nec diu post, Perpenna sublato, omnes illius incendii favillae penitus sunt restinctae. Ita nec Syllae acta quando abrogata fuerint percipio: & colonias potissimum ab eo constitutas quod attinet, nunquam milites ab eo deducti ab assignatis sibi possessionibus sunt deturbati. His accedit, quod cum Rullus novam deductionem Capuam moliretur, inter legis illius capita hoc erat, ut agri a Syllanis possessoribus emti novis colonis dividerentur. Testatur hoc Cicero in 11 Agraria n. 36. *Ut, inquit, invidiosos agros A SYLLANIS POSSESSORIBVS . . . EMPTOS, quanti velletis, populo Romano induceretis.* An non intelligis Syllanos milites servasse semper possessiones suas: ac ne tum quidem, cum Rullus, qui se Marianum esse iactabat, alios colonos inducere aggrediretur, hoc pertendisse, ut agri Syllanis adimerentur, sed ut ab iis potius redimerentur? Estque in eam sententiam tota tertia Tullii agraria oratio conscripta, cum ei criminationi responderet, qua Quiritium animos mentesque Rullus occuparat, Ciceronem, quo Syllanarum assignationum possessoribus gratificaretur, agrariae legi obistere. Cui

fic

hic respondet orator, ut in ipsa orationis propositione ostensurum se dicat, lege Rulli agraria *non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri*. Huc accedit, quod neque Caesarem, cum agrum Campanum publicum populi R. assignavit, quidquam in Syllanorum possessiones molitum reperimus; nec eas demum Augustus invasit, cum undique agros in hac regione conquireret, quos suis veteranis largiretur: sed satius habuit publicos Campanae coloniae agros, data vicissim nostris terra Gnosia & aqua Iulia, militibus assignare. Et ecce Frontinus lib. de coloniis tres illas deductiones quasi ratas enumerat: *Capua, inquit, muro ducta, colonia Iulia Felix. Iussu imp. Caesaris a xx. viris est deducta. Iter populo debetur pedibus c. Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus. Postea Caesar in jugeribus militi pro merito dividi jussit.*

Accedit hoc etiam, quod cetera quoque a Sylla hic ordinata, postea manserunt. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus lx. coloniae Capuensi a Sulla Felice cum territorio suo adjudicatum olim ob hosticam pugnam. Calatiam Capuae Sylla adjudicarat, idque Frontini adhuc aetate mansit, ut ejus verba demonstrant. De utra ex duabus Calatiis (12) Frontinus sit accipiendus, non omnino certum. Item colonia Urbana, quae ab Sylla quondam deducta fuerat, Plinii adhuc aetate id nomen tuebatur: sic enim lib. xiv, cap. 6. *Falernus ager a ponte Campano laeva petentibus Urbanam COLONIAM SYLLANAM, nuper Capuae contributam incipit.* Nam mitto ceteras colonias a Sylla olim deductas, quarum tanquam manentium ac ratarum meminit Frontinus. Si tot coloniae ab eo constitutae perstiterunt: si Calatia Capuae a Sylla contributa, etiam sic postea mansit: imo si Syllani milites ab eo Capuam deducti, suas semper possessiones, uti modo demonstrabam, infederunt: & hoc ergo in praeclaro Sigonii opere suadeo, corrigatur, quod ait rescisis Syllae post mortem actis, ejusdem Campanam deductionem fuisse labefactatam. Nam & Sylla-*

Sigoni
hallucina-
tio.

(12) Duas fuisse Calatias, unam quae trans Volturnum posita, hodieque inter non obscuras urbes numeratur, alteram quae jamdiu interiit ad viam Appiam prope oppidum Magdalonum, & Pentingeri tabulae demonstrant, & Peregrinus in descriptione Campaniae luculenter evincit. Frontini locum de transfluviana Calatia cepisse videtur noster Peregrinus in *Camp. Fel.* p. 273. nam in indice quidem certe geographico ad hodiernam id Calatiam refert. Equidem de cisfluviana viae Appiae adita facilius eum locum per-

ceperim: nam illa altera incertum ad Campaniam ne, an ad Samnium per Syllana tempora pertinuerit; & erat multo, quam haec, remotior, & in quo caput est, cum Romani semper montibus ac fluminibus veluti a natura positos terminis, non agrorum tantum, sed & imperii limites definirent, hanc potius eis Volturnum, quam alteram trans flumen & montibus impositam, a Sylla Capuae contributam crediderim.

lanam agri nostri assignationem non fuisse abrogatam satis docui; nec vero, quod caput est, Syllae acta unquam fuere rescissa, quae si fuissent rescissa, etiam ejus statua, quae pro rostris erat, dejecta fuisset. Nunc vero tempore Pharsalicae pugnae adhuc stabat, teste Dione lib. xlii: ac tum demum dejecta fuit, cum Caesari stetisse vi-
 toriam, certus nuntius est allatus: *Posteaquam tandem creditum est, inquit Dio, id tantum egerunt, imagines Pompeii Syllaeque, quae pro rostris stabant, deiecere. Et erant complures, qui ne hoc quidem faciendum putarent.* Quid hoc clarius? Accedit quod eo ipso anno quo Caesar occubuit, cum tribunal e medio foro in alium trans-
 tulisset: *restitutaeque sunt, inquit Dio lib. xlii iuxta illud tribu-
 nal Syllae ac Pompeii statuae: qua re laudem Caesar invenit.*

Quo colo-
 nia jure
 deducta,
 iterum
 deducere
 non lice-
 bat.

At enim, inquires, si Syllanae deductioni robur suum mansis-
 set, quo pacto eam Caesar denuo deducere potuisset, cum Ci-
 cero in ii Philippica n. 40 neget eo deduci posse coloniam, quo au-
 spicato esset ante deducta? *Deduxisti, inquit, Coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat. (13) Consulvisti me per literas de Capua tu quidem: sed idem de Casilino respondiſsem: posses ne, ubi colonia esset, eo coloniam novam jure deducere. Negavi in eam co-
 loniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos adscribi posse rescripsi: tu autem insolentia elatus, omni auspicio-
 rum jure turbato, Casilinum colo-
 niam deduxisti, quo erat paucis ante annis deducta, ut vexillum vi-
 deres, & aratrum circumduceres, cujus quidem vomere portam Ca-
 puae paene perstrinxisti, ut florenti coloniae territorium minue-
 retur.*

Cui exceptioni promptissimum est reponere, M. quidem Bruti
~~ἀπομνία~~ non diu stetisse INCOLV MEM (hac enim ipsa voce modo
 Tullius utebatur) fuisse enim a Sylla dictatore sublatam, ac fortasse
 ne AVSPICATO quidem deductam; cum in ii agraria n. 34, Tul-
 lius omnia illa M. Bruti atque auspicia ponat ob oculos, ut Rul-
 lum a simili furore deterreat: ita impedimento non fuisse, quin nova
 illuc colonia decerneretur. Syllanam vero deductionem nihil admo-
 dum in hujus urbis politia immutasse: nec vero aliud cum coloniis
 habuisse commune, quam agri novis colonis assignationem: cete-
 rum mansisse eandem praefecturae formam, quae antea fuisset su-
 pra p. 8, n. 4, est demonstratum: ubi & eam dubitationem injeci, an
 com-

(13) Caesar confectis bellis civilibus dicta-
 tor coloniam Casilinum deduxit. Et exstat num-
 mus apud Goltzium in thesauro p. 238, & 256, |
 cujus una parte legitur: CAES. DICT. PERP.
 in altera vero: TI. SEMPRON. GRACCVS,
 Q. DESIG. ITER. COL. CASILIN.

commune hoc fuerit militaribus plerisque coloniis, ut excepta agri divisione, nihil praeterea mutaretur, quamobrem reip. R. imaginem urbs illa referret. Ita nec Bruti nec Syllae colonia impedimento fuit, quin Caesar novam transcriberet. Post legem vero Iuliam, cum iam iustae coloniae forma hic esset constituta, non licuisse Antonio iterum deducere Cicero pronuntiavit, nisi solum supplementum, sive novos colonos inducere.

Nec illud magnopere reformido (quod alterum fuerit eorum, quae mihi met supra objeceram) nonnullas alias inveniri praeterea colonias cognomento Felices. Quis enim vetat, cum longe plurimas colonias per Italiam olim Sylla Felix statuisset (nam in Epitoma Livianorum LXXXIX de Sulla legitur, XLVII *legiones in agros captos deduxit, & eos iis divisit*; & Appianus CXX millia hominum a Sylla esse deducta tradidit) plerasque earum in eo sibi cognomento placuisse? Sane cur Nola, uti supra monebam, FELIX AVG. fuerit appellata, quid aliud causae assignare potes, quam quod eam Sulla Frontino teste deduxerit? De Benevento quoque suspicabamur a Sulla fuisse deductam, a quo Samnites sibi infestos agro fuisse multatos est verisimile: atque idcirco inter ejus nomina etiam illud FELIX invenitur.

Coloniae omnes cognomento Felices fortasse a Sylla deductae.

Tres praeterea, nec amplius FELICES, imo IVLIAS FELICES inveni. Una est ap. Grut. p. 1093, 8. ubi legitur quidam AEDILIS. COLONIA. IVLIA. FELICI. CLASSICA. SVESSA. Altera apud Fabrettum p. 106, n. 211, ubi est: COL. IVL. FELICI. LVGOFERONENSI. Tertia ibidem n. 252, ubi legitur: COLONIAE. IVL. FELIC. PISAVR. Quas etiam conjicio, a Sylla Felice, primum, tum etiam ab Iulio fuisse deductas, atque idcirco *Iulias Felices* audivisse. Scio Dionem lib. LIX queri sua aetate colonias suo sibi arbitrio nominum catalogos contexere, cum antea non nisi ex auctoritate id senatus liceret. Sed de sua id aetate expostulat. Quid his commune cum Nola atque Capua, quas certo scimus ab Sylla olim deductas? Atque idcirco *Felices* tum has potissimum duas, tum quatuor alias Beneventum, Sueffam, Lucum Feroniae ac Pisaurum appellatas non absurde conjectavimus. Nam & hoc quoque Syllae felicitati possumus adscribere, quod hae per illum institutae coloniae (14) in eo sibi nomine tanto opere placerent.

Ac

(14) Erunt & aliae forsitan plures a sex illis, dumtaxat titulis omnia coloniarum nomina ostensas recensivi, coloniae FELICES, quas veterari solent, quae a scriptoribus plerumque tacenterum lapidum inopia ignoramus: nam in vetustis tur. Quid quod ne in cippis quidem assumpta a co-
lo-

Ac mihi sane videtur non ob aliam causam de Syllae assignatione meminisse Frontinus, quam ut ejus cognominis rationem afferret: *Colonia*, inquit, *Iulia Felix jussu imp. Caesaris a xx. viris est deducta*: en cur *Iulia* diceretur. *Ager ejus*, inquit, *lege Sullana fuerat assignatus*: en cur *Felix* cognominaretur. Pergit vero: *Postea Caesar* (supplendum fortasse *Augustus*, ex libro qui *Frontini Siculi* inscribitur) *in jugeribus militi pro merito dividi jussit*: ecce demum, cur *Augustae* etiam cognomen accederet. Vt non immerito suspicer Frontinum quidem ipsum sic scriptum reliquisse: *Colonia Iulia Felix Aug.* prorsus ut in nostro monumento legitur: quippe cum appareat eum singulorum nominum veluti reddidisse rationem: sed postea librariorum culpa illud *Aug.* deperiisse, quod a Frontino fuisse omisum non est verisimile. Accedit ad hanc firmandam conjecturam, quod ordo deductionum, quas hic recitat Frontinus, seriei trium illorum nominum exacte respondet: alioqui temporum potius rationem tenuisset, ac prius de Syllana, tum de Iuliana, demum de Augustea deductione meminisset: nunc prorsus alium ordinem insistit, ac prius de Iulio, tum de Sylla, demum de Augusto docet, non aliam utique ob causam, quam ut trium illorum nominum rationem afferat *Iulia Felix Augusta*. (15) Sed postea, ut con-

loniis nomina ubique enuntiantur, ac saepenumero vetera tantum urbium nomina exprimuntur? Ac ne a domesticis exemplis discedam: in hoc primum, quo de commentariis, Campanum marmor incurri, quod Campanae coloniae nomina complectitur: in ceteris omnibus quae quidem exstare sciam, CAPVA sine ullo additamento scriptum deprehenditur, praeter unam illam Septimio Severo dicatam basim, quae in foro Campano visitur eodem loci, quo hunc amphitheatritulum ab illustrissimis Capuae seviris collocatum iri sentio; qua in basi cum solo praenomine COLONIA CAPVA appellatur: quam epigraphen alias cum ceteris dabimus.

(15) Atque hinc illa criminatio depellitur, qua contra hunc de coloniis libellum Goësius in notis est usus, quo eum librum a Frontino abjudicaret. Meum non est cum viro docto, quo hoc opusculum Frontino asseram, magnopere dimicare: praesertim cum saltem e Frontino excerptum Goësius consentiat. Sed absurda prorsus est illa cavillatio: Omitto, inquit, quod hic (auctor) rationem temporis neglexerit, atque Sullae praeposuerit Caesarem. Falsa, inquam, accusatio, tum quia nominum magis seriem *Iuliae & Fellicis*, quam temporum secutus videtur Frontinus, tum etiam quia satis sibi a Goësii criminatione caverat auctor illis verbis FVERAT ASSIGNATVS, quae longe remotius tempus si-

gnificant, praeterea de Caesare dicitur EST DEDUCTA.

Sequitur altera Goësii reprehensio: Deinde nec verum est, inquit, ante hanc deductionem (C. Iulii) agrum Campanum fuisse assignatum. Vera accusatio, si de agro Campano, qui publicus erat populi R. Frontinum intelligas: nam hunc quidem Caesar primus assignavit. Verisimilius est Capuam potius agro multatam, ac partem agri decisam, qui sive publicus urbis Capuae, sive privatus Campanorum fuisset. Nam ait recte Frontinus: *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus*. Agrum Capuae, non agrum Campanum populi R. publicum intelligit. Quod vero subjicit Goësius partem agri Campani novis in vicinia colonis a Sulla videri assignatam: id ei non possum assentiri: nec quidquam causae est, cur Goësius magis credam, quam Frontino qui de Calatia scriptum reliquit, fuisse id oppidum COLONIAE CAPUENSIS cum territorio suo adjudicatum olim ob hosticam pugnam. Hinc enim & Coloniam Capuensem a Sulla deductam apparet, & its demum colonis agrum Campanum a Sulla assignatum, quibus Calatinum etiam territorium adjudicavit. Sed tertiam Frontiniani hujus loci a Goëzio oblatam criminationem, eamque non contemnendam, in excursu quodam, qui aduectetur, huic capiti, depellemus.

coniciebam librariorum incuria, aut sciolorum putantium illud *Aug.* (quod fortasse *Augusti* interpretabantur) esse supervacaneum, ea vox intercidit, uti paullo post demonstrabitur.

Atque haec dicta sint, ut intelligatur a vero non abhorrire nostram coloniam a Sylla potissimum *Pelici* invenisse cognomen. Ceterum nihil adfirmate de hoc definitio: & fieri potest, ut FELIX in his idem sit quod *frugifera*, ut apud Grut. p. 362, n. 2. COLONIA. CONCORDIA. VLP. TRAIANA. AVG. FRUGIFERA. HADRUMETINA: aut omnino ad felicitatem suam notandam illud epitheton fuerit usurpatum.

IV. De Campanae coloniae supplementis ab Octaviano conscriptis.

AVGVSTA) Ita *ἡλογραμμάτως* in marmore fuisse scriptum (non vero AVG. ut initio posui) sextus versus a fine longiusculus, uti postea animadverti, omnino evincit. *Augustae* cognomentum, in quo potissimum sibi Capuam placuisse mihi persuadeo, absque hoc marmore esset, ignoraremus: nam sive librariorum supinitate, aut ejus qui Frontinum in epitomen contraxit (nam excerpta tantum Frontiniana de coloniis habere nos putat Goësius) sive ab ipsomet Frontino omisum fuerit: in libello certe de coloniis quem terimus, *Iulia Felix* tantum, non etiam *Aug.* legitur. Sed placet hoc magis, Frontinum quidem non omisisse τὸ *Aug.* sed eorum potius, qui ista descripserunt, culpa, tres illas literas desiderari. (16) Cur autem hoc nomen Campana colonia nata fuerit, saepe jam monui: quia ab Octaviano etiam Augusto non semel est, sive iterum deducta colonia, sive vetus renovata.

Senatus consulto ad id opus fuisse, ut Capua Augustae cognomen consequeretur, ut tum ea ferebant tempora, Dio lib. LIV nos affirmare cogit. Ibi de Paphiis haec habet: *Paphiis terraemotu afflic-
E tis*

(16) Variis quippe modis librariorum in hunc locum video grassatos. Est ubi pro xx. *viris* substitutum invenitur xxx. *viris*: hoc ideo quia non de Iuliana, quando per xx. *viros* res est transacta, sed de Augustea colonia per xxx. *viros*, opinor, deducta intellexerunt, falsi utique illa syllaba *Aug.* (quam a Frontino post *Felix* positam mihi persuadeo) quam cum *Augusti* non *Augusta* illi interpretarentur, referrentque ad sequentia hoc modo, Colonia Iulia Felix, *Augusti jussu imp. Caesaris*; idcirco etiam xxx. *viros* in locum xx. *virorum* suffecerunt. Sed quid opus argutationibus

cum in altero de coloniis libro, qui Iulii Frontini Siculi inscribitur, qui parum ab alio celebri Frontini differt, & ab eo certe manavit, sic legatur: *Capua muro ducta colonia Felix, lege Iulia jussu imperatoris Augusti a xx. viris est assignata &c.* Nonne vides eam deductionem sciolos non ad Iulium, sed ad Augustum retulisse? Quam putas ob causam, nisi quia in Frontino antea legebatur *Felix Aug.*, semidocti vero syllabam ad sequentia referentes, ut concinnius dicerent, trajecerunt, atque imperatoris Augusti reposuerunt?

Ex S. C.
cognomi-
na urbibus
imponen-
bantur.

*His pecunias largitus est, ac permisit ut ex senatus consulto urbem Augustam nominarent. Illud ex senatus consulto a Xylandro omisum Leunclavius restituit: nam graece est κατά δόγμα ἐπέτερε. Pergit vero idem historiographus: Id non eo a me refertur, quasi non aliis quoque urbibus multis prius, ac postea in simili infortunio Augustus, ac Senatores auxilium tulerint; quas si quis omnes enumerare velit, res in infinitum se extenderit: sed quod cognomina etiam urbibus honoris causa senatus imposuit, aliter ac modo fit, cum plerunque singuli nominum catalogos ipsi sibi conficiunt, quibus uti vo-
lunt. (17)*

Ter Octa-
vius Ca-
puam co-
loniam
deduxit.

Ter autem ab Octaviano Caesare militum coloniam huc adscri-
ptam comperio: semel ex lege triumvirali, iterum ipsius Octavii jussu
post devictum Sex. Pompeium, Lepidumque in ordinem redactum,
ac tertio post victoriam Actiacam. De singulis ordine dicam. Sed de
Frontino prius monendum. Is postquam de colonia Iulia dixerat:
*Iussu imperatoris Caesaris a xx. viris est deducta: & de Felice, Ager
ejus lege Sullana fuerat assignatus: demum de Colonia Augusta mo-
net, Postea Caesar in jugeribus militi pro merito dividi jussit. Quae
verba de Caesare filio intelligenda esse multa mihi persuadent: pri-
mum quod MILITI non Iulius, sed Octavianus agrum Campa-
num assignavit, nam colonia Iulia civilis fuerat: deinde quod in
altero hujus libelli de coloniis exemplari, quod Iulii Frontini Si-
culi inscribitur, corrupte quidem, sed tamen sic legitur: Ager ejus
lege Sullana fuerat assignatus a Cesare Augusto in jugeribus: sed post-
ea militibus dividi jussus est pro merito. Ex quibus pronissima est
conjectura ita recitatum Frontini locum posse restitui: Postea Cae-
sar AVGVSTVS in jugeribus &c.*

Lege tri-
umvirali Ca-
puam colo-
nia desti-
nata.

I. Statim post initum triumviratum cum amplissima praemia
militibus alliciendis promitterentur, xviii coloniae iis ostentan-
tur, inter quas Capua eminebat. Et quo alacrior (inquit Appianus
in iv bell. civ. in fine p. 590) redderetur exercitus, post proposita
victoriae praemia, praeter alia donativa promissae sunt eis coloniae
xviii Italicarum urbium tam opibus, quam agri bonitate ac aedi-
ficiorum pulcritudine praecellentium, quarum urbana ac rustica
praedia non secus quam bello capta dividerentur. Inter has eminebant
Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria, Ariminum,
Vi-

(17) Postrema haec verba ad fidem Graeci scriptoris optime Leunclavius emendavit: nam Xylander paullo aliter verterat in hunc modum: *Ipsae sibi nomina quotquot vellent delegerunt. Vc-*
rum in Dione legitur αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἑκάστοι &c. supple πολῖται. Ipsos sibi cives nominum cata-
logos sibi confecisse ait.

Vibona. Atque ita pulcherrima Italiae pars militibus adscripta est. Id promissum in causa fuit, ut plurimi passim ex iis xviii civitatibus ad victoriae triumviralis praemium destinatis (quae civitates, ut ait Appianus, id ferebant aegerrime) ad Vetulini proscripti, qui circa Rhegium bellum movebat, signa concurrerent, teste Appiano iv civ. p. 604: rursusque p. 638 idem tradit plurimos etiam ex iisdem civitatibus, quibus nihil erat abominatius triumvirorum victoria, quando post hanc praemia victoribus ipsae destinabantur, profugos e suis patriis quas deploratas habebant, ad Sex. Pompeium, qui tum primum Sicilia potitus erat, apud omnes eo tempore gratiosum confugisse. Sed & post agros assignatos multo tum plures, imo ii fere omnes qui agris fuerant spoliati, eidem Sex. Pompeio se adjunxerunt, ut enarrat Appianus v civ. p. 685. Et eodem lib. pag. 686, bello Perusino inter Lucium Antonii fratrem, & Caes. Octavium erumpente, earundem civitatum, quae id infortunii jam subierant, studia erga Lucium commemorat. Iam enim post Philippensem pugnam agri earundem xviii civitatum, quarum primam fuisse Capuam diximus, assignati militibus fuere. Quod quemadmodum gestum sit, brevi exsequamur.

Bruto Cassioque Philippensi pugna devictis, haec subjungit Appianus v civ. p. 672: *Moxque ad persolvenda praemia profectus est dux alter (Octavius) in Italiam, ut agros militibus divideret, ipsosque in domos adscriberet: hoc enim elegerat propter valetudinem.* Cumque Brundisii gravius aegrotasset, ut se recreavit, statim ad divisionem ventum fuit, quae graphice ab Appiano describitur, quem latine loquentem audire operae pretium fuerit. Sed tamen eum locum, quod erat longiusculus, conjeci in subjectam notationem. (18)

E 2

Ex

(18) Appianus v civ. p. 678. „ Deducen-
 „ ti autem milites in colonias, & agros dividen-
 „ ti magna difficultas obiecta est: milites enim pe-
 „ tebant optimam quamque urbem tota Italia, ut
 „ ante bellum selectae fuerant: contra civitates
 „ illae postulabant, ut universa Italia divisioni
 „ huic adhiberetur, aut sortito deducerentur co-
 „ loniae: & agrorum pretium repetebant ab impe-
 „ ratoribus deficiente aerario. Conveniebantque
 „ agminatim in urbem promiscue juvenes pariter
 „ ac seniores, mulieresque cum parvis liberis, &
 „ per fora templaque coetus faciebant lamentabun-
 „ di, conquerentes nullo suo peccato se homines
 „ Italici nominis pelli agris focisque, tanquam jure
 „ belli captos. Quapropter populus condolebat &
 „ illacrymabat eorum calamitatibus, praesertim
 „ dum reputant non pro republica, sed pro libidine
 „ aliquot civium bellum id gestum ad mutationem

„ status publici, & nunc reddi victoriae praemia,
 „ ut deductis coloniis posthac nequeat caput attol-
 „ lere res publica, dum coloni hac mercede obstri-
 „ cti, parati sunt principibus ad omne obsequium.
 „ Ibi Caesar civitatibus necessitatis rationem
 „ exponebat, & ne sic quidem satis fore, nec
 „ fuit, ita uti vicini opprimerentur a militibus
 „ limites contumaciter transeuntibus, & plus
 „ quam concessa usurpantibus, & poriora prae-
 „ riptionibus, dum nec jurgiis Caesaris a male-
 „ ficio deterrentur, nec delinuntur aliis largitio-
 „ nibus: quandoquidem principes, ut opis suae ad
 „ confirmandam dominationem egentes, facile
 „ contemnebant. Iam enim instabat finis hujus
 „ quinquennii, & utrisque ad securitatem opus
 „ erat favore mutuo: Imperatoribus, ut per
 „ milites principatum confirmarent: militibus
 „ ut accepta retinerent, manente penes auctores
 „ ejus

Octavius,
non Lu-
cius, lege
III. virali
Capuam
colonos
transcri-
psit.

Ex qua narratione percipimus Octaviano quidem datum fuisse negotium, ut colonias deduceret, eumque jam divisionis munere perfunctum: sed enim intervenisse Lucium Antonii fratrem, ac pervicisse, ut Antonianae saltem legiones a Lucio deducerentur. Itaque jure quaeri potest, uter tum Capuam coloniam deduxerit, Caesare Octavius, an Lucius: tum Caesarisne, an Antonii legiones huc adscriptae fuerint. Et equidem persuasissimum habeo Caesarem ipsum, non vero L. Antonium Capuam tunc coloniam adscripsisse. Nam primum ante Lucii expostulationes revera, Appiano teste, deducendarum coloniarum negotio Octavius sese immiscuit: & necesse fuit, eum ab omnium praestantissima Capua, quam idcirco Appianus primo loco nominavit, incepisse: praesertim quod *militēs*, inquit Appianus, *petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum selectae fuerant*. Accedit studium Campanorum in Caesarem, & animorum averſio ab Antonio, quem Capuam deducere coloniam olim conantem Campani paene occiderant, ut alibi dictum. Octaviani vero studiosissimi erant, propterea quod ab ejus patre Iulio veteres coloni transcripti fuerant. Demum *Caesar*, inquit Appianus v civ. p. 685, *Capuae quatuor legiones habebat*, veluti in sibi obſtrictissima civitate. Quae omnia argumento sunt Octavium ipsum per id tempus tunc transcripsisse coloniam, & quidem e suis le-

„ ejus donationis imperio, quos necessaria benevolentia vel propter seipſos proſequebantur.
„ Quin & aliis largitionibus egenos milites solabatur Caesar, e fanis mutuo ſumens pecunias:
„ quo facto conciliavit ſibi eorum animos, promissa erga largitorem gratia, cui agros, urbes,
„ pecunias acceptas ferebant, invidioſe occulantibus qui ſpoliabantur, illo vero fortiter hoc ferente in gratiam militum.

„ His animadverſis Antonii frater Lucius, tunc conſ. & ejusdem uxor Fulvia, & qui abſentis bona procurabat Manius, ne Caesaris videretur totum hoc beneficium, neve ſoli deberetur gratia, & alter imperator fraudaretur favore militum, vaſtamentis agebant, ut coloniarum deductio differretur in adventum Antonii. Quod cum impoſſibile videretur propter feſtinationem militum, petebant a Caesare, ut Antonianos ipſi deducerent in colonias, quamvis ex pacto id munus Antonius ſoli Caesari ceſſerat, quod tamen conſeſſum negabant: productaque ad exercitum Fulvia cum parvis Antonii liberis, invidioſe ſupplicabant, ne paterentur illum fraudari ſua gloria, ſimul occasione referendae ipſis gratiae. Et erat tum inclytum Antonii nomen & apud milites & apud ceteros: nam Philippienſis victoria, propter adverſam Ca-

„ ſaris valetudinem, tota videbatur unius Antonii. Caesar, quamvis non ignarus pacta violari, ceſſit tamen in gratiam Antonii, atque ita legiones Antonianae in colonias deductae ſunt, nimia militum deductorum licentia, dum ne videretur Caesar beneficentia vincere, minus cohibentur a maleficiis. Fuerunt & aliae civitates vicinae his, quarum agri militibus diviſi ſunt, multas ab eis injurias paſſae, quae clamabant in Caesarem, iniquiores coloniarum deductiones nunc eſſe, quam proſcriptiones ante fuerant, tunc enim inimicos mulctatos, nunc vero innoxios. Et Caesar intelligebat quidem injuriam, ſed mederi non poterat: nam neque pecuniam habebat, unde pretium agrorum veteribus poſſeſſoribus redderet, neque victoriae merces diſſerri propter inſtantia bella poterat, Pompeio maria tenente & Vrbi famem intentante, intercluſis com meatibus, Ahenobarbo etiam Murcoque claſſem aliam & exercitum colligentibus: militibus vero ſegniorem operam praebituris, niſi accipiant debita victoriae praemia. Et ferme jam jam exierat quinquennium, ut rursus opus eſſet exercitus benevolentia: quamobrem ultro tum diſſimulabatur militaris inſolentia.

legionibus, non vero Antonii fratrem: Itaque non est dubitandum, quin Caesar Octavianus Capuam ex lege triumvirali deduxerit, idque post quinquennium ab inito triumviratu, coloniisque promissis, eodem Appiano teste.

II. Sequitur jam altera deductio, quae Octaviano Caesari unice est adscribenda, qui cum bellum adversum Sex. Pompeium aggrediretur, ad deliniendos militum animos, consueta iis agrorum praemia prolixè est pollicitatus. Pompeio mox devicto, Lepidoque exautorato, atque in ordinem redacto, milites statim tumultuantes promissa sibi exhiberi vociferabantur. Quam seditionem satius erit ex Appiano condiscere: cuius sane locum paullo prolixiorem, ne totis auditorum chartis infarciendis lectori incommodum, contuli in subjacentem notam. (19)

Seditionem militum, quae huic celeberrimae deductioni occasionem dedit, ex Appiano didicimus: de deductione vero ipsa nihil ibi tradit is scriptor: neque id mirandum, neque enim eo temporis articulo agrum Campanum iis est dilargitus, sed tum quidem promissis agris, paullo post id tempus agrum Campanum iisdem divisit, ut deinceps e Dione discemus. Sed noster tamen Paterculus, & Dio Cassius magnifice de Capua per hanc occasionem, militum colonia iterum instituta, locuntur. Velleius lib. 11, cap. 81 ait: *Subita deinde exercitus seditio (qui plerunque contemplatus frequentiam suam a*

Octavius
iterum
Capuae
coloniae
collocat.

(19) Appianus v civ. p. 744. „ Huic tantae
„ felicitati fortuna invidit: nam exercitus, prae-
„ fertim ipsius proprius, seditionem movit, mis-
„ sionem flagitans, & praemia, qualia Philip-
„ penfi praelio victores acceperant: & quamvis
„ hoc certamen non conferendum videretur
„ cum altero, promisit tamen accepturos digna
„ praemia una cum his qui cum sub Antonio mi-
„ litabant, quando ille redierit: quantum au-
„ tem ad militiam, minaciter admonebat sa-
„ cramenti disciplinaeque. Quumque in contu-
„ macia perstarent, remisit minas, ne quis tu-
„ multus ab exercitibus dedititiis accederet: pro-
„ misitque se cum Antonio dimissurum eos suo
„ tempore: nunc usurum opera eorum ad bella
„ non civilia, quando Deo fortunante desierint:
„ petiturum enim Illyrios & ceteras gentes bar-
„ baras, pacem vix bene firmatam labefactan-
„ tes: ex qua militia percepturos lucra uberri-
„ ma. Denegarunt illi operam, ni praeteritorum
„ laborum repraesentarentur sibi praemia hono-
„ resque. Respondit honores se non differre,
„ sed praeter jam datas, alias coronas legioni-
„ bus se addere, & praetextas tribunis ac cen-
„ turionibus, senatoriamque dignitatem cuique
„ in sua patria. Dum haec aliaque benigne of-
„ fert, exclamavit tribunus Otilius: corollis

„ & praetextis delectari pueros, milites agris &
„ pecuniis: id dictum approbante multitudine,
„ Caesar indignatus discessit e tribunali, qui
„ vero proximi tribuno stabant, laudabant ho-
„ minem, & ceteris qui se ad eos non aggre-
„ garent convitiabantur. Respondit ille, se so-
„ lum ad tuendam tam justam causam sufficere.
„ His dictis sequenti die nusquam comparuit,
„ nec sciri potuit quid illi acciderit. Milites
„ vero non amplius singuli propter metum, sed
„ gregatim uno ore vociferabantur, missionem
„ postulantes. Horum praefectos Caesar variis
„ mollebat alloquiis: eis vero qui ad Philippos
„ & Mutinam muerant, ut diuturniore mili-
„ tia defunctis missionem concessit: dimissosque
„ mox ablegavit ex insula, ne contagione sedi-
„ tionis ceteros corrumpere: hoc tantum ad
„ Mutinensis belli veteranos effatus, quamvis
„ sic dimissis, redditurum se tamen pollicita.
„ Alios vero pro concione alloquens, testes fa-
„ ciebat perjurii discedentium, non dimisso-
„ rum ex imperatoris sententia: ipsos vero lau-
„ dabat, brevi secururae missionis spem faciens:
„ foreque ut nec officii quenkam poeniteat, &
„ dimittantur ditati: nunc addere se viritum
„ quingenos sestertios.

Terram
Cnosiam
& quam
Iuliana
Caesar
Campanis
elargitur.

disciplina desciscit, & quod cogere se putat posse, rogare non sustinet) partim severitate, partim liberalitate discussa principis. Speciosumque per id tempus adjectum supplementum Campanae coloniae. Ejus relictī erant publici pro his longe uberiores redditus duodecies *H-S* in Creta insula redditī, & aqua promissa, quae hodieque singulare & salubritatis instar, & amoenitatis ornamentum est.

Dio vero lib. xlii & seditionem copiose narravit, & de Campano agro adjecit. De seditione parum ab Appiano diversus abit: quare ejus narrationem praetereo, quam apud ipsum Dionem legere quis potest. De colonia vero haec subjicit: *Atque ita milites tunc quidem composuit, & argentum statim, agros non multo post iis dedit. Quoniam enim publici, qui tunc erant, non sufficiebant, etiam alios satis multos emit a Campanis illis qui Capuam incolunt, quorum urbs multis colonis indigebat: iisque tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnosiam, qua etiam nunc fruuntur, (20) eorum loco dedit.*

Velleio
lux.

Porro aqua Iulia, cujus a Velleio & Dione fit mentio, non alia sane fuit, quam flumen illud (quo enim alio utar nomine?) aquae Carminianae qua nunc Neapolis universa perluitur. Ad eam huc e longinquo perducendam aquaeductus ad orientem veteris Capuae adhuc conspiciuntur. De agro vero populi Campani publico, quem Caesar divisit, quod Velleius ait: *Ejus relictī erant publici*, doctissimi viri illud *Relictī* non intelligentes, in *Reliqui*, aut tale aliquid mutare voluerunt. Sed non est ea lectio sollicitanda: nam sic etiam

(20) Non temere est, quod apud Gruterum p. 1090. 20, Gortynae, quae est Cnoso contermina, graeca inscriptio reperitur Anicio Basso Campaniae proconsuli (de novo hoc titulo, cum ceteri consulares aut correctores dicerentur, nihil in praesentia disputo) posita. Quae omnino necessitudo Cretensibus esse potuit cum rectore illo Campaniae, nisi forte haec, quod regionem

ibi Campani possiderent? Nam quod idem Anicius Bassus in altera inscriptione apud Reinesium vi, 4 dicitur fuisse Praefectus urbi, nihil interest; cum in hac quam sum producturus, proconsulatus tantum Campaniae contemplatione videantur ei Cretenses illum honorem adhibuisse. Inscripcio sic habet:

ANIKION. ΒΑΣΣΕΩΝ. ΤΟΝ. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΝ
ΑΝΘΡΩΠΟΝ. ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ. ΔΟΓΜΑΤΙ
ΤΟΥ. ΚΟΙΝΟΥ. ΠΑΣΗΣ. ΤΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ. ΟΙΚΟΤΜΕΝΙΟΥΣ. ΔΟΣΙΘΕΟΥΣ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΔΟΤΟΥΣ. Ο. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΥΣ
ΤΠΑΘΗΚΟΥΣ. ΤΗΣ. ΚΡΗΤΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ. ΑΝΕΣΤΗΣΕΝ

Anicium Bassum V. C. proconsulem Campaniae, decreto conventus totius provinciae Oecumenius Dosithus Aselepiodotus V. C. consularis (nam versu pen. legendum ΤΠΑΤΙΚΟΥΣ, uti de eodem est eadem p. n. 11, & p. 1094; ex qua etiam docemur in tota inscriptione non Σ sed Γ fuisse, ut

illa aetate, sculptum) provinciae Cretae erexit: id est statuam Anicio Basso excitavit: hoc enim significare videtur, quod in inscriptionibus legi solet, ἀναστήσαι τὸν δῶνα. Verum quae haecenus notavi, cave aliter quam tenuis conjecturae loco habeas.

etiam Suetonium in Iulio cap. 20 locutum esse video: *Agrumque, inquit, Campanum ad subsidia reip. vectigalem RELICTVM divi-
sit*. Estque omnino verbum agrarium, ut ager *relictus* is sit qui non est *assignatus*, quae duo sibi invicem adversantur. Id quod etiam in fragmento legis agrariae legitur apud Grut. p. 202, linea XI, ubi *AD-SIGNAVERVNT. RELIQUERVNT* tanquam invicem sibi adversantia ponuntur: & saepissime in eandem sententiam apud scriptores agrarios: ut mirer de ea voce apud Velleium viros doctissimos tantopere sollicitos. Atque haec altera fuit ab Octaviano hic instituta colonia.

III. Sed cum non dum per id tempus Caesar esset Augusti cognomen consecutus: necesse est & tertiam comminisci post pugnam Actiacam, cum jam Augustus diceretur. Alioqui quo pacto Capua *Augusta* esset ab eo cognominata? Scio responderi posse Capuam, cum fuisset olim ab Octaviano deducta, tum demum *Augustae* cognomentum arripuisse, cum Caesar ipse Augustus dici coepisset. Sed hoc mihi non fit verisimile, nec vero Sigonio, qui lib. III de jure Italiae cap. 4 colonias cognomento Augustas non ante Actiacam pugnam fuisse adscriptas putat: cujusmodi per Italiam plurimas Augustus constituit: *Urbe, inquit Suetonius, urbanisque rebus administratis, Italiam duodeviginti coloniarum numero a se deductarum frequentavit*. Hae solum, censeo, post victoriam Actiacam deductae, eae demum Augustae audiebant: nam si cum praecedentibus etiam Augustae cognomen communicare perges, vix ulla profecto invenietur urbium Italicarum, quae non Augusta diceretur.

Verum quid ego jam ratiocinatione opus habeo, cum veterum possim auctoritate pugnare? Alter de coloniis libellus, qui *Iulii Frontini Siculi* inscribitur, etsi habet quaedam depravatissima, est tamen ubi ferat percommode is quoque suppetias. Nam cum in altero magis trito de coloniis libro diceretur: *Postea Caesar in jugeribus militi pro merito dividi jussit*: primum incertum erat de patrene, an de filio sermo esset, tum, si de Caesare Octavio, dubitari poterat utrumne ante, an post adeptum principatum ea esset transacta assignatio: Ecce autem in altero, quem supra commemoravi, libello inepte quidem Syllanae res cum Augusti commiscuntur, sic tamen, ut intelligas ad Augustum esse aliquam assignationem referendam. Sic enim habet: *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus a Caesare Augusto in jugeribus: sed postea militibus dividi jussus est pro merito*.

Atqui ficulnea istaec omnia argumenta censebis prae auctoritate Plinii, quam subjungo. Is lib. XVII, cap. II, cum alicae omnium

Caesar
jam Augu-
stus tertio
Capuam
coloniam
instituit.

mnium probatissimae, quae a Campanis fiebat, modulum rationemque praescriberet, haec ait: *Postea (mirum dictu) admiscetur creta quae transit in corpus, coloremque & teneritatem affert. Invenitur haec inter Puteolos & Neapolim in colle Leucogaeo appellato. Exstatque DIVI AVGVSTI decretum, quo annua vicena milia Neapolitanis pro eo numerari iussit e fisco suo, COLONIAM DEDVGENS CAPVAM. Adjecitque causam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse.* Adversus tam luculenta Plinii verba quid magnopere afferri potest, contra tertiam hanc ab Augusto deductam coloniam? Nisi hoc fortasse respondeas, Plinium quidem Octavianum voluisse dicere, qui quoniam suo jam tempore Augustus appellabatur, idcirco prolepsi usum, Augustum eum nuncupasse. Sed si verba Plinii attentius intueare, non hic anticipationi locus invenietur. Primum cum ait, *Exstatque Divi Augusti decretum*, ejus decreti epigraphen expressisse videtur, quam inter decreta ejus principis in unum volumen post ejus mortem compacta is legerit: nam consecrati jam principes non alio quam Divi praenomine decorabantur. Deinde illud *e fisco suo* (quae verba videtur quoque Plinius fideliter e decreto exscripsisse) quo pacto potest in Octavianum ante Actiacam victoriam convenire? Nam ante illud tempus etsi omnia pro sua voluntate moderabatur, tamen, quod nondum monarchiam esset adeptus, fiscum nondum habere dicebatur. Accedit hoc etiam quod ab Octaviano tot bellis ante confictum Actiacum distento aliena prorsus videtur haec *ἐπισχῆμα* de alicam cogitandi, ac de Leucogaeo colle Campanis tribuendo, quo alicam possent conficere. Demum si hanc a Plinio indicatam coloniam cum praecedenti confundendam putas: cur Velleius, cur Dio, qui de illa proxime superiore tam curiose scripserunt, ut etiam ad terram Cnosiam & aquam Iuliam memorandam stilum dmitterent, nullam tamen ibi de colle Leucogaeo mentionem adjecerunt?

Haec demum tertia Octaviani jam Augusti appellati est assignatio, a qua nostra colonia ex S. C. Augustae cognomen est affecuta: quod cognomen, uti dicebam, absque hoc amphitheatri nostri titulo esset, adhuc ignoraretur. Et cum superiores duae ab Octaviano deductae coloniae militares fuissent: tertia militarisne, an civilis fuerit, haud facile dixerim. Si ad eos spectes, qui sunt deducti, magis est ut militarem appelles, quia veteranis praemia per eam coloniam persolvebantur. Sed tamen militarium civiliumque discrimen magis a deducendi modo, quam ab iis qui transcribebantur, pendebat.

AVCTA.

De Campana pertica, ejusque praefecturis.

Pertica, quae & Universitas appellatur, verbum est agrarium, Quid per-
tica &
praefectu-
ra. acque universum coloniae territorium, quod colonis assignatur, significat: hoc vero differt a praefectura, quod haec id demum est, quod, deficiente coloniae territorio quod novis colonis assignetur, ex alterius oppidi finibus deciditur, ac perticae id est primae assignationi applicatur. Hyginus in Gromatico de limitibus constituendis: *Quibusdam deinde coloniis perticae fines, hoc est primae assignationis, aliis limitibus, aliis praefecturae continentur.* Sic enim hunc locum legit Salmasius in Solinum p. 673. D. Ex quo intelligitur primam assignationem perticam fuisse appellatam: dein quidquid huic ex vicinia adjunctum, id fuisse praefecturam. Frontinus de limitibus agrorum p. 43. edit. Goëf. *Solum autem quodcumque coloniae est assignatum, id universum pertica appellatur. Quidquid huic universitati applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, sive solidum sive cultellatum fuerit, praefectura appellatur.* Nec pluribus exemplis, quae sunt apud agrarios satis obvia, necesse existimo. Nisi quod diagramate rem illustravi, quod in tabula invenies.

Illud quoque scitissimum est primarios perticae, id est agri colonici limites, a quibus ceteri dependerent, fuisse duos, Kardinem De Kardi-
ne & De-
cumanum. & Decumanum, quorum ille in septentrionem id est mundi cardinem, unde & nomen invenit, hic in orientem dirigebatur: atque ab his duobus limitibus normaliter se dissecantibus tota limitatio inchoabatur, posita in medio groma, quo etiam loco, & coloniae foro (si quidem civitas exstruenda esset) locus designabatur. Nam iterum dico: civitas cum circumjacente territorio id totum Pertica, Universitas, sive Colonia appellabatur. Vide interim in tabula Kardinis & Decumani typum.

Quorsum haec, inquires? nimirum ut intelligatur quid illud sit quod in Hygini libro de limit. const. p. 153. edit. Goëf. legitur: sic enim habet: *Quidam agri longitudinem secuti, & qua longior erat fecerunt Decumanum: quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem, sicuti in agro Campano, qui est circa Capuam.* Prope eadem, atque Hyginus, habet fragmentum de limitibus p. 215. in hunc modum: *Kardo nominatur, quod directum ad cardinem caeli est. Nam sine dubio caelum vertitur in septentrionali orbe. Postea hoc ignorantes nonnulli*

Kardo &
Decuma-
nus Ca-
puae alter-
nabant.

aliud secuti sunt, ut quidem agri magnitudine, qua longior erat, fecerint Decumanum. Itaque nostram quidem plagam spectant, sed ita adversi sunt, ut sint contra septentrionem: ut in agro Campano, qui est circa Capuam, ubi est Kardo in oriente, & Decumanus in meridiano.

Qui duo auctores hoc inter se habent commune, quod, cum in ceteris coloniis Kardo ad boream, Decumanus ad orientem solem converteretur, contrariam in agro Campano, aliisque nonnullis adhibitam rationem affirmant. Ceterum hoc inter sese diversi abeunt, quod Hyginus Campani agri limitatores iis accensere videatur, qui longiorem fecerint Kardinem, quam Decumanum: contra fragmenti auctor hoc illos secutos ait, quod & alii nonnulli, ut Decumanum eo direxerint, quo major longitudo sese diffunderet. Itaque secundum fragmenti auctorem ager Campanus magis ad polos mundi sese porrigebat: at vero secundum Hyginum in orientem magis ager Campanus, quam in aquilonem patebat. Vtra ex his dictio verior? Equidem nullus dubito, quin fragmenti huius agrarii verior ~~prior~~ existat. Nam etsi, ut veteris Capuae positus satis declarat, a septentrione Tifata arctabant (neque enim, ut opinor, trans ea juga Capua ante Octaviani assignationes suum territorium continuabat, quando Transstifatinus ager Saticulae ibi a Peregrinio posita, aut certe alteri oppido assignandus mihi videtur), tamen in meridiem longissime is ager explicabatur. (21) Contra vero altera ab occidente in orientem dimensio fuit brevior, cum ex una parte Casilini, ex altera Calatiae ad viam Appiam adsitae territorium coerceret. Ita Campanus ager

Campanus ager ad mare verus longissime protensus.

(21) Plinius lib. xviii, cap. i: de amplitudine agri Campani haec habet: *Campus est subiacens montibus nimboris, totis quidem XL M. passuum planities*. Nulli quidem dubium, quin neque longitudo neque latitudo agri Campani, sed planities seu area in passibus quadratis ab eo isto modo definiatur. Sed vel ex eo tamen intelligas longissime eum agrum in meridiem patuisse. Quod quidem *παχύτερον* in hunc modum demonstro.

Si ponamus agri Campani planitiem, quae millaria XL quadrata, teste Plinio colligebat fuisse omnino quadratam, aequalibusque lateribus terminatam: necesse erit agrum Campanum sex millaria cum semisse in longum totidemque in latum numerare; nam huius numeri XL non alia radix quadrata, ut arithmetici loquuntur, invenietur quam ferme VI. S. id est millaria sex & semissis. Quare cum longeminus quam milliaribus VI. S. ab occidente in ortum is campus pateret, quippe quem ex una parte Casilinenis, ex altera Calatinus coerce-

ret: hinc fit in meridiem longissime fuisse protensum. Et quidem Laboriae, quae pars fuit Campani agri praestantissima, Cumas, Puteolosque propius, quam Capuam pertingebant. Finiuntur (ait ibidem Plinius) Laboriae via ab utroque latere consulari, quae a Puteolis, & quae a Cumis Capuam ducit. Verum quid his immoror cum apertissime idem accuratissimus Scriptor lib. xxxv, cap. 15. agrum Campanum in Leucogaeos usque colles continet? In Italia quoque (ait ibi Plinius de sulphure) invenitur in Neapolitano Campanoque agro, collibus qui vocantur Leucogaei. Idcirco in Neapolitano Campanoque agro eos colles posuit Plinius, quia utrumque agrum contingebat. Ceterum ad utros eorum is collis pertineret, paullo post explicabitur. Imo ad mare usque ager Campanus diffundebatur, uti constat e Livio xxviii, 46. tradente partem agri Campani a fossa Graeca ad mare fuisse divenditam.

ager scamno, quam strigae, quae sunt merae voces agrariae, propior fuisse videbitur.

Quae cum ita sint, videndum porro, utrum Hygini sententia commoda explicatione juvari possit, & cum fragmenti auctore conciliari. Et ita prorsus necesse est, si accuratius illius verba perpendaris: & verba illa *quidam in totum converterunt* perspicuitatis gratia intra parenthesim legas in hunc modum, *Quidam agri longitudinem secuti, & qua longior erat, fecerunt Decumanum (quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem)* sicuti in agro Campano qui est circa Capuam. Sensus est, quosdam majori longitudini accommodasse decumanum, sicut in agro Campano, quosdam vero **IN TOTVM CONVERTISSE**, id est non solum Decumanum ad meridiem direxisse, quando major eo longitudo protendebatur, sed semper Decumanum meridiano aptasse. Eaque verissima demum est Hygini sententia.

Sed spinosiora ista decempedatoribus relinquamus, & Frontinum potius lib. de coloniis idem testimonium perhibentem audiamus: *Ager, inquit, Campanus limitibus Gracchanis in jugera N. cc. Kardo in orientem, Decumanus in meridianum.* Quis non statim videt Frontinum de eodem agro Campano locutum, de quo Hyginus, de quo fragmenti agrarii auctor dixerant Kardinem in orientem, Decumanum in meridianum misisse? Et tamen ille acerrimus aliorum insectator Goësius in indice geographico, ad agrum Campanum nescio quem in Brutiis, quem nemo haecenus ne fando quidem audivit, eum Frontini locum refert. Scio quid virum doctum transferum egerit; viderat in Frontino titulum paullo ante praefigi in hunc modum: **PROVINCIA BRVTIORVM**, hinc quae subiunguntur omnia relegavit ad Brutios. Quae ratio si valeret, etiam *Ager Beneventanus* &c. qui statim sequitur, ad Brutios esset rejiciendus.

Age vero qui sunt in Frontino *limites Gracchani*? An Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocavit? Lauredanum quidem ita sentientem supra p. 5. refutavimus, quod Appianum auctorem produceret, qui nunquam tale aliquid somniavit. Fortasse tamen viro docto Frontini locus animo infederat, pro quo Appianum laudavit, quod hic copiose Gracchanam scripisset historiam. Sed cum de constituta hic a Graccho colonia nemo alius testis adstipuletur, quidvis potius de *limitibus Gracchanis* cogitandum puto. Satis fortasse fuerit nonnullam nostri agri laciniam fuisse per Gracchana tempora praecisam: justam vero coloniam ab eo hic constitutam, id vero nego.

Calatia
praefectura
ra Campana.

Ac de Campana pertica haecenus. Nunc praefecturas aggrediamur. Quorum nonnullas veteres nos scriptores docebunt: unam vero potissimum adhuc inedita inscriptio suppeditabit: reliquas, si quae fuerunt, obscura nox premit. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum . . . coloniae Capuensi a Sulla Felice cum territorio suo adjudicatum olim ob hosticam pugnam*. Ecce Felix ille Sulla, cum agrum Campanum ad reip. subsidia relictum assignare nefas putasset, satius habuit Calatiam (eam, opinor, quae viae Appiae adiacebat, uti supra notatum, nam altera Calatia Transfatina una fuit e praefecturis R. quas Testus recenset) cum suo territorio Capuensi coloniae ab se deductae adjudicare. Atque ea una fuit e Campanis praefecturis.

Quid porro Octavianus? ter huc transcripta colonia, an glebam unam agri Campani ab eo inventam putas, quam militibus assignaret, cum ante eum una paterna assignatio totum Campanum, insuper & Stellatem exhausisset? Itaque, quod reliquum fuit, e vicinorum oppidorum finibus decisas lacinias Campanae perticae haud dubie applicuit, quas Campanas praefecturas appellatas oportuit. Idem infortunium Mantuae, Servio teste, obvenerat: nam cum Cremonensis ager veteranis illuc ab Augusto deductis non sufficeret, e Mantuano territorio pars decisa, & Cremonensi perticae applicita, praefecturae Cremonensis nomen invenit: unde poeta conqueritur:

Mantua vae miserae, nimium vicina Cremonae.

Vrbana
praefectura.
Plinius illustratur.

Scimus ab Octavio publicum reip. Campanae agrum coemptum, quem assignaret: sed quantum id fuit prae tam frequentibus legionibus huc deductis? Quare fieri non potest, quin multas huiusmodi Augustus praefecturas constituerit. Ex iis unam Plinio debemus, qui lib. xiv, cap. 6 ait: *Falernus ager a ponte Campano, laeva petentibus Vrbana coloniam Syllanam, nuper Capuae contributam, incipit*. Plinianum istuc NVPER noster Peregrinius in Campan. Fel. p. 465. ad Plinii refert aetatem: a quo ego dissentio. Quid enim? an Flaviis imperantibus, Capuam iterum deductam coloniam comminiscemur? Neque enim alia causa esse potuit, cur Vrbana cum suo territorio Capuae attribueretur. Quare vide an non illud NVPER ad ultimam Augusti coloniam, de qua idem Plinius xviii, ii. meminerat, sit referendum: NVPER autem de Augusti aetate idcirco usurparit, quia *coloniam Syllanam* tanto antiquiorem Augusto proxime nominarat. Et ceteroqui Cicero adverbium NVPER pro multo longiore temporis intervallo posuit, praeut ab Augusto ad Plinii aetatem: sic enim ille in i de Divinat. *Neq; ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitabit*. Verum nihil est

neceſſe Plinianum NVPER ad Auguſtum referre, cum proxime ante Plinium Nero noſtræ coloniae ſupplementum adjecerit; uti patet ex Tacito xiiii annal. 31. quem locum ſero mihi repertum exponam in fine in additam ad p. 14. Senſus ergo Plinii hic eſto: Urbanam antea quidem fuiſſe a Sylla conſtitutam coloniam, id eſt (κατὰ τεχνικὴν γλῶτταν) perticam, recens vero Campanam evaſiſſe praefecturam, quia Capuae a Nerone contributam. Deſiit eſſe colonia ſtatim ut alterius coloniae facta eſt praefectura.

Cum autem Urbana cum ſuo agro Capuae contributa eſſet, an putas interjacentem interim coloniam Caſilinum immunitatem ab eo infortunio fuiſſe? Atqui ei oppido, ſi cui alteri, Virgilii decantatiſſimum illud accomodari poteſt:

Caſilinum
praefectura
ra Campana.

Mantua vae miſerae, nimium vicina Cremonae.

Quin potius, inquires, milites ſuos Octavius ac Nero Urbanam aut Caſilinum deduxiſſent, quam earum agros in Campanas praefecturas redegerint? Nimirum quia modo ex Appiano didiceramus, inter cetera tumultuantis exercitus poſtulata hoc fuiſſe, ut in optimas ac florentiſſimas quiſque urbes deducerentur: Urbana vero & Caſilinum obſcuriores erant, quam ut inter octodecim promiſſas militibus civitates numerarentur. Caſilino autem non ſolum vicinia nocuit, verum etiam quod eo paullo ante, omni coloniæ jure turbato, coloniam tranſcripſerat hoſtis Octavii Antonius, ut ex altera Philippiæ cognoscimus. Itaque nihil ille habuit antiquius, quam ut Caſilinenſi agro Capuae adjudicato eam coloniam labefactaret. Atque eam potiſſimum fuiſſe cauſſam exiſtimo, cur Caſilinum in dies magis magisque decreſceret, ita ut a Plinio lib. iiii, cap. 5. non alio plane nomine, quam *morientis Caſilini reliquiae* appellentur. Idem & Urbanae, idem & Calatiae ad viam Appiam poſitae uſu venit, quae, ex quo Campanae evaſerunt praefecturae, peſſum ivere; ita ut vix quem locum inſederint, nunc demum ſciamus.

Hae ſunt in Campana colonia praefecturae ad orientem & occiſum poſitae. Ad meridiem vero etſi longiſſime ad mare uſque pertinebat, & ad colles uſque Lencogaeos, uti ſupra, auctore Plinio xxxv, 15. tradidimus: tamen ea quoque parte aliqua acceſſio facta tum, cum Auguſtus coloniam deducens Capuam collem Leucogaeum Capuae attribuit. Id quod ex alibi recitatis Plinii verbis planiſſime percipio. Dixerat in alica conficienda cretam adhiberi, quae in eo colle effoditur. tum ſubjicit: *Exſtatque Divi Auguſti decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis PRO EO* (ſupple colle Leucogaeo) *numerari juſſit e fiſco ſuo, coloniam deducens Capuam.* Satis

Collis Leucogaeus
Campanis
adjudicatus.

ex

ex hoc percipitur collem ipsum, non tantum effodiendae cretae potestatem, Campanis contributum; quoniam PRO EO annua vicena millia iussit annumerari. Pergit vero Plinius: *Adjecitque causam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse.* Ad quem locum ingeniose, uti solet, Pintianus ait: *Si verbum afferendi Plinianum est, quod dubito, magis est ut legatur auferendi.* Nihil verius: nam soni affinitas duorum elementorum V & F fecit ut alterum pro altero irreperet; & *causam auferendi* (a Neapolitanis collem Leucogaeum, eundemque Campanis attribuendi) statim subjungit Plinius: *Quoniam negassent Campani &c.*

Possem & alias praefecturas suspitione adipisci. Sed quid magnopere lucri in meris conjecturis aucupandis? Itaque ad arctoam plagam transeamus, & praefecturam hanc cum publico communicemus, quam ex inedita inscriptione, quae in Ponte Latronis (an Latonae?) in agro Calatino exstat, modo expiscabar: quam epigraphen vir amicissimus Silvester a S. Ioanne nuper ad me transmisit. Est autem talis:

D. M. S
C. TERENTIO
C. FIL. PAL
CARINO
PR. I. D. MONTIS
DIANA E. TIF
C. TERENTIUS
HYPERCOMPVS
FILIO. BONO
CONTRA. VOTVM

Clausula illa CONTRA VOTVM, ut ab extremo ordiar, hanc habet sententiam, quod pater filio superstes monumentum poneret, id contra votum cecidisse: cum contra optandum fuisset, ut patri filius parentaret: qui affectus est in sepulcralibus titulis non infrequens. Iam vero quod patri graecum cognomen (idque plane novum, quod hominem jactabundum notat) filio latinum: quod hic in Palatinam tribum adscriptus fuerit, pater non item: indicio esse pos-

possunt patrem libertinae fuisse conditionis. Nam, ut alibi dicam, raro liberti in tribum relati inveniuntur, libertorum vero filii passim, ac fere in Palatinam, ut in hoc marmore. Verum haec obiter.

Illud vero, quod maxime ad rem nostram pertinet, quod ^{Addiana praefectura.} Carinus ille Hypercompi filius dicitur PR. I. D. idest *Praefectus juri dicundo* MONTIS. DIANAE. TIFATINAE: ex eo duo maxime percipimus. Primum ignoratum antea oppidum, sive pagorum congeries ea fuerit, prodit in lucem, cui olim MONS DIANAE TIFATINAE fuisse nomen haec epigraphe docet: sed per Theodosiana tempora, quando Peutingerianas tabulas confectas viri doctissimi suspicantur, *Addiana* appellabatur. Sic enim in IV segmento ejus tabulae invenio. Ibi montes, qui Capuae imminet, sunt indubie Tifata. Quem montem transgresso statim occurrunt laeva *Addiana*, dextra *Iovis Tifatini*, retro *Castra Aniba*. Vnde intelligimus Dianae Iovisque fana non obscuris sive oppidis, sive pagis dedisse originem. In aliis quoque Campanis inscriptionibus pagi IOVEI mentionem factam deprehendi. Cumque in ea tabula trans Tifata, & cis Volturnum duo haec oppida ponantur, crediderim eodem loci, non vero, quod vulgo sibi persuadent, citra eum montem Dianae Tifatinae celebre fanum existisse (idemque de Iove Tifatino dicendum) maxime cum Dianae Tifatinae aedem xxx a Capua stadiis removeat Pausanias V, 12. cui, utpote *αὐτόθεν* magis credo, quam male intellecto Leonis Marficani testimonio. (22)

Ecquid vero jam vetat, quin oppidum MONTIS DIANAE TIFATINAE una cum suo territorio (quod hodie *Sarzano* appellant) una fuerit e Campanis praefecturis? Nam etiam absque hoc marmore, satis loci vicinia suaderet, totum eum tractum perticae Campanae fuisse applicitum. Nunc cum epigraphe dicat Carinum fuisse ibi *praefectum juri dicundo*, dubitamus adhuc, quin ea fuerit una e nostris praefecturis? Ecce vero Siculus Flaccus, qui aliis Saeculus appellatur, rerum agrariarum scriptor haud poenitendus, & haec inscriptio mutuam sibi lucem affulgent: colonicas enim praefecturas inde appellatas Flaccus affirmat, quod in eas praefectos juri dicundo coloniae magistratus mitterent: quem Siculi locum cum mire ab aliis vexatum comperiam, bene est quod inscriptione nostra illustrior evadet.

Pro-

(22) Leo Chron. Cal. I. 57. ait, ecclesiam id templum fuisse: alioqui non *Ad arcum Dianae*, sed *Ad Dianae* sive *Ad Dianam* ibi dictum cum *Dianae*. Quia, inquit, templum ejusdem fuisset.

Siculo
Flacco
lux.

Proderit autem integrum Siculi locum huc adscribere ex pag. 21. edit. Goëf. *Illud praeterea, inquit, comperimus, deficiente numero militum veteranorum agro, qui territorio ejus loci continetur, in quo veterani milites deducebantur, sumtos agros ex vicinis territoriis (conditores) divisisse & assignasse. Horum etiam agrorum, qui ex vicinis populis sumti sunt, proprias factas esse formas . . . Quae singulae praefecturae appellantur ideo, quoniam singularum regionum divisiones alii praeferunt. (23) VEL EX EO QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT. (24) Attamen omnes quarum coloniarum cives acceperunt, ejus perticae appellabuntur. (veluti quod de agro Mantuano deceditur, ut colonis Cremonam deductis dividatur, praefectura Cremonensis, non Mantuana id dicitur) Ergo praefectura illa dicitur, cujus (25) territorio ager sumtus finierit perticam illam, tanquam coloniam illam, ubi civis deductus fuerit. (26) Quem sane locum non eo fusius exscripsi, quod eo integro magnopere indigerem: sed partim ut a pravis emendationibus vindicaretur, partim etiam ut praefecturae notio, quam supra tradidi, melius perspiceretur. Ceterum ea solum quae grandioribus literis exhibui, ea maxime rem nostram contingunt.*

Goëfius
reprehen-
ditur.

Verum is, quem toties laudavi, Wilhelmus Goëfius Antiq. agrar. cap. 12, p. 111, & 112. verba illa Siculi majoribus a me literis modo exarata: *QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT*, Siculi non esse arbitratur. Imo eo etiam confiden-

(23) Etymon praefecturae, quod tradere vult Siculus hanc dictionem in mendo cubare satis arguit. Goëfius rescribit *praefecerunt*, & praeficere idem vult esse, quod praetexere, quod nemini puto probatum iri. Verisimilius Salmasius ad Sol. sic restituit: *quoniam singularum regionum divisioni alii praefuerunt*.

(24) Rigaltius in notis hunc locum sola *Ad* adjectione sic restituit: *Ad jurisdictionem mittere &c.* Verum quod id ad eas refert praefecturas, in quas praefectos ob Roma mitti Festus ait, falsum, uti postea dicam. Salmasius ad Sol. rescribit: *Quod in diversis regionibus magistratus coloniae juri dicundo mittere solitae sunt*. Quam correctionem probarem, nisi a textu longius abiret. Sed tamen nihil mutari velim: nam etiam sic, ut in vulgatis legitur, sensus sibi optime constat: etenim *Jurisdictio* eos etiam notare possit qui jure dicundo praesunt. Quemadmodum apud inferioris aevi scriptores *Iustitia* pro *Iudice* usurpatur, cujus rei exempla vide apud Cangium in

glossario: & in sermone Italico *il podestà* pro eo qui judicandi habet potestatem. Et innumera-bilia porro apud melioris aevi scriptores sunt istiusmodi abstracta pro concretis, ut *servitia, operae, ministeria, auxilia, custodiae, vigiliae, excubiae*, & alia in eundem modum. Ergo *jurisdictionem mittere* apud Siculum idem esto, si me audis, quod *praefectos juri dicundo mittere*. Ita, opinor, *ιδιωτικῶς* dicebatur. Nam, quantum perspicio, agrariae rei scriptores non alia quam idiotica utuntur dialecto.

(25) Nescio cur istud *cujus* conflarit Goëfius in voces duas in hunc modum *cum alterius*. Cui bono?

(26) Postrema etiam haec Siculi verba nescio cur Goëfius vitiosa putet. Sensus est: Praefectura est, e cujus territorio ager sumtus finierit, id est applicatur perticae, seu coloniae. Nam synonyma haec esse, perticam & coloniam initio dicebam.

confidentiae evasit, ut in Siculi textu p. 21. eum locum, veluti *rotheias* manifestum, duobus uncinis coercuerit. Putat ergo vir doctus praefecturas, de quibus Siculus, nihil praeter nomen habuisse cum praefecturis juri dicundo, de quibus loquitur Festus, commune: ac Turnebi etiam 1 advers. cap. 11. auctoritate se tuetur: qui liber mihi non est ad manus. Sed falli Goësum nostra haec epigraphe declarat, qua Carinus ille dicitur praefectus juri dicundo montis Dianae Tifatinae, idest ejus regionis, quae cum antea fortasse ad Saticulam in eo tractu positam pertinuiſſet, postea in Octaviani assignationibus, deficiente territorio, perticae applicita atque assignata fuerit: atque ob eam causſam praefectura appellata; quia a coloniae Campanae magistratu, ut Siculus docet, jurisdictio, seu praefectus juri dicundo eo mittebatur. Vera ergo est Siculi Flacci originatio, quam Goësius uti spuriam expungit: praesertim cum nullum is veterem librum producere possit, a quo exsulent ea verba. Vt omittam quod Goësiana praefecturae etymologia est, si quod aliud, ineptissima: praefecturam vult ita appellatam, quod perticae praeficiatur, idest praetexatur, seu praetendatur: & nullo adhibito teste novam nos ejus verbi significationem docet: quae sunt aegri somnia.

In praefecturae etymo Siculus & vetus lapis consentiunt.

Colonicae istius modi praefecturae diversae prorsus ab iis sunt, in quas ab Roma praefecti mittebantur, quarum catalogum nobis Festus contexuit, & quarum una quoque olim Capua fuit: & tamen ad earum similitudinem sunt appellatae, & vero etiam fuere. Nam cum coloniae per omnia principem urbem imitarentur: hinc factum, ut sicut in civitatem agro multatam praefecti ab Roma mittebantur; sic in ea oppida, cujus ager alteri coloniae esset adjudicatus, ejusdem coloniae magistratus jurisdictionem, ut ait Siculus, seu praefectos juri dicundo mitteret. Eoque etiam trahi posse videtur inscriptio Gaditana apud Grut. p. 195. 4:

Praefecturae colonicae Romanas imitabantur.

L. FABIVS. L. F. GAL. RVFFINVS

II. VIR. PRAEF. IVR. DIC. AB. DE

CVRIONIB. CREATVS. D. D

Non enim in hoc epigrammate duumviratus & praefectura juri dicundo unus fortasse idemque sunt magistratus: nam nec facile II. VIR. PRAEFectus Iuri Dicundo conjunctim legitur: nec alii erant 11. viri, qui non jure dicundo praessent, ad quorum discrimen hoc additamento opus esset. Sunt ergo fortassis duo diversis temporibus gesti honores: & a majore semper ordi-

De mu-
nic. Gadi-
tano, ejus-
que prae-
fecturis.

ri solent inscriptiones, & gradatim ad minores descendere: sicuti hic prius de duoviratu (27), postea de praefectura fit mentio. Et quidem municipium, non colonia Gades fuit, idque longe florentissimum, ut Strabonis aetate quingenti in ea equites numerarentur. Et angusto a Gadibus freto Peraea Gaditanorum in continente regio se-
jungebatur: cujus regionis oppida Pomponius Mela, qui inde domo-
erat, non pauca prodidit. In ea suae ditionis oppida a Gaditanis
decurionibus more Romano praefectos juri dicundo missos mihi per-
suadeo. Vnus ex iis praefectis fuerit forsitan olim L. hic Fabius Ruffi-
nus: & quidem, ut inscriptio praefert, a decurionibus creatus: qui de-
inde etiam ad Gaditanum duumviratum perrepsit.

Salmasius
refutatur.

Iam vero Salmasius ad Solinum p. 673. etsi traditam a Siculo Flacco praefecturarum a praefectis juri dicundo etymologiam non im-
probat: turbat tamen immensum, quod hosce praefectos juri dicen-
do ab ea civitate, cujus ager ille erat, antequam vicinae coloniae
adjudicaretur, missos putat. Sed fallitur. Nam primum saepissime
ipsa etiam oppida vicinae coloniae adjudicabantur, ut de Calatia &
Vrbana Capuae contributis modo demonstrabam. Et quod praefectu-
ram eam, in qua tamdiu versamur, Montis Dianae Tifatinae, seu Ad-
dianae pertinet: quis sibi persuaferit, cum fanum Dianae Tifatinae
Campanorum civium esset, cujus fani tot veteres scriptores memine-
runt, tamen praefectos, qui in eo tractu jus dicerent, non etiam Ca-
pua missos? Sed ex verbis veteris legis, quam recitat Hyginus, re-
sellitur planissime Salmasius. Lex vero in hunc modum habet. *Quos
agros, quae loca, quaeve aedificia, intra fines puta illos, & intra
flumen illud, intra viam illam dederò, assignavero, in eis agris juris-
dictio coercitioque esto coloniae illius, cujus civibus assignabuntur.*
Quo quid clarius potest excogitari?

Dices fortasse in inscriptione dici *Praefectum I. D. Montis Dia-
nae Tifatinae*: at vero montem illum assignatum colonis non videri,
neque enim seri potuisse, cum ne nunc quidem seratur. Ex quo sequi-
tur illud PR. I. D. quod in marmore legitur non pertinere ad agrarias
praefecturas. Sed & hic scrupulus facillime evellitur: nam Fronti-
nus is, cujus verba hujus auctarii initio sunt recitata, lib. de li-
mitibus praefecturam in hunc modum definit: *Quidquid huic uni-
ver-*

(27.) Ciceronis aetate quatuorviri Gadibus summo jure praeerant: nam in Asinii Pollionis epistola ad M. Tullium x. ep. fam. 32. comperio Balbum minorem cum alia multa ibi flagitiose fecisse, tum vero quatuorviratum sibi in ea urbe prorogasse. Sed postea mutatum haec inscriptio docet: sicuti & Capuae fuit cum quatuorviri pro duoviris essent: & alibi etiam id usuvenisse puto, ut quandoque ad 1111. viros, alias ad 22. viros rerum summa perveniret.

versitatis (idest perticae) applicitum fuerit ex alterius civitatis fine , sive solidum sive cultellatum fuerit , praefectura appellatur . Cul- Cultella-
tum quid?
tellatum vero de montibus dici in confesso est (28) . Cum ergo Frontinus cultellatum a praefecturis non excluserit : ecquid nos montem Dianae Tifatinae Campanis praefecturis accensere dubitabimus ? Imo ex inscriptione , cui tamdiu immoramur , intelligimus montem illum , aut saltem tractus ejus montis molliter cubantes & reclinatos fuisse tum temporis cultos . Nam cetera montis pars magis praerupta & ardua ilicetis , opinor , occupabatur , quae hodieque alicubi perseverant : a quibus ilicetis suum Tifata nomen acce- Tifata un-
de dicta.
perunt teste Festo (29) .

Ac de praefecturis Campanae perticae applicitis haec , quae raptim peregi , sufficiant .

AUCTARIVM ALTERVM.

De Campanae coloniae terminis litteratis .

Fines perticae seu colonici territorii inscriptis cippis fuisse definiendos docet Hyginus his verbis : *Certis locis aras lapideas* (30)

G 2

po-

(28) Cultellandi verbum agrarium est , quod Salmasius ad Solinum , Goësius , Vossius in etymol. alique sic exponunt , ut sit agri inaequalitatem ad perpendicularum exigere , ita ut mente non re ad planitiem redigatur . Fuit enim antiquis persuasum , quod est verissimum , non plus frugum aut arborum in acclivi conseri posse , quam in subiecta planitie , quam cognitione comprehendimus . Hinc cultellare dicebatur decempedator , cum acclivis soli superficie neglecta , subjacentem aream horizonti parallelam praecipis suae artis assequebatur . Origo vocabuli fuisse putatur , quod *cultus* genus fuit vomeris , teste Plinio XVII, 18. qui rectus terram scindebat , relinquebatque incisuras , quas *resupinus in arando mordeat vomer* , ut ait Plinius . Vnde apud Vitruvium in cultro collocare , est ad perpendicularum statuere : & *cultellare* apud scriptores agrarios est , ope perpendiculari agri nunc depressi nunc assurgentis librata planitiem explorare . Sed videndum quoque an non cultellare in montibus hoc sit , ejus acclivitatem in plures parvulas planities diffindere , ac montem , ut culturae reddatur idoneus , gradatim complanare . Nam ut omittam (quod in libris agrariis saepe legitur) cultellare idem esse quod ad planitiem redigere : quid recitato Frontini loco fiet , apud quem duo haec sive *solidum sive cultellatum* tanquam sibi invicem adversantia ponuntur ? quae verba qui paullo attentius inspexerit ,

nae is intelliget cultellatum idem videri esse , quod gradatim sectum , quod solido opponitur ; quia quae inde consunt areolae , non unam continentem ac solidam reddunt superficiem , sed diversae prorsus atque interruptae conspiciuntur . De qua tamen conjectura virorum doctorum esto judicium .

(29) Festus voce *Tifata* ait : *Tifata iliceta . Romae autem Tifata Curia . Tifata etiam locus juxta Capuam .* Quo loco illud *Tifata Curia* clarissimus Peregrinus in Campan. Fel. p. 365. de Romana aliqua curia intellexit , quae *Tifata* diceretur . Sed sine ulla controversia *Tifata Curia* apud Festum idem sunt quod *iliceta Curii* (fortasse illius celeberrimi viri vitae rusticae additissimi , ducisque omnium strenuissimi) nam apud eundem Festum quo loco legitur *Mancinifana* , Scaliger e veteri editione *Mancini Tifata* rescribendum docet . Ergo ob eandem rationem in voce *Curii* pro eo quod legitur *Curii fana* , legendum *Curii Tifata* , ut idem prorsus hic sint *Curii Tifata* , quod altero illo loco , quem supra posui , *Tifata Curia* .

(30) Ara lapidea apud Hyginum aliud nihil est , quam cippus in arae modum excisus , cujusmodi & sepulcrales cippos quotidie inspicimus ex una parte urceolum , ex altera pateram insculptam habentes ; quos aras fuisse appellatos ex vetustis titulis est compertissimum .

ponere debemus, quarum inscriptio ex uno latere perticae applicito finem coloniae demonstrat, ex altero, qua foras exit, affines. Apud Gruterum p. 174. 6. Beneventi lapidibus pluribus sic dicitur inscriptum:

COLONIA
BENEVENTAI

Fortasse tamen COLONIAL. BENEVENTAI, vel COLONIA. BENEVENTAN. in lapidibus illis invenietur. Ad rem vero quod attinet: Beneventani viderint utrumne in averfa illorum lapidum parte affines demonstrantur. Apud eundem Grut. p. 199. 4. HEINC. PACENSES. & in opposito latere. HEINC. EBORENSES.

Verum ne a proposito divagemur, quatuor Campanae coloniae terminos litteratos haecenus inveni, quorum duo Capuae, ad S. Bartholomaei unus, ad S. Germani alter prostant, tertius apud Capuam veterem in aedibus nobilis viri Ioannis Baptistae de Baucio ostii antas communit, quartus Martianisii visitur. Vna omnium est inscriptio in hunc modum:

IVSSV. IMP. CAESARIS
QVA. ARATRVM. DVCTVM
EST

Et cum omnes hi parieti sint affixi, numquid in averfo suo latere scriptum gerant, ignoramus. Vtinam vero locum, ubi quisque effossus fuerit, teneremus: profecto colonici territorii fines compertos aliqua ex parte haberemus. Et inveni Tarracinae apud Gruterum p. 199. 5. cippum iisdem prorsus verbis inscriptum, nisi quod alio positu lineae hoc modo procedunt:

IVSSV. IMPERATORIS
CAESARIS
QVA. ARATRVM
DVCTVM. EST

Ab Iulio
ne, an O.
clavio hi
termini
positi.

Nihil praeterea tale neque in Grutero, nec Reinesio, aut Fabretto legi. Offert se vero hic haud levis dubitatio, ad Caesaremne patrem, an vero ad filium nostrates hi cippi sint referendi: sive, ut idem aliter efferam, utrumne Campanam perticam, an praefecturas defini-
verint. Rigaltius in notis ad hunc Hygini locum pag. 204. edit. Goës. *Mensura*, ait ibi Hyginus, *territorii usque fieri debet secundum legem D. Augusti, QVA FALX ET ARATER IERIT:*

in

in notis, inquam, ad eam legem Rigaltius nihil de FALCE quid ibi significet sollicitus (31), tantum recitat veterem modo al-
 latam inscriptionem, quam ex linearum positu, quo eam exhibet, ut etiam ex voce IMPERATORIS *ὁλογραμμάτως* scripta, apparet esse Tarracinensem. Ex quo intelligitur virum doctissimum ad Caesarem filium eam epigraphen retulisse. Ad haec nunquam satis commendatus Camillus Peregrinius in Camp. Fel. p. 722. is etiam de filio Octavio interpretatur, quia Iulio patri in primo ejus consulatione, quando deduxit coloniam, illud IMP. CAESAR convenire nullo modo potest: imo, quod mirere, etiam illa Frontini verba, *Capua muro ducta, colonia Iulia Felix, a xx. viris IVSSV IMP. CAESARIS est deducta*, de Caesare filio intelligit: quamquam non negat de patre percipi posse, si dicamus illum a Frontino per prolepsin IMP. CAESAREM appellatum.

Rigaltii
& Peregrinii
sententia.

Equidem hoc primum statuo, Iulium Frontinum sine ulla controversia Caesaris patris deductionem verbis illis fuisse completum. Nam primum est ibi xx. virorum explicatissima mentio, per quos lege Iulia Capua est instituta colonia. Nam quod aliquos manu exaratos codices III. viros pro xx. viris habere obtendit Peregrinius: vix alicujus haud probi codicis ea est depravatissima lectio, quam ad oram Frontini Scriverius adtexuit. Ceterum Rigaltius & Goësius xx. viros non

Refellitur
Peregrinius.

(31) FALX in ea lege non memorata mihi videtur intelligenda: non enim dicere vult Hyginus eas tantum soli partes esse metiendas, quo falx ad demetendum immittitur, & aratrum ad scindendam terram, id est tantum cultas soli partes: hoc si lex innuisset, prius de aratro tum de falce meminisset, cum stultissimum sit eo falcem immittere, ubi non ante severis: tale *ὄσπερον πρότερον* lex haud facile admiserit. Ut omittam quod *ire falcem*, si messoriam intelligis, est *ἀναρπον*, cum immitti falcem veteres dixerint. Mihi prorsus hoc loco FALX non aliud videbatur, quam Culter aratorius, qui rectus incedens incisuras faciebat, quas postea resupinus mordebat vomer, teste Plinio lib. xviii, cap. 18. ubi ait: *Vomerum plura genera: culter vocatur, praedensam, priusquam proscindatur, terram secans, futurisque sulcis vestigia praescribens incisuris, quas resupinus in arando mordeat vomer. Alterum genus est vulgare &c.* Cum vomer resupinatus iret, ergo culter rectus incedebat: unde apud Vitruvium *In cultro collocare* idem est, quod *ad perpendicularum*. Ergo cum ejus cultri cuspis quidem recta, manubrium vero reclinatum traheretur; recurvum fuisse cultrum oportuit, non repandum, eoque falcem imitabatur, imo & FALX dicebatur. Atque ea quidem mihi vide-

batur verissima legis illius explicatio. Verum cum a variantibus Plinii lectionibus traditae falcis cultrique notioni majus aliquid praesidii quaerem: percommode cecidit, ut, quod dicitur, una fidelia duos parietes dealbare, & legem ex Plinio certissime illustrarem, Plinioque vicissim verissimam lectionem assererem. Nam ad recitatum Plinii locum notat Pintianus, in antiquo exemplari addi dictionem *Infelix* in hunc modum: *Culter vocatur infelix, praedensam &c.* Ex quo scribi posse ait: *Culter vocatur in filicem, vel Culter vocatur difficilem praedensam &c.* Et Pintiani quidem correctio nemini, puto, probabitur: a Plinio vero sic arbitror scriptum fuisse: *Culter vocatur, sive falx, praedensam &c.* Librarii qui vocem FALX ab eo loco alienam putarent, nescio quibus gradibus ad illud *Infelix* pervenerunt, tum & hoc omnino expunxerunt.

In pertica definienda sic aratrum circumducere consuevisse lex illa Augusti nos docet, ut falx sive culter praecederet, cujus vestigia aratrum postea legeret; idque ob duas causas, primum ne vomer exorbitaret, deinde propterea quod saepe per incultum ac praedurum solum essent agendi limites, quod ne attentare quidem, non modo perstringere, nisi praecedentibus incisuris, vomer posset.

non solum, uti par erat, in textu retinuerunt, sed ne in notis quidem hoc monendum putarunt, quod in aliquo veteri libro *III. vi-
vis* legatur. Deinde quis sibi persuaserit a Frontino tanta supinitate haec fuisse narrata, ut celeberrima C. Iulii colonia praetermissa, Octavii supplementa dumtaxat, & Syllanam assignationem commemoraret? Accedit & illa ratio, quam supra exposui, quod cum hanc coloniam *Iuliam Felicem*, ac fortasse etiam *Augustam* appellasset, necesse erat singulorum nominum causas tradidisse, ac de C. Caesaris primum colonia, tum de Syllae, demum Augusti singillatim docere. Est hoc igitur extra controversiam positum illud *jussu imp. Caesaris* de patre non de filio apud Frontinum capiendum.

Quod vero objicit Peregrinius, Iulium tum, cum adhuc consul esset, non potuisse imperatorem Caesarem appellari: eandem criminationem & in Goëzio reperies; qui initio notarum ad eum Frontini librum, cum totus in eo esset, ut eum libellum ab alio quopiam e Frontini libris excerptum ostenderet, hoc in primis causatur, *Quod, inquit, assignatio per xx. viros facta sit non jussu, sed lege Caesaris, & non imperatoris, sed consulis*. Quamquam vero vel una prolepsi satis se Frontinus tuebitur: tamen & aliam praeterea responsionem paullo post adhibebimus. Nam nunc quod instat cippos nostros aggrediamur.

In iis vero nostrae coloniae terminis litteratis, fateor, aqua mihi haeret. Nam jure hoc negat Peregrinius non potuisse inscribi lapidibus *IVSSV. IMP. CAESARIS*, cum primum gereret consulatum. Sed ne ad Caesarem quidem filium eisdem cippos facile referendos putarim. Nam Caesarem Octavium apud scriptores quidem *CAESAREM* sine alio additamento saepe appellari videas, quia in perpetua oratione ex antecedentium aut consequentium serie ambiguitas summovetur: in lapidibus vero nunquam, quod meminerim, *CAESAR* *ἀπλῶς* dicitur, sed sive *CAESAR. DIVI. F.* sive, si post conflictum Actiacum, *CAESAR. DIVI. F. AVG.* vel brevius *CAESAR. AVG.* ut in inscriptione Venafrana, quam inter schedas habeo brevi cum aliis edendam:

*IVSSV. IMP. CAESARIS
AVGVSTI. CIRCA. EVM
RIVOM &c.*

Vbi additamentum *AVGVSTI* facit, ut ad Divi filium pertineat. Et in hac ipsa re terminali apud Grut. p. 196. n. 3. *IMP. CAESAR. DIVI. F. AVGVSTVS. . . . EX. S. C. TERMINAVIT.*

Et

Et pagina 199. 2. IMP. CAESAR. AVG. TERMINVS. AVGVSTAL. &c. Itemque p. 200. 1. ID. QVOD. INTRA. CIPPOS. AD. CAMP. VERSVS. SOLI. EST. CAES. AVGVST. REDEMTVM. A. PRIVATO. PVBLICAVIT. Eadem pag. n. 3. CAESAR. AVG. A. PRIVATO. IN. PVBLICVM. RESTITVIT. &c. Rursus p. 187. 9. CAESAR. AVGVSTVS. EX. S. C. P. CCXL. Si extra vero rem terminalem velim excurrere, infinitus sim : neque enim Caesarem filium IMP. CAESAREM sine alio additamento nuncupatum legi, nisi in longioribus elogiis, in quibus ubi semel IMP. CAESAR. DIVI. F. aut tale aliquid positum fuit, postea *απαλός* CAESAR appellatur.

Adhaec ex tribus huc ab Octavio adscriptis coloniis illa, quam Velleius aliique referunt post Sex. Pompeium superatum, fuit omnium celeberrima : & tamen Velleius *coloniae supplementum* appellat. Sub dubito autem, an in huiusmodi supplementis sollemnis ille ab Etruscis acceptus ritus aratrum circumducendi perageretur. Et Cicero Phil. 2. n. 40. videtur contrarium suadere, nam cum anteadocuisset potuisse solum novos colonos Casilinum induci, quo fuerat ante adscripta colonia; tum reprehendit Antonium, quod aratrum circumduxisset &c. Quamquam hoc nihil moror.

Vereor igitur ut ad Caesarem patrem ii termini magis apposite revocari possint. Etsi autem in hac re hominum judicia reformido : dicam tamen, quae si minus id suadeant, at dubitationem tamen injiciant, dentque ansam amplius cogitandi. Ac primum, cum eos cippos in vicinia repertos conjiciam (neque enim arbitror majores nostros harum rerum minime curiosos voluisse tam grandes lapides e longinquo domum comportare) perticae potius idest primae assignationis Iuliae, quam alicujus praefecturae ab Octavio adjunctae terminos eos fuisse suspicor. Tum hi tam curiose inscripti termini vix aliam deductionem, quam illam celeberrimam auctore C. Iulio redolent.

Fortasse
ii termini
Iulium
habent
auctorem.

Praeterea, cum extra controversiam sit ob allatas supra rationes, Frontinum de Iulia deductione locutum, cum ait IVSSV IMP. CAESARIS &c. quae causa Frontino fuit Imperatoris praenomen Caesari primum consuli tribuendi, nisi quod ad nostras hasce epigraphas respiceret iisdem plane verbis conceptas? Alioqui, si accurate de primo Caesaris consulatu loqui voluisset, illud IMP. ei expungendum fuisset. Nostros, credo, terminos viderat, sive de iis inaudiverat, aut omnino in reip. tabulariis eos legerat Frontinus: idcirco tempore deductae coloniae susque deque habito, IMP. CAESAR.

SAREM dixit: in quo erravit ille quidem, nam non eo ipso tempore, quo est deducta colonia, sed post confecta demum bella civilia hosce litteratos terminos IVSSV IMP. CAESARIS defixos necesse est, si quidem ad C. Iulium patrem eos referre lubet. Nam etsi Caesarem Octavium nondum adeptum monarchiam, idest quinto ejus consulatu *Imperatoris* praenomine donatum invenio apud Grut. p. 226. n. 5. & in aliquibus nummis M. Antonii III. viri apud Spanhemium legitur IMP. ANTONIVS: tamen C. Iulium primo suo consulatu IMP. CAESAREM dictum fuisse vix puto. Confectis vero civilibus duellis tum demum Imperatoris praenomen obtinuit, teste Suetonio & Dione lib. 43. isque primum hac notione Imperator est appellatus: cum ante C. Iulium dictatorem illud IMP. tantum uti cognomen victoriam adeptis ducibus tribueretur. Quod tamen praenomen vix ille, opinor, adhibuit: neque enim aliud marmor inveni, quo C. ille Iulius IMP. CAESAR nuncupetur: quo majus his cippis, atque illi Tarracinensi pretium accedit.

Quid vero causae est, quamobrem diu post deductam coloniam hi termini IVSSV IMP. CAESARIS inscriberentur? Hoc puto fuisse in causa, quod dissipatos per bella civilia Campani territorii terminos dictator Caesar in suorum veteranorum gratiam restituerit. Est enim verisimile per evocatorum Caesaris Capuae possessiones habentium absentiam, dum hi civili bello mererent, veteres illos Campanos aliquid turbarum excivisse, ac terminos agrorum dimovisse, ut Caesarianos deturbarent. Notum ex Appiani civilibus, Italicos seu veteres urbium Italiae cives semper optimatum causae favisse, quibuscum suam conjunctam salutem putarent. Caesar autem belli reliquias persecutus, ac Romano orbe composito, ut suos evocatos suis sedibus restitueret, ac ne fines coloniae amplius confunderentur, litteratos cippos, credo, ex intervallo defixit, qua olim aratrum ductum fuerat. Et sane expressa illa notatio *IVSSV Imp. Caesaris*, vel rem antea neglectam, ac postea eo auctore transactam indicat, vel eorundem terminorum restitutionem notat. Sic apud Grut. p. 198. n. 1. COLLEGIVM. AVGV RV M. AVCTORE . . . HADRIANO. . . . TERMINOS. POMERII. RESTITVENDOS. CVRAVIT. Nisi si quis malit ad suos evocatos, quos e colonia Capua exciverat, remunerandos territorii colonici fines Caesarem ampliavisse, & qua aratrum ductum fuit, terminos hosce inscriptos imposuisse.

Iam vero ex Tarracinensi ejusdem exempli cippo discas Tarracinam fuisse unam ex coloniis Iulianis, eamque semel olim libera Rep,

Rēp. teste Livio deductam, iterum post civile bellum a Caesare fuisse coloniam constitutam.

Ceterum haec quae haecenus dixi, quo nostrorum terminorum inscriptionem ad Caesarem patrem referrem, a filio abjudicarem, neque affirmate dixi, neque auctor aut fundus fuerim. Ad Augustum si quis malit, per me licebit.

Habes deductae huc saepius coloniae, & si non suo loco atque tempore, prope justam historiam: nunc ad alia porro pergamus, & ad amphitheatrici tituli filum redeamus.

V. De tempore exstructi amphitheatri, & Campani aerarii viribus.

CAPVA) Hujus nominis tam multae sunt originationes, eaeque sic protritae, ut frustra sim in iis referendis. Equidem habeo quae de hoc nomine sentiam: sed alio ea loco atque tempore. Nam ejus clarissimae urbis, quam Roma antiquiorem Velleius constituit, origines, variamque fortunam, omninoque ea quae litteris essent, peculiari, ac seposito opere, si Deus annuet, complecti est animus: quandoquidem quas maximo labore & industria vir summus Camillus Peregrinius Alexandri F. Campanas antiquitates digesserat, eas pessimo publico paucis ante ejus obitum mensibus ignis absumsit.

Campanarum antiquitatum Peregrinii fatum.

FEGIT) Mira veterum epigrammatum brevitās. Quid enim necesse fuit HOC AMPHITHEATRVM expresse in inscriptione ponere, cum ea epigraphe frontispitio operis imposita, satis ex ipso marmoris positu doceret quid demum illud sit quod CAPVA FEGIT? Sic fere inscriptiones operum publicorum tum conscribebant, FEGIT, CVRAVIT, aut tale aliquid dixisse contenti. Nunc ineptissime inculcamus quid fecerit, & id ipsum non sine duobus tribusve epithetis, de quibus verissime dixeris quod de librorum inscriptionibus Plinius in praef. dixerat: *Inscriptiones, propter quas vadium deseri posset*. Quid columnae Traianae epigraphe brevius & concinnius? SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS. IMP. . . . TRAIANO . . . AD. DECLARANDVM. QVANTAE. ALTITVDINIS. MONS. ET. LOCVS. TANTIS. OPERIBVS. SIT. EGESTVS. Nullum hic de columna ne verbum quidem, & tamen satis res ipsa loquitur, tantundem altitudinis montis fuisse egestum, quantam altitudinem columna illa haberet.

Mira veterum in e-logiis brevitās.

Exsistit autem hic multum ante hac a nostris hominibus jaetata quaestio de aetate hujus exstructi amphitheatri. Nam vulgo homines

Quando exstructum amphitheatrum.

Non Campana reip.
sed coloniae tem-
pore.

nostrates operis stupendam magnificentiam demirati, ad illa potissimum tempora ejus structuram retulerunt, cum Campana resp. non dum Romanorum jugum accepisset. Quam opinionem lumen illud nostrae patriae incomparabile Camillus Peregrinius in Campan. Fel. p. 723. jure merito refellit his maxime de causis. Primum quod qui sic putant, parum magnifice de Campana colonia sentiunt, cujus reflorescenti splendori Velleius, Strabo alique plurimum tribuunt. Deinde cum Augustus, teste Suetonio in ejus vita cap. 29. Romam *jure sit gloriatus marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset*; quis hoc ferat prope ducentis ante Augusti regnum annis tantae magnificentiae molem marmoream Capuae construi potuisse? Deum cum Romanum amphitheatrum, cujus nostrum plane geminum ac germanum dixeris, sit Titi imperatoris opus (seu, Peregrinii pace dixerim, verius Vespasiani quod postea Titus dedicavit) non est verisimile Campanum ante trecentos annos existisse. Atque haec sunt quae virum doctum in eam sententiam impulerunt, ut ad Campanae coloniae, non vero illius veteris reip. tempora nostrum amphitheatrum rejiceret. Qui si ejusdem operis titulum delibare oculis potuisset, nae is maximo opere in sua sibi sententia placuisset.

Mihi vero etsi Peregrinii sententia unice sedet: tamen non multum ad eam demonstrandam hunc titulum valere arbitror. Nam etiam si vetus illa nostra resp. eam molem excitasset: tamen, cum sub Antono principe haec inscriptio poneretur, non alio nomine Capua, quam *Colonia Iulia Felix Aug.* consueta ac naturali quadam anticipatione vocari potuisset. Sed tamen cum Romae omnium princeps Stasilius Taurus Augusti aevo stabile ac mansurum amphitheatrum posuisset: nostrum non potest ad superiora illa tempora jure amandari. Taceo quod septimum jam hunc & amplius annum cum Capuae jure dicundo praeesset Comes Xaverius Pansutus in Neapolitano senatu Regis nostri a consiliis, vir sane quam eruditissimus, & tot jam nobilissimis a se scriptis tragoediis nunquam intermori- turis clarissimus: memini me audivisse ab eo, cum diceret, inter anaglypta e ruderibus amphitheatri eruta visas quoque tum fuisse Romanas aquilas: quod argumento esset per tempora exstructi amphitheatri Capuam Romano imperio paruisse. Sed argumentis non est opus, cum res ipsa prope jam clamitet, tantam molem non aliis attolli temporibus potuisse. Et quanquam, ut fatear, illa gladiatoriae artis efferitas Capuae multo fuit quam Romae vetustior, uti deinceps demonstrabitur: amphitheatra tamen non habent parem cum gladiatoribus aut venatio-

tione antiquitatem (32) : & cum primum fieri coeperunt , lignea ac temporaria ante Statilium exstruebantur. Ac demum in circo aut alibi olim edi munera consuevisse res est notissima.

Est hoc igitur verissimum , hoc quod adhuc cum temporis edacitate decertat amphitheatrum , non a Capua *αὐτονόμῳ* , sed a colonia conditum ; imo non ante Flavia tempora hic tantae magnificentiae opus exstitisse ; cum capere ab urbe principe magnificentiae exempla , quam dare , nostris convenientius fuerit . Ante hoc , quod adhuc restat , ligneum fortasse , aut lateritium aliquod Capuae exstitisse non abnuerim ; qui sciam totas gladiatorum familias a Caesare quondam Capuae detentas , quorum infinita vis (ut interim de Campanis ipsis edendis muneribus additissimis taceam) vix est ut sine aliquo amphitheatro fuerit .

Nec ante Flavio-
rum aera-
tem fa-
ctum.

Ac de aetate hujus operis est jam quaestio profligata : de auctore jam superest . Nam qui ante hac ad coloniae tempora id revocabant , ii non solum sub imperatoribus , sed etiam ab imperatoribus exstructum putabant . Sed ipsam sibi Capuam fecisse nos titulus docet . Ac ne id incredibile videatur , de coloniae nostrae aerario agendum , ejusque vires sunt porro explorandae.

Cum principis urbis imago per omnia esset in coloniis deformatas : hinc quemadmodum Romae , ita & in coloniis suum cuique aerarium fuit . Quis enim negat , quin publicos redditus quaevis colonia sive municipium habuerit ? Suetonius in Octavio cap. 46. *Italiam duodetriginta coloniarum numero a se deductarum frequentavit , operibusque ac vectigalibus publicis plurifariam instruxit* . Vespasianus in rescripto ad Saborentes in Hispania apud Grut. p. 164. n. 1. ait. VECTIGALIA. QVAE. AB. DIVO. AVGVSTO. ACCEPISSE. DICITIS. CVSTODIO. Eumenes quoque rhetor in panegyri haec habet : *Salarium me liberalissimi principes ex hujus reip. viribus in sexcentis millibus nummum accipere jusserunt* . Plura exempla qui velit , adeat Norisium ad Cenot. Pis. In marmoribus vero frequens est eorum mentio , qui municipalia vectigalia aut quoscunque omnino redditus constituerunt , auxerunt aut recuperarunt . Pecunia inde collecta in aerario municipali reponebatur : nihil enim

Suum cui-
que colo-
niae aera-
rium.

H 2

fae-

(32) Polybius lib. xxi de Campania loquens ait : *Igitur in hos campos , velut in theatrum quoddam descensuri Carthaginenses , cunctos perterrefacturi videbantur* . Quo loco allusum ad pugnas in amphitheatris conseri solitas , & theatrum Graeco more pro amphitheatro positum conjicit Pergrinius in Camp. Fel. p. 117. Sed an Polybii aevo amphitheatra existerent vehementer dubi-

to. Deinde quod ibidem vir doctus Campaniae speciem amphitheatro assimilat : vereor ut longe verius , etiam ex mente Polybii , cum theatro sit comparanda Campania ; quam hinc montes in semilunarem orbem *θεατρικῶς* cuneati ambiunt , inde , qua mare praetenditur , montium idest theatri cornua discedunt : quae interjacet planities , quasi cavea latissime se diffundit.

Quaestores
res colo-
niarum.

saepius in lapidibus occurrit, quam huiusmodi aerarii mentio; ut in Tergestino marmore ap. Grut. p. 408. SINE. VLLO. AERARI. NO-
STRI. IMPENDIO. Ei aerario qui praeerant, plerunque quaestores di-
cebantur. Et quaestorum Campanae coloniae in fragmento fastorum
Campanorum exstat luculentissima mentio, sicuti & in aliis nostris
marmoribus. In aliarum urbium vetustis titulis loco quaestorum est
ubi praefecti aerario occurrant, ut de Caeritibus apud Grut. p. 214.
nam fuit cum Romae quoque praefecti aerario dicerentur: sed Clau-
dius, teste Tacito Annal. xiii, aerario quaestores rursus imposuit.

Quaestores
res Italiae
provincia-
rum.

Nihil hic de quaestoribus iis, quos florente adhuc rep. provin-
ciis Italiae senatus imponebat, agimus: nam una Cisalpina Gallia
excepta, quae proconsulem accipiebat, in reliquis Italiae provincias
quaestores tum mittebantur. Campania cui obtigerat, is quaestor
Calenus dicebatur, quod ea in civitate domicilium haberet. Sed de
Campaniae rectoribus alibi *ὁὐν Θεῶν* dicetur.

Curatores
Kalenda-
rii.

Sed quod colonicas attinet pecunias, fuere & Curatores Kalen-
darii, de quibus tam saepe tituli vetusti locuntur, qui publicam
coloniae pecuniam foenori darent: inde appellati, quod exacto men-
se singulis Kalendis recurrentibus usuras exigerent.

Legata
poenae
nomine.

Mitto jam de poenis dicere, quarum etiam nomine, quantum
discimus e veteribus saxis, non parum oportuit coloniae aerario
acquiri. Nam quid hoc frequentius? Qui hoc pactum violaverit, in-
feret aerario tot: Hoc monumentum si quis vendere aut donare vo-
luerit, dare damnas esto aerario tot, aut dabit coloniae nostrae poe-
nai nomine tot. Imo apud Gruterum p. 801. n. 5. bona omnia poe-
nae nomine addicuntur aerario in hunc modum. QVOD. SI. QVI.
ADVERSVS. ID. FECERINT. EORVM. BONA. PERTINE-
RE. DEBEVNT. AD. REM. BRVNDISINORVM (33). Mitto
etiam de iis dicere, qui coloniam heredem instituerent: mitto de
donationibus, legatisve privatorum, ac de liberalitate principum,
& ceteris id genus, ex quibus coloniae aerarium augebatur.

Praedia
colonia-
rum.

Sed de coloniarum praediis non possum sine piaculo tacere: ne-
que enim, cum agro multabatur civitas, vel cum veteranis aut ci-
vibus R. assignabatur, non suus modus ei tamen civitati relinque-
ba-

(33) Nihil quidem his poenis frequentius in
inscriptionibus legitur. Quas tamen inscriptio-
nes omnes Antonino Pio antiquiores esse conjic-
cio, de quo sic reperi nuper apud Capitolinum in
ejus imperatoris vita: *Primus constituit ne poenae
caussa legatum reliquum maneret*. Mihi quidem non
vacat inscriptiones percurrere, & experiri an ul-
lum ex iis legatis aerario coloniae POENAE NO-

MINE relictis post Antonini tempora inveniat. Nam sicubi tale aliquid post aetatem ejus prin-
cipis occurreret, dicendum erit eam Antonini le-
gem non diu stetit. Quanquam, uti quidem
loquitur Capitolinus, videtur ea lex sua jam
aetate obtinuisse, quam propterea is ad Pium au-
ctorem refert.

batur. Id quod Velleius de Capua diserte scriptum reliquit lib. i i cap. 81. ubi de Capua ab Octavio colonia instituta narrans ait: *Ejus* (Capuae) *relictæ erant publicæ &c.* Sed viri docti eum locum mirifice alius aliter, dum illustrare satagunt, obfuscarunt. Nam fugit hic ratio Lipsium, cetera acutissimum atque admirandae eruditionis, qui illud *Relictæ in Reliqui* commutavit. Ut taceam de Heinſio qui mavult *Reſectæ*, & aliis qui nihilo melius aut emendarunt, aut explicuerunt. Atqui nihil iſtic emendatione opus erat, cum *Relinquere*, uti ſupra admonebam, ſit verbum agrarium, cujus contrarium eſt *Aſſignare*. Et ſententia porro hæc eſt Caſarem patrem cum agrum Campanum per xx. viros aſſignaret, reliquiſſe aliquam portionem, quæ Campanorum reip. rediret. Nam memini alicubi quoque hoc mihi lectum, tenuiſſe hunc morem Romanos in coloniis deducendis, ut nonnullam agri portionem relinquerent, quæ publice ab ea reip. poſſideretur. Niſi vero memoria me fugit, ac potius univerſim de agro multatis urbibus hoc verum fuerit; ut ſive iſ ager publicus populi R. fieret, ſive colonis aſſignaretur, aliqua tamen pars publice ei civitati relinqueretur. Ita ut fieri poſſit, jam tum, cum Capua præfectura Romana fuit, partem agri Campanis relictam. Praeter hæc prædia in ipſarum coloniarum territorio poſita, alibi etiam poſſeſſiones habebant, uti de Capua ſtatim dicemus. Interim id conſtat ex Ciceronis epiſtola undecima ad Brutum lib. x i i i. fam. qua commendat Bruto Arpinates, *Quorum quidem, inquit, omnia commoda, omneſque facultates, quibus & ſacra conficere, & ſarta teſta aedium ſacrarum locorumque communium tueri poſſint, conſiſtunt in iis vectigalibus, quæ habent in provincia Gallia (Cisalпина) Ad ea viſenda, pecuniasque, quæ a COLONIS debentur, exigendas . . . legatos equites Romanos miſimus &c.* Ex quibus poſtremis verbis intelligo vectigalia, quæ Arpinates in Cisalpina Gallia obtinebant, aliud non fuiſſe quam agros COLONIS elocatos, a quibus certa pecuniæ ſumma quotannis exigeretur. Id quod etiam evidentius patet ex agro quem Atellani in eadem Cisalpina Gallia poſſidebant, quem agrum vectigalem appellat Tullius epiſtola 7. ejuſdem libri: *Locutus ſum tecum, inquit, de agro vectigali municipii Atellani, qui eſſet in Gallia.*

Velleio-
lux.

Colonia-
rum redi-
tus in lon-
ginquis
interdum
regioni-
bus.

Sed ad Campanæ reip. poſſeſſiones alibi poſitas ut redeam: primum in inſula Creta habuit terram Cnoſiam, teſte Dione lib. 48. ubi cum dixiſſet emiſſe Octavium a Campanis agros bene multos quos novis colonis aſſignaret: ſtatim *Et ipſis, ait, tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnoſiam, qua etiamnum fruun-*

Terra
Cnoſia.

Campano-
rum Lu-
canus ager
amplissi-
mus.

fruuntur eorum loco dedit. Et has Cnosias possessiones duodecies H-S. hoc est xxx millia scutatorum quotannis Campanorum reip. reddidisse testatur Velleius lib. 11, cap. 81. ubi de eadem re sic habet: *Speciosumque per id tempus adjectum supplementum Campanae coloniae. Ejus relictum erant publicum (34) pro his longe uberiores redditus duodecies H-S. in Creta insula redditum, & aqua promissa &c.* Sed & agrum in Lucania habuit nostra colonia, quem agrum P. Pescennius Secundus sine impensa reip. recipiavit, uti discimus ex inscriptione quae Capuae in foro conspicitur. Quem sane agrum latissime patuisse oportuit, propterea quod non ab alicujus oppidi, in cujus territorio existeret, nomine, sed a tota regione Lucanus diceretur. Et scio in pretio fuisse Lucanas arationes. De hoc agro & inscriptione non pauca habeo, quae dicam, quae, ne festinantem le-ctorem remorari videar, in subiecta notatione (35) seposui: quam si cui

(34) Et vide an non legi possit *Plurimi*, sic enim in Velleio legisse apparet Dionem, qui Octavium *συχρὴν χάραν* a Campanis coemisse dicit. Nam viri docti & in iis Lipsius eam de Campana colonia narrationem a Paterculo Dionem transtulisse conjiciunt. Quamquam non video quid hoc necesse sit, cum Dio aliquid addat, quod frustra in Velleio quaeras; veluti hoc, quod *terram Cnosiam* accurate appellat, cum Velleius tantum redditus in insula Creta Campanis redditos tradiderit. Et sane quid opus Velleio haberet Dio, cui Campanorum res perspectissimas esse oportuit, cum Capuae Graecus is scriptor domicilium fixisset, ubi & conscripsit historiam? Verum etiam si Dio nihil hoc loco a Velleio sumisset, tamen illud *συχρὴν* facit aliquid, ut *Plurimi* in Velleio reponi posse putem (praesertim cum sequatur *Longe VBERIORES redditus*) maxime si aliquis vetus liber opituletur.

(35) Inscriptio est Capuae in foro prope curiam in hunc modum:

P. PESCENNIO. P. F
SECUNDO. IIII. VIR. I. D
QVOD. AGRVM. LVCAN
RECIPERAUIT. SINE
IMPENSA. REIPUBLICAE
SEN. CONS

Et refertur a Camillo Peregrinio in Campan. Fel. p. 11. sed vir ceteroqui oculatissimus non animadvertit in fine alterius lineae esse in marmore I. D. hoc est *iuri dicundo*, pro quo ipse posuit II. id est bis: sed & in fine primi versus omiserat P. F.

Quod versu penultimo IMPENSA cum elemento N scribitur, mirandum non est: quip-

pe non aliter meliore illo latinitatis aevo scribebatur, uti & ex Pisanis cenotaphiis, & aliis optimorum temporum monumentis constat. Postea cum aliter grammatici tradidissent (quippe *IN praepositio*, ait ex Papiniano Cassiodorus p. 2293. *si composita sit, & P aut B aut M sequatur, N in M convertit, ut improbus &c.* idemque tradit Priscianus lib. 1. p. 556. auctore Plinio Papiriano & Probo) sed cum, inquam, ita grammatici praecepissent, tamen & in Mediceo Virgilii codice vetustissimo, & in pandectis Florentinis non aliter quam per N scriptitari testatur Norisius ad Cenot. Pis. p. 487. Id notare volui, si quid forte hinc lucis ad aevum lapidis explorandum: quem lapidem Augusti fere aetate insculptum ex characterum forma, & cetero monumenti habitu, mihi subolet.

Verum quid de hac inscriptione censuerit Peregrinius (is enim dumtaxat eam p. 11. suae Campaniae edidit, praeterea nemo alius) paucis complectar. Eo loco Peregrinius cum de veteri Campania Lucaniae contermina ageret, ac de ancipiti Strabonis loco commentaretur, quo is geographus lib. v videtur in speciem trans Silarum amnem veterem quandam Campaniam collocare: subjungit recitatum Pescennii titulum posse aliquod argumentum suppeditare, ut vetus illa secundum Strabonem Campania trans Silarum, hoc est in ipsa Lucania adstruatur. Sed tamen Peregrinius cum Strabonis locum (qui sic habet: *Pertingunt Picentes usque ad Silarum amnem, qui ab HAC regione veterem Campaniam dividit*) ita accipiendum docuisset, ut pronomem HAC ad Lucaniam, non ad Picentes referendum putaret, ita ut Strabonis mens fuerit Silaro Campaniam a Lucania, non vero a Picentibus Campaniam disjungi: Pescennianum elo-gium nihil commentitiae isti Campaniae in Lu-
ca-

si cui est otium, non sine fructu percurreret. His adde collem Leucogaeum, quem a Neapolitanis ablatum, & Campanis addictum supra Plinii testimonio docui. Tum & alias non paucas possessiones com-
mu-

cania posita opitulari ait; eo quod haec inscriptio non ante tempora Campanae coloniae videatur insculpta; nec sit verisimile Campanos sero admodum tam vetera sua jura persequi potuisse, ut post tot tantasque rerum suarum conversiones fictitiam illam veterem Campaniam, quam Strabo indicasse videatur, in Lucanis positam recuperarent. Haec fere Peregrinus.

Cui viri tum omnia assentior, tum illud, quod ad tempora Campanae coloniae marmor istud Pescennii refert. Neque enim obest illud REIPUBLICAE: quotus enim quisque est, qui hoc ignorat, *Remp.* passim in inscriptionibus de minimo quovis oppidulo dici, ut proinde vanissimum sit ad Campanae *ἀυτονομίας* tempora cogitationem convertere. Tullius quoque in 111 de leg. dixit: *Utinam . . . ista animo atque virtute in summa rep. nobiscum versari, quam in municipali maluisses.* Nec illud SENATUS CONSULTO quod ad finem elogii notatur, quidquam momenti habet, quo ad liberae Campanae reip. tempora referatur: nam & *Senatus* pro ordine decurionum quandoque ponitur (ut notat Norisus ad Cenot. Pis. p. 44), & hanc ipsam formulam S. C. inveni de Ferentinatibus ap. Grut. p. 456. n. 1. & de Spoletinis p. 194. n. 6. Demum 1111. viratus ipse notatus in marmore est coloniarum consuetissimus magistratus. Et quanquam in fragmento factorum Capuae, & in aliis nostris lapidibus duumviri non quatuor viriprehenduntur: tamen frequens haec mutatio fuit; sicuti in auctario priori mihi supra notatum fuit de Gaditano municipio, ubi extremis Ciceronis temporibus quatuor viri, postea duoviri summum magistratum gesserunt. Et Romae etiam saepissime variatum, ut quandoque tribuni consulari potestate sex crearentur, ac desideris jam reip. extremis temporibus fuit cum Pompeius unicus consul procederet. Accedit quod sicuti sexviri Augustales multo plures quam seni in vetustis cippis non raro recensentur, sic etiam fieri potest, quod qui quatuor viri dicebantur, duo interdum nec amplius essent; sicuti ap. Grut. pag. 456. 1. M. ACILIVS. PLACIDVS. L. PETRONIVS. FRONTO. IIII. VIR. I. D. S. C. FERENTIN. Et p. 194. 6. Spoleti legitur: P. MARCIVS. P. F. HISTER. C. MOENIVS. C. F. RVFVS. IIII. VIR. I. D. S. C. Et eadem pag. n. 5. in Casinate saxo duo etiam soli nominantur, iique dicuntur IIII. VIREI. IOVR. DEIC. Et si apud eundem Grut. p. 129. 5. & 167. 10. & 168. 8. & 173. 3. iidem quatuor viri quaterni recensentur.

Quantum autem ex characterum forma & orthographia lapidis dijudicari potest, Augusteam aetatem antecedere non videtur. Itaque non te-

mere mihi persuadeo Augustum, cum nihil non coloniarum a se deductarum in gratiam faceret, & Capuae potissimum, cui ad alicam conficiendam collem Leucogaeum attribuit, cui aquam Iuliam sua impensa perduxit, ut alia omitam, hoc etiam rogantibus Campanis annuisse, ut ager in Lucanis positus, qui olim Campanorum fuisset, iisdem redderetur. P. vero Pescennio, quod is legatus, opinor, ad principem ejus rei obtinendae causa missus est, re perfecta SINE INPENZA. REIP., statua ex S. C. posita fuit.

Quid quod agrum, quem olim in Lucanis Campani possiderent, ex Livii historia mihi videor explicatus? Is ad annum V. C. DCLIX Scipione Africano & Ti. Sempronio Longo Cos. haec ait lib. xxxiv, cap. 45. *Coloniae civium Romanorum ea anno deductae sunt Puteolos, Volturnum, Linternum; tricenarius homines in singulas. Item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae sunt. Deduxere 111. viri Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Haec Livius, qui tamen cum non dixerit, quibusnam ager, qui Campanorum fuerat, sit assignatus; ansam dedit Goëssio antiq. agrar. cap. 4. p. 30. existimandi eum agrum colonis Puteolanis, Volturnensibus, & Linternatibus fuisse divisum. Goëssii verba proderit hic adduxeres: *Sed ut vis, inquit, coloniae territoria diversarum civitatum quandoque sunt attributa, ita & uno e territorio plurium coloniarum assignationes nonnumquam suntae sunt. Nam Puteoli, Volturnum, Linternum cum fierent coloniae, divisum iis refert Livius agrum qui Campanorum fuerat. Tanta enim agri Campani amplitudo cum esset, ut non suae tantum civitati sufficere videretur, sed & aliis, coloniarum istarum assignationes in hujus fines extenderunt conditores. Mitto quod extrema oratione posuisse videtur Goëssius agrum Campanum per id tempus adhuc Campanorum fuisse, cum tamen eo tempore Capua agro multata duram praefecturae Romanae formam toleraret. Sed illud quo pacto ferri potest, quod iis tantum divisum eum agrum putavit, quos Livius tanto ante nominarat, Puteolanis, Volturnensibus Linternatibusque colonis, nihil interim de Salerno Buxentumque sollicitus, quas urbes proxime Patavinus memorarat, imo ad quas unice ea divisio fortasse pertinuit? Goëssium fecellit Puteolorum, Volturni ac Linterni cum agro Campano vicinitas: sed cum treceni in harum singulas adscripti essent, satis suus cuique coloniae ager esse potuit, nihil ut de agro Campano ad subsidia reip. relicto decerpi opus esset. Accedit quod pars ea Campani agri, quae Puteolos, Volturnum & Linternum pro-**

mune Campanorum habuisse crediderim, quas vel antiquitus Capua possideret, vel liberalitate principum, aut privatorum, aut poenae nomine postea sit consecuta. Verum ea jam obscuris nox alis completur. Adde portoria & vectigalia quibus Augustum suas colonias, in quibus Capua fuit, plurifariam instruxisse Suetonius cap. 46. affirmat. Adde jam ceteras conficiendae pecuniae rationes, nummos in foenore positos, publica coloniae mancipia operi faciundo addicta, pecora & id genus alia. Nec tamen adhuc omnia sum persecutus: nam cum multa in vicino posita oppida Capuae fuerint contributa, eorum etiam publicos redditus, excepto eo quod in necessarias eorundem oppidorum expensas insumeretur, Campano aerario adjudicatos fuisse facilis est conjectura.

Et ita prorsus necesse fuit, satis pingue aerarium habuisse tum Capuam: alioqui quo tandem pacto insanam hanc amphitheatri mole-

lem

propius contingeret, jamdiu a quaestoribus ad aerarii inopiam sublevandam divendita fuerat, uti idem Livius ad annum V. C. DXLVIII narrat lib. xxviii, 46. *Et quia, inquit, pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a fossa Graeca ad mare versam vendere quaestores jussi.* Si ea regio distracta fuerat, quo pacto Puteolanis, Volturnensibus Liternatibusque colonis assignaretur? Ergo ex Livii narratione patet; Salernitanis tantum & Buxentinis, quos proxime posuerat, non vero illis tanto ante nominatis, agrum qui Campanorum fuerat fuisse assignatum. Non est autem verisimile colonis in Lucaniam transcriptis agrum Campanum qui est circa Capuam fuisse divisum. Quis enim unquam fando inaudit colonis puta Beneventanis agrum Placentinum, aut Bononiensem potuisse assignari? Ager tam longe positus ne praefecturae quidem, non modo perticae rationem habuisset: nam praefecturas perticae seu territorio coloniae applicitas scriptores agrarii perhibent. Itaque ex Livii mente Buxentinis & Salernitanis colonis ager ibidem in Lucania positus divisus fuit, qui ager olim, antequam Capua agro multaretur, Campanorum fuisset. Is demum est ager Lucanus, quem P. Pescennius secundus Campano aerario recipiavit: nimirum ager Buxentum inter ac Salernum latissime explicatus. Accedit ad hanc meam sententiam roborandam, quod nobilis historicus non ait divisum iis fuisse agrum Campanum (non enim alio nomine ager circa Capuam positus vocabatur) sed agrum, qui Campanorum fuerat: quo sane dicendi genere agrum alibi quam in Capuae territorio positum aperte notavit.

Ergo si me audis, ager Lucanus a Pescennio Campanae reip. recipiatus inter Buxentum Salernumque longissimo tractu diffundebatur. Et fuisse vastissima latifundia satis etiam ex inscri-

ptione intelligitur: nam neque Buxentinus, neque ex alterius oppidi vicinia is ager nomen invenit, sed, propterea quod maximum Lucaniae tractum occuparet, non alio nomine quam **AGRVM LVCANVM** appellat inscriptio. Nec infinita solum latitudine, sed & bonitate idem ager potissimum praecebat: quantum e Silio intelligo, apud quem lib. ix Hannibal ante Cannensem pugnam cum selectissima quaeque praemia militi promitteret, ait:

Seu Laurens tibi Sigaeo sulcata colono

Arridet tellus, seu sint Buxentia cordi

Rura magis, centum Cereri fruticantia culmis,

Electos optare dabo inter praelia campos.

Ergo tam praestantium, tamque patentium latifundiorum Campano aerario accessione facta, miramur potuisse Capuam tantam amphitheatri molem erigere?

Quid vero causae fuerit, quamobrem Campani in spem Lucani agri recuperandi assurrexerint? An ob earum coloniarum, quibus assignatus fuerat, solitudinem? De Salerno quidem nihil habeo exploratum, nec de aliis coloniis, quibus fortasse is ager olim fuerit assignatus: sed de Buxento tamen suspicandi locum dat idem Livius lib. xxxix, 23. ubi triumviros creatos ait, qui ad desertas jam colonias Sipontum supero, Buxentum infero mari colonos scriberent. Fortasse talis aliqua solitudo Buxento aliisque coloniis, quibus Campanorum Lucanus ager obtigerat, postea acciderit; ob eamque causam is ager iterum Capuae adjudicatus fuerit.

Ac de agro Lucano a Pescennio Campanis recipiatus satis. Nisi quod monendum existimo de Salernum Buxentumque deductis coloniis Velleium quoque meminisse lib. i, cap. 15. *Eodem temporum tractu, quanquam apud quosdam ambigitur, Puteolos, Salernumque & Buxentum missi coloni.*

lem aggredi potuisset, qua vix major collatis regum opibus attolli possit? Quanquam in hoc negotio non inficior, longe minoris impendii rem olim fuisse, uti mores tunc erant, quando mancipia publica operibus hisce destinabantur.

Sed finis jam sit primo huic capiti, quod in plura diffindi poterat, si praevidissem. Tametsi nec me laboris hujus poenitet: & spero me nostris hominibus operam apprime utilem navasse, quibus toties huc deductae coloniae, (quae res in obscuro maxime, si qua res alia, versabatur) prope justam historiam conscripserim.

CAPVT SECVNDVM

In proximos duos tituli versus.

DIVVS. HADRIANVS. AVG. RESTITVIT. IMAGINES. ET. COLVMNAS. ADDI. CVRAVIT) In duabus hisce dumtaxat lineis fieri potest ut unum alterumve verbum hoc aut illo modo in marmore scriberetur, & aliter fortasse ac posui. Veluti si pro RESTITVIT fuerit in elogio EXORNAVIT aut ejusmodi aliud: & pro IMAGINES quis dubitat, quin STATVAS aut aliud ornamentum genus notari potuerit? Demum pro CVRAVIT potuit aliud insculpi, sed in eandem sententiam. De ceteris quae in hac periodo posui nihil est, cur dubitem.

DIVVS. HADRIANVS) Illud IANVS, quod in fragmento versu tertio legitur, neque ad Traianum, neque ad Vespasianum (nam de Domitiano nihil est quod cogites, cujus nomen in saxis plerunque erasum conspicitur) referri potest; sed unice ad Hadrianum: tum quia hic princeps ad publica aedificia ubique terrarum tum exstruenda tum etiam reficienda, quantum nemo alius incubuit (de qua re paullo post dicetur) tum etiam quia cum ejus filius Antoninus Pius hoc amphitheatrum dedicavit, illud quodcumque fuit quod hac inscriptionis periodo innuitur, non potest nisi ad ejus patrem Hadrianum referri: nam perridiculum fuerit amphitheatrum a Traiano aut Vespasiano sive auctum sive restructum, non nisi a Pio post tantam temporis intercapedinem dedicatum.

DIVVS) Hadriano post mortem idest iam consecrato non alius titulus praefigi potuit: eo enim *ἀποθεωδέντες* imperatores praenomine donabantur. Propter multa ab Hadriano crudeliter facta, *Acta ejus*, inquit Spartianus, *irrita fieri senatus volebat: nec appellatus esset, Divus, nisi Antoninus rogasset . . . quare, ut supra dictum est,*

ut Hadrianus consecraretur aegre Pius impetravit.

multi putant Antoninum Pium dictum. Xiphilinus in Hadriano: Parumque absuit, quin ob eam causam (caedium ab eo factarum) ne in Heroum quidem numerum referretur. Capitolinus de Antonino Pio: Etiam repugnantibus cunctis, inter Divos eum (Hadrianum) retulit: cum diceret, quemadmodum e Dione apud Xiphilinum cognoscimus, si ejus acta rescinderentur, etiam adoptionem suam irritam fieri, nec se fore imperatorem.

Hadriani
opera.

HADRIANVS) Praeter ea quae modo afferebam, quo fidem facerem, nec Trajanum, nec alium principem, sed unice Hadrianum hic esse percipiendum: hoc amplius addendum, neminem Hadriano fuisse publicorum aedificiorum studiosiorem. Itaque cum imperii nullas non lustrasset provincias, ubique suae magnificentiae monumenta reliquit. Et quanquam, quantum ad Graeciam attinet, vel unus Pausanias testis esse potest locupletissimus, cujus *αἰμίγυρις* nusquam non Hadriani opera nobis exhibet: tamen placet magis e Xiphilino & Spartiano testimonia producere. Xiphilinus in Hadriano: *Theatra quoque condebat, & instituebat certamina, cum urbes obiret* (36). Iam vero Spartianus in hujus principis vita cap. 13. *Ad orientem profectus per Athenas iter fecit, atque opera, quae apud Athenienses coeperat, dedicavit.* Ad haec ejusdem Spartiani caput undevicesimum in Hadriani operibus ac spectaculis exhibendis unice versatur, quae huc adscribere non pigebit: *In omnibus paene urbibus & aliquid aedificavit, & ludos edidit. Athenis mille ferarum venationem in stadio exhibuit.* Et post alia multa de spectaculis ejus dicta, sic pergit: *Cum opera ubique INFINITA fecisset, nunquam ipse, nisi in Traiani patris templo nomen suum scripsit &c.* Taceo plurima Hadriani aedificia, quae Spartianus hoc aut illo loco facta passim commemorat: veluti quod *in honorem Plotinae basilicam apud Nemausum opere mirabili exstruxit.* In quem locum Casaubonus, non alienam a probabilitate eorum sententiam esse ait, qui stupendam amphitheatri Nemausensis molem, quod paene omni ex parte integrum durat hodieque, uti & alia ibidem admiranda aedificia, Hadrianum habuisse auctorem conjiciunt ad memoriam Plotinae commendandam exstructa: quanquam & Pio tri-

(36) Quo loco Dio, e quo sua Xiphilinus decerpit, vocem *θέατρα* non tantum de theatris, sed etiam de amphitheatris accepisse videtur, quae Dio vix aliter quam *θέατρα* appellabat; veluti cum lib. XLIII ait: *Θέατρον κυνηγετικόν, ὃ καὶ ἀμφιθέατρον, ἐκ τῶ πέντε παρταχόθεν ἐδράς*

ἀντὶ σκηνῆς ἔχον, προτερέβην. Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum est ex eo, quod sedes undique in orbem habeat sine ulla scena. Et quidem Amphitheatri vox, quamvis Graeca, a Graecis, quod sciam, non usurpatur, qui *θέατρα* dicere maluerunt.

tribui posse affirmat, quem genus Nemauso traxisse Capitolinus affirmat. Sed Nemausi amphitheatrum ab Hadriano fortasse potius, quam a Pio erectum, praeter ceteram principis magnificentiam, vel Campani amphitheatri titulus Nemausenses docebit (37).

Offert se mihi vero hic illa quaestio, quandonam de Campano amphitheatro sive reficiendo, sive augendo aut exornando Hadrianum potissimum cogitasse putemus. Ac nihil sane verisimilius dici posse videbitur, quam tum, cum in Campaniam secessit, id opus aggressum. *Summotis his* (inquit Spartianus cap. 9.) *a praefectura, quibus debebat imperium, Campaniam petit: ejusque omnia oppida beneficiis & largitionibus sublevavit, optimum quemque (ex Campanis hominibus, ut Casaubonus exponit) amicitiiis suis jungens.* Hadriani secessum in Campaniam accuratissimus Tillemontius ad finem artic. 7. confert ad annum Christi cxi, quo anno Hadrianus Cos. i. i. processit, cujus alter imperii annus Augusto mense absolvebatur, ac tertius incipiebat. Quam ceteroqui optimum conjecturam (nam cur alio modo appellem?) sicuti non aspernor, sic nec omnino certam puto. Neque enim ad id nos Spartianus cogit: & cum postea saepe perpetuis itineribus intermissis Romam is princeps rediisset, cumque Tillemontio ipso fatente ab anno cxxvi ad cxxix Romae manserit: videndum an non hoc temporis spatium & praefectos summorum, & in Campaniam secesserit. Sed nihil necesse puto viro doctissimo & emunctae naris repugnare: praesertim cum non ad secessum Campaniensem, sed ad extrema Hadriani tempora rejiciendum id opus mihi videatur. Nam si per initia sui principatus nostrum amphitheatrum sive ampliasset, sive refecisset, cur non idem etiam dedicasset? praesertim cum in provinciis ultro citroque obeundis saepissime ei in itu ac reditu Capua transeundum fuerit. Ad ultimos vero ejus imperatoris annos id aedificium si referatur, tum demum percommoda ratio reddetur, quare Pius illud potius dedicavit.

Tempus
refecti
amphi-
theatri

Ad ulti-
mos Ha-
driani an-
nos reji-
ciendum.

Imperato-
res Divi
appellati
raro hu-
manos ti-
tulos ad-
sciscunt.

AVG.) Quoties consecrati jam principes illud *Divus* sibi veluti praenomen adsciscunt, nihil praeterea ex humanis titulis, quantum perspicere potui, addi solet, ac ne Augusti quidem cognomen. Itaque dubitabam utrum illud AVG. quod in extrema fragmenti ora nec in-

I 2

te-

(37) Nuper cum incidissem in Jacobi Graefi Antiquitates Nemausenses (tomo 1. Thesauri antiquitatum Sallengriani) mirabar quid ei venerit in mentem ad Augusti tempora Nemausense amphitheatrum referre. Sic enim ejus

verba interpretor p. 1068. cum ait: *Nemausense amphitheatrum, cum terra marique serenissima pax esset, Fundatori Herculi dedicatum.* Augusti tempora intellexit: & hominem, credo, fefellit, quod sub eo principe Nemausum est deducta colonia.

tegrum (nam ultima littera nescitur G an C fuerit) legitur, utrum, inquam, AVGERI, aut alio quovis modo supplendum potius videretur. Tamen AVG. retinendum putavi: nam & Traianus post consecrationem *Divus Trajanus Parthicus* plerumque dictus invenitur; & (ut taceam de DIVA. MARCIANA. AVG. apud Reinesium III. 20. & DIVA. AVGVSTA. FAVSTINA. in nummis) apud Grut. p. 10. n. 6. legitur DIVVS. AVG. PONT. MAX. EX. S. C. REFECIT, etsi quis intelligendus his verbis sit, haud sciam, nam, (nisi forte in plures inscriptiones dividatur, quod Gruterus conjecit) certe de Octavio ibi sermo esse non potest. Sed quid ista minutiora confector, cum diserte apud Grut. p. 154. 1. sit: NERO. CLAVDIVS. DIVI. CLAVD. AVG. GERM. (supplendum hic puto F. C.) CAES. AVG. N. &c. & p. 153. 9. idem Divus Claudius cum omnibus titulis legitur in hunc modum: IMP. DIVVS. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAES. AVG. GERM. PONT. MAX. &c. De Hadriani etiam successore Pio reperi apud Grut. pag. 257. n. 12. M. AVR. VERO. IMP. DIVI. HADR. ANT. AVG. PII. P. P. F. (idest *patris patriae filio*) &c. Sed & Alexander Donatus III de urbe Roma 4. inveniri testatur DIVVS. CLAVDIVS. AVG. PAT. & DIVVS. TRAIANVS. AVG. PAT. in lapidibusne, an nummis id invenerit nescio. Inscriptionem quoque in Basilica Vaticana se vidente detectam profert in hunc modum:

D. TITO. D. VESPASIANI. F. AVGVSTO. IMP. CAESAR. D. NERVAE. F. NERVA. TRAIANVS. GERMANICVS. DACICVS. PONT. MAX. TRIB. POT. COS. P. P. FEGIT

Itaque non novum aut inauditum videbitur, quod in inscriptione nostra DIVVS. HADRIANVS. AVG. dicatur.

RESTITVIT) Historiae Augustae scriptores *Instaurare* frequentius, quam *Restituere* usurpant pro eo quod Renovare, aut Reficere dicimus. Veluti de hoc ipso Hadriano Spartianus cap. 19: *Romae instauravit Pantheon, septa &c. Capitolinus inter Antonini Pii opera refert instauratum amphitheatrum*. Lampridius idem amphitheatrum ab Elagabalo *instauratum* dixit. Sed in antiquioribus elogiis ante & post Hadriani aetatem insculptis nusquam *Instaurandi* verbum reperi, sed interdum *Reficere*, plurimum autem *Restituere*. Et quamvis *Restituere* plus aliquanto in speciem notare videatur, quam *Instaurare*: tamen, quantum perspicio, in vetustis titulis *Restituere* sine alio additamento renovationem sive tutionem,

Restituere
quam *instaurare*
aedificia
castigatius
dicitur.

nem, aut facta tecta fere notat: nam cum aliquid amplius volebant significare, tum *A solo restituere*, & interdum *Ab inchoato restituere* (quod semel apud Grut. iterumque apud Reinesium 11, 33. inveni), dicebant, aut *Aedes vetustate collapsas restituere*, aut ejus modi aliquid. Ceterum *Instaurare* eo sensu sequior tantum aetas dixit (nam probi scriptores veteres nunquam de aedificiis usurparunt id verbum (38) & scimus biographos illos, quos modo producebam, Diocletiani aut Constantini aetate vixisse, quorum temporibus in inscriptionibus etiam id verbum occurrit. Ap. Grut. p. 156. n. 7. de Diocletiano, Maximiano, Constantio, & Maximiano dicitur: **MVRVM. VITVDVRENSEM. A. SOLO. INSTAVRARVNT.** Et p. 180. n. 5. **THERMAS . . . INSTAVRAVERVNT. RVSTICO. V . . .** Posterioris etiam aetatis est inscriptio apud Reinesium cl. 11, n. 31. ubi legitur **INSTAVRATORI. MOENIVM. NOSTRORVM.** Itaque nos quoque *Restituendi* potissimum verbum selegimus, quod hic poneremus.

Et quidem non novis tantum exstruendis aedificiis, sed & veteribus renovandis deditissimus fuit Hadrianus, de quo Spartianus cap. 19. *Romae instauravit Pantheon, septa, basilicam Neptuni, sacras aedes plurimas, forum Augusti, lavacrum Agrippae: eaque omnia propriis & veteribus nominibus consecravit.* Quae verba non parum nobis lucis affulent; nam si **INSTAVRATAS** tantum aedes sacras, & cetera, quae biographus recenset, Hadrianus iterum con-

se-

(38) *Instaurare ludos, bellum, funus, scelus, & similia veteres dixerunt: sed de aedificiis nunquam, quod legerim, usurparunt, ut mirer hoc viros doctissimos non notasse.*

Nec eo inficias, quin fieri possit, ut aliquis veterum *Instaurare aedes* aut talia forte dixerit: sed donec ea locutio apud probos scriptores occurrat, non omnino tutam interim habeo. Statius ne tibi imponat, qui Theb. V. 9. *Instaurare vias* dixit, nam eodem sensu accepit, quo idem *Instaurare iter* 11 Theb. usurpavit. Plinius tantum xxxi, 2. dixit: *In qua (villa Cicero) & monumentum sibi instauraverat.* Sed ibi *Instaurare*, non est renovare, sed exstruere, uti jam pridem Budaeo & Roberto Stephano in thes. linguae latinae annotatum fuit: nam & xi, 23. *bombycas adversum hiemem tunicas sibi instaurare* (id est exstruere) densas dixerat. Ac de eo monumento Plinius loquitur, quod Cicero xii ad Att. 18, 19, & 36. non *sepulcrum* sed *Fanum* appellari malebat, ut qualemcunque assequeretur, inquit, ἀποδέωσιν: quod miror tot Plinii explanatores fugisse: id quod idcirco sedulo Plinius annotavit,

quia, quantum ex illis epistolis constat, dubius animi fuit Tullius, in villane an in suburbano conderet. Tandem ergo in Puteolano exstruxit. Sed tamen bene est, quod Harduinus e veteribus optimis libris *monumenta* pro *monumentum* in textu reposuit: non enim aliquod genus fabricae, sed ea *monumenta* intelligi conjicio, de quibus ipse Cicero xii ad Att. 18. de Fano illo loquens ait: *Ego, quantum his temporibus tam eruditis fieri poterit, profecto illam consecrabo omnigenere monumentorum ab omnium ingeniiis scriptorum & Graecorum & Latinorum &c.* Ita se Cicero Pliniusque alterum alter illustrant: nam & Fani locus ex Plinio innotescit, & quid *monumenta* apud Plinium sint Cicero addocet: & cur *Academia* dicta hinc quoque patet, quod omne genus *monumenta*, hoc est volumina ibidem sibi Marcus *instauraverat*, id est describenda curaverat; quam vim esse puto Plinianae locutionis. Ergo *instaurare* Plinio non est exstruere, sed redintegrare, tum ubi de libris, tum etiam ubi de bombycibus loquitur, nusquam vero de aedificiis.

Refecta
opera ni-
hilominus
dedica-
bantur.

secundas sibi existimavit, nulli mirum videbitur, si Antoninus amphitheatrum a patre dumtaxat renovatum atque exornatum dedicavit: praesertim cum non ambitione suum inscribendi nomen adductus illa a Spartiano memorata dedicasset pater: nam *propriis & veteribus nominibus consecravit*. Erat ergo in more positum, ut quidquid operum publicorum renovaretur, atque expolitetur, illud repetita prius dedicatione ita demum ad usum traduceretur. Cujus rei exempla quaedam referri a Gutherio in 111 de veteri jure pont. cap. 11, aut 12. memini.

Nec defuere qui mihi hoc objicerent, cum amphitheatrum ad Campanae coloniae tempora referri a me scirent, ecquid tam brevi temporis intervallo restitutione aut refectione opus fuisset. Quibus hoc primum respondeo, Hadrianum, uti modo e Spartiano didicimus, Pantheon, forum Augusti, lavacrum Agrippae per Augusti aetatem *exstructa instaurasse*. Ad haec in hac ipsa re amphitheatrali, Flavium amphitheatrum imperator Pius *instauravit* teste Capitolino: *Opera, inquit, ejus Romae haec exstant: templum Hadriani, Graecostasium post incendium restitutum, instauratum amphitheatrum*. Sed & Lamprius *Amphitheatrum ab eo (Elagabalo) instauratum post exustionem, prodit*. Demum & sub Gordianis senatus illud restituisse videtur, teste Capitolino: *Quid enim, inquit, opus est de restitutione templorum, de thermis Titianis, de aedificatione amphitheatri agere?* Tribus his locis modo recitatis non aliud amphitheatrum intelligi oportet, quam Flavium, nec aliud intellexit Lipsius de amphith. cap. 6. Quare si Romanum amphitheatrum intra tam breve spatium tam saepe reficiendum fuit: miramur, si ab Hadriano Campanum restitutum dicamus? Praesertim cum vel tectorii tantum iteratam inductionem restitutionis aut instauracionis nomine illi ut, opinor, donarent: nunc vero & columnas & alia ornamenta id genus addidit Hadrianus, ut jure restituisse dicatur.

Demum ita prorsus hujus tertiae lineae finem fuisse supplendum, altera inscriptio per eadem haec tempora detecta fidem faciet, quae amphitheatri apodyterium restitutum fuisse docet in hunc modum:

S A T E L L I A. M. F. A N V S

APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R...stituit
EPISTYLIS. CETERISQUE. MARMORIBVS. O...rnavit.

quam inscriptionem, postquam hunc titulum expedivero, seorsum expendam.

IMAGINES) Aut tale ejusmodi. Nam cum in ceteris, quae
sup-

supplevi, non defugiam auctoritatem, huic tamen voculae auctor non audeo siue fundus accedere. Multa succurrebant, quae verisimilius ponerem, uti paullo post dicam: Sed nescio quomodo simulacra demum malui ponere: selegique ex industria vocem IMAGINES, tanquam latius patentem, quam SIGNA aut STATVAS. Nam siue corpus integrum exhibuerint, siue tantum oris simulacrum humerorum tenuis (quales effigies hodieque in summis imi ordinis fornicibus exterioris ambitus duae restant) siue demum umbilicatae, quas *πρωτομας* appellant, (cujusmodi in superioribus fornicibus ejusdem exterioris ambitus fuisse, duae, quae Capuae in praetorio parieti carceris affixae visuntur, fidem faciunt) omnes recte dicentur IMAGINES. Neque illud abhorret a vero, supra podii columellas complures etiam hujusmodi imagines fuisse dispositas.

Hadriani
columnae
cui usui,

ET. COLVMNAS) Vbi & in quem usum columnas Hadrianus posuerit haud facile dixerim. Fieri potest ut eae columnae intelligantur, quae exterioris ambitus parastatis conjunctae adjacebant. Itaque initio suppleveram PARASTATAS. ET. COLVMNAS: quae duo sicut in aedificiis copulabantur, sic & apud auctores conjuncta legas. Vitruvius v, 1. *In columna aut parastata horae describuntur*. Plinius xxxiii, 3. *Sed & illius aureae camerae & argenteae trabes narrantur, & columnae & parastatae*. Quae supplendi ratio si cui placeat, in extremo lineae non CVRAVIT, sed IMPERAVIT (quod tamen verbum alienum videtur ab Hadriani temporibus, & semel tantum inter titulos operum publicorum reperi apud Gruterum p. 158. 9. in inscriptione Gallieno posita) aut aliud quidpiam *πολυγράμματος* ad exaequanda spatia poni oportebit. Sed ut mittam, quod alii *Parastatica*, dici malunt, (39) quam vocem utpote longiorem linea non admitteret: vix videtur credibile Hadrianum totum exteriorem ambitum addidisse, sine quo amphitheatri forma consistere non potuerat. Nisi vero fin-

An cum
parastati-
cis con-
junctae?

ex-

(39) In inscriptione apud Reinesium cl. i. n. 105. legitur PARASTATICAS. CVM. SVIS. ORNAMENTIS &c. In *Glossario notarum veterum* Tironi tributum, quod saeculi quinti conjicit esse Reinesius in comment. ad eam inscriptionem, legitur *Parastatica*, pro quo reponit Reinesius *Parastatica*. Sed & in Plinii loco, quem recitavimus, Budaens mavult *Parastaticae*. H. Stephanus in thes. nullum Graecum scriptorem producit, qui vocem *Παραστατική* pro pilis illis quadratis, quae columnis adsunt, usurparit, sed tantum Vitruvium lib. v, cap. 1. apud quem tamen, uti notat Facciolatus in voce *Parastata*, alii *Parastatica* legendum putant. Itant plena, ut arbi-

tror, locutio sit *Pila Parastatica*, aut *Παραστατική*; quia columnis adsunt, prominentibus ipsis columnis partibus duabus, aut, secundum alios, tantum sui medietate. In nostri tamen amphitheatri exteriore ambitu (ut obiter notem) columnae duabus fere partibus prominent, ita tamen ut columnae pedatura, dimidiatam ellipsim exhibeat; uti me modo admonebat vir eruditus, idemque pictor egregius & *αὐτοδίδακτος* Sanctulus Cyrillus Nicolai Cyrilli philosophi praestantissimi longeque celeberrimi fratris filius, cum nuper nostri amphitheatri reliquias deli-

gamus ab antiquis Campanae coloniae temporibus fuisse apud nos amphitheatrum, sed totum lateritium; quod postea Hadrianus non refecerit tantum, sed & marmoreum exteriore sui parte effecerit: quam conjecturam non parum altera juvaret inscriptio, quam modo memoravi, qua dicitur quaedam SATELLIA. APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. Restituisse. EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. Ornasse. Sed tamen in nostro amphitheatro non exterior tantum orbis, sed & interiores sive mediani maximam partem e solido marmore surgunt: ut non possis marmora ab Hadriano addita comminisci, quin totum amphitheatrum ab inchoato illum restituisse statuas. Itaque hic mihi nox.

An ad propylaei apparatus?

Sed & de propylaeo aliquo per hunc principem adjecto suspicio inceserat. Nam cum superiore anno ad meridianam amphitheatri portam, idest eodem loci, quo titulus de quo commentamur, est repertus, duae non mediocri mole columnae essent detectae: coepi cogitare an non quas inscriptio COLVMNAS. memorat, in propylaei alicujus usum cessissent, quod Hadrianus fecerit, & an non suppleri posset PROPYLAEVM. ET. COLVMNAS. &c. Verum cum Flavium amphitheatrum, quod in nummo Vespasiani cernitur, sine insigni ac notabili aliquo propylaeo esse videatur (& apparere utique in nummo deberet, eo quod amphitheatrum eo positu sculptum ibi sit, ut porta videnti objaceat) hanc quoque conjecturam sum aspernatus.

An sunt podii columellae?

Demum illa etiam cogitatio subiit, utrumne supplerem PODIVM. ET. COLVMNAS. quae duo in Vitruvio quoque conjunctim leguntur, qui lib. v, cap. 7. de theatri podio sic habet: *Podii altitudo, ab libramento pulpiti cum corona & lyfi duodecima orchestrae diametri. Supra PODIVM COLVMNAE cum capitulis & spiris altae quarta parte ejusdem diametri.* Et quanquam eum supplendi modum a vero propius abesse putarem: tamen malui IMAGINES ponere, tanquam vocem hominum reprehensioni minus expositam: praesertim quod ne sic quidem a podio discedimus, cum & COLVMNAS podii (quas & columellas dixerunt) interpretari sit pronum, & IMAGINES ibidem dispositas. Vnam istarum imaginum Spartianus in Severo memorat: *Victoria, inquit, vento ista de podio stans decidit.*

ADDI. CVRAVIT) Curandi verbum a principis majestate ne alienum puta: nam nihil eo frequentius in imperatorum titulis operum publicorum occurrit.

CAPUT TERTIUM

In postremas duas elogii lineas:

IMP. CAES. T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. DEDICAVIT) Ita prorsus , nec aliter postremos hos versus restitue. Vox enim PIVS quae ultimo fragmenti versu legitur, facit, ut non HADRIANVS pater, qui *Pius* nunquam est appellatus, sed filius sit intelligendus, qui praeter paterna nomina, quae post adoptionem assumpsit, inscribitur praeterea ANTONINVS. AVG. PIVS, quemadmodum ex omnibus ejus inscriptionibus constat.

ANTONINVS) Ante adoptionem T. Aurelius Fulvius (an Fulvus ?) Boionius Antoninus dicebatur, quorum nominum postremum tantum post adoptionem retinuit : nam illa *T. Aelius Hadrianus* ab adoptante accepit.

Postquam Hadrianus, teste Spartiano cap. 22. *quatuor consulares per Italiam iudices constituit* : unus ex iis consularibus aliquando Antoninus fuit, uti Capitolinus in hujus vita prodidit. Sed quam potissimum Italiae partem sibi creditam Antoninus habuerit, pulchre Salmasius ex duobus inter sese collatis Capitolini locis colligit. Nam primum de Antonino nondum principe cap. 2. ait: *Hic in omni vita privata in agris frequentissime vixit : sed clarus in omnibus locis fuit. Ab Hadriano inter quatuor consulares, quibus Italia committebatur, electus est ad eam partem Italiae regendam, in qua plurimum possidebat, ut Hadrianus viri talis & honori consulere & quieti.* Capite vero septimo de eodem Antonino principatum jam adepto haec habet: *Nec ullas expeditiones obiit, nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam; dicens gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci.* Ex quibus duobus locis invicem comparatis luculenter colligitur Antoninum Campaniae nostrae consularem quondam ab Hadriano fuisse impostum : propterea quod in eam Italiae partem regendam missum Capitolinus ait, ubi plurimum agrorum possidebat : agros autem in Campania Antoninum habuisse idem auctor affirmat.

Antoninus olim Campaniae consularis.

PIVS) Primus imperatorum Antoninus hanc per honorificam appellationem suo merito est consecutus, quam postea Commodus, tum & aliae generis humani pestes affectarunt. Cujus in Antonino appellationis alias alii causas tradidere : ac fere omnes complexus est Capitolinus cap. 2. *Pius*, inquit, *cognominatus est a senatu, vel quod socerum fessa jam aetate manu praesente senatu levaverit :*

Diversae cognomimenti Pii causae.

(quod quidem non magnae pietatis est argumentum , cum impius sit magis qui ista non faciat , quam pius qui debitum reddat) vel quod eos , quos Hadrianus per malam valetudinem occidi iusserat , reservavit : vel quod Hadriano contra omnium studia post mortem infinitos atque immensos honores decrevit : vel quod cum se Hadrianus interire vellet , ingenti custodia & diligentia fecit , ne id posset admittere : vel quod vere natura clementissimus , & nihil temporibus suis asperum fecit . Prope eadem apud Spartianum in Hadriano reperies : Antoninus quidem , ait cap. 24. Pius idcirco appellatus dicitur , quod socerum fessum aetate manu sublevarit : quamvis alii cognomen hoc ei dicant inditum , quod multos senatores Hadriano jam saevienti eripuisset : alii , quod ipsi Hadriano magnos honores post mortem detulisset . Qui isti magni honores fuerint idem Spartianus in fine ejus vitae declarat , ac primum consecratio , quam contra nitente senatu impetravit , tum quod templum , inquit , denique ei pro sepulcro apud Puteolos constituit , & quinquennale certamen (quod *παισία* , idest *Pialia* vocat Artemidorus 1,28. & inscriptio apud Grut. p. 314. n. 1. EYCEBEIA. EN. ΠΟΤΙΟΛΟΙC , & p. 254. 4. appellatur Antoninus constitutor SACRI. CERTAMINIS. SELASTICI. idest *αιολαστίν* , de quo consule Casaubonum) & flamines & sodales (HADRIANALES saepe in inscriptionibus memoratos) & multa alia quae ad honorem quasi numinis pertinerent . Quare , ut supra dictum est , multi putant ob haec Antoninum Pium dictum . Sed Dio apud Xiphilinum eam tantum hujus appellationis causam affert . Quod initio principatus sui multis reis factis , postulatisque nonnullis nominatim ad supplicium , neminem punivit : non enim , inquit , ab his me rebus principatus exordium facere oportet .

Quorsum haec , inquies , tam multa de Pii appellatione huc comportata , quae historiae Augustae scriptoribus fuissent potius relinquenda ? Nimirum quia prorsus alia ejus nominis ratio mihi venerat in mentem , quam modo ex inscriptione 23. classis tertiae apud Reinesium didiceram , quae sic habet :

S. P. Q. R
IMP. CAESARI
T. AELIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO. P. P
PONTIF. MAX. TRIB. POT. VI. COS. III
OPTIMO. MAXIMOQ. PRINCIPI
ET. CVM. SVMMA. BENIGNITATE

IVSTIS-

IVSTISSIMO
OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONI
AS. PVBLICAS. CVRAM. AC
RELIGIONEM

In eam inscriptionem miror nihil a Reinesio notatum: cum ta-
men ex ea demum intelligamus cur Antoninus Numae compara-
tus fuerit, nimirum OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONIAS.
PVBLICAS. CVRAM. AC. RELIGIONEM. Et eandem rationem,
cur Antoninus cum Numa conferretur, attulit Capitolinus in fine
ejus vitae, quam de hoc principe contexuit, in hunc modum: *Qui*
rite (sed legendum *recte* ex Palatino codice) *comparatur Numae,*
cujus felicitatem PIETATEMQUE & securitatem CAEREMO-
NIASQUE semper obtinuit. Nam ceteros, qui eandem compara-
tionem innuunt, nihil necesse habeo huc afferre (40). Verum illud
potius tum ex inscriptione, tum recitatis Capitolini verbis
coniciebam ob eandem causam, ob quam cum Numa visus est con-
ferendus, fuisse etiam PIVM appellatum. *Pium*, inquit Nonius,
dicitur religiosum.

Ob insi-
gnem cae-
rimonia-
rum cu-
ram cum
Numa
collatus
Antoni-
nus;

Ac mihi sane videbatur haec opinio singularis: sed ecce nihil est
quod Spanhemii diligentiam effugerit, qui in diss. de praest. & usu
num. primae editionis Romanae (nam aliam non habeo) p. 263.
inter hujus tituli causas, quas profert in medium, hanc etiam ab
ejus religione petitam non omisit, Pausaniae auctoritate fretus,
cujus verba proderit huc adscribere ex Arcadicis cap. 43. *Hunc*, in-
quit, (Antoninum) *Romani Pium cognomine appellarunt, propter-*
ea quod unus omnium religionum studiosissimus fuerit. Grae-
ce est: *Διότι ἐς τὸ θεῖον τιμῇ μάλιστα ἐφάνετο χρώμενος.* Ac mihi qui-
dem (quando nullum de his judicium fert ille acerrimus aesti-
mator Tillemontius art. 4.) si detur optio, quam potissimum ex
ejus appellationis causis probarem, in Pausaniae procul dubio sen-
tentiam concederem: quippe qui coevus Antonini fuit (nam
Dio quidem haud paullo post, Spartianus vero & Capitolinus
prope ducentis post Antoninum annis vixerunt) & Romae versatus
ista ignorare non potuit. Accedit quod Spartianus & Capitolinus

Imo &
Pius ob
eandem
causam
Pausania
teste di-
ctus.

Cujus
sententia
potior.

K 2

nihil

(40) Idem Capitolinus cap. 2. *Qui merito Numae Pompilio ex bonorum sententia comparatur.* Eutropius iisdem prope verbis: *Et qui merito Numae Pompilio conferatur.* Sex. Aur. Victor, cum Antoninum sine exemplo vixisse dixisset, *quamvis*, inquit, *eum Numae contulerit aetas sua.* Incertus auctor apud Suidam: *Ob similem regni administrationem dignissimus est habitus, qui Numae conferretur, sicut Traianus Romulo visus est exaequandus.*

nihil de ea re affirmate dixerunt, nisi quod diversas de ea re hominum opiniones tradiderunt: contra vero Pausanias ita affirmate loquitur, nullum ut ambigendi locum relinquat. Quibus hoc etiam accedit, quod cum proxime Pausanias humanissimam quandam clementissimamque Antonini legem retulisset: nihil facilius ei fuisset, quam ob tantam clementiae laudem, quam collegerat, Pii nomen consecutum subjungere: tamen ob religionum curam id ei nomen impositum statim subiecit; prorsus ut appareat quas ejus appellationis causas posteriores biographi prodiderunt, eas Antoniniano saeculo fuisse penitus inauditas. Demum tum de Antonini *insigni caeremoniarum cura* inscriptio, quam supra posui, fidem facit tum vero ob eam PIETATEM Numae fuisse comparatum Capitolini modo recitata verba satis addocent: ac praeterea habeo Antonini mediocris moduli nummum, cujus aversa parte instrumenta pontificalia, qualia postea in Aurelii Caesaris, aut Maximi Caesaris numismatis insculpta visuntur, quae sine controversia ad Antonini Pietatem referuntur. Nam quamvis in hoc Antonini nummo nihil de PIETATE inscribitur, sed tantum TRIB. POT. COS. III. aliorum tamen ad eam imitationem postea cusorum ea est omnium epigraphe PIETAS. AVG.

Primo statim imperii anno eam appellationem est consecutus.

Illud fortasse incommodat, quod Antoninus quidem vel primo ipso principatus anno PIVS inscribitur: inscriptio vero, quam e Reinesio descripsimus, ad sextum ejusdem principis annum pertinet (ad quem etiam annum nummum modo descriptum, etsi tribunitiae potestatis numerali nota destitutum, Reinesiani epigrammatis indicio, non incommode revocarim) ex quo intelligatur caeremoniarum curam ab Antonino susceptam nihil habuisse cum PII appellatione commune. Sed responderi potest, cum Antoninus per omnem aetatem religionis specimina praesetulisset, tum vero statim ut reip. gubernaculis adsedit, nihil antiquius habuisse, quam ut in religionibus, qua parte negligebantur, restituendis sui principatus primordia commendaret: atque ob eam causam primo statim anno eam appellationem esse nactum: quam cum postea egregiis in ea re facinoribus praeclare tueretur, hinc & inscriptionem ei postea positam, nummosque eadem significatione praeterea signatos. Quanquam quod primo sui regni anno PIVM inscribi in nummis Antoninum Tillemontius art. 4. ex Spanhemio affirmat, tametsi tantorum ingeniorum vel auctoritas ipsa me frangit, tamen videndum an ob tribunitiae potestatis numeralem notam omissam ad primum Antonini annum eos nummos Spanhemius revocarit: quae

ratio (nisi forte & COS. sine numerali nota legatur) nihil valet, uti vel ex eo numismate, quod modo descripsi, perspicui potest, in quo & tribunitia potestas sine nota numerali ponitur, & tamen legitur COS. III. Sed cum Spanhemii spissius illud volumen ad manus non habeam, tacere praestat, quam temere aliquid affirmare: & nihil unquam habui antiquius, quam in viri tantopere in hisce rebus subacti iudicio conquiescere. Quamvis autem inter Antonini nummos quos Angelonus affert, primum hanc praeseferre epigraphen viderim: IMP. T. AELIVS. CAESAR. ANTONINVS. & in averfa parte: TRIB. POT. COS. ex quo appareat non ipso statim sui principatus initio eam appellationem nactum fuisse: tamen cum nec ibi Antoninus capite laureato exhibeatur, nec AVG. inscribatur (quam appellationem una cum Pii cognomento eodem tempore Antonino oblatam innuit Capitolinus) magis est ut is nummus ad extrema Hadriani tempora referatur, quando tribunitia potestas Antonino primum communicata fuit.

DEDICAVIT) Ex hoc quod amphitheatrum ab Hadriano re- Quando
refectum,
& quando
dedicatum.
amphi-
theatrum.
stitutum Antoninus dedicavit, duo maxime consequimur, & sub extrema Hadriani tempora fuisse sive refectum sive exornatum, & sub Antonini initia dedicatum fuisse. Nam cum dedicare, ut paullo post ex Festo tradam, idem sit quod *usui dicare*: haud puto magnum temporis intervallum inter Hadriani opus & Antonini dedicationem intercessisse. Fortasse etiam cum Hadrianus id, quod circa hanc molem aggressus erat, morte praeventus non perfecisset, illud quodcunque fuit Antoninus & ad umbilicum perduxit, & insuper dedicavit. Ac multa sane, quae affecta reliquerat Hadrianus, filius perfecit, testante Capitolino cap. 4. *Ad opera*, inquit, *Hadriani plurimum contulit*: id quod & ex Puteolano celebri marmore percipio ap. Grut. p. 163. n. 9. ubi legitur: IMP. CAESAR... T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. PONT. MAX. TRIB. POT. II. . . . OPVS. PILARVM. VI. MARIS. CONLAPSV. A. DIVO. PATRE. SVO. PROMISSVM. RESTITVIT. Et Mediolani ap. Grut. p. 177. n. 4. est illa celeberrima inscriptio eodem Antonini anno posita, qua dicitur: AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS. (Mediolanum sic per ea tempora vocatum, quod studiorum teste Plinio IV, epist. 13. sedes esset, viri docti censuerunt: contra Tillemontius in Hadriano not. 21. de *Novis* in Delo *Athenis* indicio Gruterianae inscriptionis p. 405. intelligit) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQVE. Idem fortasse nostro amphi-

phitheatro evenerit , cujus refectionem five exornationem a patre inceptam Antoninus ad exitum perduxerit , ipsumque demum dedicavit, idque sub initia principatus : nam & opus pilarum TRIB. POT. II. restituit.

In secessu
Campaniensi
dedicatio per-
fecta.

Vt ut est : ad illud maxime tempus Campani amphitheatri dedicatio pertinet , cum Antoninus ad agros suos in Campaniam secessit. *Nec ullas* , ait Capitolinus cap. 7. *expeditiones obiit , nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam , dicens gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci.*

Opera
omnia de-
dicaban-
tur.

Nihil vero est quod de amphitheatri dedicatione mireris : nam non templa solum, sed & opera publica cujuscunque generis , nunquam non dedicabantur , ut passim ex inscriptionibus theatrorum, pontium ceterorumque aedificiorum constat . Ac ne ab amphitheatris discedam , exstat haec apud Holstenium in notis ad Cluverium inscriptio:

M. SILIO. EPAPHRODITO. PATRONO
SEVIRVM. AVG.
MAGISTRO. IVVENVM. ITERVM. IVVENES
LVCOFERO
NENSES. PATRONO. OB. MERITA
QVOD. AMPHITHEATRVM
COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F
DEDICAVITQVE. L. D. D. D

Et vide interim quid inter Capuam Lucumque Feroniae dignationis interesset : quod hujus amphitheatrum obscurus homo, ac libertinae , quantum ex Graeco cognomine conjicio , originis fecit dedicavitque (idemque de ceteris oppidis intelligi potest , quorum vix aliquod fuit , quod non parvum aliquod amphitheatrum haberet) cum interim Campanum ab Hadriano restitutum exornatumque, ab Antonino dedicatum fuerit . Olim & Capitolium Capuae Tiberius dedicarat , teste Suetonio in ejus vita cap. 40. *Peragrata* , inquit , *Campania , cum Capuae Capitolium , Nolae templum Augusti, quam causam profectiois praetenderat , dedicasset , Capreas se contulit (41) .*

Ea

(41) Turbat nonnihil Tacitus iv annal. 57. qui non Capitolium , sed Iovi templum a Tiberio tunc temporis Capuae dedicatum narrat : Tandem , inquit , Caesar in Campaniam specie dedicandi templum apud Capuam Iovi , apud Nolam Augusto , sed certus procul urbe degere . Sed commodum ex eo discimus , sicut omnia in coloniis principem urbem imitabantur , sic etiam in Campano Capitolio Iovis Tonantis aedem exstitisse.

Ea dedicatione sumtuosissimos ludos ab imperatore apparatus fuisse, tum gladiatorios, tum etiam & venationem, quae duo maxime in amphitheatris spectabantur, ex iis quae deinceps de dedicatione dicuntur, prorsus necesse est: & erat Pius in eam voluptatem satis effusus. Quis scit an non in hac amphitheatri dedicatione prope eadem ediderit munera, de quibus Capitolinus in Antonino cap. 10? ibi haec ait: *Edita maniera (42), in quibus elephantos & corocottas & strepsicerotas, crocodilos etiam atque hippopotamos, & omnia ex toto orbe terrarum cum tigridibus exhibuit. Centum etiam leones una missione edidit.*

Ludi in
dedicatione
exhibiti.

Atque hic me admonet locus, ut de dedicatione, ejusque notione ac ritu, quae didici, paucis complectar: praesertim quod nemo hactenus eam tractationem suscepit praeter Gutherium, qui in 111 de vet. jur. pont. 11, & 12. non pauca de ea re dicere occupavit; quae hic omitti satius erit, quam actum agi. Quare si quis Gutherii duo illa capita cum hac diatriba conjungere velit, justam universae rei cognitionem facile assequetur.

DIATRIBA

De Dedicationibus.

I. Vera dedicationis notio traditur.

Dedicare nihil aliud esse, quam consecrare, plerique omnes persuasissimum habent, & solent Latini lexicographi id verbum hoc alio reddere *καθιερώω*. Et quanquam non inficior saepissime ei verbo consecrationis, tanquam rei cum dedicatione plerumque conjunctae, notionem inesse: imo quanquam non ignoro Graecos rei Romanae scriptores, cum de templorum, theatrorum, balnearum, gymnasiorum & similium dedicatione narrant, non alio fere verbo quam *ἱερῶω* aut *καθιερώω* latinum *dedico* reddidisse; plurimum tamen differunt: nam & consecratio (illa quidem certe, quae in detestationem fiebat) sine dedicatione esse potest, & haec vicissim sine consecratio-

Inter consecrationem dedicationemque discrimina.

(42) Aureo illo latinitatis saeculo munera de gladiatoribus dicebantur, venatio de bestiis: sed utrumque posterior aetas munus appellavit Apuleius 14 Miles. Praeter, inquit, ceteram speciosam muneris supellectilem, totis utrinque patrimonii viribus immanis usae comparabat numera-
rum copiosum. Augustinus lib. 2 contra Acad. Si te edentem munera urforum. Prosper Aquitanus libro de promissionibus: In munere habet Danielem sanctum leones non ferro, sed orationibus vincentem.

tionem. Locus poterat interdum sacer esse, in quo nihil erat alicui Deo dicatum, neque ara, neque signum, neque aliud quidpiam: veluti cum Scipio de consilii sententia Carthaginem consecravit, nulli ut liceret inibi aedificare, sive cum aedes aut quaecunque bona civis, quem pro hoste haberi vellent, alicui Deo senatus populi, que R. consensu, pontificumque collegio approbante consecrarent: id quod Hebraei $\square\gamma\pi$ *hberem*, Graeci vero *ἀνάθημα* dixerunt. Quare hinc est quod C. Flavius Cn. F. uti auctor est Livius IX, 46, *Aedem Concordiae in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit*. In area illa Vulcano sacra neque signum neque ara neque templum Vulcani erat, alioqui nunquam ibi C. Flavius aedem Concordiae dedicasset: erat tantum $\square\gamma\pi$ sive *ἀνάθημα*. Contra vero & dedicatio, illa proprie dicta, sine consecratione saepenumero intelligebatur, veluti cum quis aedes suas recens extructas dedicaret, cum Cicero *praedia in censum dedicare* dixit, & similia sane innumerabilia, in quibus *dedicare* quid sibi velit, statim copiosissime tradetur. Quanquam ergo saepissime consecratio cum dedicatione conjungebatur, uti cum Clodius Ciceronis domum, tanquam improbi civis, a se consecratam Libertati insuper dedicavit: imo & templa consecrabantur eadem caeremoniis, & simul dedicabantur: tamen multum inter utrumque intererat, unde Cicero pro domo n. 48. *An, inquit, consecratio nullum habet jus, dedicatio est religiosa?* &c. Et poterat certe unum sine altero consistere: nam, ut statim docebo, dedicatio latius, quam consecratio patuit. Quin imo in templis ipsis, quae & consecrata & dedicata eadem dicebantur: tamen aliud in iis consecrationem aliud dedicationem fuisse, infra demonstrabitur. Et delubri quidem, aut ejusmodi rerum consecratio quid sibi velit, jam omnes perspiciunt: dedicationi vero quae subjecta sit notio porro exsequamur.

Ac nihil verius ea dedicationis definitione, quam obiter & aliud agens adhibuit Alexander Donatus in III de urbe Roma cap. 7. ibi *Dedicare* hoc esse ait, *primo fabricae usui publice aliquid splendidum ac magnificum exhibere ex iis, quorum gratia perfecta est*, uti in theatro dramata, gladiatores venationesque in amphitheatro, & cetera in eundem modum. Verissima definitio, quam ita demum potes etiam ad alia praeter fabricas transferre, si dixeris *dedicare* idem esse quod usui dicare seu addicere: quod profecto Graeci *ἐγκαινίζειν*, & sequior latinitas *encaeniare* dixit, quo verbo hodieque in hoc Regno utimur, quoties novum aliquod vestimentum induimus, aut quidvis novi in usum convertimus. Ac praestat

Quid de-
dicatio?

Vera de-
dicationis
notio

Hat Augustinum ipsum de ea re loquentem audire in Joannem: *Quandocunque, inquit, novum aliquod fuerit dedicatum, encaenia vocantur. Iam & usus habet hoc verbum: si quis nova tunica induatur, encaeniare dicitur &c. (43).*

Verum ne sine via ac methodo vagetur oratio: hanc, quam posui dedicationis notionem primum ex principum linguarum consensu, tum & ex Latinis scriptoribus & monumentis ita me confirmaturum confido, nullus ut dubitationi locus relinquatur; & eadem opera spero me non paucis auctorum locis lucem eximiam allaturum.

Ac primum quod Hebraei חנך *hbanach*, idest *initiauit*, quodque Graeci ἐγκαίνισεν, quod ad verbum est *innovare*, id Latini *dedicare* dixerunt. Deut. xxi, 5. *Quis vir, qui aedificavit domum novam, & non dedicavit eam?* (heb. חנך *hbanach*, hoc est *inchoavit eam*, LXX vero ἐνεαίνισεν αὐτήν) *vadat & revertatur in domum suam, ne forte moriatur in bello, & alias dedicerit eam*: ubi etiam idem verbum hebraice occurrit, idemque graece: sicuti etiam in libris Regum & Paralipomenon, ubi de Salomonici templi dedicatione agitur. Inde est חנכה *hbanucchab*, idem quod *initiatio*, quod hebraice tum in titulo psalmi 29, sive 30. legitur, tum etiam Nehem. xii, 27. ubi noster habet *in dedicatione muri Ierusalem*; & LXX ἐν ἐγκαίνισι τῆς τοίχης. Etiam chaldaice apud Daniele cap. iii, 2. לַחֲבַנּוּצְבַּת תְּסַלֵּם *labbanucchab tselma*, ubi graece est εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς εἰκόνης, & latine, *ut convenirent ad dedicationem statuae, quam erexerat Nabuchodonosor rex*. Nec Hebraei ergo aliud habent dedicandi verbum, quam hoc quod initiationem significat; nec in Graeca translatione, aut N. T. aliud adhibetur, quam τὰ ἐγκαίνια, quasi dicas *novalia*, aut etiam ἐγκαίνισμός, quod legitur i Mach. 4. Et Suidas ἐγκαίνια esse ait ἐορτήν, καὶ ἢ ἐκατηεργήθη τι: Euripidis vero Scholiastes ἐορτήν τὴν ἐν ἐγκαίνισμῳ.

Dedicationis notio ex Hebraeis.

Et quanquam τὸ ἐγκαίνισεν & ἐγκαίνια apud LXX fere tantum, & sacros N. T. scriptores invenias, qui ad vim Hebraei vocabuli *hbanach* explicandam illud adhibuerunt: tamen & ex Polluce exemplum τὸ ἐγκαίνια affert H. St. in thes. Et etiam apud Varinum Favorinum, qui omnia ex antiquis lexicis, & scholiastis accuratissime compilavit, reperio in hunc modum: Καίνια, καὶ ὡς χρῆσθαι, ἐν

Et Graecis.

L

ἐγκαίνια

(43) Hinc Ioannes de Ianua ex Papia ait: *Encaeniare novum aliquid induere*. Epitaphium Aligerni Ab. Casinensis de monasterio Casinensi restituito:

Quod quia frustratum fuerat tam temporis, ille Nisibus omnigenis enceniarat hians.
Ethelwerdus iv, 4. apud Cangium: *Enceniavit in Wintonia urbe arduam turrin.*

ἐγκαινίας : ubi pulchra se offert dedicationis, seu τῆς ἐγκαινίας definitio, nempe παντὶ χρίσασθαι.

Dedicare
olim idem
quod dicere.

Dedicare
ex Festo
est usui di-
care.

Venio jam ad Latinos, apud quos *dedicare* idem olim fuit, quod *dicere* (44). Quia vero in templorum ἐγκαινίας conceptis verbis, quas quidem formulas apud Briffonium invenies, utebantur: hinc antea putabam factum, ut quod Graeci καθιεῖν, id Latini *dedicare*, aut veteri dialecto *delicare* idest, ut interpretabar, sollemnia verba *dicere* appellarint. Sed re attentius pensitata, sic statui, *dedicare* non aliud esse, quam *dicare* seu *addicere usui*: id quod Graeci ἐγκαινίαν dicebant. Quod ne forte nunc primum, ac de meo attulisse videar, Festus in primis auctor accedat: *Delicata*, inquit, dicebant Diis consecrata, quae nunc *dedicata* (45). Vnde adhuc manet *delicatus*, quasi *usui* (sic enim est in MSS. male autem in editis *lusui*) *dicatus*. Quo quid luculentius afferri potest? Et tamen cum illud VSVI, quod passim in MSS. legitur, quid sibi vellet non intelligerent, promptissimo errore LVSVI in editis, uti dicebam, substituerunt; nec porro viderunt Festum de *dedicationis* etymo, non vero de iis, quos in deliciis haberent, locutum.

Est

(44.) *Dedicare* idem fuisse quod *dicere* testantur grammatici veteres Festus & Nonius: manetque etiamnum prope eadem significatio in altero composito *praedico*, *praedicas*: imo simplex *dicare* & *dicere* alternant, & *dicere* (apud Nonium xv, 122.) est *dicare*. Virg. lib. vi: Iunoni infernae distus sacer: & rursus apud eundem Marcellum xv, 139. *Dicare* (est) *indicare*, *nuntiare*. Lucilius libro xxx: sic ubi ad aureis Fama tuam pugnam claram allatam (legendum *allata*) *dicasset*. Sed redeo ad compositum *dedicare*, quod Festo est *dicendo deferre*, & Nonio idem quod *dicere*. Inde est illud Caecilii in primo annalium apud Nonium: *Legati quomissi sunt: veniunt, dedicant mandata*. Accius Alpheiboea eadem significatione adhibuit: & Lucretius, cujus exempla paullo post referam. Sed & *delicare* D in L abeunte eodem sensu dicebant. Titinnius apud Nonium: *Quid istuc est, aut iste vult sermo? mater delica*. Accius Achille: *Qua re alia ex crimine inimicorum effugere possis, delica*. Hodieque in optimis Plauti MSS. & editis libris Mil. iiii, 1. 30. legitur: *Ita vero, ut tu ipse me dixisse delices*, idest *dicas*. Etiam aureo latini sermonis saeculo quandoque *dedicare* idem quod *dicere* aut *affirmare* fuit. Lucretius lib. i, 368.

At contra gravius plus ipse se corporum esse
Dedicat, & multo vacui minus intus habere.
Rursus eodem libro v, 423.
Corpus enim per se communis dedicat esse
Sensus.

Iterumque lib. iiii, 209:

Haec quoque res etiam naturam dedicat ejus,
Quam tenui constet textura &c.

Male his locis omnibus deliquit Fayus in sua editione exhibuit: cum intelligam Pareum, cujus tamen lexicon Lucretianum ad manus non habui, *dedicandi* non *delinquendi* verbum ea notione apud poetam philosophum agnoscere: & jure merito, nam sic quoque locutum Apuleium deprehendi in libro de habitud. doctrin. Plat. philos. lib. iiii: *Aliae*, inquit, (propositiones) *dedicativae sunt*, quod *dedicant aliquid de quopiam*, ut *virtus bonum est: dedicat enim virtuti inesse bonitatem: aliae abdicativae, quae abdicant aliquid de quopiam &c.* Ac toto eo libro non alius usus est verbi *dedicandi*. Martianus quoque Capella initio dialecticae *dedicativas* & *abdicativas* enunciationes memorat.

(45.) Dausiquis ne tibi imponat, qui p. 44. inscriptionem Romanam, quam affert Grut. p. 311. n. 6. ad ista Festi *delicata* idest *dedicata* trahit. Inscriptio sic habet: TEIAE. EVPHROSINES. RVFFINAE. V. V. DELICATAE. Hic autem non Ruffina virgo Vestalis dicitur *delicata*, hoc est (uti Dausiquis interpretatur) *Diis dicata*, sed Teia Euphrosine fuit a deliciis Ruffinae virginis Vestalis, cujus & liberta erat. Nihil frequentius istis *delicatis* in inscriptionibus eo sensu, quem dixi, occurrit.

Est ergo, ut equidem statuo, *dedicare* idem quod *dedicere*, & modo exstat id verbum (46), seu auctore Festo *usui dicare*, sive encaeniare. Et quanquam vel unius Festi auctoritas abunde sufficiat: non pauca tamen exempla scriptorum ad rem illustrandam adsciscam; quos vicissim, uti spero illustriores dimittam. Ac primum Paulus jurisconsultus *dedicare togam in funus* dixit pro eo quod est togae novae usum in funere inchoare: quam notionem quia nemo hactenus, quod sciam, animadvertit, necesse habeo verba legis afferre: est autem l. 19. de in rem verso: *Filius familias*, inquit Paullus, *togam emit: mortuo deinde eo, pater ignorans & putans suam esse, dedicavit eam in funus ejus. Neratius libro secundo responsorum ait, in rem patris versum videri.* Et haec, quae recitavi, & quae ibidem sequuntur, satis declarant *dedicare* ibi non esse solum *destinare* (quomodo Gothofredus in notis explicat) sed, quod Augustinus de tunica dixit, *encaeniare*: & ceteroqui notissimus est ille veterum mos, quo non nisi togati efferebantur: Iuvenalis sat. III, v. 172.

*Dedicare
togam in
funus
quid?*

*Pars magna Italiae est, si verum admittimus, in qua
Nemo togam sumit, nisi mortuus (47).*

Ac miror Facciolatum virum doctissimum, qui Calepini lexicon accuratissime amplificavit, ut thesauri linguae latinae loco haberi possit, *dedicare in funus*, & *dedicare in sacrum* ita interpretari, quasi sit in funeris & sacri impensas insumere. Neutrum verum est. De toga in funus dedicata quae modo diximus, satis quae vis sit ejus locutionis

L 2

osten-

(46) Eruditissimus Facciolatus in Calepini lexico nunc tertium excuso verbum *dedicare* agnoscit, firmatque exemplo Accii Alphefiboea: *Adpereor, cum te esse Alcmaeonis fratrem factis dedicat.* Sed fortasse non animadvertit Nonium xv, 121. a quo eum Accii locum habemus, referre ad *dedicare*, ut sit indicativi modi: praefertim si illud *dedicat* sit finis versus iambici.

(47) In quem locum nescio quid nugatur vetus Scholiastes: *Togam, inquit, sumit, ut eam supra lectum mittant, dum mortuus effertur.* Atqui togam sumere, est induere. Et per ea tempora non in Italia solum sed & Romae raro toga, saepius lacernis utebantur: mortui tantum, inquit Satyricus, per Italiam togam sumebant.

Qui mos togatos sepeliendi constat & ex aliis scriptorum locis, quae afferunt Lipsius & Elektor. 6. & ex eo Dempsterus in paralipomenis ad Rosin. lib. v, cap. 32. Sed ibi tamen dupliciter Dempsterus hallucinatur: ac primum, quod togam quam mortui induerent, pullam fuisse ait. Sed si vir doctus ad loca a Lipsio producta attendisset, albam, non pullam togam

a mortuis indutam didicisset. Plutarchus de Romanis ait: *Mortui corpus ἀμφιέννυσι λευκοῖς.* Artemidorus *τὰ λευκὰ ἱμάτια* mortem praenuntiare ait; *διὰ τὸ τῆς ἀποθανόντος ἐν λευκοῖς ἐκφέρεισθαι.* Et vulgus civium sic efferebatur: nam magistratus, triumphales viri &c. quas vivi sive praetextas, sive purpureas, easdem & mortui gerebant. Illud, opinor, Dempstero fecit offuscias, quod is, quem profert in medium, Martialis ix, 58. ait: *Nec pallens toga mortui tribulis.* Sed *pallens* ibi non significat togam pullam, sed sordidam & obsoletam: nec albae opponitur, sed candidae & cretatae, quilibet ditiores utebantur, uti vel ex praecedentibus palam est:

Nil est tritius Hedyli lacernis,

Non ansae veteres Corinthiorum, &c.

Nec pallens toga mortui tribulis.

Alterum, quod fallitur, est quod in recitata Paulli lege *dedicare togam in funus* esse ait *cadaver ea obvolvere.* Atqui non ea tantum vis est ejus verbi, sed valet togam novam in funere *encaeniare*, ut Augustini verbutur.

ostendunt : dedicare vero in sacrum apud Caium nihil est aliud quam consecrare , seu religioni obstringere (48) .

Quid in
censum de-
dicare .

Iam vero quo sensu Paullus dixit *in funus dedicare* , eodem ,
quanquam in re dissimili , Tullius ait , *in censum dedicare* . Locus
is est in oratione pro L. Flacco n. 32. ubi cum in Decianum quen-
dam inveheretur , qui in praedivitis mulierculae bona invaserat ,
eaeque , cum lustrum a censoribus conderetur , in censum detulerat ,
ait : *At haec praedia etiam in censum dedicavisti , mitto quod aliena ,*
mitto quod possessa per vim , mitto quod convicta ab Apollonidiensibus
&c. Ac bene Lipsius III var. lect. I. *in censum* reposuit , cum an-
tea *in censu* legeretur ; nisi quod *in censum dedicare* idem esse statuit ,
quod *in censum referre* : sicuti etiam Manutius in commentario ad
eum locum , quem tamen reprehendit Gronovius lib. IV de pec-
vet. cap. I. & jure merito , nam , uti multis ostendit , *deferre in cen-*
sum Quiritium erat , at *in censum referre* unius censoris proprium
fuit . Ita ex Gronovii sententia *in censum dedicare* , idem est quod *in*
censum deferre & profiteri . Recte quidem , sed penitiorum tamen
ejus locutionis causam vir doctus cum ceteris ignoravit . Atqui hic
etiam dedicare idem prorsus est quod inchoare : tum enim vero rei
alicujus possessio incipiebat , cum res illa in censum delata erat .
Atque ea demum sunt praediorum *γναῖα* . Idem prorsus loquendi
genus adhibuerat P. Africanus oratione contra Ti. Asellium apud
Gellium VII, II. *Quanti* , inquit , *omne instrumentum fundi Sa-*
bini in censum dedicavisti . Sic autem accusandi casu tum hic , tum
apud Ciceronem , non vero *in censu* esse legendum , illae , quas mo-
do exponebamus , locutiones *in funus* , *in sacrum dedicare* prorsus
evincunt . Demum Gronovius ibidem *ἐν τῷ* sane & feliciter ean-
dem locutionem in Vlpiano restituit l. 64. de adquir. rer. dom. Ibi
in vulgatis legitur : *Quae quisque aliena in censum deducit , nihil*
magis ejus fiunt . Sed *dedicat* scripsisse Vlpianum veteris elegantiae
non ignarum , ait Gronovius . Quam conjecturam certissimam pu-
to , quod animadverterim ex ejus legis variantibus lectionibus de-
du-

Vlpiano
vetus scri-
ptura asse-
ritur.

(48) Lex est XII tabularum , quam Caius
lib. VI ad leg. XII tab. refert (eaque est lex ult.
de litigios.) in hunc modum : *Rem , de qua con-*
troversia est , prohibemur in sacrum dedicare ; alio-
quin dupli poenam patimur ; ne liceat eo modo du-
riorem adversarii conditionem facere . Sed duplum
utrum fisco , an adversario praestandum sit nihil
exprimitur (in lege XII tab. de qua commen-
tatur) fortassis autem magis adversario : ut id vel-
uti solatium habeat pro eo quod potentiori adversa-
rio traditus sit . Potentiori utique adversario tra-

ditus apposite dicitur , quia rem consecratam li-
berare multo difficilius fuit : eoque pertinet
Ciceronis oratio pro domo sua , quam ab adver-
sariis dedicatam Cicero vindicaturus eam ora-
tionem habuit . Quod ergo Cicero (ut Marcel-
lum l. 12. de cur. fur. & Pomponium l. 12. de
pactis , aliosque taceam) *dedicare* pro eo , quod
est rem sacram facere aut religioni obstringere
dixerunt , id Caius ex lege XII tabularum ple-
na oratione dixit *rem in sacrum dedicare* .

ducāt alios codices praefere, uno variante elemento eoque permutabili, nam scimus duas eas litteras V & I in lapidibus & MSS. saepissime permutari.

Sed pergo jam scriptorum locos, quos quidem conquirere poterim, in medium proferre. Prae ceteris non bonus ille quidem scribendi auctor, sed antiquitatis tamen affectator Apuleius vix aliter eo verbo usus videtur, cuius haec interim loca reperi: *Metam. I v: Ut venationis suae primitias bonus amicus videretur ornando muneri dedicasse. Met. x: Dies ecce muneri destinatus aderat . . . Ac dum ludicris scenicorum choreis primitiae spectaculi dedicantur &c.* Annon vides *primitias muneris* (hoc est venationis, quo sensu munus saepe accipit Apuleius) *dedicare* idem esse quod auspicari? Ad haec *Met. XI* de Isidis navi Isis ipsa sic loquitur: *Quo (die) sedatis hibernis tempestatibus, & lenitis maris procellosis fluctibus, navigabili jam pelago, rudem dedicantes carinam, primitias com meatus* (id est navigationis) *libant mei sacerdotes.* Ibi *rudem carinam dedicare* est novam nec dum mare expertam ponto committere, & usui addicere. Nec pauciora possem, si per otium liceret, e Tertulliano loca producere, veluti hoc quod mihi nuper in Scorpiaco cap. I. se obtulit de Paulo Melitam de vecto: *Hoc modo, inquit, etiam ethnicis saepe subvenimus, donati a Deo ea potestate* (de qua Marci XVI, 18. dicitur, serpentes tollent &c.) *quam Apostolus dedicavit* (id est qua primus omnium usus est) *cum morsum viperae sprevit.* Quomodo *dedicare potestatem* dixit Tertullianus, sic & *magistratum dedicare*, id est inire dici consuevisse conjicio; nam & ejus contrarium *abdicare magistratum* usu tritissimum fuit. Illustre in primis illud quoque S. Cypriani est epist. 33. ubi de lectore tum primum sui ordinis munus auspicante ait: *Hoc die auspicatus est, dum dedicat lectionem.* Nec obscuriora exempla apud posterioris aetatis scriptores; nam eadem notione in octava S. Stephani protomartyris a patribus usque Ecclesiae saeculis (vide librum sacramentorum Greg. M.) quotannis hanc orationem damus: *Omnipotens sempiterne Deus, qui primitias martyrum in B. levitae Stephani sanguine dedicasti &c.* *Gesta Constantini M. apud Cangium: Palatium usque ad perfectum fecit, quem non dedicavit*, id est eo uti non potuit. Quod eodem sensu hic dicitur, quo Latinus Bibliorum interpres Deut. XX, 5. domum recens aedificatam *dedicare* dixit, pro eo quod est encaeniare. Atque haec ex auctoribus satis.

Venio nunc ad inscriptiones, in quibus quidem rarius conse-

Quid de-
dicare
apud A-
puleium,

Tertullia-
num,

Et Cy-
prianium.

cras-

Eadem
notione
dedicare
in lapidi-
bus.

crandi (49), saepissime *dedicandi* verbum occurrit: sed tamen certissimum habeo plerumque in iis *dedicationem* tantum pro *ἱερουργίᾳ* adhiberi: quamvis non negem non raro etiam pro consecratione usurpari, eo quod res essent conjunctissimae, eoque unum pro altero poneretur. Verum, uti dixi, saepius dedicatio nihil praeter encaenia adsignificat: veluti quod apud Reinesium 11, 89. dicitur nescio quis *theatrum & proscaenium ludis scenicis biduo DEDICASSE de sua pecunia*: idem ibi profecto DEDICAVIT, quod in usum traduxit; neque enim *biduo* res consecratur, nec *pecunia*. Item quod apud Grut. p. 12. n. 1. legitur: I. O. M. PRO. SALVTE. IMPP. L. SEPTIMI. SEVERI. ET. M. AVRELI. &c. M. FIRMI. DIVS . . . CONSECRAVIT. ITEM. DEDICAVIT: an non ea quantivis pretii epigraphe prope clamat, inter consecrationem ac dedicationem, quanquam res conjunctissimas, interesse tamen plurimum, quod illa ritibus & conceptis formulis, haec primo rei usu contineretur? Itemque in basi Interamnate apud Grut. p. 14. n. 16. I. O. M. MINATIA. ELPIS. DEDICAVIT. ET. CONSECRAVIT (50).

Quid de-
dicare do-
mum,

Atque ii quidem, qui *dedicare* nihil aliud esse volunt, quam *ἱερουργῆναι* sive consecrare, vix alibi, quam cum de templis rebusque aliis sacris est sermo, suam sententiam tueri possunt. Contra vero ea, quam *dedicationi* subjecimus notionem, tam patet latissime, ut non templis solum, sed profanis omnibus rebus optime conveniat; quae res profanae cum dedicari dicuntur, nihil aliud significatur, quam eorum usum inchoari. Suetonius Nerone: *Ejusmodi domum, cum absolutam dedicaret, haecenus comprobavit, ut se diceret quasi hominem*

(49) Non desunt tamen exempla in mar- moribus, ubi propria *consecrandi* vox adhibetur. Itaque ap. Grut. p. 18. n. 6. IOVI. OPTIMO. MAXIMO . . . P. AELIVS. . . ARAM. CONSECRAVIT. Itemque p. 19. 1. Rursus p. 28. 5. ARAM. CONSTITVIT. ET. CONSECRAVIT. Postremo p. 109. A R A M. CVM. BASE. CONSECR. Sed & apud Reinesium cl. 26. AEDEM. CVM. OMNI. CVLTV. CONSECRAVIT. In Graecis epi- grammatibus ΚΑΘΙΕΡΩΣΕ de templis, ANEΘΗΚΕ de aris, signis, clypeis ceterisque rebus, quae collocatione aut suspensione dedi- cabantur, & alio transferri poterant, dici solet: Vnde quod legitur apud Grut. p. 69. 8. TON. NAON. KAI. TON. BΩMON. ANEΘΗKEN. ob vicinius illud BΩMON negligenter, credo,

sic positum fuit: nam *ναὸν* illud ANEΘΗKEN minus convenire videtur, quod est tamen τὸ βάσις proprium, qui loco moveri potest. Cicero pro domo n. 46. *Simulacrum autem aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest*. Quo Tullii loco *dedicare & loco movere ἀντιθέτως* opi- nor, ponuntur. Nam dedicabatur, ut alibi osten- dam, ara sive signum, cum supra suam basim ponebatur, cujus contrarium fuit *loco movere*.

(50) Τῆς οἰκίας προέτερον, cum dici potius debuisset CONSECRAVIT. ET. DEDICA- VIT. prius res sacrabatur, tum deum usui dicabatur. Tamen fieri potuit, ut interdum sive per negligentiam consecratio rem usu inchoatam subsequeretur, sive fortasse verius, si quando consecratio neglecta fuisset, usu jam sacrata pu- tabatur.

nem tandem habitare coepisse. Quo sane loco nonnisi primum domus usum dedicationis nomine licet intelligere: non enim domus consecrabantur, & consecratae non erant amplius in domini sui censu, ut patet ex oratione Ciceronis pro domo. Nisi forte principis domum religiosam fuisse existimamus, quod a vero non abhorret. Sed alia suppetunt exempla rerum profanarum innumerabilia: veluti cum sermo est de dedicatione statuarum, non dicam imperatoribus, sed privatis hominibus positarum, nefas est de *κατάθεσις* ^{Aut statuam.} *C*etum cogitare. Sic apud Grut. p. 434. r. statuae, quae L. Maesio Rufo ejusque conjugii a Forosempronienfibus ponuntur, num religiosae fuerunt? & tamen earum DEDICATIONE *Rufus. Epulum. dedit. decurionib. sing. H. S. xxx. sex. viris. et. augustalib. sing. H. S. xii. plebi. sing. H. S. iiii.* Inscriptio quoque Nepesina p. 441. 7. loquitur de DEDICATIONE. STATVAE. PATRONI. & saepe alibi. Num quem caerimoniarum apparatus in hisce statuis dedicandis adhibitum putas? Atqui, si animum advertes, *dedicare* statuam nihil est aliud quam *ἀνατίθεαι*. Apuleius Met. vi: *Et depictam in tabula fugae praesentis imaginem meae domus atrio dedicabo*: id est *ἀνατίθεω* seu suspendam. Tabulae ergo suspensione dedicabantur, & dedicare statuam nihil aliud fuit, quam eandem in loco dato decreto *decurionum* (quod his singularibus litteris notabant L. D. D. D.) collocare, & encaeniare. Atque eo refer Tullii locum pro domo n. 46. quo *dedicare* & *loco movere* ex adverso ponuntur, ut alibi dixi. Hinc etiam dedicatio bibliothecae, aquaeductus, pontis & similium nullam proprie, ni fallor, *κατάθεσις* adjunctam habuit, sed primum tantum rei usum designat. Certe nefas est arbitrari Christianos imperatores Valentinianum, Valentem, & Gratianum in pontium, quos DEDICARI. IVSSERVNT, uti Gruterianae inscriptiones p. 160. n. 4, & 6. testantur, dedicationibus ullam ethnicam adhibuisse caerimoniam praeter circenses, quibus pontium usus inchoari solebat, uti deinceps demonstrabo. Idem de altera epigraphe ap. Grut. p. 1080. n. 10. cogitandum, ubi Valens & Gratianus PORTICVS. AREASQ. MACELLO. LIVIAE. AD. ORNATVM. VRBIS. SVAE. ADDI. DEDICARIQ. IVSSERVNT. Est & Veronae inscriptio apud Grut. p. 166. n. 2. sub Gallieno principe posita, ubi dicuntur MVRI. VERONENSIVM. FABRICATI. EX. DIE. III. NON. APRILIVM. DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS. IVBENTE. SANCTISSIMO. GALLIENO. AVG. N. INSISTENTE. AVR. MARCELLINO. V. P. DVC. DVC. (id est Viro perfectissimo duce ducepario) CVRANTE. IVL. MAR-

Dedicare
pontes,

Aut mu-
ros quid
sibi velit.

MARCELLINO. Qua in inscriptione *muros dedicare* non est aliud, quam eorum fabricam ad umbilicum perducere, & *usui dicare*. Huc enim pertinet illa sedula consignatio temporis, tum illius quo manus operi admota, (FABRICATI, inquit, idest coepti EX. DIE. III. NON. APRILIVM) tum quo opus consummatum fuit: nam quod sequitur, DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS, tempus perfecti, atque usui dicati operis notat. Accedit quod Gallieni iussus, & utriusque Marcellini instantia & curatio non alio quam ad fabricam tum inchoatam tum perfectam referuntur, non vero ad aliquem consecrationis ritum: & scimus ex legum voluminibus civitatum muros, non sacros fuisse, sed sanctos, hoc est sanctione inviolabiles. Adde & hoc loquendi genus: *sua pecunia dedicare*, quod certe non potest de *καθιερώσει* intelligi, (quid enim habet pecunia cum consecratione commune?) sed tantum de operis consummatione, quam statim ejusdem usus consequitur. Eam locutionem deprehendi apud Reinesium cl. 1. n. 179. STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. iterumque eadem classe n. 300. GENIO. CENTVRIAE. &c. SIGN. AEN. SVA. PEC. DEDECAVERVNT. Et cl. 2. n. 89.

Quid sua
pecunia
dedicare.

Eodem
sensu de-
dicare in
posterioris
aetatis ti-
tulis.

Demum in his tertii aut quarti saeculi inscriptionibus sine ulla controversia DEDICARE est usum aedificii inchoare. Apud Grut. p. 178. 4. *Constantius & Maximianus invicti Augg. Severus & Maximianus Caes. thermas ornaver. ET. ROMANIS. SVIS. DEDICAV. hoc est in Romanorum usum encaeniaverunt. Et ne forte putes dedicandi verbum pro καθιερώσει positum: en ut eadem pag. n. 7. consecratio a dedicatione sedulo distinguitur. D. D. NN. Diocletianus & Maximianus invicti seniores Augusti patres imperatorum & Caesarum: Constantius & Maximianus invicti Augg. & Severus & Maximianus (legendum Maximinus) nobiliss. Caesares thermas felices Diocletiani Aug. fratris sui nomine CONSECRAV. coeptis aedificiis pro tanti operis magnitudine omni cultu perfectas ROMANIS. SVIS. DEDICAV. Vides ut accurate consecratio a dedicatione distinguitur, ne forte unius ejusdemque rei synonyma fuisse putes. Et hinc facile supplebitur inscriptio pag. 179. 1. *Thermas felices Diocletiano coeptas &c. numini ejus consecrarunt: supplenda porro quae desunt: & Romanis suis dedicaverunt.**

Quanquam vero ex iis auctorum & inscriptionum locis, quos non mediocri luce perfudimus, satis intelligi potest, non sine operae pretio me tamdiu in ea dedicationis notione versari: tamen quid sollemnis illa formula sibi velit, quae in Lugdunensibus, aliisque per Gal-

Gallias saxis occurrit, *monumentum sub ascia dedicare*, quae ne-
mini ad hunc usque diem intellecta, viris doctissimis crucem fixit,
age videamus; & an tradita dedicationis notio tam late pateat, quam
initio polliciti sumus, porro experiamur. Et ceterorum quidem sen-
tentias (an nugacissimas nugas?) tum numerare difficile, tum reco-
cta crambe id putidius fuerit. Adeat, si cui est otium, eos qui leges
xii tabularum explicuerunt, ad eam legem *rogum ascia ne polito*,
tum & Gutherium de jure Manium ii, 28. Sponium in antiquitati-
bus Lugd. ac Fabrettum in vol. inscr. a p. 203. ad 206. & alios. Om-
nes vero sententiae in eo fere versantur, ut aut sepulcri modestiam
ea clausula commendari, aut contra magnificentiam arbitrentur, ac
fere respici putent ad eam legem xii tab. *rogum ascia ne polito*, cum
tamen nihil monumentum cum rogo commune habuerit, ac nihil
etiam ascia, qua ligna dolantur, cum ascia fabrorum caemen-
tiorum de qua hic sermo. Quare desinant aliquando legem
illam in praesidium adsciscere, praesertim cum illa asciae usum ve-
tet, quem ista formula sepulcralis admittit. Reinesius ad cl. xii, n.
34. ab aliis diversus abiens tantum non acu rem tetigit: *Significa-
runt autem ea (formula) inquit, se marmorariis, quorum ascia &
dolabra λαξευτικὰ ὄργανα, faciendum locasse, hoc est ab inchoato opus
curasse.* Quae Reinesii sententia quid quaeso commeruit, quamobrem
acriore censura a Fabretto perstringeretur? Et verisimiliora certe Rei-
nesius paucis verbis, quam Urbinas ille totis chartis edisserit. Quan-
quam quod eo sensu formulam illam accipi Fabrettus jubet, quasi vero
sepulcri mediocritas commendetur, quod unius asciae ope, qua calx
subigitur, sine ullo λαξευτικῷ instrumento fuerit exstructum: nihil
novi affert, idque jampridem Gutherius in ii de jure Manium 28. di-
sertissime tradiderat, ubi *dedicare sub ascia* hoc demum significare
statuit, *opere tectorio marmorato vel albario sepulcra exornare*.

Iam vero quod negat asciam λαξευτικὴν, five lapicidarum fuisse
instrumentum, ac non nisi lignariam aut calcariam asciam inveniri
pertendit, nihil agit: & vel ipsa asciae figura, quae in Salsoniae mo-
numento, de quo ibi Fabrettus commentatur, &
alibi visitur in hunc modum, virum doctum mone-
re potuisset, neque ad dolandam materiam, neque ad
macerandam calcem illud instrumentum usui esse
potuisse, sed unice ad lapides excidendos poliendos-
que: quippe cum securiculae potius speciem oculis
exhibeat, quam lignariam aut calcariam asciam, quarum utranque
recurvam, perinde ut hodieque adhibentur, fuisse oportuit. Et pos-

Sub ascia
dedicare
quid signi-
ficet.

Quid ascia
hic.

sum non paucis argumentis evincere, asciam, de qua monumenta loquuntur, fuisse λαξεντικὴν, quae compendifactorum, contuli in subiacentem notam (51).

Verusejus
formulae
sensus.

Iam vero quae nostra interpretatio sit, aperire praestat, quam in aliis refellendis tempus terere. *Dedicare* in his monumentis cave putet consecrandi, id quod sibi nonnulli persuaserunt, significatione positum: nec est secundum Reinesium *ab inchoato opus curare*: nec demum quidvis aliud: verum secundum semel traditam ejus verbi notionem nihil aliud istuc est *dedicare*, quam usum monumenti illato cadavere inchoare, sive encaeniare, quemadmodum tot jam auctorum locis fidem feci: *dedicare* vero *sub ascia* idem prorsus est, quod in sepulcrum recens exstructum cadaver inferre, & ut Festi verbum adhibeam, *usui dicare*: sive, si forte mavis, monumentum encaeniare antequam fuerit perfectum; dumque adhuc fabrorum caementariorum, qui per asciam designantur, fervet opus, mortuum illic collocare. In hac enim formula *ascia* pro ipso aedificationis opere ponitur, & particula *sub* potest significare vel *statim post*, vel *in ipso aedificandi actu*. Vt semel dicam, hoc innuere ea clausula voluerunt, non esse illatum cadaver in alias sive emtum sive exstructum monumentum, sed in sepulcrum tum primum data opera & ad eum finem aedificatum, ut is mortuus, cui memoria ponitur, eo

in-

(51) Nam certe ascia, cujus in monumentis mentio existit, etiam fatente Fabretto, non est lignaria, qua materia dolatur. Superest ergo ut sit illa altera ad calcem subigendam composita. Atqui istius asciae multo longius erat manubrium, praeut illud est quod in lapidibus insculpi solet. Aliud ergo esse non potuit quam ascia quae etiam λαξεντικὴ. Scio objicere Fabrettum, asciae lapidariae nusquam apud auctores fieri mentionem. Atqui sit ejus mentio in sexcentis monumentis, quibus illa formula adhibetur, & insuper ascia interdum scalpitur, quae non potest esse nisi lapidatarum, quae & fabricatorum eadem quoque fuit, quippe cum in omni fabrica sive reticulati, sive incerti operis permultum ejus instrumenti usum fuisse oportuerit ad lapides complanandos: cum contra illa altera non ad muros construendos, neque ad rectorium inducendum, sed tantum ad calcem subigendam usui esset. Sed missis inscriptionibus, si scriptorum judicio rem transigam: ecce Psalmodum interpres Hieronymo haud paullo antiquior, & alterius saltem saeculi auctor, id quod Ps. 74. ver. 6. apud LXX legitur, ἐν πελέκει καὶ λαξεντικῇ κατέρξα-ζαν αὐτήν, sic est interpretatus, in securi & ascia deiecerunt eam. An non intelligis asciam

λαξεντικὴν quoque instrumentum fuisse, imo & huic Graeco vocabulo λαξεντικὴν respondisse? Et scimus Hesychium λαξεντικὴν sic exponere, ut sit λιθοτόμον σιδήριον. Nam quod Graeci posteriores astrologiae libros λαξεντικὴν ex usu linguae Persicae inscripserunt, uti ex Cangii Graeco glossario licet intelligere: id perinde factum puto, quemadmodum Aristotelis logica Organum fuit appellatum. Verum hoc obiter. Altera vox, qua Graeci asciam exprimerent, fuit ἀξίνη, (unde & ascia nomen invenit, Aeolum more qui pro ξένῳ dicebant σκένῳ, & alia in eundem modum) quae & securim & asciam aequae significat, eo quod fuissent figura similes (id quod ex asciae forma in monumentis perspicitur) imo & officio: nam ἀξίνη ab ἀγνυμι venit, cujus futurum ἀξω, quoniam ad frangendum lapides tam securis, quam ascia comparata fuit. Atque haec quidem verissima est asciae illius, quae in monumentis nominatur atque insculpitur, significatio: quam non eo pluribus confirmavi, quod ea magnopere indigerem (nam modo fabricatorum fuisse instrumentum conveniat, ceterum λαξεντικὴν ne an calcaria sit ascia intelligenda, mea nihil interest) sed ut Reinesium ab injusta reprehensione vindicarem.

inferretur (52): conjungitur enim semper cum illa formula haec altera *monumentum facere* aut *ponere* in hunc modum: *ἱ δῆνα τῶ δῆνα* PONI. CVRAVIT. aut FACIENDVM. CVRAVIT. ET. SVB. ASCIA. DEDICAVIT. Accedit quod apud Gruterum p. 339. n. 4. *sarcophago condere*, & *sub ascia dedicare*, junguntur hoc modo: MEMMIA. CASSIANA. CONIVNX. (maritum suum paulo ante nominatum) SARCOFAGO. CONDIDIT. ET. S. A. D. hoc est *sub ascia dedicavit* monumentum. Nec vacat inscriptiones percurrere, quibus ea clausula adhibetur, propterea quod de hoc commentario vere hoc mihi videor esse dicturus eum SVB ASCIA DEDICARI: ita raptim & adhuc atramento madens prelo committitur. Quo dabitur, spero, venia toto hoc opusculo secus fortasse dictorum, ac viri docti sint iudicaturi, quorum sententiae lubens subscribam.

Ac de dedicationis notione latissime illa quidem patente, haec habui dicere. Ex quibus plane intelligimus, non templa solum aliaque religionem spectantia fuisse dedicata, sed & profana loca tum publica, tum privata, uti domos, bibliothecas, scholas, monumenta; quinimo & vestimenta, & nihil non eo sensu dedicatum fuisse.

II. Templorum & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret.

Jacobus Gutherius in III de vet. jur. pont. 12. ab antiquis usque temporibus quosdam *duumviros aedis locandae faciundae dedicandae* adstruit: eumque duumviratum aliquamdiu intermissum postea repetitum affirmat. Sed frustra est in exemplis afferendis, quae id tantum probant, fuisse quosdam duumviros aedis locandae faciundae: nam duumviros aedis dedicandae prorsus inauditos reor; & uni, puto, non duobus, negotium dabatur, ut dedicationi praecesset. Ne illud quidem, quod apud Livium libro altero, cap. 42. legitur, Gutherium juvat: *Castoris, inquit Livius, aedes eodem anno idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino bello & Postumio dictatore. Filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit.* Nam Patavini verba *ad id ipsum creatus* non *ad dedicavit*, quod proxi-

Duumviri
aedis de-
dicandae
explosi.

M 2

me

(52) Secundum hanc illius formulae notationem, Ioseph Christi Servatoris cadavere in *asciatum*, five asciae ope excisum, etiam *sub ascia dedisse* fortasse dicetur. Verum cum illud sepulcrum non recens exstructum fuerit, nec in eum finem, ut ibi Servator conderetur: non casu xxiii, 53. *λαξάντων* dicatur, quasi si dicas *belle ibi quadrat haec clausula sub ascia dedicavit.*

me sequitur, referenda censeo, sed quod creatus unus ex duum-
viris fuisset aedis locandae faciendae; visum fuit ut unus ex iis
duumviris, qui filius ejus esset qui voverat, dedicaret. At enim
Gutherius cap. 13 ejusdem libri in veteri marmore duumvira-
tum aedis dedicandae sibi reperisse videtur. Ea est inscriptio Gasi-
nas apud Grut. p. 100. 8. in hunc maxime modum:

M. PAPIVS. M. F. L. MATRIVS. L. F.
DVO. VIRI. I. D

SIGNVM. CONCORDIAE. EX. S. C. RESTITVENDVM
COERAVERVNT. EIDEMQ. DEDICARVNT &c.
..... CN. DOMIT. C. ASINIO. COS

Quo in epigrammate labitur pueriliter Gutherius, quod illas al-
terius lineae singulares I. D. sprete eorum non minus insulsa in-
terpretatione, qui exponerent *jussu Dei*, ita demum interpretatur,
jussi dedicare. Tamne hospes in priscis marmoribus quisquam, ni-
hil ut de *duoviris juri dicundo* inaudiverit? Verum quod de ambo-
bus numero multitudinis dicitur DEDICARVNT, compendii
id causa factum, ut utrique non modo curatio sed & dedicatio tri-
bueretur, cum uterque quidem curasset, sed revera alter tantum
eorum suo & alterius nomine dedicasset: quemadmodum saepe in
Evangeliiis & Actis, ut V. T. omittam, plures aliquem sermonem
habuisse dicuntur, cum reipsa ab uno dumtaxat ex iis ceterorum
nomine eam orationem haberi oportuerit. Ita, opinor, ista epigra-
phe capienda: neque insolens in inscriptionibus illud est, rem quam-
piam suo & aliorum nomine ab uno aliquo dedicatam. Plinius v
epist. 12. *Cognovi speciosissimam te porticum sub tuo filiique tui nomi-
ne dedicasse*. Fortassis tamen signi dedicatio (quae ut alibi notatum,
ejusdem collocationem significat) a duobus peragi potuit (53).

Sed

(53) Neque vero in ea solum inscriptione,
quam cum Gutherio recitavi, sed & in aliis haud
ita paucis binos aut plures dedicasse deprehendi.
Apud Grut. inscriptio Spoletina p. 3. n. 9. I. O.
M. G. . . M. Gellius Stephanus jun. cum Ste-
phano patre domum Tertianam ex dirutione restit. DE-
DICARVNT Q. & p. 100. n. 10. Agrigentina
epigraphae hujusmodi: Concordiae Agrigentinarum
sacrum respublica Lilybaetanorum DEDICANTI-
BUS M. Haterio Candido procos. & L. Cornelio
Marcello Q. PR. PR. Itemque p. 103. 6. in
Dalmatia: Victoriae Augg. NN. Gc. dedicante
Egnatio Victore Leg. Augg. PR. PR. & Cl. Pisone
Gc. Et ne forte excipias Romae quidem obtri-
nuisse, ut uni dedicandi munus demandaretur,
non item extra Romam (quod constat ex Plinii

epist. ad Traianum in provinciis non eosdem de-
dicandi ritus observatos, ac Romae) ecce tibi
Romanam epigraphen apud Grut. p. 307. n. 8.
in qua de duobus dicitur. DE. SVO. D. D.
IDEM. DEDICARVNT. Et Romana quoque
illa est, quam Reinesius cl. 1. n. 279. refert,
qua duo STAT. EX. AERE. S. P. DEDI-
CARVNT. Itemque Romana, quam idem 1.
300. producit, qua tres SIGN. AEN. SVA.
PEC. DEDECAVERVNT.

Sed in recitatis elogiis *dedicare* non idem,
quod *consecrare*, (quod, ni fallor, uni demanda-
batur) sed idem quod *ἐγκαινίζειν*, uti toties admo-
nuimus: & in Reinesianis postremo loco produ-
ctis illud SVA. PEC. magno est indicio non de
καθιερώσειν sed de signi collocatione & libe-
ra-

Sed commentitiis illis aedis dedicandae duumviris valere iussis: scimus olim stante rep. populi iussu, aut plebiscito debuisse praefici, qui dedicaret. Istud quidem & ex Ciceronis epistola ad At. IV, 2. constat, ubi ait: *Si neque populi iussu, neque plebis scitu is qui se dedicasse diceret, nominatim ei rei praefectus esset, neque populi iussu, aut plebis scitu id facere iussus esset: videri posse sine religione eam partem areae mi restitui: & ex oratione pro domo sua n. 53. legitur, L. Cassio censore de signo Concordiae dedicando ad collegium referente, Ei M. Aemilium Pont. Max. pro collegio respondisse, nisi eum populus R. nominatim praefecisset, atque ejus iussu faceret, non videri ea recte posse dedicari. At senatus consecratam aram tollendam ex auctoritate pontificum censuit, &c.* Verum hoc aliis jam notatum.

Ius praeficiendi qui dedicaret olim apud populum;

Sub imperatoribus postquam lege regia populi potestas ad principem translata fuit: princeps solus dedicare poterat, vel is etiam, cui dedicandi fecisset potestatem: id quod modo ex Vlpiano l. 9. de rer. divis. cum didicimus, non gravabor eam legem fere totam huc adscribere, propterea quod alia quaedam praeterea complectitur ad id argumentum spectantia: *Sacra loca ea sunt, quae publice dedicata sunt, sive in civitate, sive in agro. Sciendum est, locum publicum tum sacrum fieri posse, cum princeps eum dedicavit, vel dedicandi dedit potestatem. Illud notandum est aliud esse sacrum locum, aliud sacrarium: Sacer locus est locus consecratus: Sacrarium est locus, in quo sacra ponuntur, quod etiam in aedificio privato esse potest. Et solent, qui liberare eum locum religione volunt, sacra inde evocare. Tum transit ad sancta, de quibus ait: Proprie dicimus sancta, quae nec sacra nec profana sunt, sed sanctione quadam confirmata: ut leges sanctae sunt, sanctione enim quadam subnixae sunt. Ac demum nonnullis interjectis: Res sacra non recipit aestimationem. Ex his percipimus, ad principem proprie pertinuisse publice dedicare. Hinc saepe apud scriptores legimus, imperatores Roma profectos ad aliquid dedicandum, uti cum Tiberius Capreas secessurus, eam causam suae profectiois praetexit, ut Capuae Capitolium, Nolae Augusti templum dedicaret. Et ex nostri amphitheatri titulo discimus, illud ab Antonino dedicatum, ut sexcenta alia hujusmodi dedicationum extra Romam exempla reticeam.*

Postea ad imperatores translatum;

ralitate aliqua in eo dedicando idest collocando exhibita, esse sermonem: id quod luculentissime constat ex 89. classis alterius Reinesianae, ubi plures quoque *dedicasse sua pecunia theatrum* dicuntur, sed non aliter dedicasse quam scenicis ludis THEATRVM, ait inscriptio, ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P.

Quorum
nomine
alii quan-
doque de-
dicabant.

ceam. Nonnunquam tamen, ut ex eodem jurisconsulto didicimus, princeps alteri cuiquam dedicandi potestatem dabat: tum vero cave-
putes illum suo nomine dedicasse; nam imperatoris nomine tum
etiam dedicatio peragebatur: cujus rei certissimam fidem facio in
hunc modum. Inscriptio Mediolani est apud Gruterum p. 177. n. 4.
qua de Antonino dicitur: AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS.
ATHENIS (idest Mediolano five potius in Delo insula, uti alibi
dictum fuit.) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE.
SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQ. Atqui Antoninus, teste
Capitolino cap. 7. *nec ullas expeditiones obiit, nisi quod ad agros
suos profectus est ad Campaniam, dicens, gravem esse provincialibus
comitatum principis etiam nimis parci.* Non ergo ipse per sese Anto-
ninus aquaeductum illum dedicavit, sed alius quispiam imperatoris
nomine. Sed tamen idem imperator (ut obiter admoneam) Campa-
num amphitheatrum ipse per sese, uti prorsus mihi persuadeo, de-
dicavit: propterea quod scimus ex eodem Capitolino in Campaniam
ad suos agros eum secessisse.

Metropo-
litanae Ec-
clesiae
Campanae
dedicatio.

Quod dedicationes per alios imperatoris nomine saepe pera-
tas diximus: idem nuper (si profanis gentium ritibus sacrosan-
tas Ecclesiae caeremonias conferre licet) in Metropolitanae Ecclesiae
Campanae dedicatione factum. Nam cum amplissimus & immorta-
lis memoriae Cardinalis NICOLAVS CARACCIOLVS, qui quar-
tum jam hunc & vicesimum annum in Metropolitana hac cathe-
dra sanctissime adsidet, suam Ecclesiam non modo ab inchoato resti-
tuisset, sed & laxius ampliasset, exornassetque magnificentissime:
hoc unum restabat, ut ab illo pastoralis vigilantiae specimine singu-
lari FR. VINCENTIO MARIA CARD. VRSINO, qui tunc
temporis Beneventanam Campanae conjunctissimam planeque ger-
manam Ecclesiam sanctissimis institutis moderabatur, sollemnibus
caeremoniis, quod jamdiu promiserat, dedicaretur. Qui tamen in-
terea temporis summa omnium gratulatione, Romanae Ecclesiae hoc
est omnium I. C. Ecclesiarum gubernaculis admotus, cum gravio-
ribus curis distentus iter aggredi, atque ipse per sese eam consecra-
tionem transigere haud facile posset: ut fidem tamen liberaret, pul-
cherrimo excogitato MVNDILLAM VRSINVM Episcopum Mel-
phitanum Archiepiscopum Corinthium fratris filium, sed sanctioris
disciplinae cognatione sibi multo devinctiorem, misit, qui veluti
procuratorio nomine eam functionem obiret. Ut jure in eo sibi
Campani placeant, quod eam dedicationem non tam Mundillae
Vrsino, quam BENEDICTO. XIII nunquam interituri nominis
PON-

PONTIFICI MAX. adscribendam putent, & in Ecclesiae tabulariis consignandam. Quod tamen, sicut & cetera eximia ornamenta, quae ex ejusdem clementissimi **PONTIFICIS** munificentia nuper in nos redundarunt, non alii profecto, quam **NICOLAI CARD. CARACCIOLI** veteri cum illo necessitudini accepta referimus: & tantis nominibus **BENEDICTO** & **NICOLAO** auspiciatissima omnia ex animo adprecamur.

Quisquis igitur procuratorio nomine pro imperatore dedicabat, non suum, sed principis nomen titulo inscribebat, uti ex Novarum Athenarum aquaeductu modo collegimus. Quibusdam tamen potestas fiebat suo, non imperatoris nomine dedicandi, & uti suum, non vero imperatoris nomen inscriberent: quae quidem potestas iis plurimum dabatur, qui sua pecunia aliquid fecissent: id quod colligo ex inscriptione, quam supra ex Holstenio protuli, quae **M. SILIO. EPAPHRODITO** posita fuit propterea, **QVOD. AMPHITHEATRVM. COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F. DEDICAVITQ. L. D. D. D.** Quanquam autem quatuor illae singulares litterae, hoc est *locus datus decreto decurionum*, notant eum non fuisse amphitheatri titulum, sed statuae, credo, subscriptionem: tamen in amphitheatri illius epigrammate fuisse **M. Silii Epaphroditi** nomen adscriptum, mihi persuadeo, aliorum titulorum indicio, quibus ejus, qui sua pecunia fecisset dedicassetque, nomen adscribitur: sicuti Neapoli in templi Castorum epigraphe (quod pulcherrimum opus jampridem me puero corruit, de illo Tiberii liberti legabatur: **ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΣ. ΕΚ. ΤΩΝ. ΙΔΙΩΝ. ΚΑΘΙΕΡΑΣΕΝ** idest sua pecunia perfectum consecravit.

Ceterum libera republica idcirco tanto ambitu templorum dedicationibus inhiabant, quod dedicanti tribueretur, uti nomen suum inscriberet, etiamsi alius aedificasset. De **M. Horatio Pulvillo** Dionysius lib. v: *Dedicationem atque inscriptionem (templi Capitolini) absente collega occupavit alter consul M. Horatius.* Deinde diu post Catuli honori concessum legitur apud Val. Max. vi, 9. *Ut nomen ejus in Capitolino fastigio fulgeret*; nimirum quia a Sylla restitutum Catulus dedicavit: qua de re Tacitus iii hist. 72. *Curam victor Sylla suscepit (Capitolini templi post conflagrationem restituendi) neque tamen dedicavit: hoc solum ejus felicitati negatum* (Syllae ipsius dictum id fuit, auctore Plinio vii, 43. *Hoc tamen nempe felicitati suae defuisse &c.*) *Lutatii Catuli nomen inter tot Caesarum opera usque ad Vitellium mansit*: nam sub Vitellio iterum conflagravit. Haec de templi Capitolini dedicatione atque inscriptione.

Nec

Nec solum libera rep. sed etiam sub prioribus Caesaribus eadem dedicandi ambitio viguit: nimirum antequam potestas designandi ejus, qui dedicaret, a senatu populoque ad imperatores deferretur (quod nondum sub Claudio contigerat, qui ex S. C. nescio quid dedicavit, ut ex epigrammate percipitur apud Grut. p. 101. n. 1.) & antequam obtinere coepisset, ut posset alius quispiam imperatoris nomine dedicare. Tacitus VI annal. 45. *Ne publice quidem, nisi duo opera (Tiberius) struxit, templum Augusti, & scenam Pompeiani theatri: eaque perfecta CONTEMPTU AMBITIONIS, an per senectutem, haud dedicavit.*

Quorundam imperatorum modestia.

Hadrianus tamen ab ea ambitione suum inscribendi nomen longissime in speciem abhorruit: sic enim de eo narrat Spartianus cap. 19. *Romae instauravit pantheon, septa, basilicam Neptuni, sacras aedes plurimas, forum Augusti, lavacrum Agrippae: eaque omnia propriis & veteribus nominibus consecravit.* Eandem quoque civilitatem (ut de Augusto taceam, de quo prope idem tabulae Ancyranae commemorant) Severus praefetulit, de quo prodit Spartianus cap. 23. *Magnum vero illud . . . quod Romae omnes aedes publicas, quae vitio temporum labebantur, instauravit* (proinde etiam dedicavit) *nasquam prope suo nomine adscripto, servatis tamen ubique titulis conditorum.* Ex quibus Spartiani testimoniis intelligimus, Hadrianum quidem nunquam suum nomen inscripsisse, sed veteribus nominibus omnia dedicasse: Severum autem, etsi plurimum eodem quo Hadrianus modo fecit, tamen nonnunquam & suum nomen inscripsisse, & simul conditorum titulos servasse: id quod in Panthei titulo hodieque animadvertitur, ubi servato praegrandibus litteris M. Agrippae conditoris nomine, infra suum & Caracalli filii nomen minoribus elementis Severus adscripsit. Quod eo notavi, quod hunc postremum morem, eumque sane quam honestissimum, utpote & ab affectata modestiae laude, & ab invidiae labe alienissimum, in Campani amphitheatri titulo tenuit Antoninus; qui cum neque coloniae Capuae aedificati operis, nec patri restituti atque exornati laudem invidisset, etiam suum qui dedicasset nomen adscripsit. Hoc demum illud est

— *medium vitiorum, & utrinque repositum.*

Hic est ille medius, ac temperatus sapientiae modulus, quem optimus princeps, tantum non Christianus, in omnibus dictis factisque mirifice tenuit. Nam Hadrianum nihil moror, qui ex ea ipsa moderatione laudem aucupabatur: & scimus illum tanta gloriae cupiditate flagrasse, ut nonnullos, ne suis luminibus obstruerent, per summam crudelitatem oppresserit.

III. Quo

III. *Quo ritu templa, hostium bona, arae, signa consecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica sacrari oporteret.*

Ex his quae haecenus edifferui satis intelligitur, templorum aut similium dedicationem ab eorundem consecratione sedulo distinguendam: nam illa nihil aliud proprie fuit quam *ἱερουργία*, idest primus rei usus; haec vero, antequam res in usum traduceretur, certis ritibus formulisque conceptis perficiebatur. Sed tamen quod res essent conjunctissimae, & eodem tempore res sacraretur, & usui diceretur: idcirco obtinuit ut *dedicationis* vocabulo ad utranque rem significandam passim uterentur, & ea dedicare idem quod sacrare fuerit.

Iam quemadmodum in templo dedicando pontifex templi postem teneret, quaeve sollemnia verba praeiret, quae subinde is qui dedicationi praesset pronuntiaret, ea quia jam multi, atque in primis Briffonius, Gutheriusque exponere jamdiu occuparunt: nihil causae esse video quamobrem actum agam. Quare ad eos lectorem rejicio: ego interea spicilegium faciam.

Templi jam perfecti dedicationem ne diu differrent, religione olim tenebantur; id quod Plinius IV, 1. addocet: *Cujus, inquit (templi) dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est.*

Dedicationem differre irreligiosum.

Sed & e Plinii historia jam aliis notatum, pontificem verba praeuntem dedisse operam, ut illa ne praepedita aut balbutiente lingua pronuntiaret, ne si verbo aberrasset, consecratio quasi minus rite facta esset instauranda. Plinii verba haec sunt lib. XI, cap. 37. *Metellum pontificem adeo inexplanatae (linguae) fuisse accepimus, ut multis mensibus tortus credatur, dum meditatur in dedicanda aede Opiferae dicere: Opiferam autem equidem Fortunam interpretor (54).*

Consecratio diserte lingua.

N

Ean-

(54) Harduinus illud *Opiferae* in duas voces divellens, *Opis* vere in ipso textu exhibuit; quod in MSS. fere pro vere pingi soleat: ita *vere dicere* idem Plinio erit, quod exacte & accurate pronuntiare. Conjectura non displicet: sed non continuo textum (quod vir doctissimus assollet) immutari oportuit ob ejusmodi conjecturas, quas in notis legi satis fuerit.

Viri docti *Opiferam* Iunonem hic intelligunt, quae parturientibus subsidio venit: sed ut fatear Iunonem cum hoc epitheto nondum inveni; sed Dianam tamen, quae interdum cum Lucina confunditur, cum eo attributo reperi apud Grut. p.

41. 8. Tibure in hunc modum: DIANA. OPIFER. NEMORENSI &c.

Equidem mihi persuadeo *Opiferam* apud Plinium non fuisse aliud, quam Fortunam: nam certe Tibure apud Grut. p. 75. 9. dicitur quidam C. Iulius SALTVM. FORTVNAE. OPIFERAE restituisse. Eadem *adjutrix* appellatur ap. Grut. p. 73. 7. FORTVNAE. ADIVTRICI. ET. TVTELE &c. Huc refer etiam *Fortunam obsequentem* qua nihil in saxis frequentius, & quod apud Grut. p. 79. 1. legitur FORTVNAE. AVGVSTAE. RESPIICIENTI &c. Nullum certe numen Romani impensius colebant, quam For-

mente
constanter
peragenda
fuit.

Eandem non modo linguae, sed & mentis constantiam jure pontificio fuisse requisitam, nihil ut perturbata atque emota mente fieret, ex Ciceronis oratione pro domo assequimur: cujus locos libet adscribere, propterea quod eos nondum notatos deprehenderim. Ibi n. 54. pontificem reprehendit, quod in sua domo dedicanda *mente ac lingua titubante* usus esset. Tum & Clodium ejusdem vitii accusat: *Praesertim, inquit, cum iste impurus atque impius hostis religionum omnium . . . ageret illam rem ita raptim & turbulente, ut neque mens, neque vox, neque lingua consisteret. Delatum tum est ad vos pontifices . . . quemadmodum iste praeposteris verbis, omnibus obscenis, identidem se ipse revocando, dubitans, timens, haesitans, omnia aliter, ac vos in monumentis habetis, & pronuntiavit & fecerit.* Sed & tremebundam manum in poste prensando, credo quod

Fortunam, a qua in rebus dubiis opem potissimum praestolabantur: unde illud de Traiani victoria Dacica apud Grut. elogium (etsi *νοθείας* suspectum) p. 73. 8. *Fortunae. Aug. omnipotent. Vbi. eras. Rhannusia. ubi. eras. quantum. absuit. ne. Roma. lugeret. sed. vivit. Traianus. ve. tibi. Decet. &c.* Verum quid dubiae fidei monumentis opus habeo: cum Plutarchi liber de Fortuna Romanorum abunde doceat ab ipsis ferme urbis incunabulis innumerabilia fana Fortunae existisse sub variis ejusdem Fortunae appellationibus, ob eam causam, *ὅτι μεγάλη ἱστίη, μάλλον δὲ ὅλον, ἢ τύχη παρὰ πάντα ἐστὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων.* Quod magnum momentum imo summa in res humanas vis esset Fortunae. Itaque inter illa Fortunae innumera cognomenta a Plutarcho praetermissa, etiam *Opifera* fuerit. Vide & ejusdem quaestiones Romanas. Et quidem apud Grut. p. 26. 4. *Fortuna cum ope divina*, idest cum ope quam Fortuna fert (non vero cum Ope illa celebris Dea) conjungitur in hunc modum: *OPI. DIVINAE. ET. FORTVNAE. PRIMIGENIAE. SACR.* Et sic dicitur *OPI. DIVINAE*, quemadmodum p. 94. 5. *VI. DIVINAE. SACRVM.* Quo in epigrammate *vim divinam* haud diversam a Fortuna statuo; quam idcirco *Fortem Fortunam* a Romanis dictam Plutarchus ibidem affirmat, *ἢν φορτικὴν*, inquit, *καλῶσιν, ὅπερ ἐστὶν ἰχθυόεν &c.* Sed nihil luculentius Capitolini testimonio in Max. & Balb. cap. 8. Vnde, inquit, *mos tractus sit, ut proficiscentes ad bellum imperatores munus gladiatorium & venatus darent, breviter dicendum est. Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut civium sanguine litato, specie pugnarum se Nemesis, idest VIS quaedam FORTVNAE satiare.* Alii &c. Ergo *opem divinam*, & *vim divinam* nihil aliud quam *Nemesis* seu *vim Fortunae* existimabis: & *Nemesis* ac *Fortunam* duo unius ejusdemque Deae fuisse nomina praeter cetera, etiam ex Grut. p. 80. r. intel-

ligitur, cujus epigrammatis initium tale est: *DEAE. NEMESI. SIVE. FORTVNAE.*

Iam vero Metellus iste pontifex diversus omnino fuit a clarissimo illo L. Metello pontifice, cujus ab eodem Plinio vii, 43. fit perhonorifica mentio (e quo Plinii loco Gruterus expressam putat epigraphen quam habet p. 377. 4.) nam hic optimus orator fuit, ille vero inexplanatae linguae. Itaque is qui aedem *Opiferae* dedicavit, vel fuerit Q. Caecilius Q. F. Metellus Pont. Max. cujus in lapide auspicato apud Grut. p. 39. 5. mentio existit; vel potius aliquis alius, non pont. max. (ob linguae quidem certe impedimentum) sed dumtaxat e pontificum collegio. Et vide an non fuerit ille C. Metellus, cui agnomen *Caprario* fuerat, qui inter Metelli Macedonici filios ultimus natus fuit; in quem exstat amarulentum illud Scipionis dictum in obsidione Numantiae apud Cic. 2. de or. *Si quintum pareret mater ejus, asinum fuisse parituram.* Certe ob ingenii tarditatem *Caprarium* fuisse appellatum, possumus suspicari. Sed & Plutarchus lib. de Fort. Rom. inter indulgentis Fortunae exempla refert hoc, quod Metellus ille Macedonicus a quatuor filiis consularibus elatus fuerit, quorum ultimus *Caprarius* recensetur. Nec solum Plutarchus, sed & Velleius i, 11. Valerius Max. vii, 1. 1. Plinius vii, 44. S. Augustinus ii de civ. 23. & ante hos omnes Cicero v de fin. 78. & i Tusc. 35. Q. Metelli fortunae felicitatem mirifice praedicant, quod praeter propria decora a quatuor honoratissimis filiis, quorum gesti honores sedulo recensentur, elatus fuerit: ut celebre in primis olim id abblandiendis Fortunae exemplum fuisse appareat. Id quod magno est indicio & aedem *Opiferae* a Metello dedicatam, non alterius quam Fortunae fuisse: & fortassis ab uno e quatuor iis fratribus per eam indulgentioris Fortunae occasionem fuisse consecratam; ac potissimum a C. Caprario ob eas conjecturas, quas modo exponebam.

quod perturbatae mentis esset indicium , nihil egisse , ex eadem oratione n. 52. addidici : *Aut, inquit, si dixit aliquid verbis haesitantibus , postemque tremebunda manu tetigit : certe nihil rite , nihil caste , nihil more institutoque perfecit .* Sane non immerito hodieque Ecclesiae catholicae sacrorum antistites religioni sibi ducunt mysteriorum formulas non mente attenta & constanti, linguae vero accuratae ministerio disertissime enuntiare .

Haec de templorum sacrandorum ritu . Sed & cum alicujus bona in detestationem consecrabantur , postem aliquando teneri consuevisse, & verba sollemnia pronuntiari ex iis , quae modo e Cicero ne recitavi , & aliis ejusdem orationis locis conjici potest . Sed tum demum , opinor , cum praedia illa non solum consecrabantur , sed & ara , signove posito , alicui Deo dedicabantur ; ut Libertatis signum in aedibus Ciceronis Clodius posuit . Et eo spectare putem illa Ciceronis verba eadem or. n. 45. *Ergone , pontifices , putatis , si is postem tenuerit , & aliquid dixerit , domum uniuscujusque consecrari posse ? An istae dedicationes & templorum , & delubrorum religiones ad honorem Deorum immortalium , sine ulla civium calamitate a majoribus nostris constitutae sunt ?* Et n. 46. *Ergo si is (M. Drusus) Q. Caepionis inimici sui postem aedium tenuisset , & pauca verba fecisset , aedes Caepionis essent dedicatae ?* Nimirum aedes , de quibus disputat Cicero , non solum in detestationem , sed & alicui Deo consecrabantur , idcircoque postis tenendus erat .

Ceterum cum bona dumtaxat consecrabantur , tum tantum foculo pro rostris posito , adhibito tibicine , & capite velato , ita demum bona illa religioni obligabantur . Cicero eadem or. n. 47. *Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli . . . consecravit , foculo posito in rostris , adhibitoque tibicine .* Et paullo post : *Tu , tu , inquam , capite velato , concione advocata , foculo posito , bona tui Gabinii . . . consecrasti .* Sed & tum quoque non sine verbis sollemnibus res transigebatur : *Quid ergo , inquit eadem or. n. 48. illa tua tum obtestatio tibicinis ? quid preces ? quid prisca verba voluerunt ?*

De ritu , quo Deorum signa consecrarentur (idem ferme fuerit de aris intelligendum) nihil attinet magnopere me esse sollicitum : quod eam operam jam videram ab Antonio Vandaleo pro dignitate navatam schediasmate de consecrationibus ethnicis pag. 66 r. & sequentibus (55) .

N 2

Quid

(55) Vandalei schediasma de consecrationibus ethnicis cum jam hanc de dedicationibus diatribam absolvissem , imo & haec , quae haecenus praemissa sunt ,

Bonorum
consecrando-
rum ritus

Opera publica quatuor generum:

Quid cetera operum publicorum? an ea quoque sollemnibus verbis & caeremoniis sacrabantur? Opera publica quatuor generum existisse mihi persuadeo, alia ut essent sacra, hoc est a principe, vel cui princeps dedicandi dedisset potestatem, publice (56) consecrata; uti Vlpiano auctore supra expositum fuit (huiusmodi non solum fana & arae fuerunt, sed & theatra, puto, & gymnasia & amphitheatra, & alia fortasse id genus, suis singula numinibus (57) sacra): alia vero non sacra sed fan-

sunt, jam typis commissa essent. Et viro eximio atque erudito Dominico Graeco I. C. magnam habeo gratiam, a quo eum librum, quorum habet copiosissimam penum, & indicatum & commodatum habui. Ac sane a Vandaleo putabam jam omnia occupata: Sed contra res cecidit. Nam primum is consecrationes, ego dedicationes potissimum propositas habui, quarum in primis notionem eruere e tenebris sum conatus. Tum aliter ille, aliter ego eo in argumento versati sumus, quod is totus est in imperatorum clarorumque virorum, nec non & signorum Diis positorum consecrationibus (quanquam & de templis nonnulla delibat aliis jam ferme notata) ego contra quam viam inierim, quivis perspicere potest. Itaque cum iis, quae jam pridem Gutherius attulerat, non inutiliter & schediasmatis illius lectio conjungi poterit, & huius, si cui est otium, diatribae. Ac de Deorum potissimum signis, quo ritu sacrantur, haud contemnenda sunt, quae Vandaleus edisserit, quae legi apud illum satius fuerit.

Quanquam quae supra de statuarum dedicatione obiter innueram, nihil muto: & ea juvat levi brachio refricare. Dixeram videri arae, aut signi dedicationem aliud nihil esse quam eorundem erectionem, sive in sua basi collocationem, & loco dato decreto decurionum. Sic ea dedicabantur, quia sic demum eorum usus inchoabatur: nam unctiones, coronationes, & si quae aliae caeremoniae, eae ad consecrationem demum pertinent, quae hic quoque proprie diversa a dedicatione fuit. Sed & donaria quaevis dedicare idem quod suspendere fuit. Harum omnium rerum dedicationes ἀναθέσθαι aut ἱδρύσθαι Graeci dicebant, statuas ipsas aut aras ἱδρύματα, resque huiusmodi omnes ἀναθήματα, & ἀναθέμενα appellabant: veluti quem Horatius dedicatum Apollinem nuncupavit, eum ἀναθέμενον Graeci redderent, aut ἱδρυμένον, sicuti ἱδρύσασθαι τὸν Πυθαρύρα Plutarchus in Numa dixit. Ex quibus quanquam satis percipitur earum rerum dedicationem fuisse idem quod collocationem aut erectionem: tamen nihil expressius Ciceronis loco quem supra posui, ex or. pro domo n. 46. Simulacrum autem, inquit, aut aram si DEDICASTI, sine religione LOCO MOVERI potest: nam dedicare & loco movere contraria fuerunt.

Apuleius ejusdem rei testis supra productus depictam tabulam domus atrio dedicare pro suspendere usurpavit. Et is locus Quintiliani de decl. quem habet Vandaleus pag. 662. eodem referendus. Haec, inquit, priusquam dedicationis accipiant, summam religionem opera sunt tantum: dedicatio est illa, quae Deum inducit, quae SEDE DESTINATA LOCAT. Quanquam hic auctor dedicationis voce, ut saepe fit, & collocationem & consecrationem simul intellexit, quod essent res conjunctissimae. Contra Minucius dedicationem pro sola consecratione posuit: Quando igitur, inquit, his nascitur (Deus)? Ecce funditur, fabricatur, sculptur. Nondum Deus est. Ecce plumbatur, construitur, erigitur. Nec adhuc Deus est. Ecce ornatur, consecratur, oratur, tum postremo Deus est, cum homo voluit & DEDICAVIT. Non male Minucius dedicavit dixit pro consecravit, quod erant res conjunctissimae nec separabiles: illud queror, quod erectionem a dedicatione & consecratione sejunxit, improprie certe locutus; nam erectio, apud vetustiores quidem certe, consecrationis pars fuit, & erectio & dedicatio idem fuerunt. Hinc Aristophanis Scholiastes in Pace ad illud ταύτην χύτρας ἱδρυτέον, non solum ollis leguminum statuas collocatas, sive consecrando collocatas ait, verum etiam aliquando sumtuosius victimis, id quod dici testatur βότ' ἱδρύσθαι, ἢ αἰγῇ, ἢ πρόβατῳ, id est bove aut capra aut ove collocare, seu consecrando collocare.

(56) Publice, inquam, consecrata: Si quis autem (ait Iustinianus lib. 1.1. Inst. t. 1. §. sacrae) auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. Et Festus Gallus, inquit, Aelius ait, sacrum esse quocumque modo atque instituto civitatis consecratum sit, sive aedis, sive ara, sive signum, sive locus, sive pecunia, sive quid aliud quod Diis dedicatum, atque consecratum sit. Quod autem privati suae religionis causa aliquid earum rerum Deo dedicerent, id pontifices Romanos non existimare sacrum. . . Ille locus ubi ea sacra privata facienda sunt, vix videtur esse sacer.

(57) Amphitheatra sive Herculi quantum e Vitruvio licet suspicari, sive potius Marti, aut Dianae, aut Iovi Latiali sacra erant: gymnasia quoque Herculi, vel, qua parte doctrinae studiosis addita, Apollini λεχνογίω vel Minner.

sancta, veluti urbium muri, quos jurisconsulti sanctos, quia sanctione confirmatos, non item sacros fuisse testantur: alia religiosa, veluti sepulcra: alia demum nec sacra, nec sancta, nec religiosa, sed mere profana. Ac plurima sunt opera publica, veluti viae, pontes, aquaeductus, & tale genus innumera, quae quo referam haud facile dixerim. Portas urbium negant jurisconsulti sanctas esse, sive quod per eas funera efferrentur, sive quod in sollemni moenium designatione, ubi ad eas ventum, aratrum sustolleretur.

Itaque scire lubet, num omnia isthaec opera publica non modo dedicarentur, seu eorum usus aliqua celebritate inchoaretur, verum etiam sollemni ritu consecrarentur, itaut postem teneri opus esset, & quaedam sollemnia verba de more concipi. Quam disputationem a nemine, quod sciam, propositam spissiore caligine obseptam video: neque id mirum, propterea quod vetus illud jus pontificium ne ipsi quidem Romani vulgo tenebant; ejusque inscitiam ultro vel ipse Cicero or. pro domo n. 46. & alibi non dissimulat: etsi effluere quaedam e pontificum disciplina affirmat, quae ad aliorum aures saepe permanent. Cicero quidem tota illa oratione rem saepe tangit, sed ita ut dubitationem injiciat magis, quam abstergat (58). Graecis vero rei Romanae scriptoribus hujusce rei arbitrium si permittimus, nihil non religioso ritu consecratum perspicietur. Nam quas Latini historiae scriptores dedicationes, ii plerunque *καθιερώσεις* appellant, quodcumque demum illud sit, quo de agitur. Itaque Dio non modo de Pompeiano theatro *καθιερώσεως* dixit (quod minus miror, nam ei theatro Pompeius *Veneris aedem*, inquit Tertullianus lib. de spect. superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed *Veneris templum nuncupavit, cui subjecimus, inquit,*

grat

nervae fuere. Et puto opera omnia spectaculis destinata inter sacra loca fuisse: nam ludi omnes sacri erant & religionis ethicae pars. Salvianus: Colitur & honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palaestris. Lactantius ex sententia Sinii Capitonis paullo aliter: Venationes, & quae vocantur munera, Saturno adtributa sunt: ludi scenici Libero, circenses Neptuno.

(58) Itaque ex illa oratione nihil dum eliquare potui, utrum non solum templi, sed & ceterarum fabricarum postem teneri deberet, & sollemnibus formulis uti. Adnectam tamen haec, si cui forte lux inde affulserit. Ergo, inquit n. 46. si is (M. Drusus) Q. Caepionis inimici sui postem aedium tenuisset, & pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae? Nihil

loquor de pontificio jure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, caeremoniis: non dissimulo me nescire ea, quae etiam si scirem, dissimularem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer: etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quae etiam ad nostras aures saepe permanent. Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi. Ibi enim postis est, ubi templi aditus est & valvae. Ambulationis postes nemo unquam tenuit in dedicando. Simulacrum autem aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest. Sed jam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem postem tenuisse dixisti, &c. Itaque non satis expiscari licet utrum templorum tantum postem teneri oportuisse Tullius existimatit, an vero aliorum videatur accipiendus.

Sacra tantum consecrabantur.

gradus spectaculorum) verum etiam Neroniani gymnasii dedicationem *καθιέρωσις* nuncupavit, & de Tito amphitheatrum & balineum dedicante *ιερώσας* usurpavit. Accedit quod apud Grut. p. 178. 7. & 179. 1. (etsi sunt quarti ineuntis saeculi epigrammata) thermae non tantum *dedicari* idest in usum traduci, sed & *consecrari* dicuntur. Itaque vix videtur dubitandum, quin si minus omnia, at multa tamen operum publicorum non tantum dedicarentur, sed etiam religiosis caeremoniis sacrarentur; unde & *sacra* jure dicerentur. Quare sic statuo, prioris generis aedificia consecratione initiari oportuisse, eoque sacra fuisse appellata; cetera vero, sive sancta, uti urbium muri, dicerentur, sive ne hanc quidem appellationem nata essent, non consecrari, sed dedicari seu *ἐργαζίσθαι* tantum consuevisse.

IV. De rerum singularum encaeniis.

Saepe hoc jam admonuimus, dedicationem a consecratione, si proprie & accurate loqui volumus, discrepasse; & consecrationem, (non tantum illam, de qua hujus diatribae initio differuimus, qua hostium aut improborum civium bona in detestationem consecrabantur, sed & illam qua aedes sacrae & alia id genus sacrabantur) religiosis ritibus, & priscis verbis perfici oportuisse: dedicationem vero nihil aliud proprie significasse, uti copiose probavimus, quam rei jam perfectae primum usum & inchoationem. Quare nunc quidem quod attinet, seposita consecratione, rerum singularum dedicationes aggrediamur: & quod initio hujus diatribae dixi, dedicationem sic peragi consuevisse, ut aliquid splendidum primo fabricae usu exhiberetur, ex iis potissimum rebus, quarum causa fabrica illa exstructa fuisset; id nunc singillatim demonstrabimus.

Amphitheatri,

Ab amphitheatro ordiar, propterea quod per ejus occasionem ad universi generis dedicationes sum digressus. Dio lib. LI de Tauri amphitheatro haec ait: *Caesare IV cos. Statilius Taurus theatrum quoddam lapideum ad venationes ferarum in campo Martio suis sumtibus absolvit, inque ejus dedicatione munus gladiatorii exhibuit.* Flavium autem amphitheatrum a Vespasiano erectum Titus fortasse consummavit, utique dedicavit: cumque dedicantis, non ejus qui fecisset, nomen inscribi mos esset: hinc erroris ansam Eutropius lib. VII, & Cassiodorus arripuerunt, ut Tito id opus adscriberent, propterea quod hujus, ut arbitror, nomen, non vero patris, in operis titulo oculis usurpassent. Quo pacto dedicatum fuerit Suetonius cap. 7 exponit:

Am-

Amphitheatro dedicato, thermisque juxta celeriter exstructis, munus edidit apparatissimum largissimumque &c. At vero Dio apud Xiphilinum ludos per centum ipsos dies exhibitos copiose narrat, in iis gladiatorum munera, omne genus venationes, navale proelium etiam Suetonio memoratum, circenses & alia ludicra.

Ad haec theatra ludis scenicis dedicabantur, uti ex epigraphæ Theatri, Reinesiana cl. 2. n. 89. intelligitur: **THEATRVM. ET. PRO. SCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P.** Vbi *dedicare* pro *ἐκκατατίθεαι* diserte ponitur: quo enim ludi scenici, quo pecunia ad consecrationem? Sed & musicis certaminibus, & gymnics ludis, iisque omnino ludicris, quae theatrum admitteret, in ejus dedicatione locus fuit (59).

Gymnasii Neroniani dedicationem idem Xiphilinus exsequitur Gymnasii, in hunc modum: *Cujus (certaminis quinquennalis) causa gymnasium aedificavit: cujus dedicatione equitibus & senatoribus oleum gratis distribuit.* Nihil rei gymnasticae magis proprium.

Bibliothecae oratione habita dedicabantur: id quod ex Plinii Bibliothecae, i. epist. 8. didici: *Petiturus sum enim, inquit, ut rursus vaces* cae,
ser-

(59) Quanquam autem venationem, in theatro exhibitam nunquam memini: Xiphilinus tamen Pompeii theatrum venatione ibidem data dedicatum narrat. Et Xiphilini narratio fortasse non paucis, Balengero quidem certe fucum fecit; qui cap. 10. de venatione circi, in Pompeii theatro venationes aliquando habitas affirmat, & inde factum ait ut Plinius xxxv 1, 15. illud Pompeii non theatrum, sed amphitheatrum appellavit. Dupliciter vero vir eruditus aberrat. Primum quod illo Plinii loco non *Pompeii amphitheatri* sed *Pompeiani theatri* esse legendum jam pridem Lipsius lib. de amphith. monnerat, & ita in Harduini editione legitur, credo & in aliis. Deinde quod in Pompeii theatro venationes aliquando exhibitae stant, fallitur cum Xiphilino, a quo id hausit. Graeculi istius locus sic se habet: *Pompeius theatrum dedicavit, in quo (graece ἐν αὐτῷ suppl. θεῶν) leones quingenti diebus quinque absumti sunt, praeterea elephantum decem & octo cum armatis hominibus certaverunt.* Sed bene est quod Dionis liber xxxix aetatem tulit, unde Monachi indiligentiam possis arguere. Ibi solertissimus scriptor postquam in eodem theatro, quod dedicabatur, musicos gymnicosque ludos exhibitos significasset, monet in circo tum varii generis belluarum praebitas venationes, tum potissimum diebus quinque quingentos leones confectos & elephantos octodecim depugnasse subjungit. Quare venationes quidem Pompeius exhibuit, sed in circo, ubi ante exstructa amphitheatra id spectaculi

genus edebatur, non vero in theatro, uti somniavit Xiphilinus. Cui hoc imposuit, quod Pompeii θεῶν putavit fuisse simile illi, quod Titus dedicavit, quod idem brevior e Dione θεῶν κοινωτικόν appellat: nam amphitheatri vox, ut alibi diximus, quamvis Graeca ferme a Latinis dumtaxat usurpabatur, cujus loco Graeci θεῶν dicere consueverunt. Haec eo dixi, ut perspicuius, quam nullo judicio e Dione interdum excerpserit Xiphilinus: ut omittam quod non perpetuam & aequabilem epitomen nobis tradidit, sed quaecumque collibitum fuit, aut quae novitate illum percellerent, in iis se magis diffudit: cetera interim maximi momenti exanguia & exucca in sua alvearia contulit: ita mera interdum nobis mapalia exhibuit. Sed vel sic tamen maxima est illi habenda gratia, quod qualiacumque illa nobis ex nobilissimo historico servavit.

Ceterum nihil mirum in ea dedicatione Pompeiuni praeter theatraia specimina aliorum etiam generum spectacula edidisse: nam theatrum illud quod dedicabat, Veneris templum idem quoque fuit; id quod Plinius, Plutarchus & alii tradiderunt. Et ceteroqui scimus Dione teste lib. 54. Augusto Marcelli theatrum dedicante, Caium lussisse Troiam, & DC Africanas occisas: majoris enim magnificentiae gratia praeter specimina theatraia, quae quidem theatri ἐκκατατίθεαι omnino requirebat, extra theatrum quoque populum oblectari placuit.

sermoni, quem apud municipales meos habui bibliothecam dedicaturus. Nimirum petit ab illo rhetore Pompeio Saturnino, ut orationem eam expoliat, quam, cum bibliothecam in sua patria in sapientiae studiosorum gratiam a se paratam dedicaret, olim habuisset, quam publicare deliberabat. Nihil convenientius fieri potuit: & hodieque in academiis in anniversaria studiorum instauratione quam *dedicationem* non inepte appellaveris, hujusmodi orationes habentur.

Pontium, Ad haec pontes circensibus editis dedicari solebant. Grut. p. 163. 4. P. BAEBIVS. VENVSTVS. . . . PONTEM. FEGIT: EX. H. S. XXC. CIRCENSIBVS. EDITIS. D. D. idest *dedicavit*. Id quod, nisi me memoria frustratur (nam scheda, in qua nuper multas, quae huc facerent, inscriptiones notaram, nescio quo fato evanuit) etiam Gratianus aut nescio quis alter Christianus imperator in ponte dedicando usurpavit. Alioqui Grut. 101. 3. & 4. ob dedicationem, opinor, statuae cum scenicis iidem circenses dantur.

Emissarii, In lacus Fucini emissario dedicando (etsi Tacitus xii An. 56. dedicationis voce non utitur, sed rem ipsam satis designat, quia tum primum *apertum aquarum iter*) insignem naumachiam exhibuit praeter cetera Claudius.

Aedium, Porro in aedibus quisque suis dedicandis, quae specimina aut quam liberalitatem exhibuerit, non memini. De epulo vix est ut dubites, quod in omni fere dedicatione dabatur. Alexander Donatus iii, 7. Neronem, Suetonio teste, dedicasse domum affirmat, qua variis conviviiis, qua publicis ludis, sparsisque in populum muneribus. Sed fugit eum memoria; nam nihil horum Suetonius cap. 32. David in suis aedibus dedicandis eum psalmum habuit, qui nobis est undetricesimus, Hebraeis vero tricesimus. Nam quid causae est, quamobrem aliorum ejus psalmi titulus accipiatur? Qui αὐτοεξῆς ex Hebraeo talis est: *Psalmus dedicationis* seu initiationis (heb. בְּנֵי חַנּוּכָּה *bhanucchat*) *domus David*. LXX: Ψαλμὸς ᾧ δὴς τῷ ἐγκατασκευῇ τῷ οἴκῳ τῷ Δαυὶδ. Quod Noster vertit: *Psalmus cantici in dedicatione domus David*. An non fugit eos ratio, qui ad templi dedicationem, sive nescio quo alio referunt hunc titulum? Atque hinc etiam Iudaeorum traditio apud Maimonidem inutilis arguitur, qui Deut. xxi, 5. (quem locum vide hujus Diatribae initio) *dedicare domum* idem esse definiunt quod in ea, postquam exstructa est, per annum habitare. Fabulae: in hujus enim psalmi titulo, uti vides, dedicatio primorem tantum usum, sive ἐγκατασκευὴν designat.

Viarum, Viarum dedicatione gladiatorium munus Claudius injunxit: sic enim capio illud Suetonii Claudio cap. 24. *Collegio quaestorum pro*

pro straturā viarum (idest viarum *ἐν γαμίσσῳ*) *gladiatorium munus injunxit* .

Postremo (nam quid opus est singula morosa diligentia perquirere?) forum epulo dato dedicatum invenio apud Grut. p. 168. 5. Sed ibi tamen non de fori tantum dedicatione agitur, sed & aedium (hoc est fanorum) quinque, & signorum quinque, & statuarum duarum (60). Et ceteroqui nihil non epulo dato dedicari solebat: cui mori lubet paullisper immorari.

Itaque epulum, uti diximus, in dedicationibus fere semper dabatur: Plin. iv, 1. *Templum*, inquit, *pecunia mea exstruxi; cujus dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est*. Erimus ergo ibi (Tiferni, ubi templum exstruxerat) *dedicationis die, quem epulo celebrare constitui*. Videsis Gruterum p. 441. 7. & alibi saepissime; itemque Reinesium 1, 99. Verum non semper *coena recta* dabatur: imo saepe epulum dividebatur, idest sportulae dabantur; sic enim accipio illud p. 101. 3. apud Grut. AD. DEDICATIONEM. . . . EPVLO. DIVISO. &c. itemque p. 228. 8. DEDICATIONE. STATVARVM. . . . MVLSVM. ET. CRVSTVLA. DECVRIONIBVS. ET. POPVLO. dantur. Sive ergo coena recta, sive sportulae darentur, semper epulum dari dicebatur. Imo tum quoque epulum appellabatur, cum vice caenae rectae, aut sportularum, nummi (quanquam nummorum quoque dianomen sportulas appellarunt, ut ex Plin. x epist. 117. & 118. collatis patet) distribuebantur. Grut. p. 434. 1. EARVMQVE. DEDICAT. RVFVS. EPVLVM. DEDIT. DECVRIONIB. SING. H. S. XXX. SEX. VIRIS. ET. AVGVSTALIB. SING. H. S. XII. PLEBI. SING. H. S. IIII. Et p. 63. 1. IDEMQVE. DEDICAVIT. ET. EPVLVM. DEDIT. DECVRIS. N. III. Interdum aliis nummi, aliis coena dabatur: Grut. p. 68. 3. QVORVM. DE-

Fori.

In dedica-
tionibus
epulum,idest cae-
na recta,
aut spor-
tulae,aut num-
mi da-
bantur

O

DI-

(60) Quod saepissime mihi in inscriptionibus perlegendis notatum fuerat, hoc inter statuas atque signa plurimum interesse, quod haec ferme Deorum tantum essent, aut certe Diis dedicatorum, illae interdum quidem Deorum, sed saepissime hominum: id ex indicato epigrammate luculenter cognoscitur, ubi legitur SIGNA. DEOR. (quod pessime Reinesius in EORum, puta Cismbrensum, mutat: primum cui bono? deinde an putamus tot descriptores, qui in ejus inscriptionis calce notantur, fuisse lascitiosos?) QVINQVE. STATVAS. DVAS &c. Hoc igitur, si quod aliud, inter eas voces est discrimi-

differt. ix epistolica de signo & statua to. x. thes. Sallengriani p. 816. A) displiceat. Nam quod canephorarum duarum imagines signa Cicero appellavit, id eo factum, quod non tantum Deorum imagines, sed & hominum imo & brutorum animantium simulacra, quae in templis inter donaria, aut in privatorum sacrariis visabantur, signa rectissime dicebantur. Certe discrimen, quod initio posui, innumeris inscriptionibus, imo & scriptorum locis confirmari posset, si id agerem. Quanquam omnino perpetuum esse non sponderim. Ceterum multiplex illud tricarumque plenissimum discrimen, quod ibi Manutius statuit, vix est ut ulli arrideat.

DICATIONE. SINGVLIS. DECVRIONIBVS. X. III. AVGV-
STALIBVS. X. II. ET. COLONIS. CENAM. DEDIT. Inter-
dum etiam nummi quidem dabantur, sed ITA. VT. IN. PVBLI-
CO. VESCERENTVR: ea certe lege apud Grut. p. 84. 1. singulis
decurionibus Nemaufensibus quaedam summa dedicatione templi
distribuitur.

idque
etiam in
ecclesia-
rum dedi-
cationi-
bus. Nec minus in Ecclesiarum dedicationibus sollemnes epulas
Christiani olim instituebant. Sidonius IV ep. 15. *Epulum multi-
plex, & capacissima lectisternia para . . . postquam omnibus tempus
futuræ dedicationis inclaruit. Nam baptisterium, quod olim fabri-
cabamini, scribitis posse jam consecrari.* Greg. X ep. 71. *Nam ut
die dedicationis, vel natalitio SS. Martyrum religiosi convivii
sollemnitatem celebrent.* Haec sunt illae agapae, quae tamdiu in
Ecclesia perdurarunt, donec, quod in licentiam vergerent, legibus
sunt abolitae. Inde factum putat Cangius, ut postea dedicationis
vocabulum in malam partem traheretur, ac pro comestatione publi-
ca sumeretur; & *faire la ducace* Galli dicerent pro eo, quod est ge-
nio indulgere.

Dedica-
tionis dies
anniverfa-
rius cele-
brabatur: Verum ad ethnicorum dedicationes ut reditum faciam, hoc
amplius de iis notandum, celebrasse gentiles, quemadmodum & Chri-
stiani facimus, diem dedicationis quotannis recurrentem. Hinc Kalen-
das Ianuarias eo nomine celebrat Ovidius I Fast. quod

Sacravere patres hac duo festa die,
nempe Aesculapii & Iovis, quod statim subjungit. Atque hinc est,
quod non solum quibus consulibus sive aedes sive ara sive quid
aliud esset dedicatum, sed & diem sedulo notabant: id quod in ve-
tustis dedicationum titulis nusquam fere non occurrit.

qui & in-
terdum in
alium
diem dif-
ferebatur. Et, quod magis mirabere, sicuti hodieque Episcopi faciunt,
quoties aliquam Ecclesiam sollemni ritu dedicaverint, ut anniverfa-
rium ejus dedicationis festum non semper eadem recurrente die,
qua consecrata fuit, sed alia, quam opportuniorem censuerint ce-
lebrandum nonnunquam assignent: idem profecto apud ethnicos
ex decreto illo quod habet Gruterus p. 228. 8. sum affecutus, cujus
decreti postremam partem, quae huc facit libuit adscribere. *Item.
dedicatione. statuaram. Caesarum. et. Augustarum. mulsam. et.
crustula. pecunia. nostra. decurionibus. et. populo. dedimus. per-
petuoque. ejus. die. dedicationis. daturos. nos. testati. sumus.*
QVEM. DIEM. QVO. FREQUENTIOR. QVOTANNIS. SIT.
SERVABIMVS. VI. IDVS. MARTIAS. QVA. DIE. TI.
CAES. PONT. MAX. FELICISSIME. CREATVS. EST. Non
enim

enim vi id. Martias statuae fuerant dedicatae : sed hic dies ad anniversariam celebritatem visus est magis idoneus, quod eo Tiberius pontificatum maximum esset affecutus.

CAPUT IV.

*In alterum amphitheatrale epigramma per eadem haec tempora repertum . De Campano apodyterio , cata-
bulo , & ludo gladiatorio.*

PAUCIS ante mensibus, quam Campani amphitheatri titulus in lucem prodiret, eodem ferme loco lapicidae, dum aggestos consepultosque lapides in varios usus effodiunt, hanc alteram epigraphen candido marmori insculptam altera parte mutilam detexerant, quæ sic habet :

SATELLIA. M. F. ANVS
APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R. . . estituit
EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O . . . rnavit.

Quod equidem, simul ac rescivi, e saxo ipso, quod domum suam marmorarius asportaverat, sed domo tum forte aberat, descripsi. Statueratque vir non minus eruditione quam generis nobilitate clarissimus Iosephus a Capua Capycius, cujus potissimum hortatu commentariolus hic scribitur, visendo urbis loco illud cum amphitheatri titulo conjungere. Cum ecce nuntiatur corruptum jam marmor non amplius exstare, atque ipsius lapicidae confessione expressum fuit tria quatuorve mortaria fuisse inde confecta. Sed hujus quidem marmoris fatum minus doleo, quod descriptum id jam habebam. Illud vero dolendum, quod plurima quotidie elogia ex amphitheatri ruderibus emergentia litterarum pestis illa taeterrima ad monumentorum interitum nata, marmorarii, multos ab hinc annos comminuere per summum scelus non destiterunt : nec porro desistent, nisi severissimis poenis coerceantur : quando nec blanditiis allici possunt, nec praemiis, ut a veneranda antiquitate manus abstineant. Verum non hic naeniis locus.

Ad rem quod attinet, gens SATELLIA neque e Gruteri, nec Reinesii inscriptionibus nota, in Fabretti tantum capite no- Gens Sa-
tella.
no, quo novas gentes ille complectitur, duabus in urnis prope mon-
tem Politianum detectis reperitur p. 645. n. 380. & 381. quarum prio-

re legitur : A. PAPIRIVS. A. F. SATELLIA (nempe matre) NATVS. In altera : SATELLIA. C. F. VELIZZA. Et quandoquidem eodem loci utraque urna effossa fuit ; Satelliam Velizzam Papirii matrem fuisse oportuit . Itaque altera demum haec nostra est Satellia , cuius cognomen ANVS semel tantum reperi apud Grut. p. 398. 11. ubi recte legitur SVLPITIA. L. F. ANVS. non vero, ut habent Pighii schedae , SVLPITIANVS.

Epistylum
quid?

Lexico-
rum aber-
ratio.

Iam vero quid sibi hoc vult , quod haec femina apodyterium a se refectum *epistyliis* ceterisque marmoribus ornasse dicitur ? Nam si quidem *epistylia* sunt columnarum capitella , quemadmodum apud latinorum lexicorum auctores omnes invenies : an columnis apodyterii lignea aut lateritia capitella imposita ante fuerant , quae Satellia postea marmorea effecerit ? Verum id ne fando quidem audicum, columnis marmoreis non etiam marmorea capitella fuisse superposita : quanquam cetera ornamenta , veluti quem *architrabem* vulgo appellant , zophorum , coronam non raro opere caementario constitisse , quamvis columnae essent marmoreae, satis sciamus . Quae cum ita sint ; Latini lexicographi quo pacto non errant , qui *epistylum* capitellum interpretantur ? Quanto melius architectonices scriptores *epistylum* definiunt id, quod vulgus *architrabem* appellat . Atque haec demum notio vocabuli huic inscriptioni quadrat . Ante Satelliam columnis marmoreis cetera non marmorea superponebantur. Ea demum Satellia confecit e marmore . Sed nemo accuratius in eam vocem inquit H. Stephano in thes. qui & e Graecis scriptoribus & e Vitruvio planissime evincit non aliud ea voce significari , quam quod posui ; negatque exempla inveniri , quibus *epistylum* pro capitello usurpetur . Id etiam accurate a Stephano demonstratur apud Graecos quidem *ἐπιστύλιον* intelligi sive sit marmoreum sive ligneum : Vitruvium vero ita distinguere , ut *trabem* appellet , quoties e materia conficitur , si vero e marmore , *epistylum* . idque a Stephano comparatis Hagetoris Byzantii & Vitruvii locis firmatur , quae apud illum vide si lubet . Et allatis a Stephano locis haec etiam accedat inscriptio , ex qua luculenter colligitur *epistylia* non fuisse nisi marmorea : alioqui si lignea aut lateritia recte *epistylia* appellari consueissent , inepte illud subjungeretur CETERISQUE. MARMORIBVS. Quod vero CETERIS sine diphthongo scalpitur , ea rectissima scribendi ratio est in elogiis aurei saeculi usurpata, ut sit ab *ἐτερος* , aspiratione in C transeunte, ut ab *ἐκατόν* sit *centum*, quod alii notarunt.

Verum id quod maxime ex hoc titulo commodi assequimur, non solum balnearum gymnasiorumque fuisse apodyteria , verum etiam

etiam amphitheatrorum . Nam quamvis id *apodyterium* graece signi-
ficet , quod latine *spoliarium* (& sane in glossis Graecis ἀποδυτήριον ^{Inter} *apodyteri-*
voci huic *spoliarium* respondet) tamen sic haecenus viri docti distinxe- ^{um & spo-}
runt , ut *apodyteria* in balneis & gymnasiis admitterent (61) , ubi ^{liarium an-}
loturi sive certaturi vestes deponerent : in amphitheatris vero *spolia-*
rium ponerent , testibus Seneca & Lampridio , apud quos exstat de *spo-*
liario amphitheatrali mentio . Sed falluntur dupliciter , primum ^{quidpiam}
quod & in re balneari *spoliaria* usurpantur in veteribus glossis Lati- ^{interesser.}
nis , in quibus *spoliaria* esse dicuntur *inferiores cellulae in balneis* :
deinde quod amphitheatri *spoliarium* etiam *apodyterium* Graeca vo-
ce diceretur : id quod nunc primum hac inscriptione docemur . Etsi
autem suspicio inceserat , hujus inscriptionibus *apodyterium* ad
Campanum gymnasium pertinere potuisse : quod gymnasium in am-
phitheatri vicinia existisse deinceps sum demonstraturus . Sed eum
mihi scrupulum lapicida evellit , qui in ipsius amphitheatri extimis
rueribus eum titulum delituisse testatus fuit .

Ac sicut nomen cum balneis & gymnasiis commune fuit , sic ^{Vfus apo-}
officium . Non enim quibusdam assentior , qui vix alium *spoliarii* ^{dyterii.}
in amphitheatris usum agnoscunt , quam ut mortui gladiatores eo
reciperentur , ac spoliarentur : sive ut semivivi , quorum curatio
frustra susciperetur , ibi conficerentur . In eum potissimum finem
spoliarium exstruebatur , ut esset ubi gladiatores aut bestiarii vestes
sive ornamenta deponerent : idque *apodyterii* vox amphitheatro cum
gymnasiis balineisque communis satis declarat . Etsi non eo inficias ,
quin is quoque postea usus accesserit , ut eo mortui aut paene mor-
tui unco traherentur : unde mortuo Commodio illae acclamationes
senatus apud Lampridium : *Parricida gladiator in spoliario lanie-*
tur . . . gladiatorem in spoliario . Qui senatum occidit , in spolia-
rio ponatur . Qui senatum occidit , unco trahatur . Seneca ep. 94.
Nunquid aliquem esse tam cupidum vitae putas , ut jugulari in spo-
liario , quam in arena malit ? Nimirum enim semimortui gladiato-
res , quorum desperata curatio , in spoliario trucidabantur . Idem de
provid. cap. 3. translate dixit : *Id enim proscriptionis Syllanae spo-*
lia-

(61) Utitur ea voce in re balneari Cicero
III ad Q. Fr. 17. *In balneariis assa in alterum*
apodyterii angulum promovi . Plin. v ep. 6. *Inde*
apodyterium balinei laxum & bilare excipit cella
frigidaria ; in qua baptisterium amplum atque opa-
cam . Et infra : *Apodyterio superpositum est sphae-*
risterium &c. ut appareat de re gymnastica ea in

epistola Plinio esse sermonem . Graecorum scri-
ptorum , quorum ea vox est , testimonium nullum
affert H. St. in thesauro ; utitur tamen Plato in
Euthydemo , Aristides serm. sacr. 1. & Pollux ,
quorum loca videsis apud Spanhemium ad Iuliani
or. 1. p. 17. & 18.

liarium est. Mittto alia testimonia, quae Lipsii Sat. 1, 18. collegit diligentia.

Sane ἀποδυτήριον a Polluce 111, 30. & 1x, 5. inter loca exercitationis athleticae recensetur: ubi non solum vestes certatores exuebant, verum etiam perfuncti laboribus frictione exerceri ac recreari solebant. Vtrum idem fuerit in amphitheatri apodyterio circa gladiatores factitatum nescimus: multa tamen his cum athletis instituta fuere communia.

Hoc vero maxime inter balnearum gymnasiorumve apodyterium & hoc amphitheatrale interfuit, quod in illis apodyterium uno eodemque sive balnei sive gymnasii ambitu contineretur (neque enim refert, quod in veteribus glossis Latinis *spoliaria* definiuntur *exteriores cellulae in balneis*: non refert, inquam, quia exteriores istae cellulae non sejunctae a balneis erant, sed continentes) contra vero amphitheatri apodyterium non continens amphitheatro fuit, sed contiguum, nec illius pars, sed sejunctum aedificium. Id quidem vetus inscriptio Praenestina docet: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Quin & Tertullianus quoque de cor. mil. c. 13. ab amphitheatro spoliarium distinguit: *Ceterum*, inquit, *a saeculo coronantur & lupanaria & latrinae & pistrina & carcer & ludus & ipsa amphitheatra & ipsa spoliaria*. Verum quid his locis per alios jam ceteroqui collectis immoror; cum noster apodyterii titulus extra amphitheatrum, etsi proxime illud erutus fuerit? Nam, quantum e lapicida didici, prope illud amphitheatri latus ea inscriptio detecta fuit, quod orientem hibernum spectat. Ea parte amphitheatri porta libitinenfis appellata omnino fuerit, per quam gladiatores aut bestiarum mortui efferrentur, si vera sunt, quae Lipsius docet, spoliarium portae amphitheatri libitinenfi objacuisse.

Porta libitinenfis.

Catabulum quid?

Atque haec de amphitheatrali apodyterio. Venio nunc ad alterum aedificii genus in amphitheatri usum, & quidem in proximo positum. Errant qui subterraneam amphitheatri specum ad alendas beluas comparatam arbitrantur: id quod nuper Campani amphitheatri cavernam contemplatus mecum statui. Alius prope amphitheatrum locus fuit *catabulum* appellatus, ubi ferae detinebantur, imo & ad crudelitatem in bestiarios erudirentur. Papias: *Catabulum est clausura animalium, ubi desuper aliquid jacitur*: nam respicit vocis originem a κατάβαλλω *deorsum jacio*, unde *catabulum* dici deberet: sed per v scriptum invenitur aequè, ut in antiquis

quis

quīs marmoribus & libris *epistula* per V plurimum scribitur. Quamquam autem *catabulum* pro jumentorum stabulo in actis S. Marcelli Papae & martyris positum putatur: unde *catabulenses* Casiodoro dicuntur, qui stationibus cursus publici destinabantur: tamen fuisse prope amphitheatrum *catabulum* ad bestias coercendas, ex loco prope Campanum amphitheatrum, & prope aedem S. Mariae gratiarum, qui hodieque *catavolo* dicitur, docemur, ubi & veteris fabricae reliquiae perseverant.

Demum ludum gladiatorium (quem Suidas *μονομαχοτεῖον*; Herodianus in Commodi & Maximini vitis *μονομάχων καταγωγίον*, & Eutropii metaphrastes Paeanius in rebus Commodi *μονομαχίδιον* *σάδιον* appellant) ubi & degerent gladiatores, & erudirentur, haud procul amphitheatro fuisse mihi persuadeo, indicio Praenestinae inscriptionis apud Grut. p. 489. 12. in qua legitur: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Ex qua epigraphe intelligimus CN. VOESIVM initio ejus epigrammatis nominatum *solo empto* ludum gladiatorium & spoliarium exstruxisse, contiguas utique fabricas: quare cum spoliarium amphitheatro adhaesisse supra docuerimus, etiam gladiatorum diversorium in vicino positum oportuit. Multae sunt in amphitheatri nostri vicinia veterum aedificiorum reliquiae: sed ubi *καταγωγίον* illud fuerit quis divinerit?

Prope amphitheatrum ludus.

Prope Fl. amphitheatrum ludus magnus.

Romae sicut plura fuere amphitheatra, sic & ludi complures, ex quibus hi tantum innotuere, *ludus magnus*, *Dacicus*, *Gallicus*, *Aemilius*, *Matutinus*, & *Mamertinus*. Quisnam eorum prope Flavium amphitheatrum fuerit, a nemine proditum invenio: nam & nemini de amphitheatri & ludi vicinia ante suboluit. Prope illud omnium maximum amphitheatrum Flavium quis convenientius quam *ludus magnus* collocabitur? Et tertia urbis regione tum amphitheatrum tum ludum magnum Rufus & Victor posuere, nec non & Dacicum ludum: qui duo ludi *magnus* & *Dacicus* conjunguntur apud Grut. p. 389. 7. Tamen nihil impedimento est, quo minus alii ludi procul amphitheatro fuerint, nam & extra Romam olim Romani ludos quosdam habebant. Strabo lib. v Ravennam a caeli salubritate commendans ait: *Saluber locus, ut illic gladiatores alii atque exerceri viri principes voluerint* (62). Caesar certe cum Ra-

ven-

(62) Mirabitur aliquis quid Straboni ven- eo potissimum colligere, quod ibi gladiatores sit in mentem Ravennae caeli salubritatem ex suis Romani alerent. Causa promptissima est, quia

Caesaris
ludus Ra-
vennae &
Capuae.

vennae substitisset: *formam*, inquit Suetonius cap. 31. *qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, consideravit*. Sed Capuae in primis insignem ludum Caesar habuit, in qua colonia quadraginta aut eo amplius gladiatorum millia secundum a me initas not. 10. rationes idem Iulius detinebat. Ac de ludo testis ipse Caesar 1, civ. 14. *Capuae, inquit, primum sese confirmant & colligunt (Pompeiani) delectumque colonorum. qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; GLADIATORESQUE. QUOS. IBI. CAESAR. IN. LVDO. HABEBAT.* in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi iussit, quos postea monitus a suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani custodiae causa distribuit.

Augusti
ludus Ale-
xandriae.

At vero ludus familiae gladiatorum Caesaris Alexandreae ad Aegyptum cuius mentio fit in Neapolitano elogio apud Grut. p. 376. 3. non ad Caesarem patrem, sed ad filium Augustum est referendus, cui primum Alexandria paruit, cuius etiam Augusti infra in eadem inscriptione mentio existit (63).

CA-

quia gladiatoribus largissime edere ac bibere sinebatur, ac dabantur velut in *saginum*: quae vox non minus gladiatorum quam athletarum propria fuit. Hinc praeter victus rationem ex medicorum praescripto (nam MEDICVS. LVD. GAL-
LICI. & MEDICVS. LVDI. MATVTINI, in inscriptionibus legitur, non secus atque athletis medico obtemperandum fuit, teste Arriano) etiam aeris clementia in primis quaesita fuit. Id quod & ex allato Strabonis loco intelligimus, & ex eo etiam, quod Capuae potissimum, cuius urbis ab aeris temperie & salubritate fuit praecipua commendatio, infinitam gladiatorum multitudinem Romani habuerint, uti statim dicetur.

(63) Inscriptio sic se habet: L. BOVIVS. L. F. . . . PROCVR. LVDI. FAMIL. GLAD. CAESARIS. ALEXANDREAE. AD. AEGYPTVM. ADLECTVS. INTER. SELECTOS. AB. IMPERATORE. CAESARE. AVG. &c. Ergo ludus Alexandrinus Caesaris, non Iulii fuit, sed Augusti. Hinc illud apud eundem Grut. p. 389. 7. PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE. &c. corrigendum prorsus puto ac reponendum PROC. GLAD. LVDI. ALEXANDRINI. qui error supra quoque eadem inscriptione irrepserat, ubi pro PROC. CLAVDI. DACIC. rescribo PROC. GLAD. LVDI. DACIC. Nec aliter in marmore fuisse oportet: nam ludus Alexandrinus e superiore Neapolitano marmore notus est, ludus vero Dacicus e Rufo & Victore notissimus, & insuper cum ludo magno in hac inscriptione conjun-

gitur. Et descriptori parum exercitato pronissimum fuit pro GLAD. LVDI. exesis litteris intermediis, CLAVDI. nobis obtrudere: saepe isto modo in lapidibus ac libris describendis peccatum fuit. Integra inscriptio, quam circa Puteolos e Mazzellae antiqq. Puteol. Gruterus ponit, talis est: TI. CLAVDIO. ILO. PRAEFECTO. CLASSIS. PRAETOR. MISENI. PVB. (istud PVB. ante cognomen est trajiciendum, ut tribum PVBilium, quae saepius POBilia dicitur, notet, aut, si P in marmore fuerit, PVPiniam) PROC. LVDI. MAGNI. (Nescio quid venerit in mentem Gudlio in notis ad Grut. allegare illud huc Taciti XIII ann. 22. cura ludorum, qui a Caesare parabantur, Arruntio Stellae permittitur: aliud enim cura ludorum, aliud procurator ludi seu scholae gladiatorum fuit) PROC. CLAVDI. (rescribe, uti dixi, GLAD. LVDI) DACIC. PROC. XX. (idest vicefimae) HEREDITATIVM. PRAEFE. VEHICVLORVM. PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE (reponere, uti monebam, GLAD. LVDI. ALEXANDRINI.) PRAETORIAE. (istud PRAETORIAE. nescio quo pertineat: ac stultum est de aliqua classe Alexandrina praetoria cogitare) TRIB. LEG. VII. CLAVDIAE. PIAE. FIDEL. PRAEF. COH. II. GALLORVM. PRAEF. COH. II. BOSFORANORVM. Ultimam vocem puto in marmore per P scriptam fuisse BOSFORANORVM.

C A P V T V.

De Campanorum studio in omne genus ludos, praecipue gladiatorios.

Ludorum originem imo & nomen a Lydis esse arcessendum, qui Ludi a
Lydis.
duce Tyrrheno in Tuscia confederunt, ibique ludos quos in Lydia agerent, instituerunt, ex Tertulliano & Herodoto jampridem viri eruditi demonstrarunt (64). Quare nulli mirum, si Campani, cum Tusci essent origine (Tuscos autem seu Tyrrhenos e Lydia venisse nemini obscurum) in omne genus ludos propensissimi fuerint. Accedebat caeli temperies, tum luxus, otium, deliciae, quibus (quod toties veteres scriptores exoptulant) Campani diffuebant, in tantum ut vel ipsos Sybaritas ea parte a Campanis superatos Campano-
rum lu-
xus. scribatur apud Athenaeum: quae omnia ludicrarum artium incitamenta ac fomites exstiterunt. Itaque nullum genus ludicri fuit, cujus non illi artifices celebrarentur. Et ludorum genera quatuor apud Romanos fuere, circenses, scenici, gladiatores, venatio: mox & sub Caesaribus introducta gymnasia. Scenicis voluptatibus quanto-
pere Campani indulgerent, seorsum fortasse dicetur. Et gymnasium Capuae fuisse, tum qua potissimum urbis regione fuerit, deinceps non obscuris indiciis demonstrabo. De circensibus Campanorum fidem facit Gratiani lex 2. C. Theod. lib. xv, t. 10. de equis curulibus: quam proderit hic subtexere: *Impp. Gratianus, Valentinianus & Theodosius AAA. ad Valerianum P. V. Equos voluptatibus profuturos* (qui in stabulis urbis Romae alebantur) *nequaquam Campanorum populus adsequatur, quam si duo millia modiorum fabae per singulas factiones stabulorum* (ea sunt octo millia modiorum, nam sicut agitatorum quatuor factiones fuere, ita & equo-
rum

Eorundem circenses.

(64) Tertullianus lib. de spectac. c. 5. *Ludorum*, inquit, origo sic traditur. *Lydos ex Asia transvenas in Etruria confedisse, ut Timaeus refert, duce Tyrrheno...* Igitur in Etruria inter ceteros ritus superstitionum suorum spectacula quoque religionis nomine instituunt. Inde Romani arcessitos artifices mutantur, tempus, enuntiationem; ut ludi a Lydis vocarentur. Herodotus lib. 11, Lydi ipsi ajunt se ludos invenisse, qui etiamnum apud Graecos cum illis communes sunt: simul autem haec invenisse & in Tyrrheniam colonos deduxisse. Sed & quos ludios aut ludiones Romani appellabant, id est pueros quosdam ὀρχηστὰς, eosdem & lydios scribi consuevisse, haud aliter quam Syrus & Surus olim scribebatur, e veteribus libris Vossius in etymol. probat: nam Lydi optimi saltatores fuerunt, quod innuit Hesychius in λυδίζαν. Miror autem Vossium non Appiani potissimum auctoritate usum, cujus locum ex Punicis p. 35. in Scipionis triumpho libentissime adscribam, quod eo Vossii etymon mirifice confirmari intelligam. Ipsum imperatorem praecedunt lictores paludati, & chorus tibularum & satyrorum Etrusco more cinctorum, ornatorumque coronis aureis, qui pariter incedant ordine cum cantu & tripudio: Ludios ipsi vocant, ideo, opinor, quia Etrusci Lydorum coloni sunt. Postrema haec verba, ne quis forte addubitet, graece sic habent: λυδὲς αὐτὰς καλεῖσιν, ὅτι (οἱ μὲν) τυρρηνικοὶ λυδῶν ἀποικοί.

rum seu stabulorum) in urbe venerabili (Roma) necessaria antiqua & sollemni praebitione contulerint. Dat. x Kal. Maii, Aquil. Syagrio & Eucherio Coss. Qui est annus aerae cccclxxxii.

A Campa-
nis gladiatores ad
mensam
adhibiti.

Sed ad gladiatorios potissimum ludos Campani ab antiquissimis usque temporibus praeconi fuerunt: ac tanta in id spectaculi genus ferebantur insania, nulla ut mensa satis apparata censeretur, ad quam non aliquot gladiatorum paria committerent, illaque se tanta immanitate oblectarent. Testis Strabo lib. v: *Eo, inquit, luxus provesti sunt (Campani) ut convivas vocarent ad paria gladiatorum; quorum numerum pro dignitate cujusque convivii augebant minuebantve.* Livius lib. ix, cap. 40. *Campani ab superbia & odio Samnitium, gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt.* Vnde hoc etiam intelligitur, genus illud gladiatorum, quibus *Samnitibus* nomen fuit, a Campanis excogitatum anno ferme V. C. cccclxxxii. Ac de Samnitibus istis mitto dicere (65). Verum, quod huc attinet, diu ante id tempus (nam Livius tanquam de re jamdiu usitata loquitur) familiare Campanis erat inter dapes pugnas gladiatorum conferere. Silius quoque *olim*, id est diu ante Punicum bellum eum morem apud Campanos obtinuisse testatur; sic enim canit lib. xi, 51.

Samnitium gladiatorum origo a Campanis.

*Quin etiam exhilarare viris convivia caede
Mos olim, & miscere epulis spectacula dira.
Certantum ferro, saepe & super ipsa cadentum
Pocula, respersis non parco sanguine mensis.*

Itaque bene ex his colligit Lipsius Sat. i, 6. Romanos, apud quos etiam ille mos efferatus invaluit, a Campanis potissimum id imitatos.

Nic. Damas-
cenus lux.

Sed turbat Nicolaus Damascenus apud Athenaeum iv, 13, qui a Tyrrhenis hausisse eum morem Romanos affirmat. Verba hoc libentius adscribam, quod mutila a Lipsio ibidem recitantur. *Gladiatorum.*

(65) De gladiatoribus istis, quibus *Samnitibus* nomen fuit, vide Lipsium i Sat. 11. Et ex Livii verbis intelligitur gladiatores *Samnitas*, non natione tales existisse, sed ita dictos quod eorum armaturam referrent, quae, Livio teste ix, 40. huiusmodi fuit: *Forma, inquit, erat scuti, summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali, ad imum cuneatior mobilitatis causa: spongia pectori tegumentum, & sinistrum crus ocrea tectum: galeae cristatae.* Et vide apud Fabretum de col. Tra. cap. 8. p. 258. Bâtoniani monumenti sculpturam, in quo ad Samnitici ornatus effigiem gladiator insculptur: nisi quod scutum in-

fra non cuneatur. Ac de Samnitibus istis adeantur Turnebi adversaria; Salmasius ad Sol. alique. Post Augustum putat Lipsius Samnitium nomen inauditum fuisse, & in *hoplomachos* transisse.

Quod de Samnitibus dixi non natione tales fuisse, sed armatura; id de Threcibus quoque intelligendum (quantum e Felto, & Suetonio in Tito cap. 8. colligi potest) qui a Threcidica armatura, id est parma & harpe quam gerebant, Threces dicebantur. Itemque Myrmillones, qui cum Threcibus plerumque mittebantur, eosdem *Gallos* quandoque appellatos invenies, quod Gallicum armorum genus adhiberent.

um spectacula, inquit Damascenus, non per ferias tantum populi-
que frequentia, & in theatris (sic enim Graecorum more vocat
amphitheatra) Romani exhibebant, *A TYRRHENIS INVECTO*
MORE, sed & in conviviis. Quin & ad coenam saepe amicos voca-
re soliti cum ob alia, tum ut bina aut terna paria gladiatorum vide-
rent: quos exsatiati jam vinoque madentes advocabant; atque ille
quidem jugulabatur, isti tanquam in re laeta plausum dabant. Non
video quid causae Lipseo fuerit verba illa omittendi *παρὰ Τυρρηνῶν*
παράλαβόντες τὸ ἴδιον, idest a Tyrrhenis accepto more, nisi forte
hoc, quod cum paullo ante ipse dixisset Romanos a Campanis eum
morem hausisse, Damascenus contra a Tuscis id acceptum affirmare
videretur. Sed nihil ab iis Damasceni verbis timendum fuit: nam
Campani *ἀνέκαθεν* Etrusci fuerunt: & cum ab Etruscis id haustum
Nicolaus Damascenus affirmat, nae is Etruscos Campanos, quorum
in more id positum fuit, non vero Etruscos Transiberinos intelle-
xit, de quibus nusquam id legi puto. Quanquam verba illa a Tyrrhe-
nis accepto more, non ad convivales tantum gladiatores retulit ille
historicus, verum etiam ad amphitheatrales & qui ludis publicis
producebantur. Et attulit ea verba Lipsius Sat. 1, 8. (& si vir ma-
gnus memoria fretus, opinor, paullo diversa posuit) ut fidem face-
ret, universe gladiatores ab Etruscis Romam permanasse. Sed malim,
uti dixi, ab Etruscis Campanis Romanos universum id ludicri ge-
nus accepisse, quam ab illis Transiberinis, de quibus nondum
quidquam legi, quod ad gladiatorum spectacula pertineret. For-
tassis & Athenaei non nihil auctoritas facit; qui cum IV, 13. dixisset:
Campanorum quidam inter convivia singulari certamine pugnant,
tum Damasceni locum subjungit, quem, credo, Athenaeus non
de aliis Etruscis, quam nostris Campanis interpretabatur.

Atque haec quae dixi haecenus, ad cascos illos Campanos perti-
nent. Venio ad coloniae tempora, de quibus non est mihi magnopere
laborandum, quod superiore capite Caesaris verba recitarim de ludo
gladiatorum, quem Capuae Caesar habebat. Eumque fuisse sane
quam frequentissimum oportet: ita ut cum eos ludus non caperet,
per domos distribuendi fuerint. Nam ea est sententia M. Tullii ad
Att. VII, 14. *Gladiatores, inquit, Caesaris qui Capuae sunt... sa-
ne commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum.*
Secutorum in ludo 100 fuerunt. Itaque praeter secutorum (nomen
id gladiatoribus fuit iis, qui plerunque cum retiariis committeban-
tur) 100, innumerabiles alii fuere per familias distributi, quorum
summa ad XL saltem millia gladiatorum fuerunt, quemadmodum

Gladiatorum in
Campana
colonia
multitudo.

supra notatione 10. ratiocinabar. Nec fieri potest, quin Campani ei studio addictissimi suorum etiam maximam aluerint multitudinem. Nec minus sub Caesaribus ingens eorum manus in ea colonia fuit. Spartianus in Iuliano: *Sed postea sponte sua gladiatores Capuae iussit armari per Lollianum Titianum.* Et vetera epitaphia duo Campana in schedis habeo gladiatoribus posita, in quorum uno rudes insculptas invenio. Ac praeterea anno MDCXLVII e ruderibus hujus amphitheatri eruta fuit sequens inscriptio, quam in Paulli Vecchionii MSS. voluminibus a se repertam vir eruditus Canonicus Franciscus Pratillus mecum olim amicissime communicavit, quae sic habet:

L. VETTIVS. TRIBVNVS
AID. Q. ITERAVIT
MVNVS. GLADIATO..
IDEM. POPVLO. CA...
MODIOS. BINOS. DED..

Ex qua intelligimus, sicuti Romae munus edere aedilium fuit (unde Cic. II de offic. *Craesus*, inquit, *functus est aedilitio maximo munere*) sic & in coloniis ad AIDiles potissimum eam editionem pertinuisse; quam etiam L. Vettius ITERAVIT (sic enim altero versu indubie legendum) idemque populo Campano modios binos dedit. In quadam etiam Io. Petri Paschalis e S. I. scheda eadem refertur inscriptio, sed magis aliquanto mutila: praesertim primo versu deest vox TRIBVNVS, quam vocem equidem suspectam habeo; nisi forte cognomen fuerit. Narratque idem Paschalis eam epigraphen praegrandi & ornato lapidi sculptam fuisse, ac primo versu litteras habuisse palmares (& palmos Neapolitanos intelligit) ceteris deinceps versibus litteras decrevisse.

Campa-
niae victo-
res.

Sed jam a suscepto itinere aufert animum *victorum* Campaniae recordatio, quos Neapolitana (an Hydrentinam appellem? nam Hydrunto olim Neapolim eam tabellam allatam Gruterus p. 36. 45. refert) inscriptio indicat, quam nuper ex ipso marmore, quod in S. Mariae Liberorum prostat, diligenter descripsi, ut facile sit lectori tum versuum dispositionem, tum alia quaedam minutiora errata in Grutero emendare. Nam apud Capacium p. 264. mendosior exhibetur. Inscripção vero sic se habet:

M. BAS-

M. BASSAE O. M. F. PAL
AXIO

PATR. COL. CVR. R. P. IIVIR. MV
NIF. PROC. AVG. VIAE. OST. ET. CAMP
TRIB. MIL. LEG. XIII. GEM. PROC. REG. CALA
BRIC. OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC.
PATR. COL. LVPIENSIVM. PATR. MVNICIBI
HVDRENTINOR. VNIVERSVS. ORDO. MVNICIP
OB. REM. PVBL. BENE. AC. FIDELITER. GESTAM
HIC. PRIMVS. ET. SOLVS. VICTORES. CAMPANI
AE. PRETIS. ET. AESTIM. PARIA. GLADIAT. EDIDIT
L. D. D. D

In cujus inscriptionis singulas partes inquirere hoc quidem loco
fit importunius: itaque extremis tantum duabus elogii lineis non-
nihil immorabor: cetera in subjecta notatione (66) seposita habe-
bis. Nam dicitur M. ille Bassaeus (quem domo Campanum fuisse
ex eo licet suspicari, quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE.
FVNCTus esset) *primus & solus victores Campaniae pretiis & aesti-
matione paria gladiatorum edidisse*. Quinam sunt isti gladiatores
victores? Lipsius Sat. II, 16. hac inscriptione producta & Plinii lo-
co quem statim ponam, addubitat, utrum isti *γερνικῶς*, & ab effectu
sic dicerentur, an cognomine certo & discernendi caussa. Sed utrun-
que verum est, & ab effectu sic appellatos, quod plures jam palmas
nu-

Qui isti
victores?

(66) Ac primum M. hunc Bassaeum domo
Capua fuisse ex iis potissimum verbis mihi persua-
deo OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE.
FVNC. Quae verba in Gruterianis inscriptioni-
bus nusquam non occurrunt, ac fere in eum mo-
dum: *Omniibus honoribus in colonia sua, vel in rep.
sua, aut in patria sua functus*. Hic autem, quod ea
inscriptio alibi posita esset, idcirco nomen CA-
PVAE exprimi visum fuit.

Ad haec M. Bassaeus IIVIR. (quod ter-
tia linea legitur) Capuaene, an Hudrenti, ubi
inscriptio posita, sit accipiendus, haud desinio.
Et si quidem IIVIR. MVNIC. (quemadmo-
dum Gruterus exhibet) in lapide legeretur,
haud dubium, quin de Hudrentino municipio
esset capiendum: nunc MVNIF. me oculato teste,
in tabula scribitur. Itaque Capuae IIVIRum
malim intelligendum: primum quod OMNIBVS.
HONORIB. CAPVAE. FVNCTus fuerit,
quorum maximus duumviratus: deinde quod

Hudrentinorum duumviratus haud magnae di-
gnationis fuit, minoris quidem certe, quam
eorundem PATRONum appellari, quod septimo
versu ponitur; & tamen in inscriptionibus a
majoribus sensim ad inferiores dignitates fit plu-
rimus gradus: demum quod IIVIR. MVNIFI-
centissimus idcirco appelletur, quod eximium
illud *munus* ediderit, de quo ima tabella loquitur.

Sic enim animadverti, haud raro *munificentiam*
cum respectu ad *munus* gladiatorum usurpari.
Apuleius lib x de Thyasi quinquennialitate: *Et ut
splendori capeffendarum responderet fascium, mu-
nus gladiatorum tri duanis spectaculis pollicitus, la-
tius MVNIFICENTIAM suam protendebat*. In
celebri Neapolitana inscriptione L. Egnatio po-
sita: *Hic, oblitterato muneris, spectaculo, impetrata,
editione, ab. indulgen. max. principis, diem. gladia-
torum, et. omnem. apparatus, pecunia. sua, edidit.
coloni. et. incolae, ob. MVNIFICENTIAM. ejus.*
L. D. D. D. Iam vero quid causae est, cur
in-

numerarent, & insuper certo cognomine, & discernendi causa, postquam institutum, ut victores isti insigni munificentia invicem committerentur.

Inscriptio
cum Plinio
conci-
liata.

Sed enim quo pacto mendacii non accusabitur inscriptio, quae M. Bassaeum, qui certe (ut ex quarta linea constat) sub Caesaribus vixit, *primum & solum* victores produxisse jactet, cum tanto ante & extremis reip. temporibus C. Curio in illo compactili ac stupendae artis amphitheatro (quod duo maxima ac versatilia e ligno thea-

inscriptionem Allifanam apud Grut. p. 409. 3. quae huc maxime facit, praeteream? Ea sic habet:

L. FADIO. PIERO. II. VIRO
MVNIFICENTISSIMO. CIVI
QVI. OB. HONOREM. DECVR
EODEM. ANNO. QVO. FACTVS. EST
GLAD. PARIA. XXX. ET. VENATION
BESTIARVM. AFRICANAR. ET. POST
PAVCOS. MENSES. DVVMVIRATV
SVOACCEPTIS. A. REPHS. XIII. XN. VENAT
PLENAS. ET. GLADIATORVM. PARIA. XX
EDIDIT. ITEM. POST. ANNVM. LVDS
SCAENICOR. P. S. F. AVGVSTALES
L. D. D. D.

Et in hac quidem inscriptione L. Fadius MVNIFICENTISSIMUS appellatur ob utriusque muneris tam gladiatorum quam venationis (nam hanc quoque munus fuisse sub Caesaribus appellatam, supra nota 42. demonstratum fuit) splendidissimum apparatus. In nummis vero Antonini, Commodi & Elagabali inscribitur MVNIFICENTIA. AVG. cum respectu ad munus venationis, & elephas in iisdem scalpitur ad significandum elephantorum ab iis Augustis fuisse praebitam venationem. Antonini nummus cum ea, quam dixi, sculptura & epigraphe, est maxime obvis: Commodi vero & Elagabali cum eadem inscriptione & effigie numismata vide apud Gisb. Cuperum libro de elephantis, (quem haud ita pridem in thes. Sallengriani to. 111 editum habes) exercit. 2. cap. 9. p. 208. Et tamen vir doctus cum eo libro ita materiam exhausit, nihil ut reliquum aliorum fecerit ingenii, hanc notionem tamen vocis MVNIFICENTIA cum ceteris ignoravit. Atqui sic se res habet: MVNIFICENTIA in iis nummis ponitur ad munus apparatus elephantorum ab iis editum designandum. De Antonino res est clarissima ex Capitolino cap. 10. *Edita MVNERA in quibus ELEPHANTOS & corocottas &c. exhibuit.* Et de Commodio legitur apud Xiphilinum lib. 72. non solum elephantos ab eo exhibitos, sed & unum ex iis ab illo bestiario principe descendente in arenam fuisse occisum. Ab Elagabalo eandem venationem aliquando praebitam

est conjiciendum. Et tamen idem Cuperus cum quid MVNIFICENTIA in iis nummis sibi velit, nihil pensi ducat, tamen de commentitia altera inscriptione est mirifice anxius. Nam pag. 209. oggerit nobis minime obvium imo fictitium ex Angelono nummum, in quo Elephas quidem insculpat, sed cum hac epigraphe MAGNIFICENTIA AVG. COS. III. Qui quidem nummus rarior est, quam ut usquam inveniri putem. Et habeo Antonini Pii nummum cum elephanto, in quo discrete inscribitur MVNIFICENTIA AVG. COS. III. Et alios non paucos vidi in eundem modum. Itaque suspicabar in nummo, quem contrectavit Angelonus, duo priora inscriptionis elementa fuisse detrita in hunc modum. . NIFICENTIA, illum vero MAGNIFICENTIA de suo supplevisse. Sed revera quod isto modo in nummo apud Angelonum legatur, non hujus, sed sculptoris error fuit: nam idem vir doctus in ejus nummi explanatione MVNIFICENTIA non MAGNIFICENTIA habet: etsi fallitur, quod ad aliquam liberalitatem ab Antonino exhibitam id vocabulum refert, cum ad munus id est venationes elephantorum unice sit referendum.

Sed redeo in viam. M. Bassaeus II VIR. MVNIFICENTISSIMUS eo dicitur, quod munus splendidissimum e victoribus Campaniae, Capuae utique, ediderit: ex quo colligo non Hudrenti sed Capuae II VIRUM esse intelligendum; ob quam munificentiam in eo magistratu exhibitam credibile est ab iisdem Campanis & PATRONUM suae COLONIAE fuisse cooptatum, & CVRATOREM R. P.

Adhaec ex eo quod via CAMPANA in hoc epigrammate cum OSTIENSIS conjungitur: hinc Fabrettus in notis ad inscriptiones sexti capitis p. 482. viam Campanam inter Appiam & Ostiensem, eamque a Porta quadam clausa derivat. Ante Fabrettum Holstenius, Bergierius & plerique omnes a porta Caelimontana inter Latinam Labicanamque vias Campanam direxerant. sed contra eam opinionem disputat, suamque firmat Fabrettus p. 481, & 482. quem vide: nam longiorem de re ceteroqui obscura disputationem contexere non est otium.

Illud HUDRENTINORVM realissime scri-

theatra, statim ut libitum fuit coeuntia, efficiebant, quae simulatque aversa discederent, rursus theatra erant) eos exhibuerit? Qua de re tanquam maxime memorabili Plinius xxxvi, 15. scriptum reliquit: *Raptisque e contrario repente pulpitis, eodem die VICTORES e gladiatoribus suis produxit.* Sed dupliciter ille titulus ab ea criminatione absolvitur, primum quod quam Curio Romae munificentiam exhibuerat, eandem Bassaeus Capuae primus ac solus usurparit: deinde quod Curio e gladiatoribus suis, Bassaeus Campaniae victores produxerit, & ille, in quo caput est, adhuc, opinor, auctoratos, hic exauctoratos jam *pretiis & aestimatione paria gladiatorum edidit.* Hoc ergo potissimum inter Curionis ac Bassaei editionem interest, quod ille victores quidem, sed adhuc auctoratos nulla mercede conductos (quippe *non opibus insignis*, ait ibidem Plinius, *ut qui nihil in censu habuerit praeter discordiam principum*) inter se se commiserit: noster autem quandoquidem pretiis & aestimatione cum Campaniae victoribus transegit, est id certissimo indicio, eum non modo victores, sed *spectatos satis & donatos jam rude... iterum antiquo includere ludo* quaesivisse. Atque haec de Campaniae victoribus satis: non enim Campanos tantum, id est qui e Capuae ludo prodierant, sed ex universa Campania pretiis & aestimatione victores excivit, quo eorum frequentia apparatius munus existeret. Et notabis interim veteres ferme non consuevisse vocem *Campanus* pro eo quod ad universam Campaniam pertineret usurpare, alioqui *Campanos victores* epigrammatographus posuisset: sed id vocabulum urbis Capuae fuisse derivativum.

Ac de ludis gladiatoriiis tantum. Nec tamen in venationem minus propensos fuisse Campanos, fidem facit tam ingens amphitheatrum ab ipsa sibi Capua constructum: nam venationis potissimum causa De Campanorum venationibus. amphitheatra fuisse exaedificata, deinceps demonstrabitur. Nec fieri potuit, quin in hanc quoque insaniam raperentur, quippe cum sciamus Campanos Dianae cultui tanquam patrii & *ἐγχωρίου* numinis impensissime addictos fuisse, & Dianae Tifatinae aedem fuisse per-

ce-

scriptum puto (est ne enim credibile municipes Hudrentinos, a quibus ea inscriptio posita, in suo perscribendo nomine aberrasse?) & sic potius scribendum, quam quod in Plinii & Livii editionibus *Hydruntum* per V legitur: nam sic est ab *Ἰδρῶς* Hudrentum vel Hydrentum, quemadmodum a *Ποῦς* Buxentum, & alia fortasse non pauca, quae perquirere non vacat. Demum formulam illam PRIMVS. ET. SOLVS. me-

mini me legisse in celebri Arundelliano marmore ap. Rein. v, 20. ubi legitur *κιδαρῶδ' ὁ μόνος καὶ πρῶτος τῶν ἀπ' αἰῶνος νικῆσας τὰς ὑπογεγραμμένους ἀγῶνας*, &c. inter quos agonas Puteolana & Neapolitana certamina prae ceteris recensentur. Et est, opinor, sollemnis acclamandi formula istud PRIMVS. ET. SOLVS. MONOS. KAI. ΠΡΩΤΟΣ. quemadmodum *παράδοχος* & similia.

celebrem. Venationem vero non illam rusticam solum, sed & istam ludicram in Dianae fuisse tutela quis ignorat? Tertullianus de spect. cap. 10. *Martem et Dianam utriusque ludi* (gladiatorum & venationis) *praesides novimus*. Claudianus paneg. de cons. Manlii:

Amphitheatrali faveat Latonia pompae.

Hinc Martialis lib. de spect. epigr. 14. Dianam pro venatione posuit:

Inter Caesareae discrimina saeva Dianae.

Et sequenti epigr. de sue quae ex vulnere peperit:

Experta est numen moriens utriusque Dianae.

Cassiodorus v, 42. de venatione ait: *Spectaculum tantum fabricis clarum, sed actione teterrimum, in honorem Scythicae Dianae repertum, quae sanguinis effusione gaudebat.*

CAP. VI. T. VI.

Campani amphitheatri descriptio.

Campanum amphitheatrum in dies ruit.

AD eam nunc hujus commentarii partem acceditur, quam, nisi amicissimorum hominum studia intercessissent, silentio obvoluerem, duabus maxime de causis: primum quod ea res, si quidem pro dignitate sit pertractanda, exquisitam accuratamque architecti *ἀρχιτέκτων* potius, quam philologicam exercitationem requirit: deinde admirandi olim operis, nunc tantum umbrae & cadaveris, & magis magisque in dies non tam temporis quam hominum injuria pessum euntis angit summopere recordatio. Quis enim non indignissime ferat, ad internendas vias, ad publica privataque aedificia construenda, non modo, quod tamen vix esset tolerandum, laceros ac diruptos illius egregii operis artus tamdiu consепultos inquietari, ac stupendas saxorum moles veluti per ludibrium frangi & comminui: verum etiam (*eben posteri negabitis!*) aegro ipsi ac debilitato corpori manus violentas afferri; & quem post tot accepta vulnera trahit tamen vix adhuc miserum & anhelantem spiritum, eundem exigere per vim crudelissime atque evelli, ferrumque adigi per ipsa adhuc viscera palpitantia? Et indignamur Vandalos, Saracenos & si quas alias pestes hic debacchatas accepimus, pessime de hac civitate orbis terrarum imperio dignissima meritos: quando quas illi ex tanto incendio reliquias (operisne majestatem reveriti, an firmitatem non affecti?) posteris transmiserunt, nos multis itineribus efferatioribus flamma atque ferro convellere tamen pergimus? In paucorum, inquis, teterrimorum hominum audaciam ea tota culpa est rejicienda.

da . Nam quid iis impune est ? cur non illata antiquitati injuria vindicatur ? Sed nae ego dolori meo nimium indulgeo . At eum tamen dolorem ne tantae vastitatis memoria refricaret , invitus feci , ut amphitheatri hujus paucas vix lineas *μαχούτερον* ducerem . Et hoc sane labore Camillus me Peregrinius *ἠδὲν* liberaisset , nisi quae de hoc amphitheatro seorsum conscripserat , cum ceteris Campanis antiquitatibus (alienatane ob morbi violentiam mente , an a plagiaris sibi cautum iturus ?) flammae mandasset , atque aeternum sui desiderium posteris reliquisset . Vide Camp. Fel. p. 723 . ubi de amphitheatro scripturum se pollicetur , & pag. 117 . ad idem opus lectorem rejicit , cum diceret amphitheatra , uti & nostrum , ab austro in arcton porrigi consuevisse , ut aestivo soli minus essent exposita , matutinis , opinor , horis vespertinisque .

Peregrinus de hoc amphitheatro opusculum perit .

Quare si quis jam ecqua nunc ejus sit aedificii facies cognoscere aveat , tabulam adeat ; ubi illius operis vultus , uti quidem nunc habet , maxima sui parte mancus , situque ac macie horridus statim sese offert : vasta ibi omnia , & pauca ipsa quae restant membra sine articulis resoluta ac fatiscentia vides : & ex pulcherrimo illo potissimum ac sumtuosissimi operis exteriori ambitu duo vix fornices trunci lacerique supersunt . Sed quod iidem tamen probe inspecti ad universam extimi orbis structuram colligendam veluti manu ducerent : is , cui ob navatam in amphitheatro depingendo operam plurimum debeo , Sanctulus Cyrillus (qui ad exquisitioris graphices studia tanto impetu animi , nullo sibi praeunte , incitatur , ut summorum jam nunc artificum gloriae succrescat) eam extimi ambitus particulam seorsum diligentissime delineavit : quam seorsum quoque , uti cernis , in aes incisam exhibemus . Nec enim fuit illud pulcherrimi operis frustum negligendum : primum quod ex eo intelligatur ad ordinem potissimum Tuscanicum illud opus ex parte saltem , esse referendum (67) : deinde quod non alio , ut opinor , quam du-

Hodier-nus am-phitheatri vultus .

Ima saltem am-phitheat-ri

Q

pli-

(67) Antonius Sanfelicius in illa pereleganti descriptione Campaniae , quam senatui populoque Campano dicavit , nostrum amphitheatrum opere Dorico constructum affirmat . Ad haec Caelestinus Guicciardinus in Mercurio Campano operis fuisse Corinthii imperitissime statuit . Demum e Io. Petri Paschalis Iesuitae scheda , quam Canonicus Galeotta Iunianus & nobilitate & mira in poetice facilitate eximius committer mecum communicavit , didici , illud Capuae lumen Io. Baptistam Attendolum , (cujus pater Ambrosius Attendolus callentissimus architectus , Capua Cajetaque munitis , aliisque operibus il-

lustris , amphitheatri molem , ut ibidem narratur , dimensus fuerat , credo etiam delinearat) sic statuisse , e quatuor columnarum ordinibus , quibus haec fabricaurgeret , infimas ac solo citimas fuisse Tuscanicas , proximas his Doricas , tum sequentes Ionicas , ac demum supremi ordinis quadratas columnas ad Corinthiam dispositionem pertinuisse . Ac de ima columnarum serie nihil est dubitandum quin sint Tuscanicae , uti statim demonstrabitur . Alterius item seriei columnas fuisse Doricas non abnuerim : nam & columnae unius scapus , qui ferme adhuc est integer , procerior est quam pro structura Tuscanica : & capitulum , quod supra sub-

tri pars
Tuscani-
ca.

plicis illius fornicis indicio olim Costa usus fuerit ad universi amphitheatri faciem delineandam.

Costa olim
Capuam
& amphitheatrum
integrum
delineavit.

Nam fuit illud tempus, cum eruditissimus Capuae Archiepiscopus Caesar Costa Caesaris Baronii *in jure civili publice interpretando olim in urbe praeceptor* (utor enim ipsius Baronii verbis ad an. 968.) Campanarum antiquitatum idem non indiligens perscrutator: fuit, inquam, cum Romani nescio cujus architecti, quem ad sesquiannum secum detinuit (quemadmodum in quodam MS. codice memini me legisse) opera usus, & veteris Capuae ichnographiam, & amphitheatri, quale olim integrum exstitisset, orthographiam in majoris aedium Archiepiscopali coenaculi parietibus depingenda curaret. Quod etiam doctissimi Archiepiscopi monumentum cum publico communicandum putavi, paucis quibusdam mutatis, in quibus sive architectus, sive pictor erraverat. Illud plane mi-

ror

subjectam coronam collapsam hodieque visitur, videtur ad Doricum ordinem pertinere: & in quo caput est, Attendolorum aetate alterius seriei reliquias multo fuisse integriores conjicio, ut rectius de ea judicium ferrent. Reliquas series ad eos spectasse ordines, quos modo memoravi, ex *avrophiæ* dijudicasse Attendolos non est credibile: neque enim putarim ante centum quinquaginta annos exteriorem amphitheatri orbem multo fuisse erectiorem, quam nunc conspicitur. De superioribus ergo columnis mera ea est conjectura: non spernenda tamen, & vero proxima, quippe quam Flavii amphitheatri structura confirmat, in quo, si a Tusco discefferis, omnes alii ordines sese produnt: sunt enim ibi columnae (teste Alexandro Donato 111, 7.) Doricae imae, Ionicae mediae, summae Corinthiae, tum continuatus paries interlocatis opere composito quadratis columnis distinguitur.

Sed missis conjecturis, imam columnarum seriem non Dorica, sed Tuscanica dispositione constare quivis statuet, modo architectonicen vel primoribus labris attigerit. Nudus quippe hic praetenditur zophorus sine triglyphis & guttulis dependentibus, sine meropis: nulli praeterea denticuli; eaque omnino omnia hinc exsulant ornamenta, sine quibus non potest Doricum opus consistere, quaeque Dorico si ademeris, in Tyrrenicum statim degenerabit. Non negarim tamen esse quaedam nequaquam ad canones Tuscanici ordinis, qualem architectonices magistri definiunt, exacta. Nam primum columnae scapus etsi aliqua sui parte aggestis rudibus subsidit, videtur, ni fallor, aliquanto procerior quam pro brevitate Tuscanica: sed & capitulum & basis multo altius uno modulo, imo duobus circiter modulis assurgunt, & quaedam sibi adsciscunt ab aliis Tuscis capitulis & basibus plane

diversa. Quo enim illa in basi supra torulum sima? Videsis basis una cum subjecto gradu, cujusmodi olim effossam ajunt, deformationem, quam inter fornices illos duos exhibui. Ut omittam quod tam capituli abacus, quam in basi plinthus quadratae sint, cum tamen in Tusco ordine cylindricae fieri debuissent. Sed, ut fatear, veterum opera secundum architectonicos canones examinare si satagas, miram offendes inconstantiam (ex qua variantes recentiorum architectorum sententiae profectae videntur) multa enim architecti olim pro sua maxima voluntate variabant: ac difficillimum definitu est, quatenam ita sint necessaria, ut abesse impune non possint.

Cum autem Tyrrenicus ordo sit simplicissimus, ac vix ullius elegantiae: quid causae esse potuit, quamobrem eum potissimum in hoc tam sumptuoso opere Campani adhiberent? Primum quod imae columnae Tyrrenicae fuerint, non continuo totum amphitheatri opus evadet Etruscum: & Attendolo assentior, aliis etiam ordinibus suum hic fuisse locum. Deinde in collosa amphitheatri mole quis ordo infimae columnarum seriei Tusco convenientius adhiberi potuit, cujus maxima omnium firmitas existit? Et habet quoque suam mascula & incomta soliditatem majestatem. Ad haec ex superiorum comparatione columnarum, quibus sua inerant ornamenta ad suos quaeque ordines pertinentia, mira totius operis symmetria proficiscebatur; cum paullatim ex incomta ad ornatam illam Doricam soliditatem, tum ex his ad Ionicam Corinthiacamque elegantiam fieret gradus. Demum, si lubet, non temere hoc est, quod Tusco etiam ordini, etsi raro ab aliis usurpato, suum esse locum Campani voluerunt, nam Tuscos sese esse origine probe norant.

AMPHITHEATRI DESCRIPTIO. 123

ror quid causae fuerit, quamobrem illud amphitheatrum extra urbis pomerium Costa depingi curaverit; cum tamen Flavium amphitheatrum *urbe media*, teste Suetonio, exstructum fuerit.

Praeterea & ejusdem aedificii interiorum aspectum, & e regione ichnographiam posui: quae duae icones satis esse possunt ad universam ejus molis structuram perspiciendam. Et internam illam quidem faciem, quam ferme unius generis in omnibus fuisse mihi persuadeo, e Lipsio magnam partem sum mutuatus; non paucis tamen mutatis, quae sive ratio & veterum auctoritas, sive accurata nostrae caveae inspectio, mutanda suaderet. Ichnographiam vero talem exhibui, qualem e singulorum membrorum autopsia & dimensione potui colligere.

In dimetiendo autem amphitheatro de circumferentia parum sollicitus fui, quod ejus dimensio ex utraque diametro cognita facile geometricis rationibus colligatur. Et tamen fornicis unius IN FRONTE (uti veteres loquebantur) dimensiones adnectam, unde etiam extimam circumferentiam assequi possis. Itaque inter singulos imi ordinis fornices palmos (nostrates Neapolitanos semper intelligo, quorum terni deni ex sententia Donati Gallarani doctissimi architecti decem antiquos pedes conficiunt) quindecim uncia minus reperi: pilas vero ipsas in fronte palmos octo uncia minus latas singulas comperio. Ita singulis fornicibus palmos tres & viginti duabus uncis minus imputabis: qui sunt pedes ferme $17\frac{2}{3}$. Quam summam si septuagies octies multiplices (totidem enim fornices in ambitu numerantur) atque insuper duarum portarum meridiana & borealis mensuras adjicias (quae quidem portae cum adjacentibus pilis sesquialtero eoque amplius, quam singuli fornices patentiores existunt) jam totius extimi orbis dimensionem habebis.

Atque haec quidem IN FRONTE: IN AGRO vero, seu RETRO totius fabricae spissitudinem colliges in hunc modum. Ab extimo ambitu, idest ab extrema columnarum parastaticis adhaerentium projectura ad primorem arenam, seu ad podii murum quaquaversum palmi $174\frac{1}{2}$, idest pedes $134\frac{3}{4}$ colliguntur. Arena vero ipsius major diameter in palmos usque 294. protenditur, qui sunt pedes $226\frac{2}{3}$, minor vere diameter palmis 176. idest pedibus $135\frac{5}{8}$ patet. Itaque totius jam amphitheatri longitudo maxima palmos 643. hoc est pedes $494\frac{3}{4}$ colligit: in maxima vero universae molis latitudine palmi 525 numerantur, ii sunt pedes $403\frac{11}{16}$.

Accedo nunc ad singulorum membrorum mensuras non IN

& singulo-
rum mem-
brorum
dimensio-
nes.

FRONTE, sed IN AGRVM seu RETRO, uti veteres inscriptio-
nes loquuntur. Extimi ambitus pilae singulae, computata etiam co-
lumbae projectura, palmos habent $8\frac{1}{2}$. Tum prima omnium por-
ticus palmis $16\frac{1}{3}$ patet. Deinde quae sequuntur pilae, singulis
palmi $6\frac{2}{3}$ cedunt. Quas altera porticus excipit palmis $14\frac{1}{2}$ lata.
Muris, qui sequuntur, singulis palmi $6\frac{1}{2}$ sunt imputandi. Ter-
tia dein porticus palmos $13\frac{1}{3}$ habet. Tum alter fabricae ambitus
palmis $24\frac{1}{2}$ crassus occurrit. Post intima porticus palmis $13\frac{2}{3}$ in-
latum extenditur. Tum ad extremum intimus aedificii orbis, qui
hinc quarta porticu, illinc podii muro concluditur, palmis $13\frac{2}{3}$ con-
tinetur. Et eas summas in ichnographia quoque majoris perspicuita-
tis gratia libuit adnotare. Quas collige jam: palmi $174\frac{2}{3}$ confient.
Nec illud te concutiat, quod initio dixi ab extimo ambitu ad podii
morum palmos $174\frac{1}{2}$ numerari: hic autem e singulis partibus pal-
mos $174\frac{2}{3}$ colligi vides. Nam mihi quidem cum prius totam simul
fabricae spissitatem dimensus essem, tum eandem per partes explo-
rassem; tantulum hoc discriminis non tanti visum fuit, ut decem-
pedatorem ad integrandam *διαμέτρου* adigendum putarem. Et
vel haec mediocris, quam attuli, diligentia ad aedificii structuram
intelligendam satis futura videbatur.

Exterior
amphithe-
atri facies.

Iam vero ad amphitheatri descriptionem propius accedamus.
Tota moles exteriore pavimento quadratis magnae molis silicibus
instrato circumambitur: tum gradu uno amphitheatrum conscen-
ditur. De pavimento & gradu docuit me lapicida, cui ea res potest esse
exploratissima, quod multos jam annos in eruendis lapidibus vitam
tolerat. Exterior aspectus prope idem, qui Flavii amphitheatri fuit.
Tota moles immanibus constructa saxi, triplici ordine porticus, for-
tasse & quadruplici in orbem erigebat. Affixae parastaticis columnae,
duabus tantum sui partibus exstantes, plurium segmentorum scapo:
quarum Tyrrhenicae imae, Doricae mediae, tum quae sequuntur for-
tasse Ionicae: postremo supra continuatum parietem, quadratis ope-
re fortasse Corinthiaco columnis & fenestris ex intervallo dispositis,
corona circum attollebatur. Supra quam foramina deorsum patentia
in orbem disponebantur, per quae antennae demitterentur, quibus
funes ad sustinenda vela & opacandos clivos vinciebantur: qui mos
inducendi theatri umbram a Campanis primum ortus ad Romanos
postea traductus est, ut alibi dicam. Praeter cetera ornamenta, fue-
re & imagines humerorum tenus summis fornicibus adhaerentes. Sed
quoniam & umbilicatae imagines quaedam ex amphitheatri ruderibus
olim erutae Capuae in praefecti iuridicundo aedibus conspiciuntur:

his summo in pariete pictor locum fecit: alibi si quis magis apposite locaverit, non repugnabo: nihil enim impedimento est, quominus summis in arcubus superiorum ordinum locari illae potuerint, quibus insunt adhuc fornicis adhaerentis indicia; aliae vero maiores alibi.

In Lipsii descriptione inter secundam tertiamque porticus bini fornices depressiores hinc & inde depinguntur: quos, quia in nostro amphitheatro non erant, eliminandos putavi; & eorum loco parietem perfregi, quo scalarum se decussantium structura conspiceretur.

Illud vero hic admonere haud inutile fuerit interiores porticus fuisse tenebricosas, praesertim illam tertiam, quae fere aequaliter ac duae extimae attollebatur: id quod & structurae genus aperte demonstrat, & nuper ex Herodiano didici, qui & ἀμφιδέατρον vocabulo haud passim Graecis usitato utitur (68).

Interior
amphithe-
atri porti-
cus tene-
bricosa.

Age

(68) Herodianus in Commodi vita de Quintiano, quem Quadratus summisserat ad occidendum Caesarem, ait: Οὗτος ὑποστὰς ἐν τῇ τῷ ἀμφιδέατρῳ εἰσοδῷ (ζοφώδης δὲ αὐτῇ, καὶ λήστευσα ἡλπίσε) γυμνώσας τὸ ξιφίδιον &c. Ille in aditu amphitheatri subsistens (quippe obscuro loco facile se occultum fore sperabat) nudato confestim pugione &c. Amphitheatri εἰσοδὸν non primorem tantum aditum, qui illustris erat, sed torum id, qua incedendum principi fuit, ut ad tribunal sibi in podio positum perveniret, intelligit: cujus εἰσοδὸς pars illa, quae ad tertiam maxime porticum pertinebat, ζοφώδης erat.

Quem locum eo libentius adscripsi, quod praeter morem ceterorum auctorum elegantissimus ceteroqui scriptor Herodianus amphitheatri vocem usurpavit. Nam ceteri Graecorum sic consuevere, ut sive ab ea voce abstinerent, θέατρον dicentes ἀντὶ τοῦ ἀμφιδέατρον; sive certe amphitheatri voce non sine aliquo temperamento uterentur. Itaque optimus dicendi auctor Dio Cassius haud fere aliter quam θέατρον κυνηγετικὸν appellavit, sive cum de Caesare dixit, θέατρον τε κυνηγετικὸν ἰκονώσας, eodemque modo de Statilii amphitheatro locutus; sive cum de Tito ait, τὸ δὲ δὴ θέατρον τὸ κυνηγετικὸν ἰκονώσας, quod paullo post θέατρον sine alio additamento dixit. Herodianus ipse in rebus Caracalli, πρόσκειται, ait, καὶ θέατρα κυνηγετικά... κατεσκευάσαμεν. Et θέατρον sine ullo additamento pro amphitheatro a Graecis usurpari plurimis exemplis ostenderem, si id opus esset, quorum aliqua obiter alibi notata: veluti cum Nicolaus Damascenus apud Athenaeum gladiatorum spectacula ἐν θεάτροις apud Romanos exhibita testatur; frequentissime vero apud Xiphilinum, si-

ve cum sub Nerone θέατρον τὸ ταύρου combustum ait, sive cum aquam ab eodem principe ἐς τὸ θέατρον inductam narrat; aut cum navim solutilem, cui matrem Nero imposuit, fuisse ei similem, quae ἐν τῷ θεάτρῳ erat; sive demum cum receptaculum omnium ferarum ἐν τῷ θεάτρῳ instar navis exstructum in Severo affirmat. Hinc venatio ludicra, quatenus a rustica distinguitur, venatio theatralis passim in cod. Theod. appellatur: non enim venatio in theatris dari solita, ut not. 59. contra Xiphilinum & Bulengerum diximus; sed in iis legibus Graeca consuetudo servatur: quemadmodum novel. 105. θέατρον κυνήγια & θέατρον κυνηγετικά eadem amphitheatralis venatio appellatur: sic quoque & sequentia Erchempertus copias in Campano amphitheatro stativa habentes scaram theatralen nuncupavit. Sed & Spartianus Hadriano theatrum pro amphitheatro appellaverat: Theatrum, inquit, quod ille (Traianus) in campo Martio posuerat, contra omnium vota destruxit. Nam theatrum istud a Traiano positum, amphitheatrum fuisse Pausanias in Eliacorum priori cap. 12. fidem faciet, ubi inter Traiani opera, καὶ θέατρον μέγα κυκλωτέρης πανταχόθεν recenset. Vbi altera occurrit amphitheatri circumscriptio ab orbiculari ambitu petita; cui simile illud Dionis lib. XLIII de C. Iulii Caesaris amphitheatro: θέατρον τε κυνηγετικὸν ἰκονώσας, ὃ καὶ ἀμφιδέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἑδρας ἀνὰ σκηνῆς ἔχειν, προσερέεθν. Theatrum, inquit, quoque ad venationes aptum tabulatis instruxit, quod quia undequaque sedilia habet, scenaeque caret, Amphitheatrum est appellatum. Itaque nobilissimus scriptor cum & vocis etymon detexisset, tamen abstinendum sibi ab ea voce duxit: hoc ideo, quia ea vox, in qua

Age vero interiorē jam amphitheatri faciem, totamque cuneationem lustremus. Sed ante omnia quid illae in arenae ambitu portulae sibi volunt? Per eas ferae e subjectis specubus emittebantur. Quamquam nostri amphitheatri aream ad summum usque podium terra oppleverit; nec ulla proinde ostiola sint conspicua: tamen Veronensis amphitheatri exemplo depingenda curavi. Praesertim cum ingens nostri amphitheatri subterranea specus (quam subter meridianam amphitheatri portam ingressus ad aliquot tantum ulnas a meridie versus arcton pervasi: non enim ultra progredi licuit, quod ex perforata superne testudine rudibus obstructam offendissem) ad eas portulas pertinere, ad emittendas opportune bestias, debuisset. Mira autem ejus antri immanitas, ita ut ingentia foeni plaustra per illud agi potuerint; nisi qua testudo ex intervallo coarctatur, quam rursus deinceps laxari videas: sicque per vices modo satis amplam se crypta praebet, modo arctiore objecto lateritio fornice angustatur. Falluntur autem quicumque apud Lipsium de amph. cap. 8. cloacas hujusmodi esse sunt suspicati. Si ita sit, nemo mihi jam amplius urbis Romae cloacarum jactet amplitudinem. Estne credibile unius amphitheatri exsugendis sordibus tam vasta receptacula exstructa fuisse? Et vidi alios lateritios ductus minutiores sive ad aquas perducendas, quarum plurimus hic usus fuit, sive ad sordes egerendas. Nam specus ille maximus, de quo agimus, pro cuniculo fuit, & ad subitum sive ferarum sive munerariorum & egressum & receptum comparatus. Arguit id & fabricae genus non totum lateritium, cujusmodi cloacae aut aquaeductus requirerent: nam soli illi angustiores ex intervallo fornices, quos modo descripsi, e praegrandibus lateribus sunt compacti: cetera fabrica est caementitia.

Sed antro istoc egressi podium conscendamus columellis in orbem circumseptum. Hic imperatori, si quando affuisset, suggestus figebatur: hic & magistratuum sellae curules: ibidem & in superioribus aliquot gradibus, qui omnes orchestrae nomine intelliguntur.

qua ceteroqui nihil non Graeci fuit, tamen non in ipsa Graecia, sed in alieno solo nata, id est in Latia a Romanis formata fuerat: id quod Graeci averfati, satius sibi duxerunt circumscriptione uti. Aut certe sicubi ἀμφιδέαζον posuerunt, non sine additamento τὸ καλέμενον dixerunt, quo vocis insolentiam emollirent. Itaque metaphorastes ille Eutropii Paeanius, cum Eutropius dixisset amphitheatrum Romae a Tito aedificatum, τὸ καλέμενον ἀμφιδέαζον appellavit: cumque idem Eutropius dixisset Commodum eo insaniae processisse, ut in amphitheatro dimicaret, ille eodem modo vocem emollivit, ut diceret, κατὰ τὸ καλέμενον ἀμφιδέαζον. Quod tamen Herodianus ἀμφιδέαζον sine ullo temperamento usurpavit, id exemplo non caret; nam disertissimus scriptor Iosephus ἀμφιδέαζον μέγιστον Hierosolymis constructum narrat; itemque Caesareae, quod appellat ἀμφιδέαζον πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δύναμενον. In epistola quoque ecclesiae Lugdunensis apud Eusebium v. hist. eccl. 1. Attalus ob Christianae fidei crimen dicitur περιπαχθεὶς κυκλῶ τῷ ἀμφιδέαζον. Nec alii porro decrunt.

guntur, senatores, quorum loco decuriones in coloniis censebantur, adsidebant. Tum supra colonicum senatum equitibus gradus quatuordecim assignati (α): unde *sedere in quatuordecim* ad equestrem dignitatem significandam usurpabatur. Supra *equestria* reliqui deinceps gradus plebi ceterae addicti erant, & *popularia* vocabantur, quae erant omnium maxime diffusa. Et, ut semel dicam, tres in partes tota illa subselliorum acclivitas tribuebatur, in imam, mediam, & summam caveam: ima, quae omnium honestissima, in orchestra & equestria rursus dividebatur: media & summa cavea ad popularia pertinebat: sed ita tamen ut media cavea multo, quam summa, haberetur honestior; ab eaque est causa, quod sanxit Augustus apud Suetonium cap. 44. *nequis pullatorum media cavea federet*. Eoque queritur Calpurnius ecl. vii sibi ob paupertatem non licuisse media in cavea aliquanto propius imperatorem adsidere:

*O utinam nobis non rustica vestis adesset;
Vidissem propius mea numina: sed mihi sordes,
Pullaque paupertas, & adunco fibula morsu
Obstiterunt.*

Et apud Senecam de tranquill. *verba ad summam caveam spectantia* sunt ad gustum imae plebis. Quanquam, ut fatear, si quis forte imam mediamque caveam paullo aliter, ac Lipsius, disposuerit, non video cur sit magnopere reprehendendus. Quid enim impedimento est, quominus imam orchestra tantum definiamus, mediae vero caveae inferioriorem partem, quae orchestrae propior, equiti, superiorem plebeiis, quibus & summa cavea vacabat, assignemus? Ita summa subselliorum partitio existet in *orchestram*, & *popularia*, tum haec rursus in *equestria*, & *popularia* stricte accepta tribuentur (β). Et

(α) At enim cui usui, inquires, in colonico amphitheatro gradus equestres quatuordecim? estne verisimile tantam equitum R. copiam in coloniis fuisse, ut quatuordecim iis gradus, aequae ac Romae, seponerentur? Verum praeter equites R. quorum permagna fuit extra Romam ubique copia, fuere & equites coloniarum peculiares. Quenquidem equestrem ordinem municipalem alio in opere, quod affectum in forulis habeo, copiosissime mihi adfertur vix est ut in dubium revoces. Interea ne adhuc quis fluctuet & animi pendeat: ecce tibi ad equestres illos quatuordecim gradus etiam extra Romam confirmandos luculentissimum Pollionis Asinii locum x. epist. fam. 32. ibi Balbus Cornelius junior prope eadem Gaditano in municipio fecisse narratur, quae Caesar dictator Romae pro sua voluntate fecisset; atque hoc in primis: *Ludis*, inquit, *quos Gadibus fecit*, *Herenium Gallum histrionem summo ludorum die anulo aureo donatum in quatuordecim sessum deduxit: tot*

enim fecerat ordines equestris loci. Nec equestri tantum ordini, sed & tribunis militaribus in equestribus huius locus fuit.

(β) Popularibus etiam equestria contineri multis docere possum. Ac primum Germanorum legati cum in *popularia* deducti dicuntur Suetonio in Claudio cap. 25. equestria intellige, quae popularibus continebantur. *Germanorum*, inquit, *legatis in orchestra sedere permisit, simplicitate & fiducia eorum motus, quod in POPULARIA deducti, cum animadvertissent Parthos & Armenios in senatu sedentes, ad eadem loca sponte transferant*. Vbi *popularia* pro equestribus, hoc est totum pro parte, Tranquillus usurpavit: neque enim est verisimile tam parvipensos a designatore eos legatos fuisse, ut ad popularia stricte accepta deducerentur, quo nullo deducente sponte ire licuisset; praefertim cum Parthi & Armenii in orchestra sederent. Hinc summam caveae divisionem apud Maronem, Luvenalem, Martialem reperio in orchestra

Equestria.

Popularia.

Ima, media, summa cavea.

Media cavea, quam summa, honestior.

Partitio caveae verisimilior, quam vulgata.

Praecin-
ctiones.

Et quaedam fuere *diazomata*, seu *praecinctiones*, quas alii *balteos* appellant (idest gradus quidam latiores, fere ut in scalis retractiones) ad popularia tum inter se bifariam, tum ab equestribus, tum demum haec ab orchestra determinanda. Tres Vitruvius in theatro praecinctiones exstruit, unde & totidem in amphitheatro fuisse oportuit. Quas quidem sic statuendas puto: prima erit praecinctio, quae orchestram ab equestribus sejungit (69), altera quae equestria a popularibus, tum tertia quae mediam totam caveam a summa dispescuit.

Venio

Artem & populum. Virgilius:

Hunc plausus hiantem

*Per cuneos (geminatur enim) PLEBIS QVE
PATRVM QVE*

Corripuit.

Iuvenalis:

*Aequales illic habitus, similemque videbis
ORCHESTRAM ET POPVLVM.*

Equestria nulla his locis commemorantur, quod ea populo seu popularibus continerentur. Ab eadem est causa quod Martialis *VI*, 78. ait:

Omnis habet sua dona dies, nec LINEA dives

Cessat, & in POPVLVM multa rapina cadit.

Dissentio enim a doctissimo Graevio, a quo in praef. ad to. ix antiquitatum Roman. *lineam* divitem pro orchestra simul & equestribus accipi memini. Equidem sic interpretor: omnis dies sua habet missilia, tum quae in orchestra (quam ob exiguitatem *lineam* appellat) caderent, tum etiam quae in popularia, hoc est ceteram omnem cuneationem, quae equiti simul plebique vacabat. Hinc demum est quod Tertullianus lib. de spect. ait: *Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, & discrimina popularium per proclivum.* Vbi viarum nomine non tantum scalaria (de quibus infra dicitur) Tertullianus complectitur, verum etiam ipsas praecinctiones, quas vocat *cardines balteorum*. Verum illud Lipsium torquet, quod scalaria appellavit *discrimina popularium*; *excludere enim*, inquit Lipsius, *aperte equestria & orchestra videtur*. Tum sic nodum solvit: *Sed*, inquit, *popularia large fortasse acceperit scriptor Afer pro omni POPVLI confesso*. Non inepta ratio, sed dubito an vera; quandoquidem jam usu receptum fuerat, ut popularia pro plebis, itemque equitum confesso, non vero totius populi *R. xxxv* tribuum sumerentur. Mihi sane videtur Tertullianus popularia cum equestribus tantum miscuisse, non etiam cum orchestra, quam ob exiguitatem tacuit. Itaque Poeno scriptori nihil de orchestrae scalaribus, quae utpote brevissima vix animadversione digna erant, sollicito, ea sola scalaria animo observabantur, quae equestrem & plebeiam caveam scindebant in cuneos. Ea vero *discrimina popularium* potissimum appellavit, nulla equestrium mentione facta, quod popularibus equestria quoque continebantur.

Atque his quidem locis omnibus popularia ea notione accipiuntur, ut equitem complectantur. Profero demum Suetonii locum Domitiano

cap. 4. quo popularia stricte sumuntur, quatenus ab equestribus distinguuntur. Et quia pars major inquit, intra POPVLARIA deciderant, quinquagenas tesseras in singulos CUNEOS EQUESTREIS ac senatorii ordinis pronuntiavit. Vides cuneos equestris ordinis diversos a popularibus pressis acceptis.

(69) Lipsius vir summus in notis, quas deformationi amphitheatri subiecit, n. 4. primam praecinctionem ipso in podio collocat, & queritur sculptorem tres alias superne praecinctiones scalpsisse, ita ut quatuor evaderent. Sed viri magni pace dixerim, nihil scalptor offendit, quin ipsum potius Lipsium, cetera lynceum, hic ratio fugit. Nam sive vim vocis *διαζωμα* inspicias, facile aliquid intelligis, quo unum ab altero dispescitur; orchestra autem nihil infra se habet, a quo per istam praecinctionem sit diri menda: sive rem ipsam intueare, cui quaeso usui ista in podio praecinctio? Sunt ergo praecinctiones nihil aliud, quam interjectae gradibus areolae seu retractiones, & quasi transversa cingula divisionesque ordinum sedendi. Quare cum quatuor huiusmodi ordines in amphitheatro fuerint, orchestra, equestria, tum media & summa cavea: tribus illa praecinctionibus (nec plures Vitruvius admittit) a se invicem sejungebantur. Quarum si unam cum Lipsio in ipso podio statueris, tum vel orchestra cum equestribus, vel media cum summa cavea coeat necesse fuerit.

Verum quid jam ratiocinatione opus habeo, cum Vitruvius rem planissime demonstrat? Cunei, inquit is lib. v, cap. 6. *spectaculorum in theatro ita dividantur, uti anguli trigonorum, qui currunt circa curvaturam circinationis, dirigant ASCENSVS SCALAS QVE inter cuneos AD PRIMAM PRAECINCTIONEM.* Supra autem alternis itineribus superiores cunei medii dirigantur. Si per scalaria, de quibus infra dicitur, ad primam praecinctionem dirigebantur ASCENSVS, & ex hac rursus per alia scalaria ad superiora loca conscendebatur: annon vides inepte in ipso podio primam praecinctionem constitui? Et eadem prope habet architectus v, 8. *Gradationes*, inquit, *scalarum inter cuneos & sedes dirigantur ad primam praecinctionem: ab ea praecinctione inter eos iterum mediae dirigantur.* Non in extrema ergo ora caveae & in podio statuenda est prima praecinctio, quandoquidem & inferiora scalaria excipiebat, & sursum alia dirigebat.

Venio nunc ad *aditus* seu *vomitaria* live (ut alii apud Macrobiū rescribunt) *vomitaria*; quae nihil aliud sunt, quam ostiola, per quae populus ab exterioribus porticibus veniebat ad sedes suas. Hos *aditus* in praecinctionibus positos mihi prorsus persuadeo: non enim commode mediis in ipsis gradibus adiri ostia potuissent: areola aliqua opus fuit, quae ante huiusmodi *aditus* explicaretur, ubi turba consisteret. Itaque nihil verisimilius fingi potest, quam si *vomitaria* in praecinctionibus locentur. Apud nos paullo supra podium in dimidiata caveae parte, quae orientem spectat (nam occidentalis cuneatio corruptior existit) sex omnino huiusmodi *aditus* referantur: tum supra longissimo intervallo altera ostiorum series fuit, quorum unum ad orientem aestivum, tum supra portam, tam quae meridiem, quam quae boream spectat, singula hodieque se produnt. Cum ergo duae tantum ostiorum series nostra in cavea compareant, maximo intervallo invicem determinatae: mediam praecinctionem *aditibus* caruisse putabam; nec aliter fieri potuisse, si interiorum *scalarum*, quae ad ista *vomitaria* pertinere debuerunt, structura cernatur (γ). Verum postquam accuratius nostrae caveae cuneationem perlustrassem, falsum me deprehendi, & quamvis tenuissima, non incerta tamen ostiorum ad secundam praecinctionem pertinentium vestigia sum conspicatus (δ).

Aditus,
seu *vomitaria*

non alibi
quam in
praecinctionibus
patentia.

R

Et

(γ) Nam vide quo artificio interiores *scalae* constructae fuerint. Quae in tertia porticu C gradationes introrsus assurgentes ex intervallo occurrunt (vide *ichnographiam*) iis procul dubio ad primam ostiorum seriem conscendebatur: nam iis ostiis directe respondent ternae hinc, ternaeque inde *scalae*: binae vero illae in medio, seu ad orientem aequinoctialem versus *scalae*, iis cum nulla ostiola in prima praecinctione respondeant, ad podium, credo, ipsum & ad utrumque suggesti latus lenior ascensus *ἀμείωως* patebat, qua *aditus* duo parafacti hodieque apparent. Videsis & confer interiores gradationes in *ichnographia* notatas cum imis ostiis in interiore caveae aspectu conspicuis. Inter duos illos in podio *aditus* imperatori tribunal erigi apposite potuit. Reliqua est illa *scalarum* series longe pulcherrima, quae ab altera porticu B, tertiaque C pariter conscenduntur, unaque coeunt in E: & cum ad communem quaternis *scalis* retractionem E perventum est, tum per unas tantummodo *scalas* ad superiorem porticum F ascenditur. Ex superiore autem porticu F ad tertiae praecinctionis *vomitaria* per totidem *scalas* exitus patebat, ut ex intuitu tabulae tute statuere potes. Ita nullas esse *scalas*, quibus ad secundam praecinctionem perveniretur, eoque alteram praecinctionem ostiis caruisse putabam. Verum postquam secundae praecinctionis *aditus* deprehendi: simul etiam perspexi his non suas singulis *scalas*, sed depressiorem quandam retro porticum respondisse, uti sequente notatione dicam.

(δ) Obscurissima ea vestigia sunt ob eam causam, quod ea cuneationis parte reperiuntur, qua caveae acclivitas penitus interrupta visitur; quae rursus acclivitas post aliquod intervallum nonnullis in locis sursum versus continuatur, ibique tertiae praecinctionis quaedam *vomitaria* cernuntur. Atque ea quidem ostiorum ad secundam praecinctionem pertinentium vestigia in orientali tantum amphitheatri latere, qua parte cuneatio existit integrior, adhuc supersunt, unum proxime portam meridianam, tria septentrionalem portam versus: eaque, si quaeris, paullo supra tertiae porticus C fornicem respondent; ita ut mediam praecinctionem paullo supra eum fornicem fuisse oporteat. Cumque prope portam septentrionalem tria non amplius *adituum* indicia competiantur, totidem ad alterum portae ejusdem latus fuisse necesse est, ita ut duodecim omnino in universo amphitheatri orbe fuerint; quemadmodum & imae praecinctionis *vomitaria* totidem numerabantur. Et quidem non in directum cum imis ostiis illa intermedia diriguntur, neque tamen medio illorum interstitio exacte respondent; sed ita disponuntur, ut paullo propius portas, quam inferiora, accedant. Suprema autem tertiae praecinctionis ostiola directe *aditibus* arenae cirimis re-

Et quidem adituum proba constitutio ad rectam viarum & cuneorum deformationem unice confert. *Viae* seu *itineria*, aut *scalaria* (his enim modis omnibus appellata comperiuntur) sunt graduum angustiorum ac depressiorum series, non sessilium quidem, sed ad ascendendum comparatorum, per quos ad suum quisque cuneum perveniret. Portiones illae inter bina scalaria interceptae a figura, quam referunt, *cunei* appellantur, quia deorsum paullatim cuneantur. Triplicem viarum itemque cuneorum interceptorum seriem Lipsius & ceteri passim constituunt. Equidem antequam secundae praecinctionis vomitaria detexissem, duplicem tantum scalariorum seriem fuisse suspicabar (70) nunc vero labor ut quadruplicem statuatam (1) ita uti in tabula exsculpendum curavi. Quae quidem scalaria non in directum inferiora cum superioribus continuabantur,

respondebant, ut ex uno eorum, quod adhuc versus orientem aestivum comparet, intelligitur. Demum hoc inter illa, de quibus loquimur, secundae praecinctionis vomitaria, & cetera tum imae seriei tum tertiae interest, quod haec quidem scalas in postico objectas habent, per quas ἀμείων ad ea conscenditur; illis vero intermediis ostiis nullae retro ascensiones objacent, sed humillima quaedam porticus retro iisdem praetendebatur, cujus quidem porticus supra meridianam portam adhuc pusilla pars superat.

(70) Praesertim cum Vitruvius lib. v. cap. 6. & 8. (cujus verba not. 69. sunt recitata) duas non amplius ascensuum series in theatro agnoscat: nec sane plures in Veronensis theatri delineatione visuntur. Ipsa etiam *cunei* vox meam conjecturam juvabat: subselliorum enim portiones inter bina scalaria interceptae non ob aliam causam *cunei*, & Vitruvio *trigona* appellantur, quod triangularem figuram oculis referrent. Nam quamvis quatuor lateribus proprie concluderentur: tamen quod ima latera longe brevissima praeter aliis essent, trigonis similia, quam quadrilateris figuris videbantur, puta iis trigonis, quorum extremus apex deperiisset. Nunc vero, si tres scalariorum series adstruuntur, nihil trigonis simile invenietur, ac trapezoidem quam vocant figuram verissime repraesentabunt. Quis enim non videt, uti longissima scalariorum itinera fuerint, ita ea maxime divaricatum iri superne, sensim vero inferne coitura, ac triangulari figurae accessura?

His accedebant ii scriptorum loci, Suetonii, Virgilii, Iuvenalis, Martialis, Tertulliani, quibus supra evicimus *popularibus* etiam equestria intelligi consuevisse: nam quod iisdem cuneis, iisdemque intercurrentibus viis seu scalaribus plebs cum equite sederet, eo factum putabam, ut *popularium* nomen equestria quoque complecteretur.

Tamen cum Suetonius Domitiano cap. 4. *cuneos equestris ordinis* discernat a *popularibus*: cumque

Veronensis amphitheatri cavea, uti quidem illa vulgo exhibetur, plures quam duas ascensionum, cuneorumque series repraesentet: nos quoque plures delineandas curavimus: praesertim postquam secundae praecinctionis vomitaria nostro in amphitheatro detexeram. Nam ad vomitaria in praecinctionibus patentia dirigi ascensus necesse fuit.

Nam illud profecto quis ferat, quod mediis in ipsis subselliorum gradibus scalariorum initia finesque Lipsius (an pictori potius id vitio vertendum?) exhibuerit? Omnino enim a praecinctione ad praecinctionem dirigi ascensus oportuit, auctore Vitruvio, cujus verba vide not. 69.

Viderint tamen viri eruditi, utrum ex Vitruvii auctoritate (cujus verba not. 69. sunt posita) & Veronensi theatro, in quo duas duntaxat ascensuum series depictas vidi, recte sit concludendum, saltem in theatris duas non amplius huiusmodi itinerum dispositiones existisse: indeque *cuneorum* ac *trigonorum* (ob triangularem figuram quam referrent) orta vocabula, etiam in amphitheatris eadem postea obtinuisse; in quibus tamen, propter plures scalariorum series excogitatas, triangularis figura parum esset conspicua.

(1) Quatuor scalariorum series in hunc modum constitui. Prima seu arenae citima orchestra totam pervadent ad usque primam praecinctionem ac patentia ibidem ostiola: altera a prima ad secundam praecinctionem, & ea ostia, quae nuper ibi deteximus, feruntur: tertia ab altera praecinctione ad tertiam & suprema omnium vomitaria proficiuntur: quarta demum a praecinctione tertia ad fornices summae porticus diriguntur. Sane cum scalaria alternis itineribus disposita Vitruvius lib. v. cap. 6. & 8. dixerit, sic quoque ea nos disposuimus. Quarta vero haec itinera, contra quam viri docti fecerunt, adstruximus ob eam causam, quod tertiae seriei scalaribus ostia summae praecinctionis occurrentia impedimento essent, quominus ad summos usque fornices continuarentur.

tur, sed alternabant eo modo, quo in tabula conspicias: id quod Vitruvius v, 6. & 8. cujus verba not. 69. sunt recitata, diserte affirmat.

Supremae autem praecinctionis aditus, sicuti & itinerum strigas, quae ad eos aditus diriguntur, multo plures, quam intermedios, aut imos, fuisse verisimile arbitror (71) atque in eum modum in tabula exhibui.

Demum sese *cathedra* offert, quam obscurissime, uti solet, *Cathedra*. Tertullianus definit in hunc modum: *Cathedra vocatur ipse in anfractu ad confessum situs*. Quem locum haud probe intellexisse videtur phoenix ille ingeniorum Lipsius (72) qui praeterea non tantum feminas, sed & pullatos hic collocasse videtur, haud bonus hic quidem certe diffignator: nam pullati in summa cavea, feminae in ista cathedra, idest porticu (id enim cathedra apud Tertullianum si-

R 2

gni-

(71) Suprema ostiola plura numero fuisse oportuit; tum ne plebes, quae pars populi multo maxima fuit, ingrediendo aut egrediendo se plane comprimeret; tum etiam quia illius praecinctionis multo laxior orbis plures aditus admittere debuit. In dimidiata amphitheatri cavea octo equidem depingendos curavi: neque id temere; totidem enim scalas illas sese invicem decussantes, quas modo not. (7) describebam, in ichnographia vides: nam his scalis totidem, opinor, in superiore porticu scalae respondebant, quibus ad supremam praecinctionis vomitaria conscenderetur. Et quia (ut posui in ichnographia) prope portas scalae ad superiorem porticum ferentes duplicantur: hinc non immerito supra portas etiam suum cuique ostiolum respondet; ita ut in universo supremam praecinctionis ambitu duodeviginti, opinor, vomitaria numerarentur, totidemque subjecta scalaria. Nec plura aut pauciora ea scalaria fuisse puto, quae hinc ad summam porticus fornices alternis itineribus dirigebantur. Ita fient sex & triginta mediae summaeque caveae scalaria. Quibus si duodena orchestrae, itemque duodena equestrium adjicias (totidem enim ostia in prima, alteraque praecinctione numerari diximus) sexaginta in universum totius cuneationis scalaria existent.

(72) In recitato Septimii loco *anfractum* interpretatur Lipsius *superum locum*, ubi clivi subselliorum desinunt, & murus incipit, qui porticum facit, clivosque illos veluti FRANGIT. Nam plani aliquid, ut idem subjungit, spatii ibi fuisse videatur, unde cathedris positae spectarent. Qua in oratione nihil admodum mihi arridet. Nam quod *anfractum* murum frangentem clivos intelligit: nonne pronius fuerat circuitum interpretari? qua significatione Tullius in part. or. dixit: *Oratio circumscripta longo anfractu*, idest

circuitione. Quidquid id fuit, quod supremos gradus excipiebat, orbiculate id fuit, & anfractu quodam in sese reductum. Illud deinde quis fecerat, quod extra murum qui porticum facit (ut is loquitur) paullulum areae complanaret, ut ibi sub divo matronarum cathedras poneret? vel Calpurnius eclog. vii, cujus is carmina adnectit, docere debuisset, tectum id fuisse, ubi feminae constitissent:

Venimus ad sedes, ubi pulla sordida veste

Inter femineas spectabat turba cathedras:

Nam quaecunque patent sub APERTO libera caelo

Aut eques, aut nivei loca densavere tribuni.

Sub tecto igitur, non sub aperto caelo, feminae versabantur, nec alibi sane, quam in summa porticu suffulta pilis opere arcuato.

Ac de ista quidem porticu, quam in eum, quem descripsi, modum supra summam caveam delineandam in tabula curavi, Vitruvius lib. v. non obscure addocet: *TECTVM*, inquit, *POR-TICVS*, quod futurum est in summa gradatione. Eandem intellexisse videtur Calpurnius eadem ecloga vii:

Balteus en gemmis, en illita porticus auro

Certatim radiant.

De eadem quoque capiendus fortassis & Dio apud Xiphilinum in rebus Neronis, ubi narrat, ut elephas ἐς τὴν ἀνωτάτω τῆς δεξιᾶς ἀψίδος sublatu fuerit, ibique sessorem ferens in fune ambulaverit.

Eam vero porticum idcirco *cathedram* Afer appellavit, quod ibi matronae cathedras suas ponerent, easdem, opinor, cathedras seu sellas velatas, quibus per urbem ingrediebantur, de quibus Martialis xii, 38.

*Hunc qui femineis noctesque diesque cathedris
Lucebat.*

gnificat) seorsum spectabant (73).

Haec dum scribimus , praegrands & pulcherrima juvenis criniti ac laureati protome , fornicis parti adhaerens , detecta fuit , quam quidem , tum ob colosseam molem , tum etiam quod inter portae meridianae rudera reperta fuit , supra illam portam profutisse oportuit : eamque ob causam prope amphitheatri titulum sexviri Campani collocandam statuerunt . Ac mea quidem sententia Apollinis *προστατης* imago fuisse videtur (ζ).

C A-

(ζ) Apollinis *προστατης* seu praefidis meminit Euripides Elect.

Κλυοις αν ηδη Φοιβε προστατης .

Apollinem supra portas five templorum five publicorum aedificiorum collocari consuevisse , meminisse alicubi me legisse : id , si verum , τῇ τῷ προστατης ἐπωνυμία mirifice quadrat . Et colonias plerasque Apollinem praefidem adscivisse mihi persuadeo : in nummis certe tum Graecis tum Latinis Campaniae & vicinarum regionum nihil frequentius , quam Apollinis laureati caput , visitur . Adhaec coloniae Capuae peculiaris causa , cur Apollinem sibi praefidem adoptaret , ea esse potuit , quod Campani in Dianae Tifatinae (quam *πολιόχον* idest urbium praefidem Apollonius l. i vocat) tutela essent , cuius frater Apollo . Fortasse quemadmodum supra meridianam amphitheatri portam , quae Cumanum Phoebi *χρηστηριον* spectabat (& scimus aliquandiu Cumas in Campanorum potestate fuisse) Apollinis simulacrum fuit : ita supra borealem , quae Tifatinae Dianae fanum aspiciebat , huius Deae simulacrum cernebatur ; quam ceteroqui Deam amphitheatralis venationis praefidem exstitisse , alibi diximus ; sicuti & Apollinem *ἀγροταν* appellat Euripides . Vt ut est : hanc certe , qua de agimus , Apollinis fuisse protomen , vix est ut dubites , cum & pulcherrimi juvenis , & *δαφνηφόρος* , & non solum intonsi , seu *ἀκροσεκόμης* , verum etiam *κοσμοπλόκῃς* (quemadmodum in anthologia appellatur) imo etiam calamistrati , cincinnis hinc & inde dependentibus , speciem exhibeat .

Verum quid illud est , quod urna sinistro in latere cernitur ? De hoc nihil memini me legisse : nisi forte id spectat Apollinem vatem & *πυθόμαντιν* . Vidi nuper apud mihi amicissimum Franciscum Ciccarellium , cui amphitheatrici tituli sarta recta debet posteritas , elegantissimum anaglyptum ; quo prope Phoebi cortinam Pythia virgo cernitur , manu altera lyram , altera pelvim , in quam virgo altera alata liquorem nescio quem alte ex urceo effundit : de quo anaglypto alias fortasse differetur .

Alia , five capita humerorum tenus , quae imae dispositionis arcubus adhaerebant , five umbilicata simulacra , quae superioribus fornicibus affigebantur , & olim innumera , & quoti-

die deteguntur ; cuiusmodi sunt Iovis Ammonis & Mercurii umbilicatae imagines exteriori praetorii parieti cum aliis nonnullis affixae , & alibi aliae .

(73) Libet hic prius totum Suetonii locum , qui ad sedendi ordinem apprime facit , adscribere : tum seorsum virum magnum aggrediar . *Spektandi* , inquit ille in Octavio cap. 44. *confusissimum ac solutissimum morem correxit ordinavitque : motus injuria senatoris , quem Puteolis per celeberrimos ludos confessu frequenti nemo receperat . Facto igitur decreto patrum , ut quoties quis spectandum usquam (non tantum Romae , sed ubiubi) publice ederetur , primus subselliorum ordo vacaret senatoribus : Romae legatos liberarum sociarumque gentium vetuit in orbestra confidere ; cum quosdam etiam libertini generis mitti deprehendisset . Militem secrevit a populo . Maritis e plebe proprios ordines assignavit : praetextatis Cuneum suum , & proximum paedagogis : SANXIT QVE NE QVIS PULLATORVM MEDIA CAVEA SEDERET . FEMINIS NE GLADIATORES QVIDEM , quos promiscue spectari sollemne olim erat , NISI EX SUPERIORE LOCO SPECTARE CONCESSIT . SOLIS virginibus Vestalibus locum in theatro separatim , & contra praetoris tribunal , dedit . &c. Hunc in modum spectandi ordinem digessit Augustus , quibus multa qui postea sunt consecuti Caesares addiderunt , quae referre non est otium .*

Quod vero pullatorum feminarumque loca confuderit Liphius , cumque secutus Vossius etymol. in voce *cavea* , id neque τὸ πρέπον , nec Suetonii verba patiuntur . Equis enim non indignissimum putet inter sordidam turbam honestissimas matronas versari ? Quasne Augustus ex universa cavea submovit , eae ut cum faece vulgi pariter subsellia ponerent ? Itaque scite Casaubonus sic ea verba , quae majoribus litteris posui , distinguenda putavit : *Feminis . . . Spectare concessit SOLIS . Virginibus Vestalibus &c. Deinde , quod attinet Suetonium , pullatos , quos ille princeps e MEDIA CAVEA excitavit (ut sollemni in hac re formula utar) eos utique in ultima cavea est passus consistere : at vero feminas EX SUPERIORE tantum LOCO spectare concessit . Quare immerito vir ille doctissimus utros-*

CAPUT VII.

De Campano amphitheatro per sequiora saecula.

I. Variæ ejusdem appellationes.

Amphitheatri nostri veterum scriptorum qui meminerit neminem adhuc nancisci potui: posteriore autem ætate Erchempertus monachus Benedictinus natione Langobardus, qui nono exeunte saeculo, & quidem Capuae, ut videtur, suam Langobardicam scripsit historiam (quam olim ab Antonio Caracciolo, iterumque emendatorem a Camillo Peregrinio editam nuper cl. Muratorius tomo secundo scriptorum Italiae inseruit) saepe hujus molis injicit mentionem; a quo modo *Berelais*, modo *colossus*, alibi *amphitheatrum* aut *arena* appellatur. Itaque priorum potissimum duorum nominum causas rimari libet: nam *arena* cur dicta fuerit, in promptu est ratio, quia in ejus area arena internebatur, in qua pugnae committerentur; & hodieque amphitheatra omnia ubiubi exstantia arenas comuni vocabulo nuncupari Lipsius de amphitheatris quae extra Romam cap. 1. testatur.

A *colossi* vocabulo ordiar, cujus haud difficilis investigatio existit, quippe ob eandem causam, qua Flavium amphitheatrum *colissaeum* vulgo appellatur, nostrum quoque *colossum* dici placuit. Neque enim *colissaei* vocabulum nostra primum aut patrum nostrorum ætate de Romana cavea exaudiri coepit. Iamdudum illa vox omnium est sermone tritissima; & ex sequioris ætatis scriptoribus nonnulla exempla in Cangii glossario reperies (74).

Ve-

utroque confundens ait: Nam feminae & pullati non nisi ex superiore loco spectabant ex Augusti decreto. Aliud enim summa cavea, ubi pullati spectarent, aliud superior locus, ubi feminae subsisterent.

Sed illud, opinor, doctissimo Belgae imposuit, quod Calpurnius in illa ecloga de ludis Carini pullatos cum feminis permiscuerit. An sub postremis principibus pessum ivisse omnia dicemus? An potius, quod ludi essent longe magnificentissimi, tantus concursus equitum tribunorumque ex universa Italia fuerit, ut quando mediam iam jam summamque caveam inhaesissent, plebes (quam raro aliter quam pullatam idest penulatam per ea tempora prodisse notissimum est) ad porticum feminis destinatam sese receperit? Nihil dubito quin ea fecit Calpurnii mens:

Venimus ad sedes, ubi pulla sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras:
Nam quaecunque patent sub aperto libera caelo
Aut eques, aut nivei loca densavere tribuni.

Cum praeter morem cuneos omnes eques & tribuni densassent, quid propius fuit, quam ut illi penulati matronarum confessui sese infererent? Nisi id praeter morem cecidisset, quid causae fuerat, quamobrem poeta rationem ejus facti afferret?

(74) Ac primum exstat Bedae vaticinium in excerptis seu collectaneis ejusdem Bedae in hunc modum: *Quamdiu stabit Colyseus, stabit & Roma: quando cadet Colyseus, cadet & Roma: quando cadet Roma, cadet & mundus.* Sed & ex Anastasio in Stephano xi haec affert Cangius: *Dum ad Colisaeum advenissent &c.* Quae quidem ver-

In ejus ex-
planatione
nominis
doctorum
allucina-
tio.

Ab excel-
sitate fa-
bricae vera
est origo.

Verum undenam Flavium amphitheatrum id nomen invenerit, quis haecenus expedit? Lipsius de amph. cap. 2. in margine hanc attulit causam: *Quia*, inquit, *Neronis cum capite colossus in vicinia*. Id quod a Lucio Fauno hausisse videtur, qui lib. 111 de antiq. urb. Rom. cap. 12. eandem ante Lipsium ejus appellationis originem attulerat: idque ceteri caeco impetu potius quam certa ratione secuti sunt. Quid enim ea sententia habet, quo probari possit? (75) Vera ejus vocis origo non ab aliquo in vicinia colosso petenda est, sed a collosa amphitheatri ipsius excelsitate, quam aegre, ut ait Ammianus, *visio humana conscendit*: praesertim cum non procerissimas tantum statuas, sed & quidquid in immensum surgeret, tali aliqua appellatione donatum inveniam (76).

Venio nunc ad alterum Campani amphitheatri nomen *Berelais* sive

verba in Stephani 11 seu potius 111 (nam Stephanus secundus is fuit, qui initio vitae Stephani 111 triduo aut quatrinduo in pontificatu vixisse narratur) vita non reperi. Demum Vgutionis de colosso, ut is appellat, putida fabella narratur de dispositis ibi arte necromantiae omnium provinciarum imaginibus, ex quibus Romani pernoscerent si quid in aliqua provincia barbarum interveniret. Quam fabulam vide apud Cangium in *Coliseum*.

(75) Nihil certe ineptius fingi potest, quam a vicino colosso amphitheatrum appellatum esse *colossaeum*. Prae hoc quidem commento tolerabilior illa fabula fuerit, quam affert Suidas in voce *Κολοσσαεύς*, Colossenses illos, ad quos Paullus scripsit epistolam, non alios fuisse quam Rhodios, a celebri nimirum colosso ita appellatos: cum tamen constet a Phrygiae non obicuri nominis civitate Colossenses cognominatos. Verum fabulae istae facebant. Flavium amphitheatrum per sequiorem demum aetatem Colossaeum dici coepit, cum non amplius colossus illum vicinum haberet, post quam diu antea Imperator Hadrianus alio colossus istum transtulisset, uti narrat Spartianus; qui *stantem atque suspensum per Decianum architectum* translatus in Hadriani vita prodidit. Vel veterum scriptorum aliquem proferant, qui politiore latinitatis saeculo sic Flaviam illam caveam appellatam doceat. Postremo per eadem posteriora saecula Campano etiam amphitheatro id nomen quaesitum fuit, cum nullum tamen in vicinia adsitum colossus haberet: tantumque abest, quin ab adjacenti aliquo colosso id nomen sibi adsciverit, ut ipsum potius amphitheatrum *colossus* ab Erchemperto vocetur.

(76) Et Romanum amphitheatrum *colossaeum*, & nostrum *colossus* sine controversia non aliunde, quam ab immanitate atque excel-

sitate molis sunt appellata. *Κολοσία*, inquit Hesychius, *ἀνδράντων σκιά, καὶ τὸ εἰς ὑψὺ ἀνάστημα*. Quidquid ergo praeter morem subrectum conspiceretur, *κολοσία* Hesychio teste dicebatur. Et favet huic notioni mirifice *colossi* etymon quod Etymologus affert: *Κολοσσός*, inquit ille, *παρὰ τὸ κολῶν (ὃ ἐστὶν ἐλαττῆν) τὰ ὅσα (τετέσι τὰς ὀφθαλμοὺς) διὰ τὸ μέγεθος ὡς μὴ ἐφικνυμένων τῶν ὀφθαλμῶν ὄρεσιν*. Putat igitur dictum colossus ab *imminuendis* & *decurtandis* oculis, qui minores se esse sentiant, quam ut obrutu possint assequi excelsitatem. Quam Etymologi sententiam Papinius silv. carm. 1. non parum juvat, ubi comparatione inita inter colossicum Domitiani equum, & alterum e regione templi Veneris positum, longe illum excelsiorem affirmat; itaque ait:

Vix LVMINE FESSO

Explores, quam longus in hunc despectus ab illo. Quare quidquid ita in altum erigeretur, ut oculorum aciem fatigaret, recte id sive colossus, sive colosseum ex Hesychii & Etymologi sententia dicebatur: nihil vero magis quam amphitheatrum illud Flavium; de quo haec habet Ammianus Marcellinus, quae Etymologi verbis paria ac germana censebis. *Amphitheatri molem*, inquit lib. xvi, cap. 17. *solidatam lapidis Tiburtini compage, ad cuius SUMMITATEM AEGRE VISIO HUMANA CONSCENDIT*. Par altitudo & immanitas nostri fuit, ut merito *colossus* diceretur. Demum sicut *colossaeum* signum Plinius & alii passim dicebant, sic amplissima quaeque *colossica* dici potuisse Vitruvii auctoritas docet, qui *κολοσσικώτερα* onera dixit lib. x, cap. 4. in hunc modum: *Sin autem colossicoterā amplitudinibus & ponderibus onera in operibus fuerint, non erit succulae committendum*.

sive *Berolasis* (77) quod adhuc usque diem omnium sermone usurpatur (nec enim alio nomine, quam *Vorlasci* docti indoctique caveam illam hodieque appellant) cujus inquisitionem longe difficillimam puto ob septentrionalium linguarum inscitiam, unde hoc vocabulum manasse indubie oportuit: cum eo primum tempore orta ea vox fuerit, cum illa septentrionalium populorum colluvies in Italiam inundavit.

Altera appellatio, *Berelais* sive *Berolasis*.

Et quidem Erchempertum, qui nono exeunte saeculo Langobardorum Capuae dominantium scripsit historiam, pervolutanti vix dubium esse videatur, quin vox *Berelais* amphitheatrum significet: nam cap. 41. de Guaiferio ait: *Adveniens Berelais, hoc est amphitheatrum &c.* Adhaec idipsum quod ab eo *Berelais* appellatur, alibi *arena*, sive *colossus*, sive *amphitheatrum* dicitur: vix ut dubitandum videatur, quin alia nulla, quam amphitheatri notio ei vocabulo subjecta esset. Quod si res ita se habet, nec aliud ea voce quam amphitheatrum notatur; per Gothica maxime tempora eam vocem ortam oportuit: quippe cum sciam sub dominatione Gothica amphitheatralem venationem adhuc fuisse frequentatam, ac potissimum tempore Theoderici regis, uti constat ex Cassiodoro v. var. 42. qua Maximum hortatur ad liberalitatem in bestiarios exhibendam, & multum est in variis venatorum artibus ad eludendas bestias describendis. Etymon vero quod attinet, dubitabam sane utrum arcessendum a vocabulo *bersa* esset, quod locum sive saltum undique circumseptum, nequis feris egressus pateat, ad exercendas venationes significat: & *bersare* idem fuit quod intra eas bersas venari, & *bersarii* iidem, quod id genus venatores: de quibus vocabulis Cangii glossarium consulatur. Accedebat, quod & jam olim initio non ob aliam causam, quam ad venationes exhibendas exstructa amphitheatra fuerint (unde *θεατρα κυνηγετικὰ*, ut alibi dictum, Graecis appellabantur) & per Gothica tempora, desitis jam a Constantini usque aetate gladiatoribus, non aliis usibus, quam venatibus serviebant, uti modo ex Cassiodoro v. var. 42. demonstrabam. Sed tamen vix est ut

Suus venationi amphitheatrali sub Gothicis honos.

An a *bersa* *Berelais*.

VOX

(77) Apud Erchempertum non aliud frequentius amphitheatri nomen occurrit, quam *Berelais*: quam vocem non uno modo scriptam in libris Peregrinus in var. lect. affirmat, nam & *Berealis* & *Berelasis*, & *Berolasis* inveniri testatur. Sed magis est ut *Berelais*, ut in editione Erchemperti exhibetur, legatur, quo modo & apud Iohannem abbatem Casinensem Capuae olim Archidiaconum in chronico legitur. In duabus tamen epistolis Iohannis v. 111, quas deinceps producam, *Berolasis*, sive ut in Harduini editione habetur, *Berolasis* appellatur. Demum in Anonymo Casinensi *Berelais* quoque inveniri Michael Monachus in Sanctuario Capuano pag. 228. affirmat, a quo & Vghellus eadem descripsit, & Cangius ab Vghello. Sed fugit memoria Monachum: nam in toto Anonymi illius chronico (quod olim Antonius Caracciolus inter quatuor chronologos, nuperque Muratorius ediderunt) semel iterumque a capite ad calcem pervolutato frustra eam vocem quaesivi.

vox *Bersilaos* a *berfa* adsciscenda videatur, quod una tantum syllaba utrique vocabulo sit communis (quemadmodum vix etiam a *bero* quod Belgis ursum significare dicitur, quod genus animal in amphitheatris frequens exhibebatur) & quod totius rei caput est, si a Gothis id nomen fuisset impositum, cur ante nonum saeculum nusquam ea vox occurrit? Cur Flavium amphitheatrum & cetera per Italiam non eodem nomine appellata?

Berelais
non tam
arenae,
quam ar-
cis appel-
latio fuit
se vide-
tur.

Hungari-
co sermo-
ne quid si-
gnificet?

Berolasis
idem quod
παλαιπο-
λις.

Itaque illa quoque suspicio subiit, utrum *Berelais* sive *Berolasis* arcem significaret, quippe qui ex Erchemperti historia nossem nostrum amphitheatrum nono exeunte saeculo propugnaculi loco fuisse, de quo deinceps dicitur. Cumque de ea re virum optimum ac doctissimum Thaddaeum Omulrian Augustalium in hoc regno copiarum tribunum militum consuluissem, quod is non solum Hibernicam, unde domo profectus, Anglosaxonicam, Italicam, sed & Francicam, Germanicam, Belgicam, Slavicam, Hungaricam aliasque septentrionales linguas apprime callet: is pro sua humanitate sic *Berolasis* est interpretatus, ut *castrum Italicum* significare diceret: ut sit vox ex duabus Hungaricis conflata nominibus, *Var* quod arcem notat (78) & *Olasz*, quod Italiam significat (79). Ab Hungarico sermone nemo miretur si vir doctus vocabulum arcessiverit: nam Hunnos, a quibus Hungari propagantur, in Pannoniam primum, postea in Italiam irrupisse nemo est qui ignoret. Et habeo viro docto gratiam; tum quod sane probabilem mihi interpretationem suppeditavit; tum etiam potissimum quod facillimus mihi inde gradus fuerit ad alteram firmandam conjecturam, quae jam tum, cum huic commentario manus admovi, animo obversabatur.

Sic enim, usu vocis *Berolasis* apud scriptores ipsos etiam atque etiam perpenso, mecum certissime semper statueram, videri ea voce non aliud Langobardos significare voluisse, quam παλαιπολις, seu veterem civitatem. Etenim ante nonum medium saeculum nusquam alibi

(78) Plurima sunt per Hungariam oppida quae ex voce *Var*, quae arcem significat, aliquo praeposito aut postposito epitheto nomen inveniunt: ut *Ovar*, idest vetus arx, *Vivar*, nova arx, *Temesvar* ex *temes* quod rivulum valet, & *var* conflato nomine, quod ad cuiusdam rivuli utramque ripam id castrum conditum jam ab initio fuerit, quod in celebrem postea urbem evasit; & *Fejervar*, idest alba arx, quae olim *Alba Iulia* & *Apulum*, nunc Germanis *Weissenburg*, ac demum *Carlsbad* a nostro invictissimo CAROLO VI AVG. appellata. Alia innumera castrorum aut oppidorum nomina per Hungariam, Transylvaniam, Serviam, quae eadem analogia postposito *Var* formantur, quae idem doctissimus Omulrianus mecum amicissime communicavit, compertare huc supersedeo. Sed & *Var* interdum praepositur (ut propius ad nostrum *Berolasis* accedatur) ut *Varadin*, idest arx melopeponum. Cognationem vero V & B litterarum cui inauditam putem, ut mirari possit ex *Var* *Berolasis* fieri potuisse? Aut quis ignorat A & E ceterasque vocales in linguis frequentissime permutari, & consonarum potissimum habendam esse rationem?

(79) *Olasz* Hungaris esse Italiam his exemplis conficit idem Omulrianus: nam *Olasz-orszag* Italicum regnum significat: nem tudom *olasz-izil*, hoc est non scio *Italice*.

alibi ea vox occurrit, ac tum primum orta est, cum anno circiter 840. vetus illa Capua, quae ubi nunc oppidum, quod *S. Maria* dicitur, latissima in planitie explicabatur, Saracenico incendio conflagravit. *Cum his* (Saracenis) inquit ignotus monachus Casinensis Muratorii to. 2. p. 266. C, *Radelchis totam devastavit Siconolfi regionem. CAPVAMQUE PRIMARIAM redegit in cinerem.* Neque statim post eam conflagrationem *Berolasis* audiri coepit: etiam tum cum Sicopoli, quam in monte Trifisco condiderant, Campani degerent, tamen veteris urbis reliquiis Capuae nomen inhaeserat (80). Demum postquam anno 856. incensa Sicopoli, nova haec altera Capua *ad pontem Caselini* est aedificata: tum demum & prior Capua eo nomine appellari desiit, ne cum altera confunderetur, & *Berelais*, sive *Berolasis* nomen inaudiri coeptum ad veteris utique illius Capuae reliquias designandas. Hinc apud Erchempertum cap. 40. mortuo jam Landulfo episcopo & comite Capuae anno 879. ejus nepotes *in unum collati*, inquit scriptor ille, *diviserunt inter se sub iurejurando Capuam* (idest comitatum Capuanum) *aequa distributione. Pandonulfus urbem Teanensem & Casamirtam; Lando* (non ille senior, cui olim Capua vetus obtigerat, sed alter junior, & *segnis* cognominatus, Pandonulfi filius, pater Landulfi qui postea episcopus Berelais fuit, uti postea dicetur) *BERELAIS & Sueßam, alter Lando Calinium & Cajaziae &c.* Ridicula sane Landonis *segnis* portio fuisset si ei amphitheatrum tantum cessisset. Atqui *Berelais*, quae Landonem contigit, non aliud profecto fuit, quam quod ex vetere Capua superfuerat: & sermone Langobardico Berelais idem quod *παλαίπολις* fuerit.

Vetus
Capua
quando
subversa
funditus.

Nova Ca-
pua quan-
do exae-
dicata.

Accedit quod post ejusdem Landulfi episcopi mortem, exorto inter Landulfum Landonis *segnis* filium, ejusque patrum Landonulfum schismate: sic demum utcunque res est composita, ut Landonulfus nova in Capua sederet, Landulfus vero *Berolasis* idest (ut equidem interpretor) veterem Capuam, quae Landoni patri obtigerat, regeret. Et exstat Iohannis VIII epistola conscripta anno 881.

Schisma
inter Lan-
dulfum &
Lando-
nulfum.

S

quae

(80) Nam anno 842, *Subtraño*, inquit Erchempertus cap. 21. *ex hac luce Landulfo* (illo seniore) *Capuano comite . . . quatuor reliquit liberos . . . ex quibus Lando CAPVAM, Pando Marrepais Suram, Landonulfus Teanum regebat &c.* Quo loco *Capuam* praeviduo veteris Capuae reliquias intelligit: nego enim Sicopolim eo nomine intelligi posse; nam praeter nominum diversitatem, Sicopolis communiter ab omnibus

fratribus inhabitabatur, eoque nemini eorum assignata fuit. Quemadmodum apud eundem Erchempertum cap. 40. cum nepotes Landulfi Episcopi vita functi comitatum Capuanum inter se partissentur, nemini eorum altera haec ad pontem Caselini recens exstructa Capua obtigit, quia communiter haec ab omnibus iis fratribus incolebatur.

Landul-
fus episco-
pus Bero-
lasis.

quae sic inscribitur : *Omnibus episcopis Cajetam , Neapolim , CAPUAM , BEROLASIM & Amalphim , Beneventum & Salernum incolentibus .* Vbi pontifex *Capuam* a *Berolasi* ita distinguit , tanquam si *Capuam novam* & *παλαίπολιν* dixisset . Age vero fac *Berolasim* pro amphitheatro positum , quis risum tenere possit , audito vix tantum episcopo amphitheatri? Sedes autem episcopi Berolasis in ecclesia S. Stefani fuit , cujus etiamnum haud procul amphitheatro vestigia visuntur . Constat id ex Erchemperto cap. 46. *Egressus* , inquit , *ex urbe* (*Capua nova Landulfus*) *episcopalem ad sedem propriam B. Protomartyris properavit , quo possit quietam ducere vitam .* Sed & ecclesiam *S. Mariae Suricorum* , quae nunc collegialis est , cathedralis ecclesiae loco fuisse constat ex altera Iohannis VIII epistola , qua idem Landulfus *episcopus Suricorum* appellatur .

Cur in-
terdum
Berelais
pro arena
positum
videatur .

Neque illud incommodat quod apud Erchempertum *Berelais* , *amphitheatrum* , *colossus* & *arena* tanquam synonyma usurpantur : nam cum veteris civitatis reliquiae amphitheatro potissimum adiacerent , ab eoque tanquam arce praesidium sibi adsciscerent : hinc factum ut *Berelais* , etsi ceteroqui *παλαίπολιν* significaret , tamen ad vitandam *ταυτολογίαν* (nam mirum in barbaro quamvis illo scriptore Erchemperto variae dictionis studium) aliis nominibus sive *arena* sive *amphitheatrum* , a potiore nimirum sui parte , appellaretur . Et tamen vel tum etiam cum amphitheatri voce utitur Erchempertus , non obscure tamen significat , se *παλαίπολιν* intelligere , veluti cum cap. 50. ait : *Dato AMPHITHEATRO eidem Athanasio : & ille Gugiferio ad cohabitandum tradidit &c.* Non enim amphitheatrum *ad cohabitandum* datum fuit , sed id universum quod ex urbe vetere superabat , quod a potissima sui parte *amphitheatrum* dicebatur . Frequens est apud sequioris aevi scriptores illa locutio , qua oppida alicui procerum *ad cohabitandum* , *ad habitandum* , *ad convivendum* dari dicuntur : qua quidem loquendi ratione non aliud quam oppidi illius dominatio , aut certe administratio designatur .

Dari ad
cohabitandum ,
ad
convivendum
quid?

Vox Bero-
lasis , qua
*παλαίπο-
λιν* signifi-
cat , unde
adsciscen-
da.

Satis jam , opinor , superque demonstratum fuit , *Berelaim* seu *Berolasim* idem quod *παλαίπολιν* significasse . Nunc origo vocis perscrutanda esset : quae quoniam a septentrionalibus , uti saepius dixi , linguis est arcessenda (nam inde Langobardi profecti Italiam insederunt) idcirco viris doctissimis , qui in iis diu multumque sint volutati , eam inquisitionem integram relinquo . Tamen non inepte mihi videtur *Berolasis* ex Hungarica voce *Var* & Germanica *Alt* posse derivari . De *Var* jam supra dictum fuit , qua non solum arx , sed etiam civitas significatur , ut ex innumeris Hungaricis oppidis , quorum nomina

in .

in *Var* desinunt, (quorum aliqua not. 78. recensui) aestimari potest: quibus accedit quod *Varos* apud eosdem Hungaros non aliud quam civitatem significat. *Alt* autem, sive (ut Germani pronuntiare solent) *Olt*, idem est quod vetus: unde vox *Old* ad Anglosaxones manavit, quod idem significat, ut *Oldcastel* (quod cujusdam Iohannis Wiclefianarum in Anglia partium quintodecimo ineunte saeculo cognomen fuit) idem Anglice valet, quod castrum vetus. Itaque ex duabus iis vocibus *Var* sive *Bar*, & *Olt* vocabulum *Berolasis* confari potuit, ut idem hoc plane fuerit, quod *παλαιόπολις*. Et vox Germanica *Olt* fieri potest ut olim per Langobardica Tempora *Olas* diceretur. Sed rimentur ii felicius, qui arctos dialectos norunt, quo pacto *Berelais* aut *Berolasis* veterem civitatem Langobardico idioma- te notarit: modo illud constet, non aliam notionem ei vocabu- lo, quam *παλαιόπολιν*, fuisse subjectam.

II. Amphitheatri Campani per sequiorem aetatem historia.

Ac de barbara nostrae hujus caveae appellatione satis. Nunc quid eidem per eadem illa infelicia saecula contigerit, porro exsequamur. Ac Genferico primum Capuae vastitatem afferente, num quid infortunii huic moli acciderit, quis facile assequetur? Et si quid a Genferico injuriae passum, a Postumio Lampadio consulare Campaniae resectum puto, cujus olim inscriptio in amphitheatro reperta, quae nunc Capuae visitur, sic habet: POSTVMIO. LAMPADIO. V. C. ET. INLVSTRI. CONS. CAMPANIAE. RESTITVTORI. PATRIAE. ET. REDINTEGRATORI. OPERVM. PVBLICORVM. cetera lege apud Grut. p. 459. 1. de qua inscriptione alibi dicetur. Per Gothica certe tempora nego ullam ei illatam injuriam: cum adhuc amphitheatralis venatus in pretio & honore esset, ut ex Senatore v. var. 42. colligimus, ubi multus est in amphitheatrali venatione describenda. Adhaec Langobardica dominatione obtinente, quo tempore Radelchis Beneventi princeps Campanis, quod hi Siconolfo Salerni principi studerent, infensissimus, Saracenos sibi adjunxit, Capuamque primariam (ut verbis utar ignoti monachi Casinensis apud Murat. to. 2. p. 266.) *redegit in cinerem*: vix fieri potest, quin maximum tum amphitheatro vulnus inflictum fuerit. Sed aedificii firmitas hostili, opinor, facile furori restitit, ne plane everteretur.

Campanum anti-
phitheatrum a
Gothis
illaesum,

& Saraceno
urbis
incendio
superstes.

Demum sub extrema comitum Capuanorum tempora longe alia hujus amphitheatri fortuna fuit; nam e ludicri spectaculi teatro in

Sub Co-
mitibus
Campanis
in muni-

menti u-
sum inter-
polatur.

Ex Er-
chemper-
to excer-
pta ex am-
phithea-
tro.

Berelais
Landonis
segnis por-
tio

arcis usum ii traduxere: id quod & ex Erchemperti historia palam fiet, & ex quibusdam novitii operis substructionibus non uno equidem loco deprehendi (81). Et eam quidem cum multis per Europam amphitheatris fortunam communem habuit (82).

Quando autem Erchemperti saepe facta est mentio: non erit inutile quaecunque ad nostram hanc arenam spectant ex ejus historia decerpere. Ac primum omnium cap. 40. haec leguntur: *His quoque diebus Landulfus jam fatus praesul primus is novae Capuae episcopus, idemque comes) percussus interiit (anno 879) ... Videntes autem nepotes illius depositionem, in unum collati diviserunt inter se sub jurejurando Capuam (idest comitatum Capuanum) aequa distributione. Pandonulfus urbem Teanensem & Casamirtam (hodie Casertam) Lando BERELAIS & Suesam; alter Lando Caliniurum (quae nunc Carinola dicitur) & Cajaziae. Atenulfus coepit aedificare castrum in Calvo. Landulfum autem adolescentulum Landonis filium ... unanimiter pontificem constituerunt. Sed segnitie proprii genitoris (Landonis cognomento segnis) quae naturaliter torpet, detentus, non est mox sacratus &c. Mox cap. 41. fratrum discordes animi in apertum bellum proruperunt, aliis Guaiferio Salerni prin-*

(81) Atque eo referendas puto quasdam in amphitheatri rudibus sepulcrales inscriptiones interdum repertas: neque enim putandum est, licuisse olim in amphitheatro sepeliri. Quis unquam sibi hoc persuaserit? Verum posterioribus saeculis ad novas ibi substructiones molendas quoscunque lapides ad manus habuissent, etiamsi tituli sepulcrales existerent, iis usi sunt. Vel dum haec scriberem, unus ex his sepulcralibus cippis novitio parieti inaedificatus sese prodidit, qui sic habet:

VICTORIA HAVE
B V

De statuarum vero aliisque generis inscriptionibus longe aliud esto iudicium. Clarissimorum enim virorum memorias in huiusmodi publicis locis poni nec apud Romanos, nec apud Graecos insolens fuit. Cic. xv fam. 12. Posteaque curavimus, ut iidem Athenienses in eodem loco (nimirum Academia) monumentum ei (Marcello) marmoreum faciendum locarent. Itidem Capuae clarorum virorum aut de colonia benemeritorum statuas & elogia in amphitheatro posita, testes eae epigraphae sunt, quas non raro ibidem detectas novimus. Prae ceteris Postumii Lampadii elogium, quod Capuae visitur, cum sua statua, qua quid factum sit nescio, in amphithea-

tro olim fuisse repertum in quodam MS. codice memini me olim legisse. Sed cum id epigramma Capuae, inquam, proster: cur a Grutero p. 459. 1. Romae ponitur, & Capuae ex aedibus Michaelis Perpignani Romam traductum refertur? An plures eodem exemplo inscriptiones Capuae repertae?

(82) Non Campanum tantum amphitheatrum praesidii loco usurpatum fuit. Nam Ratherius Episcopus Veronensis de Veronensi amphitheatro haec habet apud Cangium in *Arenae*. Ipse, inquit, in circum quod *Arena* dicitur ob custodiam mansitaret. Aimoinus lib. 111, cap. 1. Trevis in arenis civitatis praesidio locato conatibus ejus resistunt. De eodem amphitheatro historia Trevirensis p. 208. Civium pars aliquanta in arena civitatis idest amphitheatro, quam munierunt, liberata est. In historia Wambae regis: Intra arenas (Nemaufenses) quae validiori muro antiquioribus aedificiis cingebantur, se muniendos includunt. Charta an. 1179. apud Cangium ibidem Fortitudinem de arenis (Nemaufensibus) nominat. Ac de arenis Nemaufensibus exstat & Rodolphi Toletani testimonium apud Lipsium, quod pro munimento a Gothis fuerit usurpatum. Vide apud Cangium ibidem arenarum Petrocoricensium excelsam turrem; nec non castrum arenarum Massiliae. Nihil autem dubium quin his locis omnibus arenae sint amphitheatra.

principi, aliis Guaiderisio se adjungentibus. *Quibus*, inquit Erchempertus, *ex diverso sine mora per Cajaziam Sicopolimque adventantibus, ab occasu juxta urbem Capuanam resederunt. Guaiferius autem e contra ab ortu solis adveniens BERELAIS, HOC EST AMPHITHEATRUM*, applicuit cum suis, & vallata est civitas (Capuana) hostibus.

Tum cap. 44. narratur quemadmodum Pandonulfus cum Athanasio, non illo sanctissimo episcopo Neapolitano, sed altero juniore illius, uti testatur Iohannes Diaconus, nepote, sed a patruo moribus dissimillimo, episcopo item Neapolitano, & duce Neapolis, foedus junxerit. Tum subjungit: *Sequenti vero anno generaliter motionem faciens (Pandonulfus) cum suis, Neapolitibus, & Saracenis (quos nimirum Saracenos Athanasius pessimo totius Campaniae foederatos habebat) super COLOSSVM, quo filii Landonis degebant, insedit: prius tamen illos, qui residebant in TERMIS juxta ARENAM, pecuniata deposuit, & Capuam remisit: illis vero, videlicet filiis Landonis, in AMPHITHEATRO circumseptis pacem cessit, accipiens ab eis Liburiam (quae ante Laboriae dicebantur) sub sacramento.*

Duo Athanasii moribus dissimillimi.

Berelais ab Athanasio infestatur.

Atqui in *termis juxta arenam*, quas verbis modo recitatis memorat Erchempertus paullisper subsistere operae pretium fuerit. Nam & ex his thermis, & ex cryptoporticu, quae in hunc usque diem haud procul ab amphitheatro visitur, non modo Capuae gymnasium exstitisse, sed & ejusdem locus non obscure designari mihi videtur. Tamen ne festinanti moras injiciam, quae huc faciunt, ea in subjectam notationem (83) in cupidorum commodum conjeci: quae facile fastidiosi transilient.

De Campano gymnasio.

Haec

(83) Fuisse Capuae sub prioribus ipsis Caesaribus gymnasium ex Suetonio in Caligula cap. 18. non obscure percipio: *Munera*, inquit, *gladiatoria partim in septis aliquot edidit: quibus inseruit catervas Afrorum Campanorumque pugilum ex utraque regione electissimorum*. Quanquam aliquandiu dubitavi, utrum illud Campanorum ad universam Campaniam pertineret, & Neapolitani Puteolanique potissimum essent capiendi, apud quos artes palaestricae maximo in pretio fuere. Verum difficile est Suetonii aetate Campanos dici eos potuisse, qui ex quocumque Campaniae oppido orti essent: & in inscriptione M. Bussael, quam cap. 5. produxi, *victores Campaniae* potius quam *Campanos* dici placuit. At sequitur, *in quibus*, apud Suetonium *ex utraque regione*. Quae vero necesse sit regionem pro provincia usur-

pari. Atqui Cicero, pro tractu Arpinate posuit or. pro Plancio: *Totus*, inquit, *ille tractus celeberrimus Venafranus, Allifanus, tota denique nostra illa aspera & montuosa & fidelis & simplex & faustrix suorum regio*.

Nunc quod instat agamus. Nam Erchemperti locus supra recitatus non tantum gymnasium Capuae fuisse docet, sed & ejusdem locum designat prope amphitheatrum. *In thermis*, inquit, *juxta arenam*: thermas enim quas hic scriptor prope amphitheatrum fuisse prodit, ad gymnasium pertinuisse mihi persuadeo. Et thermas quidem gymnasi partem fuisse nemo ignorat, in tantum ut saepe gymnasia non aliter quam thermas appellarentur. Testis mihi locupletissimus Herodianus, qui quas vulgo *thermas Commodianas* appellant, ipse gymn-

Haec quae ex Erchemperto modo recitavimus, acciderunt anno 881. Erchemperto ipso testante, qui eodem cap. 44. captum se per id tempus bonisque exutum narrat, & ad urbem Capuanam exsulem evectum x Kal. Septembris, inquit, anno domini DCCCLXXXI.

Ab infe-
standa Be-
rolasi At-
hanasium
Papa de-
terret,

cujus ille
detrectans
imperium
excommu-
nicatur:

Et ad eundem annum referenda est epistola Iohannis VIII (quae est 113. in Harduini collectione) ad Athanasium episcopum Neapolitanum, data prid. Id. Martii indict. XIV, idest anno 881. Ea in epistola Athanasium acriter reprehendit, quod nondum foedus cum Saracenis fregerit, uti promiserat, hortaturque uti quantocius id rumpat, & ut tandem resipiscat, Apostolicae excommunicationis sententia alioqui proscindendus. Vbi sub finem epistolae hoc legitur: *Nullam seditionem, nullam commotionem, nulla discrimina, vel laesionem cum his qui in BEROLASSI commorantur* (quod erat in Landonis segnis potestate) *aut facias aut facientibus omnino consentias.* Verum cum Athanasius neque Apostolicis adhortationibus excitatus, neque minis perterrefactus ab inceptis destitisset, sequenti mense excommunicatur. Constat id ex epistola 116. ejusdem Iohannis VIII data mense Aprili indict. XIV, quae inscribitur: *Omibus episcopis Cajetam, Neapolim, Capuam, BEROLASIM & Amalfim, Beneventum & Salernum incolentibus.* Qua in epistola Atha-

gymnasium nuncupavit: Idem, inquit, (Clean-der) GYMNASIUM quoque maximum exaedificaverat, publicatis etiam balneis, ut eo modo populum inescaret. Ad haec Diocletiani thermae, quae hodieque toti vico Termini nomen a thermis utique corruptum indiderunt, quid aliud quam gymnasium, idque amplissimum extiterunt? Merito Ammianus de thermis Roma norum ait: *Lavacra in modum provinciarum exstructa*: intelligit enim laxissima aedificia, ita ut non tantum cellae ad lavandum ibi essent, sed & xyta, & platanones, & spatiosissimae porticus, diaetae, exedrae, ephebaea, sphaeristeria, conisteria, elaeothesia, & alia id genus. Neapoli regio illa, qua gymnasium fuit (ubi nunc *Furcilla* dicitur) regio thermensis dicebatur, teste Petro Lasena in gymn. Neap. cap. 10. Illud quoque simile inter Neapolitanum Campanumque gymnasium fuisse comperio, quod utrumque amphitheatro vicinum fuit (ut omittam quod Flavium quoque amphitheatrum thermas seu gymnasium sibi adhaerens habuit, testante id Suet. Tito cap. 7. *Amphitheatro*, inquit, *dedicato, thermisq. juxta celeriter exstructis*, nam de Campano, uti dixi, testatur Erchempertus, qui thermas, hoc est gymnasium, prope amphitheatrum statuit: de Neapolitano vero addocet Fabius Iordanus in haec verba: *In vetustis quoque*, inquit, *Sancti Sebastiani tabulis amphitheatri, &*

vici amphitheatri regionis thermensis nomen saepe numero legimus: quo arbitrabar quandoque inter Capuanam Nolanamque viam in loco Don Petri dicto nedium thermas, sed aliud quoque amphitheatrum existisse. Sed... apud alios sit hujusce rei iudicium. Verum Petrus Lasena tantum abest quin prope gymnasium alterum amphitheatrum fuisse putet, ut etiam cap. septimo p. 135. neget inter doctos esse numerandos, qui omnino Neapoli, ut pote Graeca civitate ullum amphitheatrum fuisse arbitrentur: quasi vero non sub Caesaribus in Graecis etiam passim civitatibus amphitheatra aedificarentur, uti Lipsius demonstravit. Frustra est ergo Lasenae interpretatio qua amphitheatrum in regione thermensi positum non aliud quam stadium fuisse contendit. Nec tamen necesse est duplex cum Iordano Neapoli amphitheatrum adstruere. Multo erit satius regionem thermensem eo usque protendere, ubicunque denum Neapolitana cavea fuerit.

Et nostrarum quidem thermarum seu gymnasi sit mentio in quodam inscriptionis fragmento, quod apud Casampullam in suburbano Camilli Peregrinii legitur in hunc modum:
... VS. T. F. QVIR. NEPOS
... LAM. CALDARIAM. A ...
ubi d. d. QVIRina tribu cognomento NEPOS cellAM CALDARIAM (quam Vitruvius caldarium appellat, sed Plinius v epist. 6. cal-

Athanasium memoratis ejus sceleribus & contumacia, jure a se excommunicatum significat. Verum eodem aut sequenti anno (nam non ultra annum 882. Iohannes pontifex advixit) Athanasius ab excommunicatione absolvitur, uti patet ex ejusdem Iohannis epistola 126. ad Athanasium, in qua nulla est nota temporis. Rediisse tamen statim ad ingenium Athanasium ex iis, quae de eo narrat Erchempertus, colligitur; a quo jam scriptore pergam, quae nostrum spectant amphitheatrum, delibare.

statimque
absolutus;

non tamen
resipuit.

Ergo anno 882. inita non sine Athanasii fraude inter Capuanorum Comitum subolem pace, amphitheatrum in Athanasii ditioe mansit. Tunc, inquit Erchempertus cap. 50. omnes fratres in unum adunati Capuam adierunt, dato prius AMPHITHEATRO eidem Athanasio, & ille Guaiserio (non Salerni principi qui biennio antea monachus obierat, ut ex cap. 48. patet, sed alteri cuidam) ad coha-

Berelais
Athanasio
paruit

bi-

caldarium cellam peraeque habet) A fundamentis, opinor, sive aedificasse sive refecisse dicitur. Sed quoniam ubi id fragmentum inventum fuerit ignoratur: incertum quoque est, de thermisne prope amphitheatrum, an de aliis sit capiendum. Quis enim dubitat, quin sicuti Romae prope innumerabiles, ita & in frequentissima ac deliciis diffuente illa Capua plurimae hujusmodi fuerint?

Quae si cui forte parum firma videbuntur ad Campanum gymnasium ejusque positum indicandum, ad haec certe, quae de Campana cryptoporticu, Plinio praeunte, sum dicturus, ne hiscere quidem audebit. Nam cryptoporticum gymnasii partem fuisse ex utriusque Plinianae villae descriptione didici, tum Laurentinae 11, ep. 17. tum alterius in Tuscia v, epist. 6. Campanum ergo gymnasium haud procul amphitheatro fuit, & ibi omnino, ubi in hunc usque diem visitur cryptoporticus: quo sane nomine etiam Sanfelicius usus fuit ad triplicem illam porticum designandam, quae ante viginti ferme annos in regionum stabulorum usum traducta fuit.

Et libet huc Plinii verba afferre, ex quibus intelligatur nostram cryptoporticum Plinianae fuisse non dissimilem. Hinc cryptoporticus, inquit lib. 11 epist. 17. prope publici operis, extenditur. Vtrinque fenestrae, a mari plures, ab horto singulae & altius pauciores. Hae, cum serenus dies & immotus, omnes; cum hinc vel inde ventus inquietus, qua venti quiescunt sine injuria patent. Ante cryptoporticum xystris violis odoratus. Temporem solis infusi repercussu cryptoporticus augeat, quae ut tenet solem, sic aquilonem inhibet submovetque: quantumque calor ante, tantum retro frigoris. Similiter africanum sistit, atque ita diversissimos ventos alium alio a latere frangit & finit. Haec ju-

cunditas ejus hieme, major aestate... Ipsa vero cryptoporticus tunc maxime caret sole, cum ardentissimus culmini ejus insistit. Ad hoc patentibus fenestris favonios accipit transmittitque, nec unquam aere pigro & manente ingravescit. Ad haec lib. v epist. 6. in hunc modum habet: Nec procul a balineo scalae quae in cryptoporticum ferunt, prius ad diaetas tres. Harum alia areolae illi, in qua platani quatuor, alia prato, alia vineis imminet, diversaeque caeli partes ac prospectus habet. In summa cryptoporticu cubiculum ex ipsa cryptoporticu excisum, quod hypodromum, vineas, montes intuetur... A latere aestiva cryptoporticus in edito posita, quae non aspicere vineas, sed tangere videtur. In media triclinium saluberrimum afflatum ex Appenninis vallibus recipit... Subest cryptoporticus subterraneae similis, aestate infuso frigore riget, contentaque aere suo, nec desiderat auras nec admittit: post utramque cryptoporticum, unde triclinium desinit, incipit porticus, ante medium diem biberina, inclinato die aestiva &c. Non inutile erit Sidonii quoque haec pauca adtexere lib. 11 epist. 2. ad Domitium: A parte, inquit, vestibuli longitudo testis intrinsecus patet, mediis non interpellata parietibus; quae... cryptoporticus meo mihi jure vocabitur. Difficile quidem est Plinianae cryptoporticus structuram nostrae accommodare, quae adjacentibus exuta aedificiis, nudatum undique praebet latus: tamen & ab aestu & algore satis haec quoque munita fuit, & subterraneae similis (non enim olim subterranea fuit, antequam aggesto undique solo subfideret) utramque inclementiam devitabat. Flexuoso hinc atque inde itinere, ad arcendum externum aerem, me puero, adibatur; antequam stabulorum usui cederet. Et evanidas quasdam summa in testudine picturas memini me olim deprephendisse. Sed de cryptoporticu tantum. Ex quibus in-

bitandum tradidit ad perpetuum Capuanorum jurgium (84). Hinc iste Guaiferius, uti deinceps intelligetur, modo *colossensis*, modo *praefectus arenarum* Erchemperto appellatur, modo & *proconsul*: nimirum enim Athanasius, uti & ceteri Neapolitani duces, iidem *consules* quoque inscribebantur. Fuit autem per sexennium sub Athanasii potestate Amphitheatrum (id quod de veteris quoque Capuae reliquiis amphitheatro adsitis est intelligendum, uti supra diximus) hoc est ab anno 882. usque ad 888. quo iterum ab Atenulfo Capuae comite receptum: quod quemadmodum gestum sit, id jam ex Erchemperti historia demonstratum imus.

per sexennium.

Berolastica obsidio.

Nam primum omnium Ajo Beneventi princeps ab Athanasio laceffitus, cum tria millia militum raptim Abellinum submisisset, audito Capuam ab Athanasii exercitu devastari, illuc celeriter advolavit. Cumque Athanasii copiae cursu praecipiti Neapolim se recepissent, Ajo conjunctis cum Atenulfo copiis Liburiam, quae ab Athanasio tenebatur, igni ferroque vastavit, abactoque pecore ac mortalibus quos reperisset, puteisque obstructis, *AMPHITHEATRUM*, inquit idem historicus cap. 71. *profectus est; quo residens per aliquot dies, machinis & diversis telis fortiter expugnavit*. Vbi *expugnandi* verbum pro *impugnandi* positum scito: nam adhuc in Athanasii potestate tunc mansisse amphitheatrum fidem facit commissa paullo post inter Atenulfi Athanasique copias ad Clanium pugna, e qua Atenulfus facile superior discessisset: *Sed superveniens*, subjicit Erchempertus cap. 72. *scara* (id est copiae) *THEATRALIS a tergo, & in medio circumsepti* (Capuani) *devicti sunt, partim ca-*

intelligis ibi thermas ab Erchemperto memoratas, Campanumque gymnasium profuisse. Et in eadem quoque vicinia theatrum fuit, de quo proximo capite differetur: ut merito Statius Neapolitanum gymnasium cum theatro conjungens dixerit,

Et geminam molem nudi tellique theatri.

Quem locum ingeniose Lasena gymn. Neap. cap. 5. de gymnasio & theatro interpretatur; quem vide.

(84) Bene hoc noster dicit ad perpetuum Capuanorum jurgium amphitheatro inhaesisse Guaiferium: id quod ex sequentibus statim percipitur. Ait enim cap. 51. *Guaiferius autem COLOSSO residens suafus ab Athanasio, imo & Athanasius ab illo coactus, bellum coepit inferre diis fratribus, atque cum Saracenis nimium eos affligebat &c.* Mox cum passim omnes Capuani vindemiae tempore in agris versarentur: Ille vero (Athanasius) inquit Erchempertus cap. 56. *suggerente hoc vel maxime Guaiferio COLOSSENSE,*

ex abditis Graecos, Neapolites, una cum THEATRALIBVS (id est amphitheatralibus) *viris, & deprædavit totam Capuam, apprehensis in ea multis & præstantissimis viris, pecuniisque non paucis &c.* Ad haec Atenulfo jam Capuam tenente, *Coepit*, inquit idem cap. 70. (Athanasius) *occasionem quaerere adversus Atenulfum, & obsides ab eo, seu & pacem innovare, decurrentibus inter alterutros missis...* Quos Athanasius ad *AMPHITHEATRUM* ire praecepit, simulque Atenulfum illic adesse voluit, quatenus firmato foedere una cum Guaiferio consule filium suum cum aliquantis e Capua obsidem mitteret... *Sed Atenulfus & filium suum infra urbem clausit, supradictos viros misit ARENAM, egressusque statim Graecorum cuneis supradictos apprehendit viros cum aliis, & deprædavit totam Capuam graviter: moxque sine dilatione cunctum equitatum & pedestrem exercitum mittens, omnia sata Capuae succidi exterminarique fecit funditus.*

capti, partimque gladiis extincti sunt. Ex quo & ingentes spiritus sumit Athanasius, & Atenulfo rem non segniter gerendi ardor injectus.

Quare instaurato *ultra rivulum Lanii* (hoc est Clanii) *juxta* *Sanctum Carsium* in agro Averfano maximis utrinque viribus proelio: Atenulfus fractis primo impetu hostibus, *pertrivit eos*, ait scriptor idem cap. 73. *usque ad ultimam perniciem, occisis ex eis plurimis, multisque captis, reliquos oppido fugere compulit; victorque triumphans ad castra onustatus ac laetus cum suis omnibus repedavit: de suis autem praeter unum amisit. . . . Ab hoc sane die coepit jam quasi potens esse Atenulfus, & Athanasius impotens. Hinc inchoavit omnia fata eorum, qui in COLOSSO morabantur, diripere, cunctaque bona eorum vehiculis diversis ad urbem trahere. Tum cap. 74. narrat, quemadmodum Guaiferius PRAEFECTVS ARENARVM, qui paene omnia mala quae facta sunt in diebus ejus, is opere suo gessit, fecitque patrare &c. & exitium & finem accepit. . . . Nam subito superna inspirante gratia, a qua omne bonum procedit, in illum excitati illi, a quibus ille putabatur salvari, mutata mente (85) in eum surgentes apprehenderunt, bonaque ipsius diripientes vinxerunt, revertentes nihilominus ad solum, de quo nunquam diabolice abscissi sunt: ipsumque proconsulem (Guaiferium) despicabilem Capuam, Atenulfo consentientes, remiserunt pane tribulationis, & aqua angustiae sustentatum. . . . Tunc coepit cohors Bardica triumphans regnare super eos, quos semper armis subegerant. En igitur post sexennium idest anno 888. quo pugnam ad S. Carsium consignat Peregrinius, Berelais ab Atenulfo comite Capuano recepta fuit. Eaque consignatio temporis certissime confirmatur ex Iohanne Abbate Casinensi exarchidiacono Capuae in chronico apud Peregrinium, & Muratorium to. 2. p. 273. A. in haec verba: *Indictione vi post dies undecim* (a pugna ad S. Carsium, de qua proxime dixerat) *capitur BERELAIS a domno Atenulfo. Is est annus aerae 888.**

Atenulfi
victoria ad
S. Car-
sium.

& Bere-
lais recu-
peratio.

Guaiferii
Colossensis
exitium.

Annus re-
cuperatae
Berelais.

Post pugnam ad S. Carsium idest post annum 888. ad nostra
T usque

(85) Qui sunt isti, a quibus Guaiferium captum narrat Erchempertus? Haud alii profecto quam Saraceni, quibus characteres omnes ab Erchemperto hic descripti apprimè conveniunt. Illi, inquit, a quibus putabatur salvari: nam Saracenos semper foederatos habuit Athanasius, ejusque praefectus arenarum Guaiferius. Mutata, inquit, mente: sed non tum primum

mutata; nam in pugna ad S. Carsium, apud eundem cap. 77. Saraceni immoti steterunt, cederet utri victoria, observantes. Accedit illud: *Revertentes ad solum, a quo nunquam diabolice abscissi sunt.* Noluit tamen noster Saracenos discrete nominare, ut invidiam declinaret, quod eos dixerit *Atenulfo consentientes.*

usque tempora, quid Campano amphitheatro factum fuerit, nihil dum inveni: nisi quod celebriora novae Capuae aedificia ex ejus ingentibus saxis fuisse compacta, nemo est qui non videat. Et tamen quanta religione & abstinencia duobus ab hinc saeculis aggestos in ruderibus lapides Campani decuriones usurparent, ex Ioh. Antonio Manna, qui per illam aetatem nostras res litteris commendavit, existimari potest. Nunc demum dies ille appetiit antiquitati fatalis, quo jugulus ipse a stolidissimis parricidis petendus erat: nimirum

Aetas parentum peior avis tulit

Nos nequiores, mox daturos

Progeniem vitiosorem.

C A P V T V I I I.

De Campanorum scenicis, eorumque theatro.

I. Campanorum in scenicos ludos studium.

Dixi Cap. VI in omne genus ludicra Campanos fuisse intentissimos: superest ut de scenicis quoque pauca dicam. Neque enim non huic quoque voluptati plurimam eos operam dedisse oportuit: cum Atellanarum Oskarumque fabularum gratia Romae in tantum increbuisse, ut merito Titinnius expostularet:

Qui Opsee & Volsce fabulantur, nam Latine nesciunt.

Naevis
domo
Campanus.

Itaque praeter ceteros, qui Romae fabulas conscripserunt, cum primis celebrabatur is, qui bello Punico primo stipendia fecit, Cn. Naevius homo Campanus, qui alter post Livium Andronicum fabulam docuit; qui tanta in scribendo libertate usus fuit, ut nobilium factione, praecipue Metelli Roma pulsus, Vticae tandem diem suum obierit. Quanto vero is in pretio fuerit, vel epitaphium quod ipse sibi conscripsit, testatur apud Gellium I, 24. quod tale fuit:

Mortalis immortalis flere si foret fas,

Flerent divae Camoenae Naevium poetam.

Itaque postquam est orci traditus thesauro,

Oblitei sunt Romae lingua Latina loquier.

Quamquam autem epigramma Naevii plenum superbiae Campanae, quod testimonium esse justum potuisset, nisi ab ipso dictum esset, Gellius criminatur: tamen suo sibi merito tantos sumsisse spiritus, antiquorum de eo poeta existimatio fidem facere potest.

Illud vero maxime Campanorum in id ludicri genus effusissimum

num studium declarat, quod apud eos primum excogitatum id fuerit, ut theatra velis, sive ad aestum, sive ad frigus arcendum, inumbrarentur. Quem Romani morem, quandiu apud eos vetus illa severior disciplina mansit, sunt averfati, ut etiam theatra, si qua subitario opere lignea compingerentur, disjicerent. Itaque cum censores duo, a quibus obrepenti licentiae iri obviam oportuisset, M. Valerius Messalla & C. Cassius anno V. C. 599. theatrum in urbe posuissent: *Auctore*, inquit Valerius Max. II, 4, 2. *P. Scipione Nasica, omnem apparatus operis illorum subjectum hastae venire placuit: atque adeo S. C. cautum est, ne quis in urbe, propiusve passus mille subsellia posuisse, sedensve ludos spectare vellet, ut scilicet remissioni animorum juncta standi virilitas propria Romanae gentis nota esset.* Idem legitur in Livii epitoma XLVIII. Tantum abest quin umbracula velis instruerent, ut sessus etiam casto illo reip. aevo vetaretur. Itaque sero admodum & lascivientis jam reip. temporibus omnium princeps Q. Catulus pessimo exemplo vela theatri induxit. *Postea*, inquit Plinius XIX, 1. *in theatris tantum umbram fecere (vela) quod primus omnium invenit Q. Catulus, cum capitolium dedicaret.* Id ubi semel admissum, statim & ad amphitheatrum vela perreperunt. Verum quod Plinius Q. Catulum primum omnium id invenisse tradidit, cave aliter quam Romae illum hoc principem usurpasse accipias, quod diu jam antea in more Campanorum positum fuerat, illorum, inquam, veterum Campanorum, qui a luxu & lascivia omnium maxime infames fuere. Nec fallit nos Valerius Max. II, 4. 6. *Religionem, inquit, ludorum crescentibus opibus mox secuta lautitia est. Ejus instinctu Q. Catulus, Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium confesum velorum umbraculis texit.* Ammianus XIV, 14. *Nonnulli velabris velorum theatralium latent: quae Campanam imitatus lasciviam Catulus in aedilitate sua suspendit omnium primus.*

Mos in-
umbrandi
theatra a
Campanis
invectus.

Quid vero mirandum Capuae in urbe desidiosissima tantopere ludos scenicos celebratos, cum in ipsis ejusdem civitatis pagis maximo eisdem opere frequentatos intelligam? Non una est Capuae epigraphe vetustissima centum ipsos & amplius ante Christum natum annos insculpta, ubi LOIDORUM paganorum, ut opinor, sit mentio: Sed unam interea quantivis pretii nec haecenus editam libentissime adscribam, quam Capuae in suis aedibus habet vir nobilis, & tum humaniorum omnium litterarum, tum hujus generis cimeliorum studiosissimus Iosephus a Capua Capycius, qui ante hos paucos dies Campanorum sexvirum primus est renunciatus. Ea, si

Pagorum
Capuae
scenici
ludi.

quaeris, inscriptio in pago *Recale* Campani agri antea visebatur in praetorio Patrum Societatis Iesu, priusquam idem vir praestantissimus nuper Vindobona reversus ab iisdem religiosissimis viris eam dono habuisset. Lapis ipse non magnus est, quaque versus sesquipedalis, cujus inscriptio minutis characteribus, ac saepe coeuntibus dictionibus, ita ut raro puncta compareant, in hunc maxime modum concipitur:

PAGVS. HERCVLANEVS. SCIVIT. A. O. X. TERMINA . . .
CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI. IOVEI. COMPAGEI. S . .
VTEI. IN. PORTICVM. PAGANAM. REFICIENDAM
PEQVNIAM. CONSVMERENT. EX. LEGE. PAGANA
ARBITRATV. CN. LAETOR I. CN. F. MAGISTREI
PAGEIEI. VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI
SVNT. IOVEI. COMPAGEI. LOCVS. IN. TEATRO
ESSET. TAMQVASEISEILVOOS. FECISSENT
L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO. C. ANTONIVS. M. L
NICO. CN. AVIVS. CN. L. AGATHOCLES. C. BLOSSI
M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANT
T. SVLPICIVS. P. Q. PVL. Q. NOVIVS. Q. L. PROTEM
M. PACCIVS. M. L. PHILEM. M. LICCVLEIVS. M. L
PHILIN. CN. HORDEONIVS. CN. L. EVPHEMIO
A. POLLIVS. P. L. ALEXAND. N. MVNNIVS. N. L
ANTIOCVS. C. COELIO. C. F. CALDO
. . DOMITIO. CN. F. AHENOBARB. COS

Legis
Hercula-
neensis
sententia,

Quo elogio lex pagana, seu (quis enim sic appellare vetat?) *pagiscitum* pagi Herculanei continetur; cujus haec maxime est sententia. Duo fuere pagi inter sese finitimi, quorum alteri Herculaneo, alteri Iovo nomen fuit: qui sive per omnia, sive saltem in iis quae ludos spectarent, communiter administrabantur; unde merito ille alter *compagus* ab Herculaneensibus appellatur: sicut & Herculaneum vicissim ab Ioviensibus compagum audisse mihi persuadeo. Cum autem tempus paganicarum quarundam feriarum appeteret, quo ludi in pagi Herculanei theatro instaurandi erant: placuit Herculaneensibus magistris, ea demum lege magistris Ioviensibus locum in theatro futurum, si hi porticum Herculaneensis theatri pecunia sua reficerent. Id si perficerent, tum iis locum in theatro futurum aequae, ac si ipsi Iovienses suis expensis ludos facerent; qui ceteroqui ludi Herculaneensium fiebant impendiis. Habes ejus legis sententiam.

Libet

Libet jam & interpretationem subjicere. *Pagus Herculanens* *scivit* & inter-
ante diem decimum terminalia (is est dies xiv Februarii) *uti colle-* pretatio-
gium sive magistri Iovi compagi pecuniam (quam apud se habe-
bant) *consumerent in reficiendam porticum paganam* (quae in
pagi Herculanei theatro erat , non vero in compago Iovo) *ex* (hac)
lege pagana (idque facerent) *arbitrata Cn. Laetorii Cn. F. magistri*
pagi ejus (Iovi) & *uti ei collegio , sive magistri sunt* (idest sive ma-
gistris) *Iovi Compagi locus in theatro* (Herculanensi) *esset tam ,*
quasi si ludos (ipsi magistri Iovi compagi) *fecissent* . Tum nomina
duodecim magistrorum Herculanensium subjiciuntur , qui ei de-
creto interfuerunt .

Ex ea vero inscriptione colligimus fuisse in pagis ipsis vel te-
nuissimam quandam reip. imaginem , quam qui moderarentur , *ma-*
gistri appellabantur . Quanquam nolim hinc de omnibus omnino
pagis fieri conjecturam , quorum fortasse non eadem omnium condi-
tio fuerit . Et cum haec inscriptio in Campanae praefecturae tempo-
ra inciderit , antequam ulla Capuam colonia deducta esset : praeter
ludos aliasque minoris momenti curationes , cetera majoris alicujus
momenti a praefecto , qui Roma Capuam mittebatur , administrata
fuisse oportuit . Plura de hac epigraphe si quis volet , adeat subje-
ctam notationem (86) in quam , ne extra chorum saltare videar , Eiusdem
ea omnia contuli , quae ad illius marmoris illustrationem conducere legis ple-
videbantur : libuit enim qualemcunque hanc operam viro clarissi- nior expla-
mo , quem maximi facio , ejus marmoris possessori gratificari. natio.

Ad rem vero nostram : si in pagis ipsis & erant theatra , &
in his agitabantur : ecquid urbem ipsam Capuam otio & deliciis
diffluentem non eorundem scenicorum studio perditissime inflamma-
tam censebimus ?

II. De

(86) *In legem paganam pagi Herculanensii*
commentatio .

PAGVS.) Quae de *pagi* notione & ety-
mologia viri docti tradiderunt , notiora sunt ,
quam ut iis immorandum videatur .

HERCVLANEVS.) Est in hunc diem in
agro Campano *pagus Hercules* appellatus . Inne pa-
pago Recali nomen manet , ubi & lapis ille pro-
stabat ? Hoc certe propius fidem est : tum quia
vox ipsa *Recali* ab Herculanensio omnino detorta
videtur : tum etiam , quod non est credibile ab
hominibus harum rerum incuriosis ab usque
duobus tribusve passuum millibus , quot *pagus*

Hercules abest , eo advectum non aliam ob causam ,
quam ut villae atrio filicibus internendo
adhiberetur .

SCIVIT.) Ultima littera ad morem Grae-
ci gamma caret sinistro cornu , quadratarii ma-
gis errore , quam certo consilio . Ex hac autem
vocula SCIVIT vides non immerito legem ,
qua de commentamur , *pagiscitum* posse appella-
ri : & revera *pagi scitum* reperi apud Grut. p.
1007. 7. ubi legitur : EX. SITV. PAGI , sed
rescribendum indubie SCITV ; nec aliter ha-
bet Ligorius . Proderit autem totam eam inscrip-
tionem adtexere , quae ad sacra paganica non pa-
rum allucet . Pederianae in ditione Brixiana
eam ponit Gruterus , quae talis est : IOVI (ni-
mirum

mirum PAGANICO, ut legitur apud Grut. 21. 11.) M. POMPONIVS. M. F. PRIMIT. C. POMPONIVS. M. F. ARAS. SEPTIM. PAGANICO. (supple deo) PAGI. FARRATIO. (id deo illi paganico nomen fuit) EX. SCITV. PAGI. PAGANORVM. FARRATICANORVM . . . PROPTER. MAGISTERIVM. PAGI. ET. VACATIONEM. IN. PERPETVVM. SIBI. ET. FILIO. CIVIBVS. CREMONENSIVM. D. P. S.

A. O. X.) Bis in hoc epigrammate O loco τδ D sculptum invenitur: semel hic, iterumque linea octava, ubi LVOOS pro LVDOS ponitur. Quod utrum inter marmorarii σφάλματα referas, an ad quandam scribendi consuetudinem, nihil pensi duco.

Ante Diem X TERMINALIA) Eruditissimus Norisius ad cenot. Pis. a pag. 342 ad 346. copiosissime demonstrat idem esse A. D. VIII. KAL. MARTIAS, quo die in illis cenotaphiis mors Caii Caesaris consignatur, ac si diceretur *Octavo Kalendas Martias*: ita ut C. Caesar die xxii Februarii, hoc est prid. Terminaliorum diem suum obierit. Inter exempla quae ibi copiose cumulat Norisius, digreditur ad l. 132. *Anniculus* de verb. signif. qua in lege interpretanda, nec non et loco Lactantii de mort. persec. ei cum Baluzio quaedam non ignobilis velitatio efferbuit, nimirum utrumne hae duae locutiones *ante diem decimum Kalendarum*, & *post diem decimum Kalendarum* idem significant, uti Norisius putavit, an vero altera illa locutio dies, qui Kalendas consequuntur, numerari jubeat, quemadmodum verisimilius existimavit Baluzius.

Et quidem Iosephus Scaliger in libris de emend. temp. locutiones illas A. D. IV. Eid. itemque Ex A. D. IV. Eid. hinc natas existimat, quod cum dies vulgaris ab exortu solis ad occasum, dies vero naturalis, seu τὸ νυχθημέρον apud Romanos a media nocte ad alteram decurreret, hinc *ante diem*, vel *ex ante diem* nihil aliud notare putat, quam νυχθημέρα, non dies vulgares esse numerandos. Contra vero Petavius in 11 de doctr. temp. 72. *ante diem* idem esse putat in iis locutionibus, quod *ante diem confectum*.

Rem vero nostram quod spectat: non est dubium quin *ante diem X TERMINALIA*, sive *TERMINALIORUM* idem prorsus fuerit, quod *decimo Terminalia*. Quare cum Terminalia in xxii Februarii olim inciderint; sequitur diem in inscriptione designatum non alium fore, quam xiv ejusdem mensis.

Non aliud vero monumentum, puto, invenias, quo ista dierum norandorum consuetudo reperiatur, ut dies ante Terminalia computentur: quare vel hac tantum particula marmor hoc viris eruditis se commendabit. Quo circa quid Terminalia sibi velint, operae pretium fuerit paucis hic docere. Terminalia festi cuiusdam in honorem dei Termini nomen fuit:

quod festum extremo anni die (nimirum ut ille deus Terminus non tantum agros, sed & annos finiret) idest xxii Februarii peragebatur; eoque is dies Terminalia appellabatur. Varro v. de L. L. 3. *Terminalia, quod is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis fuit Februarius: & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense.* Cave vero putes Varronem Terminalia a terminando deduxisse; quin potius a deo Termino deducere in animo habuit; quia initio capitis sic proposuerat: *Dicam prius, qui deorum causa, tum qui hominum sint instituti.* Quanquam fortasse Termini festum in eum diem rejectum credidit, ut annum terminare diceretur. Semper autem Terminalia, quantum e veteribus intelligitur, in xxii Februarii incidebant, nunquam vero in xxii ejusdem mensis; quod interdum evenisse Scaliger sibi persuaserat: sed Scaligeri commentum Petavius in 11 de doctr. temp. 72. copiose refellit. Cumque annus intercalaris veterum Romanorum xxii Februarii die terminaretur: hinc quinque reliqui Februarii dies usque ad xxvii, veluti appendices atque extra anni metas, decurrebant, saltem in intercalari anno. Nam miror equidem Puteanum & alios viros doctos univarse pronuntiare & constituere, quolibet anno Terminalia postremum anni diem fuisse habitum, ita ut quinque reliqui dies extra anni curriculum putarentur. Non assentior. Nam Varro, cujus modo verba sunt recitata, intercalari tantum anno quinque ultimos Februarii dies extra eum mensem decurrisse testatur: ex quo & illud sequitur, alternis tantum annis, idest cum intercalabatur, tum demum Terminalia pro ultimo anni die habitum. *Terminalia*, inquit, *quod is dies anni extremus constitutus.* Quod vero Terminaliorum dies extremus esset, duobus conficit rationibus, primum quod Februarius ultimus anni mensis esset: *duodecimus enim, inquit, mensis fuit Februarius*: deinde quod Terminalia in postremum ejus mensis diem inciderent, propterea quod quinque insequentibus dies ad eum mensem nequaquam pertinerent, idque anno tantum intercalari: *& cum, inquit, intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense.* Ergo, (nisi vero nos togatorum eruditissimus fallit, cui sua potissimum tempora obscura esse non poterant) cum non intercalabatur, nec inferiores quinque dies duodecimo mense demebantur, nec proinde eo anno Terminalia ultimus anni dies putandus erat. Idem ex Macrobio colligo, cujus verba paullo post dabo.

Itaque ante Iulianam correctionem alter quisque annus intercalaris erat, eoque anno inter Terminalia idest xxii Februarii, & Regifugium, quod xxiv Februarii diem perpetuo obsidebat, mensis intercalarius infundebatur; qui mensis μερκεδόνιος aut μερκεδόνιος, Plutarcho teste in Numae & Caesaris vitis, a Romanis dicebatur. Post elapsum hunc Merkedonium quinque reliqui Februarii dies statim pertexebantur. Merkedonius vero ipse, si quaeris, alternis bien-

bienniis modo xxi , modo $xxii$ diebus constabat. Iis jam quae diximus, veterem unam alteramve auctoritatem libet subungere. Cum intercalarium mensem, inquit Censorinus, viginti duorum vel viginti trium dierum alternis annis addi placuisset, ut civilis annus ad naturalem exaequaretur: in mense potissimum Februario inter Terminalia & Regifugium intercalatum est. Macrobius 1 Sat. 13. Romani non confecto Februario, sed post vigesimum tertium diem ejus intercalabant, Terminalibus scilicet jam peractis. Deinde reliqui Februarii mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subjungebant. Ita Romani ante Iulianam correctionem unius Merkedonii beneficio annum suum lunarem CCCLV dierum cum solari conciliabant. Mensis quidem iste intercalaris ab Iulio Caesare ut inutilis sublatus fuit: sed ita tamen ut etiam is dies, qui per singula quadriennia intercalari iussus fuit, post $xxii$ Februarii, ut antea Merkedonius, infereretur, & $xxiv$ ejusdem mensis diem ita consideret, uti bis sexto Kal. diceretur, unde & bisexti nomen manavit. Non enim assentior Iuventio Celso, qui l. 98. de verb. sign. ait: Cum bisextum Kal. est . . . id biduum pro uno die habetur: sed POSTERIOR dies intercalatur, non PRIOR. Quod Celsi dictum laudatur etiam ab Ulpiano l. 3. §. minorem, de min. Mihi sane Celsi, qui ducentis post Iuliam correctionem annis scripsit, auctoritas non est tanti, ut putem Caesarem relicta veterum consuetudine tertium diem post Terminalia pro intercalari habuisse, id est eum diem, qui Regifugium pone sequeretur, cum antea postridie Terminaliorum & ante Regifugium mensis ἐμβόλιμος infunderetur. Quare mea sententia prior dies, non posterior, intercalarius Caesari fuit: quidquid postea jureconsultus ille censuerit. Accedit, quod expressa Ecclesiae consuetudine dies festus S. Matthiae apostoli, qui in $xxiv$ Februarii incurrit, anno bissexti ab intercalario die summotus in xxv ejusdem mensis rejicitur. An non hinc patet priorem in eo biduo, non posteriorem ex veteri Ecclesiae instituto intercalarium haberi?

Verum, ut initio dicebam, apud nullum adhuc scriptorem, nullo in veteri monumento dierum isto modo computandorum rationem reperire licuit, ut sicuti a Kalendis, nonis, eidiibus, sic ab extremo anni die id est Terminalibus dies numerarentur: eamque rationem, absque hoc epigrammate esset, nesciremus. Quartus decimus autem Februarii dies primus eorum dierum fuit, qui isto modo enuntiarentur. Non enim sicuti quartus decimus dies A. D. X. TERMINALIA dicebatur, sic tertius decimus ejusdem mensis ante diem xi Terminalia dici poterat, quod in hunc diem idus inciderent, eo quod eidiibus Februarii dicendum fuisset.

Atque haec quidem dierum a Terminalibus computandorum ratio intercalariis tantum annis mihi videtur fuisse usurpata; propterea quod eo tantum anno Terminalia ultimus anni dies haberetur, uti supra demonstravi. Revera consuli-

bus iis, qui hoc in marmore describuntur, fuisse intercalatum facillime colligo in hunc modum. Annus confusionis, qui est ab V. C. DCCVII, quo C. Caesar iii , M. Aemilius consules processerunt, certissime intercalaris fuit: ergo C. Coelio, L. Domitio Cos. id est anno ab V. C. DCLIX, quod hic annus aequae impar atque ille alter DCCVII fuisset, intercalatum quoque fuisse oportuit. Quare annis non intercalariis, quarto decimo Februarii die dicere non licuit A. D. X. Terminalia, sed dicendum fuit A. D. XVI. Kal. Martias.

Fuit quoque altera horum dierum enuntiationum ratio, quae intercalariis annis usurpabatur, in quos Merkedinus mensis incurrisset: tum enim post idus Februarias Kalendae intercalares numerabantur hoc modo. Quartus decimus Februarii dies xi Kal. intercalares dicebatur, & sic deinceps, itaut ipsis Terminalibus pridie Kal. intercalares diceretur. Quae quidem putandorum dierum ratio ex Ciceronis or. pro Quinctio cognoscitur, ubi n. 25. Ante v, inquit, Kalendas intercalares. Et paullo post pridie Kalendas intercalares. Nam sine controversia errant, quicunque Kalendas intercalares apud Tullium sive Februarias sive Martias Kalendas interpretantur; nec dubium esse potest, quin Merkedonii Kalendas orator aspexerit: uti jam viri docti notarunt. Quae cum ita sint, quae causa esse potuit, quamobrem non ante diem xi Kal. intercalares potius, quam A. D. X. TERMINALIA in inscriptione scalperetur? An liberum fuit utramvis numerandorum dierum rationem sequi? An vero, quod Terminalia inter paganicas ferias longe essent celeberrima, paganorum peculiaris illa putandorum dierum ratio fuerit; eoque nunquam eadem in scriptoribus occurrit?

Et quoniam Kalendarum intercalarium feci mentionem; quid illud est, quod M. Cicero ad Ligarium v. 1 fam. 14. scribit? Ego idem tamen, inquit, cum ad v Kal. intercalares priores rogatu fratrum tuorum venissem mane ad Caesarem &c. Dicam quid in hunc locum viri docti animadverterint. Hanc epistolam anno ipso confusionis scriptam oportuit: quo anno Caesar, ut in posterum menses ad suas rationes reverterentur, vide quid excogitavit. Praeter Merkedonium, qui forte eo anno post Terminalia immittendus fuit, duos alios menses inter Novembrem Decembremque inseruit; itaut ille annus quindecim menses haberet. Quare post idus Novembres is qui sequebatur quartus decimus dies ita enuntiandus fuit, ut diceretur xvi Kalendas intercalares priores, & ita deinceps: itemque post idus mensis intercalaris prioris Kalendae, opinor, intercalares posteriores numerabantur. Verum de his jam satis.

CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI.) Magistrare, inquit Festus, moderari: unde magistri non solum doctores artium, sed etiam PAGORVM, societatum, vicorum, COLLEGIORVM, equitum dicuntur, quia omnes hi magis ceteris possunt: unde & magistratus, qui per impe--

imperia potentiores sunt, quam privati. De magistris collegiorum Asconius in Ciceronem. *Solebant, inquit, magistri collegiorum ludos facere, sicut magistri vicorum faciebant compitalitios praetextati.* Magistri vero pagorum occurrunt non raro in inscriptionibus, veluti ap. Grut. p. 26. 9. CERERI. AVGVST. . . L. BENNIVS. PRIMVS. MAG. PAGI. BENNIA. PRIMIGENIA. MAGISTRA. FECER. & pag. 1007. 7. MAGISTERIVM. PAGI. legitur. Apud Siculum quoque Flaccum de condit. agr. p. 25. *magistri pagorum* reperiuntur. Iidem posteriore aetate *praepositi pagorum* sunt appellati, uti ex C. Th. & Eusebio annotat Salmasius ad Treb. Poll. cap. 24. Nostra aetate in hoc regno *electi universitatis* nuncupari solent. Taceo de magistris sodalitiarum, seu corporum. Vide de his omnibus indicem Gruterianum magistratuum, ubi occurrunt magistri anni prini, anni V, anni VI, anni LXXXII, anni CV. Fuere & sanorum magistri, ut in quodam Campano marmore legitur: Q. PETICIO . . . MAG. FANI. DIANAE Tifatinae. Hodieque in hoc regno sacellorum sive sodalitiarum annui rectores *magistri* appellantur.

IOVEL.) Vbi is pagus fuerit, incertum: in Herculanei certe vicinia fuit. Et existit ejusdem pagi mentio in altero vetustiore Campano epigrammate, quod habet Grut. p. 59. 8. Ibi post magistrorum nomina subjungitur: HEISCE. MAGISTREIS. VENERVS. IOVIAE. MVRVM. AEDIFICANDVM. COIRAVE RVNT &c. Vbi VENERVS pro VENERIS ἀρχαίων usurpatur, ut in aliis duobus Campanis titulis CERERVS legitur, & in Puteolano celebri marmore AD. AEDEM. HONORVS. Venus autem Iovia non a Iove, uti plerique sibi persuadent, sed a pago Campano Iovo nomen certissime invenit. Porticus vero Iovia, quae est apud Grut. p. 111. 6. cum a Diocletiano Iovio nomen habeat, nihil illa huc attinet.

COMPAGEI.) Vox *Compagus* inaudita haecenus, ex hoc tantum elogio nota, lexicorum penum deinceps augebit; quae mirum quantum e vetustis titulis amplificari possint. Miror doctissimum Facciolum id vocabulum ad caligae genus referre, auctore Trebellio Pollione in Gallien. Sed apud Trebellium non *compagos*, sed *campagos* ab omnibus legitur, etiam a Dempstero, ad quem rejicit nos Facciolum. Sed fuerit hoc viri eruditi σφάλμα μνημονικόν: nam de *campagis*, quae viri eruditi notarunt, sunt porro tritissima. Nostra vero quod interest: *compagos* sese invicem duo hi pagi appellabant, ob ludorum, fortasse & sacrorum, connubiorum rerumque id genus communio nem. Est enim scitissimum claris quandoque urbibus id usuenisse, binae ut civitates communibus legibus, judiciis, magistratibus rebusque ceteris administrarentur; itant unus populus duabus urbibus habitare diceretur. Ac ne peregre abeam, domestico uno exemplo conten-

tus ero. Livius lib. VII: *Palaeopolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est: duabus urbibus populus idem habitabat.*

S. . .) Elementum S, quod extrema linea nec integrum, confraeto silice, visitur, pertinet ad integram vocem SVNT; quae hic, uti & initio septimi versus παρέλκει. Vide quae ibi dicturi sumus.

VTEI. IN. PORTICVM. PAGANAM. REFICIENDAM.) Eam capio porticum, qua theatri Herculaneensis subsellia praetexebantur & fulciebantur. Vide porticus, quas cap. VI in amphitheatri descriptione delineavimus: nam theatrum dimidium amphitheatri fuit. Aut certe illa porticus intelligi potest, quae postico scenae praetendebatur. Ut ut est, porticus certe theatralis fuit: nam & apud Reinesium clas. 2. n. 30. porticum theatricam invenio in hunc modum: T. Turranius L. R. Claud. Rufus. ob. honorem. aedilitatis PORTICVM. LONG. P. C. LAT. P. XX. ET. SCENAM. LATRAEGVM. curante. L. Turrano. Frontone. Fil. fecit. Theatrum autem Herculaneense ligneum, non caementitium aut lapideum fuisse necesse est: primum quod in ipsa Roma ante Pompeium Magnum nullum nisi e materia theatrum fuit: deinde cum ludi, de quibus inscriptio loquitur, Terminalibus ipsis essent exhibendi, uti deinceps dicam, quis unquam sibi persuaserit, paucis ante Terminalia diebus ejus porticus refectio nem, nisi opus e materia totum compingebatur, fuisse aggressuros?

PEQVNIAM.) Sic non raro in veteribus cippis, quoties Q ante V ponitur. Quid enim altero V opus fuerat? Et ceteroqui PEQVNIA pro PECVNIA non insolens in vetustis titulis scriptio est.

EX. LEGE. PAGANA.) pagi Herculanei: nimirum hac ipsa, quae hoc marmore describitur. Fuit & illa *lex pagana*, quam habet Plinius lib. XXVII, cap. 2. *PAGANA*, inquit, *LEGE* in plerisque Italiae praediis caveatur, ne mulieres per itinera ambulantes torqueant fusos, aut omnino detestatos ferant; quoniam adversetur id omnium spei, praecipueque frugum.

ARBITRATV. CN. LAETORI.) Frequens hoc in vetustis titulis, ut quoties quidpiam sit faciendum, simul adjungatur, cujus arbitratu transigendum id sit. Plaut. rud.

Videsis cuius arbitratu rem nos facere vis. Vlpianus de verb. sign. Illa verba: Arbitratu L. Titii fieri: *jus significant, & in servum non cadunt.* Tale est quoque illud apud Horatium, 11 serm. sat. 3. Arbitrio Arri.

CN. F.) Major, uti vides, dignatio pagi Iovi fuit, in quo inter magistrum iste ingenuus erat (imo in altero pagi Iovi marmore, quod habet Grut. p. 59. 8. duodecim magistri ingenui omnes annumerantur) quam Herculanei, cujus magistri infra omnes libertini homines recensentur.

PAGEI. EL.) puta Iovi.

EL.)

EI:) Genitivus ei pro ejus haud alibi, quod legerim, quam in hoc saxo reperitur. Illud quod apud Lucretium legitur lib. 11, 1135.

Nec facile in venas cibus omnis diditur EII, dandi casu, non gignendi est positum, & ad producendam syllabam I duplicatur, sicut etiam apud Plautum Curc. 4. 3. 12. Ei autem gignendi casu non alibi, uti dicebam, quam in hoc marmore legitur. Quanquam illa Prisciani praeceptio istud EI quoque complectitur. *Vetustissimi*, inquit is grammaticus lib. vi, solebant omnium genitivum in IVS terminantium & in I dativum, etiam in I genitivum & in O dativum in genere masculino & neutro, in feminino vero secundum primam declinationem in AE diphthongum proferre. Itaque quemadmodum a recto EA est casus patrius EAE apud antiquos, quod jam pridem grammatici notarunt, & dandi casus pluralis EABVS: sic masculinum ac neutrum EI genitivo casu fieri potuit. Sed tamen ante hoc marmor cum exempla τδ EI non suppetere, nil mirum si nihil de eo casu expresse traditum reperitur. Dausquius, qui pag. 94. multa exempla genitivorum alii, alteri, illi, ipsi, isti, nulli, neutri, cui, soli, toti, uni, ulli cumulavit, ne EI quidem omisisset, si quidem in hoc saxum incidisset. Quanti vetusta marmora, quae immutata ad nos pervenerunt, ad rem grammaticam sunt momenti! Hinc etiam liquet in EIVS & CUIVS medium I non consonam esse literam, sed vocalem, aequae ut in aliis his omnibus illius, unius &c. Nam sicuti in priscis genitivis EI, CVI ultimam literam vocalem esse intelligimus, quidni etiam in hodie usitatis EIVS, CUIVS? Tamen difficile est a recepta typographorum consuetudine recedere, qui illud I longiusculum consonans depingere solent.

VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI. SVNT. IOVEI. COMPAGEI.) hoc est & uti ei collegio sive magistris Iovi compagi: nam τδ SVNT παρέλκει, uti supra ad alteram lineam monebam. Cujusmodi est illa formula sepulchralis singulariis notata litteris H. M. S. S. E. H. N. S. idest hoc monumentum, sive sepulcrum est, heredem non sequitur. Et variante quamvis per obliquos casus priore vocabulo, tamen illud sive sepulcrum est immutatum manet: veluti huius monumenti, sive sepulcrum est &c. huic monumento, sive sepulcrum est &c. quae non raro in epitaphiis reperi.

LOCVS. IN. TEATRO. ESSET.) De Herculanensi theatro est sermo.

TAM. QVASEI. SEI) Diphthongus, qui in QVASEI adhibetur (non solum hic, verum etiam in fragmento agrario apud Grut. p. 203. lin. 21. ubi QVASSEI legitur, itemque pag. 628. & 619.) syllabam naturam longam designat: itaque nonnisi elisione prioris vocalis E eadem saepe corripitur, id quod in diphthongis Graeci non raro faciunt. In eundem modum sunt illa in monumentis NISEI, VBEI, SIBEI &c. quae priore vocali expuncta a poetis breviantur.

Iam vero illud si post particulam quasi elegantissime adhibetur non hic solum, verum etiam in tabula aenea apud Grut. p. 628. SI-REMPSQVE. EIS. VIATORIBVS... IVVS. LEXQVE. ESTO. QVASEI. SEI. EI. VI-ATORES. &c. Et paullo post. pag. 629. SI-REMPSQVE. EIS. PRAECONIBVS... IVVS. LEXQVE. ESTO. QVAESEI. SEI. EI. PRAECONES &c.

LVOOS.) De O loco τδ D posito monui supra.

LV DOS. FECISSENT) In spectaculis apud Romanos optimo semper & honestissimo loco ii fuere, qui ludos facerent. Itaque aediles, praetores, censores, aut quicumque spectaculum exhiberent posito tribunali in podio spectabant. Ita magistris Ioviensibus honestissimus locus instruitur, quando editoribus aequiparantur, seu ita habendi esse dicuntur, quasi si ipsi ludos fecissent, qui tamen per Herculanenses magistris fiebant.

Quos ludos pagatim celebrari consuetos haec inscriptio memorat, scito eos per paganicas ferias sive paganalia (id rusticorum sacris nomen fuit) a rusticis in suorum deorum honorem quotannis rite instauratos fuisse. Nam singuli sane pagi suos habuere deos ex Ser. Tullii institutione: unde de Iove Paganico, & de Genio pagi Tigorini, nec non & de aris Faratio deo paganico positae exstant apud Gruterum inscriptiones: & in pago nostro Iovo Venus Iovia, uti supra dictum fuit, colebatur. De Ser. Tullii instituto, quod attingi, libet Dionysii verba adnectere lib. iv: *Vt etiam, inquit, rusticanae multitudinis facilius iniri posset numerus, per singulos pagos aras iussit dedicari diis tutelaribus, quotannisque ibi conventum fieri & sacrificium, (festum hoc... vocatum Paganalia) simulque eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque servantur, conscripsit. Ad id sacrificium, eumque conventum omnes paganos iussit in singula capita conferre certum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud puberes: quibus connumeratis per sacrorum praesides, apparebat hominum numerus per aetates ac sexus distinctus.*

Atque hic quidem libet ex paganis feriis duas potissimum describere, pagorum lustrationem & Terminalia: tum ad utrum horum festorum ludi isti pagani sint referendi, quivis facile dijudicabit.

Praecipua inter paganicas ferias fuit pagorum lustratio, de qua Ovid. 1 fast. 669:

Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,

Et date paganis annua liba focis.

Placentur matres frugum Tellusque Ceresque

Farre suo, gravidarum visceribusque suis.

Magistrorum cujuscunque pagi fuit eos lustrare, eaque lustratione agros omnes finesque agrorum circuire: ita ut Sculus Flaccus eo usque territorii limites trahendos dicat, quatenus illi lustrarent. Verba sunt paullulum involuta, sed attendentibus clara; sic enim habet lib. de cond. agr. p. 25. *De quibus (pagis) non puto*

quaestionem futuram, quorum territoriorum ipsi pagi sint, sed quatenus territoria. Quod tamen intelligi potest, magistri pagorum quoad pagos lustrare soliti sunt uti trahamus, vel ex hoc quatenus lustrarent. Atque eam sane lustrationem mense Maio. consignat vetus Kalendarium rusticum Farnesianum apud Grut. p. 13. & diem, qui in Kalendario nullus certus praestituitur, inspicabatur Holstenius fuisse v idus, indicio cuiusdam inscriptionis, quam cum Holstenii commentario profert Reinesius in appendice n. 8. Sed scitissime idem Holstenius sese recipiens ex Varrone docet paganalia dumtaxat fuisse stativa, paganicas vero ferias, inter quas lustratio, conceptivas fuisse. Quid quod ne mensis quidem Maius certus fixusque ei lustrationi fuit? Reperio enim alibi nonas Iunias ei ritui assignatas. Id quidem cum ex quadam paganica agri Beneventani epigraphe apud Fabrettum p. 232. n. 610. collegerim, eam inscriptionem in medium afferendam duxi. *M. Nasellius. M. F. Pal. Sabinus. praef. coh. 1. Dalmatar. et. Nasellius. Vitalis. pater. Aug. 11. quinq. paganis. communib. pagi. IVOVL. (vide an non in marmore scriptum sit IOVI aut IOVEI, ut idem fuerit ac pagus Campanus Iovus, aut ei certe cognominis) porticum. cum. apparitorio. et. compitum. a. solo. pecun. sua. fecerunt. et. in. perpetuum. v. l. id. Iun. die. natale. Sabini. epulantibus. hic. paganis. annuos. x. (idest. denarios) cxxv. dari. iusserunt. ea. condicione. VT. NON. IVN. PAGVM. LVSTRENT. ET. SEQQ. DIEBVS. EX. CONSVETVDINE. SVA. CAENENT. item. v. l. id. Iun. natale. Sabini. epulentur. quod. si. factum. non. erit. tum. hic. locus. ut. supra. scriptum. est. cum. annuis. x. cxxv. in. perpetuum. ad. collegium. medicor. et. ad. liberos. N. (hoc est nostros) pertineat. ut. ii. v. l. id. Iun. die. natale. Sabini. hic. epulentur.*

Sacrificium quod ea lustratione fiebat ambarvale dicebatur. Vide quae de hoc sacro viri doctissimi notarunt, ejusque descriptionem apud Virg. 1 geor. 343. Ad quem locum Servius, id sacrum saepe de porca fecunda & gravida fieri consuevisse scribit, id quod & Ovidius modo in partes vocatus testatur. Bene Servius saepe sic factum ait, non perpetuo: nam fuit cum apparatus id sacrum instrueretur, & suovetaurilia sive, ut alii malunt, solitaurilia circumagerentur, teste Catone de r. r. cap. 141. ubi ritus describitur, & legitima verba sic concipiuntur: *Ianum Iovemque vino praefati sic (dicebant) Mars pater te precor quaesoque, uti sis volens propitius mihi, domo familiaeque nostrae, quojus rei ergo agrum, terram fundumque meum solitaurilia circumagi jussi: ut tu morbos visos invisosque, viduertatem vastitudinemque, calamitates intemperantiasque prohibeas, defendas averruncesque, utique tu fruges, frumenta, pineta virgultaque grandire, beneque evenire sinas: pastores pecuariae salva servassis, duisque bonam salutem valetudinemque mihi, domo familiaeque nostrae. Harumce rerum ergo fundi, terrae agrique mei lustrandi, lustrique facien-*

di ergo, sicut dixi, macte bisce solitaurilibus laetentibus immolandis esto. Quae quidem formula privatorum lustrationibus accommodata, paullo aliter a magistris pagorum publice eum ritum peragentibus concipi potuit: & loco Martis, cujus Romae & in agro Romano praecipua veneratio fuit, suum cujusque pagi numen ἐπιχθονιον invocatum puto. Eodem pertinet illa apud Festum in *peseftas* formula: *Avertas morbum, mortem, labem, nebulam, impetiginem, peseftatem*, idest pestilentiam.

Sed finis non sit, si de agrorum lustratione & ambarvalibus porro disputare perrexero. Quin potius Terminalia aggredior, quae inter paganica festa magnopere celebrabantur? Ea vero sic dicta fuere, quod deo Terminio, sive Iovi Terminali eo die (puta xxiii Februarii) sacra fiebant ex Numae institutione, auctore Dionysio, quem loquentem hic facere non pigebit. Numa, inquit lib. 12. *ut contenti propriis aliena non concupiscerent, cavet lege de terminandis praediis. Cum enim jussisset unumquemque agrum suum circumscribere, atque in finibus statuere lapides, hos sacros Iovi Terminali esse voluit: jussitque ut quotannis stata die res divina eo loco in paganorum coetu fieret, sacroto cum primis nobili festo in honorem deorum, qui terminis tutelares praesident. Id Romani vocant Terminalia, sicut lapides ipsos terminos, quos nostri variante una littera τερμῶνας: quos si quis transferre ausus fuisset aut tollere, lege terminali caput ejus bis diis devovit, interfectori ipsius, tanquam sacrilegi, impunitate promissa & puritate a scelere. Et ex Numae instituto non hostiae Terminis caedebantur, quod nefas esset eos lapides cruentari, sed liba & frugum primitiae offerebantur, uti ibidem auctor est Dionysius. Sed postea, teste Plutarcho, obtinuit, ut animalia eo quoque festo immolarentur, veluti porca aut agnus. Horatius:*

Vel agna festis caesa Terminalibus.

Praeter ceteros Ovidius horum sacrorum ritus in secundo fastorum accurate describit.

Quorsum vero haec tam multa de paganis feriis? Nimirum ut intelligatur ad aliquod eorum festorum ludos Herculanenses pertinuisse: ludi quippe pars non ultima religionis festorum fuit. Potissimum vero ad Terminalia, quae jam appeterent, ut ex initio epigrammatis constet, eos ludos spectasse crediderim. Cetera nunc porro exsequamur.

L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO.) Magistrorum nomina subnectuntur, omnino duodecim. Suspicabar duodenarium magistrorum numerum in nostris hisce pagis fuisse observatum ex prisco Etruscae gentis instituto, quae, ut in Etruscis originibus demonstrabitur, duodenario numero summoque est delectata, in tantum ut quaecunque insiderent regionem, duodenis eam urbibus incoherent, ut cetera omittam. Et augebat suspicionem, quod in finitimo pago Iovo duodecim quoque magistri essent, ut patet apud Grut. p. 59. 8. item in altero paganico epigrammate, quod Capuae prostat, (non

II. De Campano theatro :

Exstant in hunc usque diem Campani theatri ruinae prope cryptoporticum, & prope turrin S. Erasmi, quam nostri homines, ut obiter dicam, Capitolium fuisse ajunt, quibus vero indiciis ibi potius, quam alibi Campanum Capitolium adstruant, ignoro. Multo majora me adolescente ejus theatri vestigia superabant: nam memini ante amplius viginti annos magnam illius hemicycli partem fuisse disjectam, non aliam puto ob causam, quam ut figulinae ibidem exercendae patentior area explicaretur. Supra theatri cuneationem quaedam surgunt novitii operis caenacula, in quibus ante centum & triginta fere annos Camillus Peregrinus senior, poeta celeberrimus, hujus Cathedralis Ecclesiae primicerius rusticabatur (87).

V 2

Hoc

(non vero Casini, ubi id per incogitantiam statuit Fabrettus p. 626. n. 225.) duodecim quoque magistrorum nomina recensentur. Tamen, ne hisce argutationibus nimis indulgeam, facit, quod in eo Campano elogio, quod idem Fabrettus habet p. 635. n. 298. tredecim magistrorum nomina (si modo id epigramma est paganicum) adscribuntur: ubi post magistrorum nomina subjungitur: HEISCE. MAGISTREIS. CERERVS. MVRVM. ET. PLVTEVM. LONG. P. LXXX. ALT. P. XXI. FACIVND. COIRAVERE. EIDEMQ. LOID. FEC. C. ATILIO. Q. SERVILIO. COS. Is murus cum superstructo *pluteo* (idest cortinula, *σωρακίω*, ac veluti podio) ad spectandum ludos aedificatus fuit. Quare, ut obiter moneam, non e materia tantum apud nostros loca ad spectandum antiquissimis temporibus construebantur, sed etiam mansura, & stabilia.

Adscribam porro *ὀλογραμμάτως* ea tantum nomina, quae inexpertum lectorem remorari possint: C. BLOSSIUS M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANTUS (idest Diophantus) T. SVLPICIUS. P. Q. (idest Publii, Quinti supple libertus) PVL. (non Pulcher interpretandum videtur; sed Graecum aliquod cognomen a *πυλ.* aut *φυλ.* syllaba incipiens libertino homini videtur potius asserendum, quae sexcenta esse possint) Q. NOVIVS. Q. L. PROTEMVS. M. PACIVS. M. L. PHILEMATIO. M. LICCVLEIVS. M. L. PHILINUS. A. POLLIVS. P. L. ALEXANDER. Numerius MVNNIVS &c.

C. COELIO. C. F. CALDO. . DO. MITIO. CN. F. AHENOBARB. COS.) Idest anno V. C. DCLIX. Supplentur hinc fragmenta Capitolina, quae habent... CALDVS L. DOMITIVS. C. . . . Et ex his vicissim fragmentis Lucii praenomen, quod in

nostro marmore deperit, alteri consuli Domitio vindicatur. Apud Senatorem & Obsequentem eodem ordine C. Coelius, L. Domitius sine cognominibus hoc anno consules eduntur: sed Alconius in Cornelianae *ὑστερον πρότερον*: L. Domitio, inquit, C. Coelio *cos. S. C. factum*, nequis Cretensibus mutuam pecuniam daret. Qui ordo in enuntiandis consulibus haud raro permutatus reperitur.

(87) Inter manu exarata ejusdem Peregrini senioris poemata, quae is, quem toties honoris causa nominavi, Iosephus a Capua Capycius a viro nobili Alexandro Peregrinio sibi humanissime commodata brevi est editurus, exstat elegans capitulum ad quendam Iohannem Camertinum Capuae olim Vicarium. Eo capitulum universae vitae suae rationem poeta exponit, se jam chori ministerio exaucloratum ait: cum haec subjungit:

*E son' uscito ancor dalla cittade,
Me ne sto in villa in lieta spiaggia aprica
Senza ricchezza e senza povertade.
In cui rimirò dove fu l' antica
Capua, e veggio ch'ov'ebbe alti palaggi,
Or tronca il rozzo metitor la spica.
Ove son dico le delizie, e gli agi
De miei Campani eroi? ove i Perolli?
Ove i Pacuvii? ove i Guibelli e Magi? &c.
Quì vivo in parte lieto, e dolce inganno
Faccio a me stesso al fin della mia vita,
Che già m'appresso al settantesimo anno.
Stommi in una casetta erma e romita
Sopra un TEATRO antico fabricata,
Ove ogni vento ha libera l'uscita. &c.
Saper volete come si dispensa
Da me la vita? Levomi a l'aurora
Di letto a ben'oprar con voglia accensa.
Passeggio un miglio, o poco men tal'ora
Sin dell'ANFITEATRO alle ruine
Che stanno in pie con meraviglia ancora: &c.*

Hoc theatro, quod sub Caesaribus aedificatum postea docebo, fueritne aliud Capuae antiquius, ignoratur. Cum Romae primus omnium Magnus Pompeius non sine bonorum reprehensione lapideum theatrum (idque cum Veneris aede ita copulatum, ut tantum se Veneris templo gradus addidisse caussaretur) extruxerit: vix videntur ante id tempus theatra in Italia, nisi lignea, existisse. Si quis tamen Campanorum id luxui tribuendum velit, ut ante Pompeiani theatri tempora lapideum aliquod nostri habuerint, non contendam: modo stante Campanorum rep. id fabricatum affirmant. Verum quid magnopere in istiusmodi ariolationibus operae pretii? Hoc certe, cuius adhuc supersunt vestigia, sub Caesaribus fuisse a Campanis constructum mihi paullo post demonstrabitur.

Sanfelicio lux.

Nam hoc primum omnium statuendum puto, quod haecenus indicavi aedificium, id revera theatrum fuisse, non vero aut alterum amphitheatrum, aut quidvis aliud. Quo labore superfederem, nisi vir summus Antonius Sanfelicius, non theatrum illud fuisse, sed alterius amphitheatri reliquias existimasse videretur. Malim tamen aliorum illius orationem accipere, (88) quam quidquam secus de viro clarissimo cogitare. Quidquid tamen ille senserit, danda est venia, quod ea aetate nondum detectus esset in huius, de qua disserimus, fabricae ruinis is lapis, qui nunc ad S. Eligii prostat, quo quidam Luceius Peculiaris REDEMPTOR. PROSCENI fuisse dicitur: de quo saxo infra dicetur.

Quis Capuae theatri a fundamentis extruatur.

Nam aliud mihi marmor prius illustrandum suscipiam, quo marmore quis demum ille fuerit, qui theatrum hoc a fundamentis excitari curavit, aperitur. Itaque ab amphitheatri titulo non fuit disjungendus is lapis, ex quo tum theatri aetatem assequi licebit, tum ejus operis EXACTOREM. Exstat id elogium Capuae ab *Ebuentensi* regione occidentem versus pergenti sinistro viae latere in hunc modum:

D. M. S

(88) Dum Campanae magnificentiae reliquias describit Sanfelicius: *Exstant ex iis, inquit, duae amphitheatri moles opere Dorico &c.* Duone veteris Capuae amphitheatra adstruit, ita ut hoc quod modo indicavimus theatrum, vir eruditus pro amphitheatro altero habuerit? anne vero Calpurnium imitatus, qui ecloga vii sic pulchre amphitheatrum circumscribit:

*Et GEMINIS medium se MOLIBVS al-
ligat ovum:*

eodem ille sensu *duas amphitheatri moles* dixerit? Ita prorsus. Et accedit quod in sequentibus

de uno evidenter aedificio loquitur: *Duae, inquit, amphitheatri moles opere Dorico, tam vastae, eaque architectura, ut nemo sit, qui primo EIVS aspectu non obstupescat &c.* Quid quod hoc, quo de aginius, theatrum jamdudum extimis ornamentis nudatum nulla operis Dorici indicia de se dare Sanfelicio potuit? Ea tamen ambigua Sanfelicii dictio Maximiliano Missonio fecit, opinor, offucias, qui in itinere per Italiam Gallice conscripto *les restes de deux amphitheatres* Capuae superesse narrat.

D. M. S.
 Q. ANNIO. IANUARIO
 EXACTORI. OPERVM. PVBL
 ET. THEATRI. A. FVNDAMENTIS
 HVIC. ORDO. DECVRIONVM
 OB. MERITA. EIVS. HONOREM
 AVGVSTALITATIS
 GRATVITVM. DECREVIT
 VIXIT. ANN. LXXI. VIVOS
 SIBI. FECIT. POSTERISQVE
 SVORVM

Et refertur hoc quidem a Grutero p. 354. 7. Sed primum alio positum linearum, deinde LXX anni Q. Annio tribuuntur, cum in saxo sint LXXI; demum quarta inscriptionis linea, quae maximi est ad rem nostram momenti, mutila exhibetur hoc modo, ET MEN- TIS. Et, fateor, litterarum vestigia ita fugientia ea cippi parte offendi, ut, nisi in schedis cujusdam Silvestri Ayossae, quae quasdam nostrates epigraphas oscitanter descriptas habent, eum versum integrum reperissem, vix divinando eum assequi potuissem. Non sic tamen oblitterati sunt characteres, quin postquam iis schedis doctior effectus ad marmor rediissem, non illico singulas litteras probe agnoverim.

Ea in inscriptione cum Augustalium mentio fiat, qui rarissime Augusto vivente, & nonnisi extra Romam, post Augusti vero tempora passim audiri coeperunt: omnino post Augustum theatri opus exaedificatum oportuit. Ac de Augustalium ordine nihil hic me attinet dicere, quod eam tractationem alibi susceperim. *Honor augustalitatis gratuitus* ita hic dicitur, uti apud Grut. 393. 5. itemque 475. 3, & 4. HONOREM. DECVRIONATVS. GRATVITVM. *Augustales* vero *gratuiti* reperiuntur apud Grut. 172. 13. 432. 3. & 454. 7. necnon apud Fabrettum p. 403. n. 304. Non alii porro sunt decuriones aut augustales *gratuiti*, quam gratis & sine ulla impensa ob aliqua sua merita in eos ordines allekti: unde apud Fabrettum p. 744. n. 530. diserte legitur AVGVSTALI GRATIS CREATO. Nam ceteroqui quicumque decurionatum aut augustalitatem consequerentur, aut pecunia iis eroganda erat, aut opus publicum faciendum, aut munus edendum, aut tale aliquid, ut ex innumeris inscriptionibus constat. Q. autem Annius Ianuarius ob theatrum sua cura a fundamentis erectum gratis in Augustalium ordinem fuit a Campanis decurionibus cooptatus. Quid vero sibi velit EXACTOR. OPE-

Marmoris
& theatri
actas.

Augusta-
les aut de-
curiones
gratuiti.

Quid ex-
actor ope-
rum pu-
blicorum.

Campani
proscenii
redemptor
quis?

Anaglypti
explanatio

OPERVM. PVBLICORVM, ne longum faciam, consule substratam hic notam (89).

Habes *exactorem* operis hujus: de ejusdem theatri, aut saltem ejus partis, quae proscenium dicebatur, *redemptore* nunc accipe, nempe eo, qui proscenium faciendum conduxit, aut eo quidem certe, qui ejusdem proscenii facta tecta tuenda suscepit. Fuit autem is, qui in veteri anaglyptici operis marmorea tabella reperitur in hunc modum: LVCCEIVS. PECVLIARIS. REDEMPTOR. PROSCENI. EX. BISO. FECIT. Atque ejus quidem anaglypti delineationem in tabula excusam habes, quam vide: ejusdem vero explanationem, quam post tot clarissimos viros eam rem aggressos potui, ne te amplius detineam, in eam quam hic subnexui notationem (90) conjeci.

Ana-

(89) Etsi EXACTOR. OPERVM. PVBLICORVM nullo in alio, quod sciam, marmore occurrit: tamen quid *exigere opus* apud veteres significarit, ex veteribus scriptoribus satis intelligimus. Cicero pro do. *Quid*, inquit, *operum publicorum exactio?* *Quid inscriptio nominis tui?* Columella lib. 1, cap. 7. *Nulla est autem major vel nequissimi hominis custodia, quam operis exactio.* Atque id quidem explicite ac plena oratione Plinius x epist. 85. *exigere rationem operis* dixit: *Exigendam esse a Dione rationem operis, antequam reip. traderetur, quod aliter fecisset, ac debuisset.* Et habet exactor respectum ad redemptorem: ille opus *exigere*, hic *tradere* dicebatur. De factis tectis exigendis multa habet Tullius lib. 1 in Ver. Ac ne plura: *exactor operum publicorum* is est, qui in sexcentis aliis inscriptionibus *curator operum publicorum* appellatur. Et quod in Campano marmore additur ET. (supple ex τὸ τοῦ EXACTORI) THEATRI. A. FVNDAMENTIS: sic etiam dicitur, ut alibi saepissime *curator aedium sacrarum, riparum, cloacarum, pontis, viarum sternendatum &c.* Illud autem A. FVNDAMENTIS eo est additum, quia, absque hoc additamento, exactor sactorum tectorum theatri intelligi potuisset. Plura super hac re non addam, ne lectori sim incommodo; quem ne nimia jam prolixitate offenderem, schediasma quod modo de ea re conscripseram, ubi etiam *de redemptoribus, arbitrati, & probatione operum publicorum* mihi agitur, nolui prelo committere; quod brevi fortasse dabitur, cum Campanae omnes inscriptiones in unum volumen cogentur.

(90) In Campani proscenii anaglyptum exercitatio.

I. De singulis ejus anaglypti imaginibus.

Primus omnium qui hanc anaglypticam tabulam, etsi parum exacte delineatam evulgavit, fuit Ioh. Petrus Paschalis, commendatione ille

quidem dignissimus, quod illud monumentum publice ut collocaretur cum Campano magistratu egerit, nisi etiam perexiguo edito libello eo demum evasisset, ut illas Palladis, Iovis, Cupidinis, que (sic enim pharetrata illam imaginem interpretatur) effigies ad Trinitatis mysterium detorqueret.

Sed & vir eruditissimus Ioh. Mabillonius suo illo per Italiam itinere cum marmor oculis delibasset, dignissimum duxit, quod cū eruditis viris commune faceret (etsi parum accurate delineatū, quod illud e Paschali descripsisset): evi etiam explicatione adjecta, quae non potest sine piaculo praeteriri. Sic enim ait: Ioh. Petrus Paschalis e Soc. Iesu exiguo libello has figuras explicavit; ita ut prima figura machinam versatilem ad sustollendos lapides grandes, secunda sculptorem vel architectum, tertia Palladem, quarta Iovem sedentem, quinta Cupidinem, sexta senatorem qui impensas operi suppeditabat, septima denique Volturnum fluvium significari existimet. De quatuor primis explicationibus vix ulla difficultas: alias non facile admissuri sunt viri eruditi. Nam & quinta Apollinem refert melius, quam Cupidinem, qui nudus pingi solet: sexta sacrificum, qui Genio theatri sacrificat, dextra craterem effundens in aram, sinistra flores in cornucopiae gestans. Nam Genio res sacra fiebat mero & floribus ex Varrone & Censorino. Apud Oiselim tab. XLII Genio Augusti eodem modo sacrificatur. Porro Genium serpentis imagine aliquando significatum fuisse, praeter Rosinum, Virgilius auctor est Aeneid. lib. v. Vnde septima figura sine dubio exhibet Genium theatri, ut titulus superpositus indicat. Sic apud Grut. p. 111. Genius theatri Pompeiani, apud Reinesium p. 183. Genius theatri Augusti legitur. Sed haec viderint alii.

Demum Raphael Fabrettus in volumine inscriptionum p. 78. Mabillonii explicatione in medium allata, hoc tantum a viro erudito dissentit, quod quem Apollinem putat Mabillonius,

Anaglyptum illud centum prope ab hinc annos e theatri rudерibus erutum postea sexviri Campani in fornice S. Eligii collocandum curarunt; ibidem nimirum, ubi hunc amphitheatri titulum, quem hoc qualicumque commentario illustravimus, in eum modum, quem supra posui, suppletum statuendum jusserunt. Vtinam vero eandem diligentiam sexviri ceterique Campani decuriones adhibuissent in iis statuis, columnis, aliisque ornamentis servandis, quae elapso saeculo ex ejusdem theatri ruinis ab Hieronymo Vva, aliisve, ad quos illa possessio, quae turris S. Erasmi dicitur, transit,educta fuere, ac Romam, Neapolim, alioque aucta; uti testatur Ioh. Petrus Paschalis in perexiguo libello, quem de ea anaglyptica tabella vulgavit. Habenda est Peregrinio gratia, qui in Camp. Fel. p. 155, & 739. tres inscriptiones in theatro repertas ad posteros transmisit. Quod si ejusdem viri egregii lucubrationes doctissimae non conflagrassent; quot vetusta monumenta, quae non exstant, haberemus? Quae jam ob unam viri magni mentis alienationem aeternum desiderabimus.

LECTO-

nus, is Dianam *alte succinctam* esse verissime affirmat. *Muliebris quippe, inquit, est ille vestitus, & omnino similem cum arcu, pharetra & venabulo. (quod Soli usquam appertum non memini) nummi octavus & undecimus tab. L. apud Ose- lium exhibent, ut marmora praetermittam. Verissime id, inquam, nec est cur de eo quisquam addubitet: & accedit, quod numen Capuae πᾶτερων non aliud quam Diana fuit; quod ex templo per celebri Dianae Tifatinae, & ex aliis constat monumentis. Sed tamen post Mabillo- nii & Fabretti doctas animadversiones & conatus de integro hunc lapidem volvere aggredior.*

Ac primum de sacrificio & serpente non usque adeo certa sunt quae Mabilionius statuit, quin potius imaginem illam, cui crater in manibus, Genium fuisse putem, serpentem vero interpreter Capuae διαχειριστὸν simulacrum. Quare singulas jam lustrabo imagines a postrema exorsus. Non enim, uti dixi, serpens ille cristatus pro Genio theatri esse accipiendus videtur, sed ad vetustissimas fortasse Capuae origines alluditur: Nam Campani initio Opici fuere: Opicos vero a serpentibus sic appellatos, testatur Stephanus in Οὔπιχοι in haec verba: Οἱ δὲ, ὅτι Οὔπιχοι ἀπὸ τοῦ ὄφεως. Alii vero, inquit, Opicos, quasi Ophicos, a serpentibus appellatos putant. Servius ad illud Aen. vii, Oseorumque manus sic commentatur: Capuenses dicit, qui ante Opici (fortasse legendum Opici, aut certe Opici) appellati, quod illic plurimi abundavere serpentes: nam graece ὄφις dicitur serpens. Porro qui antea Opici a serpentibus di-

cebantur, postea contractius Opici & Opici sunt appellati; uti jam viri docti demonstrarunt. Quare serpens ille videtur Capuae διαχειριστὸν signum fuisse, uti Capricornus Augusti, & alia id genus, quae huc congerere non est opus. Accedit, quod in hunc usque diem nostra haec civitas duo sibi insignia usurpet, unum usitatus, quo crux depingitur, alterum, quo septem serpentes in cratere surrecti exsculpuntur. Peregrinium sane memini in Camp. Fel. (quamquam locum reperire non potui) negare pro satis antiquo habendum esse illud insigne crateris cum serpentibus: sed illud quoque memini novitatem ejus stemmatis nullo modo a laudato viro probari. Et ceteroqui etiam scio, cum primum ista insignia usurpari coeperunt, ad veteres origines saepe alludi placuisse: in tantum ut non pudeat hodie Gaditanos, quamvis Christianos, in publico sigillo Herculem exhibere cum hac inscriptione *Hercules Gadium fundator dominatorque*, id quod didici ex to. xi biblioth. selectae Clerici p. 111. Quid ergo impedimento est, quominus, cum primum hoc sibi insigne nostri cives asciverunt, ad veterem de serpentibus narrationem spectarint? Nam quod in cratere eos angues assurgentes effinxerint: id eo spectat, quod nostra haec Campania, quam Opici initio inhaeserunt, Crater olim appellabatur, quod ejus pars litoralis in crateris formam sinuatur. Strabo de Campania loquens sic ait: *Antiochus ab Opiciis habitam fuisse eam regionem narrat, qui iidem & Ausones appellarentur: at Polybius significat se pro duabus diversis gentibus eos habere;* ait.

ait enim Opicos & Ausones terram quae est circa CRATEREM incoluisse. Potest igitur non inepte serpens iste ad eam, quam dixi, narrationem referri: nam quamvis opinio sit quandoque veteres Genium sic depinxisse, ut anguem exsculperent: tamen nihil magis in proposito marmore quis Genius theatri fuerit declarat, quam superposita inscriptio. Nunc epigrapha illa GENIVS THEATRI non supra serpentem, sed supra praecedentem figuram scalpitur, quem admodum in tabula vides. Fugit enim virum magnum memoria, qui supra serpentem eam inscriptionem statuit.

Neque enim dubium esse potest, quin is qui dextra pateram, sinistra cornucopiae gerit, is demum Genius theatri sit habendus. Docet id tum ei superne respondens epigramma, tum etiam quod Genius eo demum habitu a veteribus depingatur, uti Traiani & Hadriani numismata testantur. Nec alia specie, opinor, viscebatur Genius populi R. qui regione urbis octava aureus stabat. Certe Genii publici, qui Iuliano ad imperium evecto per quietem apparuit, non alia deformatio fuit. Nolle tamen, inquit Ammianus xx, 22. quae declarationis Augustae praecesserat diem... per quietem aliquem visum, ut FORMARI GENIVS PVBLICVS SOLET. Qualis vero illa species fuerit lib. xxv, cap. 5. declaratur: nam sub tentorio degens imperator, vidit squalidius... speciem illam Genii publici, quam cum ad Augustum surgeret culmen conspexit in Galliis, velato capite, cum cornucopia, per aulae tristius discedentem. Haec dum scribo grandiusculos duos Constantii Chlorig nummos licuit contrectare: in quorum aversa parte GENIO POPVLI ROMANI inscripta Genius sic exhibetur, dextra ut pateram effundat, sinistra cornucopiae ferat, capiti vero calathum insistentem habeat. Et calathum, quem Genii vertici haec numismata superimponunt, ne a nostro quidem anaglypto supra Genii caput abfuisse suspicor: quamvis enim ea parte marmor contractum cernatur; tamen intervallum quod inter utramque superpositae inscriptionis dictionem intercedit, nonnulli est indicio surrectum aliquid supra Genii caput existisse, quod epigraphen interrumpi cogeret. Verum de calathos quidem res est incerta: sed tamen capite velato, quemadmodum Ammiani verba modo recitata declarant, hunc nostrum fuisse, ex lacinia a capite in sinistram humerum dependente palam sit. Non est ergo haec penultima imago sacrificus aliquis, sed ipse Genius theatri sacrificantis ritu exhibitus. Quae cum ita esse certissime demonstrarim: illud quoque sequitur serpentem, de quo supra discebam, quidvis potius, quam Genium fuisse.

Sed si tamen cum anguem pro Capuae simbolo accipere forte detrectas, & ad Genium referre mavis: sic transigi res poterit, non ut ille coluber Genius fuerit, sed Genii tantum διαχειριστικὸν σημεῖον. Neque enim temere hoc est, quod Virgilius v Aen. 95. post serpentis ac-

caratam descriptionem subiecit:

*Incertum Geniumne loci, famulumne parentis
Esse putet.*

Ad quem locum Servius nullum locum Genio carere dicit; qui per anguem plerumque ostenditur. Isidorus in xxi orig. 4. Angues autem apud gentiles pro genis locorum erant habiti semper: unde & Persius:

Pinge duos angues, pueri, sacer est locus.

Vide quae Casaubonus ad Persii locum notavit, ex quibus intelligas deos quosvis topicos sive locorum Tutelas per angues fuisse designatos: unde & Propertius lib. iv, elegia 8. de draconibus Lanuvium annosi vetus est Tutela draconis.

Tutela autem & Genius una eademque res fuit, uti patet ex Gruteriano epigrammate p. 105. 2. DEO. TUTEL. GENIO. LOCI. Apud Ammianum quoque xxi, 28. sic reperio. Et putabatur Genius quidam tutelae salutis appositus cum reliquisse. Cetera porro, quae apud eundem sequuntur, sunt scitu jucunda: Ferunt enim, inquit, theologi in lucem editis hominibus cunctis, salva firmitate fatali, huiusmodi quaedam velut altus restura numina sociari, admodum tamen participissimis visa, quos multè plures auxere virtutes. Idque & oracula & auctores docuerunt praeclari: inter quos est etiam Menander Comicus, apud quem hi senarii duo leguntur:

*Ἀπαντὶ δαίμων ἀνδρῶν συμπαρίσταται
Εὐδὺς γενόμενος, μυσταγωγὸς τῶ βίῃ.*

Talesque fuisse ait Pythagorae, Socratis, Numae, Scipionis, Marci, Octaviani, Trismegisti, Apollonii, Plotini genios. Quanquam quae viri docti de genis sive daemoniis ex ethnicorum doctrina collegerunt, vel si summam delibare velim, dies me citius, quam sermo deficiet (nec actum agere tanti erit) tamen vel ex iis paucis, quae dixi, intelligis eorum pleraque ex vera Angelorum bonorum malorumque doctrina ad ethnicos manasse. Nam malum etiam unicuique genium veteres assignarunt: Cum nascimur, inquit Servius ad vi Aen. 717. Duos Genios sortimur; unus est, qui hortatur ad bona, alter qui depravat ad mala. Et apud Florum iv, 23. memini legisse, atram quandam imaginem Bruto per noctem oblatam, & quae esset, interrogatam, tuus, respondisse, MALVS GENIVS. Per bonos genios & desideria nostra, inquit Apuleius, & merita ad Deos commeant... qui ultro citroque portant hinc petitiones, inde supplicas, seu quidam utrinque interpretes & salutigeri. Eisdem omnium non modo actorum testes, verum etiam cogitatorum appellat: eosdem ait post mortem trahere veluti custodiam suam ad iudicium, atque illic in causa dicenda assistere; si qua commentatur arguere; si qua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiam. Ac ne illud quidem a nostra religione magnopere abhorret, quod non tantum hominibus, sed & urbibus & locis genios praesidere putabant: unde Prudentius ad Sym. lib. ii, 444.

*Quanquam cur genium Romae mihi fingitis unum,
Cum portis, domibus, thermis, stabulis soleatis*
Affi-

Assignare suos genios, perque omnia membra Urbis, perque locos geniorum millia multa Fingere?

Hinc in nostro hoc marmore & alibi GENIVS THEATRI legitur. Hinc apud Grut. 75. 1. GENIVS. CONSERVATOR. HORREORVM. GALBIANORVM. Et sexcenta huiusmodi. Illud quoque ex inscriptionibus constat, quod est sane tritissimum, qui in maribus *Genius*, in feminis *Iunonem* audisse. In una eademque inscriptione apud Fabrettum p. 73. n. 72. GENIO. ET. HONORI. MAGI. GERMANI. . . ET. IVNONI. CISSONIAE. &c. Hinc illae occurrunt apud Gruterum dedicationes Iunonibus *Claudiae*, *Iuniae Torquatae*, *Gaviae Albanae*, *Iuliae Aufidenae* &c. Ac de geniiis plura jam, quam oportuit.

Iam vero tres illae in medio anaglypti figurae nihil dubium, quin Iovem, Palladem & Dianam exhibeant. Iupiter quidem cum dextra fulmen habeat, non alius erit quam Iupiter Tonans, qui in Capuae Capitolio aequae ac Romano colebatur. Romae in aede Iovis Capitolini tres fuere cellae ex ordine, inquit Dionysius, a lateribus communione parietum clausae: media Iovis, utrinque altera Iunonis, altera Minervae, sub eodem laqueari eodemque testo. Eandem trium Deorum *συννάων* communionem in coloniarum Capitolii imitabantur: ab eaque est causa quod Arnobius ait: *Nonne vides in Capitolii omnibus virginales esse species Minervarum?* Iidem Campanae aedis Capitolinae Dii *σύνναοι* fuere, nisi quod pro Iunone Etruscorum patrio numine Diana a Campanis Etruscis colebatur, (ut alibi mihi demonstratum) & Diana ceteroqui eadem, quae Iuno fuit. Ergo tres isti Dii Iupiter Tonans, Minerva & Diana, qui in medio marmoris depinguntur, Campani Capitolii Dii *σύνναοι* fuerint. Apposite autem tribus hisce *συννάοις* Diis Genius loci seu theatri coniungitur, quemadmodum apud Reinesium cl. 1, n. 28. I. O. M. IVNONI. REGINAE. MINERVAE. ET. GENIO. LOCI. T. FL. PEREGRINVS. . . V. S. L. M. Sed in nostro, uti dicebam, anaglypto Diana pro Iunone pingitur ob causas mihi modo memoratas.

Et quidem eodem positu hic Iovem, Minervam, Dianam exsculptos puto, quo in aede Campani Capitolii visebantur. Minerva ac Diana stantibus Iupiter sedet: sic quoque in Capitolio. Porphyrius apud Eusebium in 1. 1. de praep. 3. Iovem sedentem facit, superne nudum, inferne rectum, ut hic vides. Adhaec diadematus quoque nostro in marmore conspicitur: dextra fulmen gerit (& Iupiter, inquit Minucius, cum Capitolinus dicitur, tunc gerit fulmina) sceptrum vero sinistra. Ac de scepro Iovis Capitolini Augustinus 14 de civ. 9. ait: *Ipsam enim deorum omnium, deorumque regem esse volunt: hoc eius indicat sceptrum, hoc in alto colle Capitolium.* Quanquam & extra Capitolium Iupiter cum scepro effingebatur; cuiusmodi est Iovis simulacrum, de quo Pausanias in Atti-

cis σκῆπτρον inquit ἔχει &c. Et Eliacorum priore cap. 11. de Iove Olympio ait: τῇ δὲ ἀρετῇ τῷ θεῷ χάριεν ἐστὶ σκῆπτρον μετὰλλοις τοῖς πᾶσιν ἠνδισμένον. *Laeva elegans sceptrum habet omnium metallorum varietate distinctum;* ad notandum, ut opinor, diversum pro hominum ingeniis supremi numinis esse imperium, probos scepro aureo regi, in refractarios ferreo animadverti: quo spectare putem illud ex altero psalmo, quod αὐτολεξὲς ex Hebraeo sic habet: *Pasces, seu reges eos scepro ferreo.* Et sceptrum quidem in nostro marmore crassiusculum vides, cuiusmodi olim fuisse mihi persuadeo. Nam profecto Homerus Od. xvii, v. 195. & seq. ῥόπαλον & σκῆπτρον synonymis ponit: & Il. β 265. Vlysses Therisitae convitia iudantis Σκῆπτρῳ δὲ μετὰφρενον ἦδε καὶ ὤμῳ Πλήξεν.

unde & vibex ei cruenta in dorso extumuit. Et sane quidem caput, seu globulus ille quo sceptrum in nostra tabella praefixum vides, ad percutiendum non parum momenti habuit. Proprium autem ac peculiare Iovis sceptrum fuisse docet Servius ad Aen. xxi, 106. *Ut autem, inquit, scepra adhibeantur ad foedera, haec ratio est, quia majores semper simulacra Iovis adhibebant: quod cum taediosum esset, praecipue quando fiebant foedera cum longe positis gentibus: inventum est, ut sceptrum tenentes, quasi imaginem simulacri redderent Iovis. Sceptrum enim ipsius est imperium.* Ab Iove reges sua scepra, tanquam insigne imperii, obtinere credebantur. Hom. Il. β.

Εἰς βασιλίδος, ᾧ ἔδωκε Κρόνος παῖς ἀγκυλομήτεω Σκῆπτρόν τ' ἠδὲ δέμισας, ἵνα σφίσι βασιλεύῃ.

De Diana, quae supra ex Fabretto recitavi, satis esse possunt. Minerva vero talis hic ferme scalpitur, hastata, galeato & cristato vertice, cum Medusae capite in pectore, qualem Pausanias depingit in Atticis cap. 24. *In galeae, inquit, cono Sphinx eminent. . . utranque galeae partem gryphes tenent. . . Minervae ipsius signum (ὁρδὸν ἐστὶν ἐν χιτῶνι ποδῆσαι, καὶ οἱ κατὰ τὸ σῆρνον ἢ κεφαλὴ Μεδύσης &c.) restio statum est, cum tunica talari: in ejus pectore Medusae caput ex eboris factum. . . manu hastam tenet, jacet ad pedes scutum, &c.* Quid veto causae est, quamobrem dexteram manum machinae admotam habet Minerva? non enim hoc significatione vacat. Sine ulla controversia spectari puto ad Palladem cognomento Μαχανίτιδα, de qua haec apud eundem Pausaniam in Arcadicis cap. 39. invenio: *Εἰς δὲ Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἐπὶ κλησιν Μαχανίτιδος, ὅτι βεβλῦματων ἐστὶν ἡ θεὸς παντοίων καὶ ἐπιτεχνημάτων εὐρέτις.* Minervae etiam illic Machinatricis delubrum: hoc deae cognomen inde est, quod ipsa excogitatorum omne genus & machinationum inventrix existat. Quod si Pallas hic exsculpta Μαχανίτις fuit, quidni etiam Iupiter & Diana eodem pertinebunt? Testis mihi idem Pausanias in Corinthiacis cap. 22. ubi cum de cippo quodam Dianae, Iovis, Minervae simulacra sustinente dixisset, sub-

subjecit: *Λυκίας δὲ δὲ ἐποίησε Μηχανέως τὸ ἀγάλμα ἄνα. Διός.* *Lyceas versibus mandavit, signum illud esse Iovis cognomento Machinatoris.* Si Iupiter ille *Μηχανός* fuit, etiam *συμβωμοί* Diana atque Pallas *Μηχανήτιδες* fuerint oportet: idemque de anaglypto nostro dicendum erit.

Sequitur jam altera imaguncula humi curbens cum malleo & scalpro in opus nescio quod incumbens. Demus hoc Paschali, fuisse hunc Lucceium, non architectum, ut is quidem appellat, sed redemptorem, quomodo in marmore appellatur. Inter architectum enim & redemptorem interfuit sane plurimum. Tacitus 1 hist. 27. *Libertus. Onomastus nuntiat expectari eum ab architecto & redemptoribus.* In veteribus glossis redemptor est *ἐργολάβος* sive qui opus faciendum conduxit, aut qui facta tecta tuenda suscepit.

Demum machina illa versatilis quodnam instrumenti genus fuerit, quodve ejus nomen, neque Mabillonius, neque alii indicant. Fuit procul dubio tympanum, cuius existat apud Vitruvium x, 9. & apud Lucretium mentio. Tympanum erat machina rotunda ad rotae similitudinem, (nisi quod rota ex radiis, tympanum solidis e tabulis continebatur, teste Iunio Philargyro ad georg. 11, 444.) qua a calcantibus hominibus versata, sustollebantur pondera, aut demittebantur. Lucretius lib. 1v, 903.

Multaque per trochleas & tympana pondere magno commovet, atque levi sustollit machina nisu.

Trochleam, quam tympano adhibet Lucretius, in nostro anaglypto expressam summo in carthesio vides, & per trochleam ductarium funem, qui circum tympanum advolvitur. Id vero quod supra pondus depingitur, alterane trochlea fuit, ut disparton appellare liceat; an vero ferreus forfex. Vitruvianus, quo pondus prehenderetur? Omnino trochlea. Vel hac autem parte hoc anaglyptum viris eruditis sese est commendaturum, quod expressam hic habemus tympani architectonici formam cum duobus eam versantibus tympanotribis, si modo sic eos appellare licet: nam ceteroqui Plautus Truc. 11, 7, 49. *tympanotribam* pro tympani pulsatore accepisse videtur.

II. De huius tabellae usu divinatio.

Dixi jam de singulis tabellae imaginibus. Verum quem, inquit, ad finem exsculpta fuit? Nihil de eo Mabillonius. Ac de eo antequam conicere aggredior, monendum, quod Mabillonius & ante eum Paschalis ad subvehendum pondus eam machinam, quam tympanum appellari diximus, adhibitam hic fuisse putarunt: cum tamen ex positu hominum per eam machinam gradientium, demitti pondus, non subvehere videatur. Verum hinc oritur difficultas, ecquid opus fuerit cippum seu columellam illam e trochlea dependentem deorsum ferri;

non enim columellae nisi supra terram eriguntur. Quare subierat mihi sane suspicio, fuisse aliquod lapidis auspiciati genus in praesentibus fundamenta a Lucceio illo redemptore coniecti. Nam quod hodie in templorum & id genus operum fundamenta sacrati lapides sollemnibus caeremoniis demittuntur: id veteres quoque consuevisse, lapis apud Grut. p. 39. 5. Romae erutus in ruinis templi Dianae in Aventino fidem facit, qui lapis talem inscriptionem praefert:

LAPIS. AVSP. S. Q. CAECILIO. METELLO
PONT. MAX. SOLLEMNI. CVM
PRAECATIONE. PAL. POP. ROM.
CONIECTVS
INFVNDAMENTAPORTICVSMINERV.
AVENTINENS. AB. LATERE. COLL.
VIC. ARMILVSTR. &c.

Hic Q. Caecilius Metellus is est, qui C. Iulium Caesarem in pontificatu maximo successorem habuit, ex Dione lib. xxxvii. Ac recte quidem ex hac inscriptione Iacobus Gutherius in 112 de jur. pont. 5. colligit ritum lapidis auspiciati sive sacrati (quanquam vide an non LAPIS. AVSPICATO SACRATUS illae notae sint exponendae) in fundamenta demittendi. Sed quis stupor virum doctum corripuit, ut non etiam Taciti luculentissimum locum afferret, quo res universa vivis coloribus depingitur? Curam, inquit accuratissimus scriptor 1v hist. 53. restituendi Capitolii in L. Vestinum confert (Vespasianus) equestris ordinis virum, sed auctoritate famaeque inter procures. Vides obiter, ut Suetonii & Xiphilini fidem Tacitus evertit, qui absentem eo tempore facit imperatorem, cum illi contra non tantum interfuisse fundando Capitolio Vespasianum, sed & praefuisse velint, quippe quem ruderibus purgandis manum admovisse primum, ac suo collo extulisse quaedam scripserint, quo minus cetera multitudo operam suam denegaret. Pergit vero Tacitus: *Ab eo (Vestinio) contracti haruspices monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur, templum iisdem vestigiis sisteretur: nolle deos mutari veterem formam.* Unde cimo Kal. Iulias, serena luce, spatium omne, quod templo dicebatur, evinctum vittis coronisque, Ingressi milites, quis fausta nomina (veluti Salvius, Statorius, & similia: Vide Cic. 1 de divin. Plin. xxviii, 2. Plur. quaest. R. 30. & 31. ex quibus intelliges & in lustratione nomina victimas ducentium prospera fuisse requisita, & in delectu primum quemque militem bono nomine) felicibus ramis. Deinde virgines Vestales cum pueris puellisque patrimis matrimisque aqua rivi & fontibus amnisque bauta, perluere. Tum Helvidius Priscus praetor, praecedente Plautio Eliano pontifice, lustrata suovetaurilibus aera, & super cespitem redditis extis, Iovem, Iunonem, Minervam, praefidesque imperii deos precatus uti coepta prosperarent, sedesque suas pietate hominum inchoatas divina opera attollerent, vittas, quis liga-

his LAPIS, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri magistratus & sacerdotes & senatus & eques & magna pars populi studio laetitiae connixi SAXVM ingens traxere: passimque injectas fundamen- tis argenti aurique stipes, & metallorum primitiae nullis fornacibus vitas, sed ut gignantur. Quem locum eo integrum descripsi, quo Gutherii lib. 111 caput quintum inde locupletius evadat. Redeo jam ad institutum sermonem. Ergo cippius ille ex fune ductario dependens fuerit sane, si lubet, lapis auspicatus in fundamenta prosce- nil conjiciendus: alioqui quid ejus cippi demis- sio sibi velit non intelligo. Quid si hoc demum ipsum anaglyptum lapis auspicatus fuerit: quo in lapide ritum ipsum demittendi cippi expressum voluerit Luceius? Quemadmodum columna illa, quam amplissimus Cardinalis NICOLAUS CARACCIOLVS nunquam interiturae memo- riae Campanorum Archiepiscopus in area ante Cathedralis ecclesiae peristylum nuper erexit, priscis temporibus cereo paschali sustinendo haud dubie inservierat: & tamen universa illa, quae in columnae ambitu insculpitur, historia ni- hili aliud, quam cerei paschalis ritum exhibet, ubi & columna ipsa ejusdem formae cum infi- stente cereo scalptra visitur. Ex inscriptione ve- ro subjecta cognoscimus Luceium illum cogno- minto Peculiarem (quis enim Paschali adfense- rit, qui illud PECULIARIS ad nescio quam Luceii commendationem trahit? & cogno- men PECULIARIS occurrit apud Grut. p. 358. 1.) sed ex inscriptione, inquam, cogno- scitur Luceium Peculiarem EX BISO idest ex viso, seu per quietem admonitum id ana- glyptum fecisse. Ac sicuti in Taciti narratione praetor Helvidius aedi fundandae praefectus vittas, quis ligatus lapis, innexique funes erant, contigit: ita Luceius, quod per quietem Pal- ladem ipsam Deam lapidem contingentem ac veluti demittentem videre visus esset, idcirco in eum modum anaglyptum EX. BISO. FE- CIT.

Atque haec aliquando levissime conjiciebam: quae marmoris ipsius inspectione doctior effectus penitus rejicio. Nam id quidem, quod per tympanum sive sustollitur sive demittitur, co- lonna certe videtur, quae nulli ad fundamen- ta usui esse potuit, & ad ejusdem columnae, ut videtur, capitulum elaborandum adfidens scul- ptor dat operam. Tum si lapis sacer is fuisset, in fundamenta conjiciendus, cur non id marmori inscriptum esset, quemadmodum in Gruteriano marmore supra recitato? Forma ipsa lapidis, quem laminam Paschalis appellat, fundando aedificio inepta fuit.

Quidquid tamen hoc fuit; quin somnium eo marmore depingatur, vox EX BISO dubita- re non finit. Idque somnium a Luceio in Campani Capitolii aede captatum, ex insculptis Capitolinis numinibus, (nam Capuae uti su- pra dicebam Diana pro Iunone colebatur) licet conjicere. Scimus in more olim fuisse positum, ut in aede Capitolina victimarum pellibus incu-

barent ii qui somnia captarent. Ad illud Virgilli vii Aen. 87.

Et caesarum ovium sub nocte silenti
Pellibus iucubuit stratis, somnosque petiit:
ait Servius: Incubare dicuntur proprie hi, qui dormiunt ad accipienda responsa: unde est ILLE INCUBAT IOVI, idest dormit INCAPITOLIO, ut responsa posset accipere. Respexit, credo, Servius ad illud Plauti Curc. 11, 2. 16.

Namque INCUBARE satius te fuerat IOVI,
Tibi qui auxilio in iurejurando fuit.

Ca. Siquidem incubare voluit, qui perjuraverint,
Locus non praebere potis est in CAPITOLIO.

Verum quam ob causam haec tabella insculpta fuerit, ecquis jam conjectura assequer- tur? Nec vero id magnopere refert: praesertim cum fieri possit ut perridiculum tantum in usum ea posita fuerit. Nam vide quid conjece- rim. Luceius iste REDEMPTOR PROSCENI, non a fundamentis, opinor, extruendi, sed tuendi fuit. Apud veteres enim scriptores locare aut redimere aedes sacras idem fuit, quod earum facta tecta locare aut conducere. Cicero lib. 1 in Ver. n. 50. Aedem Castoris, judices, P. Iunius habuit tuendam: atqui ejus heres re- demtor eadem oratione non raro appellatur. Paucis interjectis: Cum L. Octavius, C. Aurelius COS. aedes sacras (supple tuendas) locavissent. Accedit quod qui apud Labeonem l. 60. §. 8. D. locat. redemptor pontis appellatur, a viris doctis is capitur, qui cum factum tectum tuendum sus- ceperat: quanquam equidem portorii redempto- rem (sicuti redemptores vestigalium dicuntur) ibi interpretari malim. Ad satorum tectorum autem redemptores non tantum integrum tueri aedifi- cium pertinebat, verum etiam munditiam quaere- re, & urinam aliasque hujusmodi sordes arcere. Ad eas propulsandas injurias deorum imagines in iis angulis Luceius posuit, ubi urinam face- re vulgo consuevissent: nam extremae impie- tatis fuisset eas imagines temerare; qualis illa Ne- ronis temeritas fuit, qui Deam Syriam a se antea impense cultam mox ita sprevit, ut urina conta- minaret, testante Suet. cap. 56. Scitum est illud Chrysippi apud Plutarchum affirmantis, velle Hesiodum prohibere, nequis in fluvios aut fontes (qui veteribus sacri fuere) mingat: id tamen esse tolerabilius, quam si quis contra aram, aut locum deo sacratum meiat. Anguem autem potis- simum Luceius adpinxit: nam ita fieri mos erat, undecunque eam immunditiam arcere vo- luisent. Persius Sat. 1.

Hic, inquit, veto quisquam faxit oletum.
Pinget duos angues: pueri, sacer est locus: extra Meite.

Verum quo, inquit, somnium? Quid illud EX BISO sibi vult? Ad mentes formidine per- cellendas EX VISO moniti, sive, uti inter- dum in Grutero legitur, per somnii admonitio- nem sacrum eum esse locum, atque id se vetare veteres testabantur; id quod ex duabus apud Fabretum inscriptionibus colligo: una est p. 604. n. 43. in hunc modum: D. M. C. ANNI-

DIENI. &c. ad finem vero epigrammatis: DIS-
MANIB. NE. QVIS. HIC. VRINA. FA-
CIAT EX VISO NVTRICIS Altera sepulcra-
lis quoque inscriptio est p. 661. n. 513. , ad
cujus finem sic legitur.

... RELIGIOSO. LOCO
.. ANCTVS. POSITVS. EST
NE. QVIS. VELIT
LOCO. INIVRIAM. FECISSE
.... PER. QUIETEM
..... TITVLO. CAVI

Ea inscriptio adeo attrita dicitur Fabretto,
ut vix legi possit. Itaque quisquis ille fuit, qui
eam excepit, cum rō RELIGIOSO. LOCO
praeceffisset, putavit, detritis sequente linea
characteribus, SANCTVS legendum fuisse: &
quia S aberat, idcirco duobus praepositis punctis
ANCTVS nobis exhibuit. At equidem quovis
pignore contenderim, nihil initio lineae de-
fuisse, & ANG .. S. hoc est ANGVIS in
marmore scriptum fuisse. Quippe ad arcendam
urinam ceterasque hujusmodi injurias, Persio
teste, angues insculpebantur; idque se EX
VISO aut PER QUIETEM monitos facere di-
cebant, quo major dictis fides accederet. At-
que ea est, opinor, anaglypti interpretatio.
Hinc etiam in sepulcralibus cippis non oriose
aut ornatus tantum causa, sed ad verandas
hujusmodi sordes, nonnunquam serpentes ex-
culptos vidi. Quanquam & ceteroqui sepulera
contaminare veteres religioni sibi ducebant.
Hor. art. poet. v. 470.

*Nec satis apparet cur versus fabilet, utrum
Minxerit in patrios cineres.*

Et tamen nonnunquam eam ignominiam depre-
cabantur; eoque spectant illae formulae, veluti
quod in Campano marmore legitur; rogo te mā
viator, noli mi nocere: & alibi apud Gruterum:
illi Deos iratos, quos omnis colunt, si quis de ea
sepulcro violarit: rogo per deos superos atque infe-
ros... ne mea ossa obuiroles. Alibi expressa urinae
vetatio: HOSPES. AD. HVNC. TVMV-
LVM. NE MEIAS. OSSA. PREGANTVR.
TECTA. HOMINIS.

Tabellae certe nostrae sculptura tam rudis
est, ut bene in hunc usum subitaneo opere fieri
potuerit. Et si pictor elegantius secundum gra-
phices canones eam delineavit. Sed quo, inquis,
tympanum? An *πρόσφυον* operis? An ea species
indormienti Luceio obversata fuerat, ad signifi-
candum & sacrum eum esse locum, & diis
praesidiis fuisse instructum?

Sed piget pudetque tam diu huic sculpturae
immoratum, putida tandem interpretatione
emunctas criticorum nares offendisse. Tamen
cum mutilo amphitheatri titulo tantum tri-
buissimus, ut iusto in eum volumine commen-
taremur: an ista *σύνναος* imo & *σύνδρανος* ta-
bella (sub eadem enim porticu ad S. Eligii pro-
stat, ubi & amphitheatri titulum collocandum
Campani sexviri decreverunt) cum obscurae
praesertim significationis esset, poterat jejune
ac tantum in transcurso commemorari?

L E C T O R I.

Impune diem consumserit ingens

Telephus? aut summi plena jam margine libri

Scriptus, & in tergo, nec dum finitus, Orestes?

*Nam etiamne, inquis, additamenta? Atqui his certe, inquam,
non fuisset opus, si perfecto jam elimatoque hoc commentario, tum
demum de eo publicando cogitasset. Verum dum haec pessimo consi-
lio (sed ita erat res, faciundum fuit) inter quotidianae typogra-
phi instantiae obstetricias manus, tanquam disiecti membra poetae,
frustillatim enitimur: & nonnulla, sat scio, prodierunt, quibus si
diuturnior lambendi cura accessisset, haud dubito quin forma con-
cinniore conspicerentur: non pauca vero incogitantem praeterivere;
quae ad calcem non inutiliter apponi iussimus in eorum gratiam,
quae visum fuerit*

Meas esse aliquid putare nugas.

ADDI-

ADDITAMENTA.

Pag. 2. in supplemento amphitheatralis tituli lin. 2. rescribe *ὁλογραμμάτως* AVGVSTA: lin. 3. RESTITVIT: lin. 4. loco τῇ IVSSIT rescribe CVRAVIT. Nam cum post non parvam hujus scribendi edendique commentarii progressionem, inscriptionem hanc accuratius proportionem designarem: ad eam levissimam mutationem quintus nos compulit versus: qui cum sit omnino immutabilis, & nec plures nec pauciores litteras admittere poterit, quam quo modo posuimus: est tamen a fine paullo longior, ita ut ceteras quoque lineas eadem parte produci oportuerit.

P. 3. lin. ult. dele, si lubet, illud fort.

P. 4. lin. 1. post vocavit adde: Prior Taciti locus ex III hist. 57. sic habet: *A quibus municipia coloniaeque impulsae (praecipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contra Capua Vitellio fida) municipalem aemulationem bellis civilibus miscebant.* Quo Taciti loco Capuam municipium appellatam putat Cluverius Italiae antiqu. lib. IV, p. 1176. lin. 52. itemque Burmannus notis ad Velleium, Cluverium, ut opinor, secutus. Sed errant viri doctissimi; equis enim dubitat, quin Puteolos ad municipia, Capuam ad illud Coloniaeque retulerit historicus? At enim, inquit, paulo ante Vitelliana tempora Nero Puteolos coloniam deduxerat: *Vetus*, inquit idem Tacitus XIV an. oppidum Puteoli jus coloniae & cognomen a Nerone adipiscuntur. Sed ut mittam quod ad hunc locum notat Lipsius, Puteolos modo coloniam, modo municipium fuisse: crediderim Puteolanos, rescissis post mortem Neronis ejus actis, ad jus municipii, in quo magis sibi placerent, iterum rediisse.

P. 4. lin. 15. post Gellii verba adde: Adhaec Vlpianus l. 1. D. ad munic. cujuscunque non modo coloniae sive municipii, sed cujusvis omnino civitatis cives *municipes* ex usu recepto appellat: cujus quoque verba adscribere non pigebit: *Municipem*, inquit, aut *nativitas facit*, aut *manumissio*, aut *adoptio*. Et proprie quidem *municipes* appellantur muneris participes, recepti in civitate, ut munera nobiscum facerent, sed nunc abusive *municipes* dicimus suae cujusque civitatis cives, ut puta Campanos, Puteolanos. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus est, Campanus est. Sed si ex patre Campano, matre Puteolana, aequae *municipes* Campanus est. Nisi forte privilegio aliquo materna origo censeatur: tunc enim matris originis erit *municipes*. Ut puta Iliensibus concessum est, ut qui matre Iliensi est, sit eorum *municipes*. Etiam Delphis hoc idem tributum & conservatum est. Celsus etiam refert Ponticis ex beneficio Pompeii Magni (id) competere &c.

P. 5. lin. 20. post legitur? adde: Nisi si forte ad quandam Frontini locum aspexit. Vide p. 43. lin. 32.

P. 11. lin. 26. post oportuit, adde: Accedit, quod Iulius Exsuperantius, cujus circumfer-

tur opusculum de Marii, Lepidi ac Sertorii bellis civilibus cap. VI ait: *Hujus* (Syllae mortui) acta cum conatur Lepidus in SVO CONSULATU subvertere, contra COLLEGAM Catulum civile proelium gessit & victus est &c. Nec desunt tamen &c.

P. 12. lin. 8. post immisit. adde: Quo sane spectat illud Iulii Exsuperantii de bel. civ. cap. V de Lepido eo, cujus Brutus partes sequebatur, Syllae ac Syllanis infensissimo narrantis in hunc modum: *Hujus* (Syllae mortui) acta cum conatur Lepidus in suo consulatu subvertere... congregatis iis, in quorum possessiones NOVOS COLONOS de suis militibus Sylla victor IMMISIT... ingentem congregavit exercitum. Haec copiosius &c.

P. 14. lin. 5. dele illud Demum. Et lin. 6. post dicam. adde: Ac postremo omnium Nero princeps militum supplementum Capnam deduxit. Testatur id Tacitus XIII an. 31. Ceterum, inquit, Capua atque Nuceria additis veteranis firmatae sunt, idque Nerone secundum, L. Pisone Cos. id est an. V. C. 809. Veteranis a se huc adscriptis cum nihil, quod divideret, Nero invenisset; Urbanam, coloniam olim a Sylla constitutam, Campanae coloniae attribuit, eosque agros veteranis divisit: de Neroniano enim supplemento Plinii verba XIV. 6. capienda esse arbitror: *Falerinus*, inquit, *ager a ponte Campano, laeva petentibus Urbanam coloniam Syllanam, NVPER* (id est a Nerone) Capuae contributam, incipit. Ita &c. Deinde lin. 7. post colonia adde: ac demum a Nerone septima, praeter illas &c.

P. 15. lin. 5. ad illud expostulat adhibe si lubet hanc notationem: Plinius lib. XVI, cap. 11. agri Campani modum XL millibus passuum definit. quod quemadmodum sit accipiendum, dicetur notatione 22.

Not. 4. p. 15. col. 2. lin. antepenult. post Romanorum adde: Quare quod viri docti notarunt multas civitates municipia simul eademque praefecturas exstitisse: nihil video, quominus de Capua id potissimum sit capiendum. Accedit quod ex lege Julia de civitate Italica danda (quae lata est anno DCLXIII) urbes ferme omnes Italicae jure ferendi suffragia & adipiscendorum magistratuum donatae fuere, hoc est in totidem municipia evaserunt, jus civitatis assecutae.

P. 19. post finem notationis 9. adde: Ceterum difficile est Latinorum Scriptorum auctoritates eludere, qui de divisione, non vero locatione agri Campani sermonem habent. Accedit, quod ante centum amplius annos ager Campanus jam fuerat elocatus, teste Livio lib. XLII, 19. Eodem, inquit, anno (is est annus V. C. DLXXXI) quia per recognitionem Postumii Cos. magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Laetius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent. Quod factum tot annis post captam Capuam

non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Cum tanto ante ager Campanus elocatus fuisset: quid reliquum Caesari fuit, nisi ut eundem maximo cum aerarii incommodo (id quod optimus quisque civis exposulabat) a reip. vectigalibus abstractum colonis a se deducere divideret? Nisi vero legem illam Lucretiam de agro Campano locando promulgatam tantum, non etiam perlatam contendimus: Livius quidem certe promulgationis tantum commemoravit.

Not. 10. p. 20. col. 1. lin. 3. post statuunt. adde: Verum re melius perpensa, nihil diversus a ceteris historicis Appianus abit; qui suam respiciebat aetatem, qua *jus trium liberorum* habere dicebantur, sive qui ternos, sive qui plures filios alerent, uti ex Plinii epistolis, & aliis constat. Cum ergo Appianus ait agrum Campanum elocatum τοῖς ἑσὶ πατρὶας παίδων τριῶν, hoc vult, nullum a Caesare colonorum numerum praestitutum, sed quotquot *trium liberorum* jure fruerentur (ut Appiani aetate loquebantur) invitatos. Rursusque cum ait *viginti millia exstiterunt οἱ τὰ τρία τρέφοντες μόνοι*, vult viginti millia ejus tantum generis inventos esse, qui tres filios alerent, non qui tres tantum, sed sive ternos sive plures; quia sub Caesaribus plurimum etiam filiorum parentes recepta consuetudine *trium liberorum* patres dicebantur, quod *jus trium liberorum* gauderent. Ut alius repetam: urbe civili bello exhausta, Caesar πολυπαυδίας ἀδελὰ ἐπέθηκεν, uti loquitur Dio lib. XLIII p. 226. quae renovavit Augustus apud eundem Dionem lib. LIV, p. 531. (ea est lex Julia de maritandis ordinibus) & lege Papia Poppaea jam senex confirmavit, ut innuit Tacitus 211 an. 25. Praemia parentum haec fuere, ut mariti & parentes in honoribus capiendis praecederent, Gell. 11, 15. ut honoratius in spectaculis sederent, Suet. Aug. 44. ut heredes ex testamento pro solido fierent, cum contra plane exciderent coelibes, orbi semissem caperent, paullo plus solitarii patres. Praecipua autem dignatio eorum fuit, qui ternos saltem filios superstites haberent: hi plenissimum jus consequerentur, quod *trium liberorum* dicebatur: quod tamen procedente tempore etiam ad infecundos, aut infelices maritos indulgentia principum est propagatum. Hinc Marcialis lib. 11, 91.

Quod fortuna negat fieri, permitte videri,
Natorum genitor credat ut esse trium.

Videatur Paullus lib. 14 recept. sent. tit. 9. extr. & Plinius 11 epist. 13. qua significat se Voconio id jus impetrasse: tum x epist. 2. ipse Plinius eo jure donatus Traiano gratias agit. Demum eodem lib. ep. 95. Suetonio Tranquillo idem jus ab eodem principe petit, parum felix matrimonium cum expertum esse causatus. Vide quoque Cellarium ad eas epistolas, & Lipsium in Taciti annales. Verum de his satis.

Hinc Campanae coloniae &c.

Not. 10. p. 20. col. 2. lin. 6. dele a voce illa

praesertim usque ad coarctandus. Non enim Caesar distribuit, sed Lentulus. Vide Caesaris locum cap. 4. hujus commentarii pag. 112. lin. 9. Et loco eorum, quae deleri iussimus, adde haec quae sequuntur: Adhaec praeter illos gladiatores, binos singulis patribus familiarum, distributos, secutorum in ludo inquit Cicero, 100 (id est quinquemilia) fuerunt. Quae quidem lectio quid causae est quamobrem a Lipsio 11 Sat. 7. sollicitetur, ita ut illas numerales notas in ∞ hoc est duo millia commutet? Quis enim, ait ibi vir summus, crediderit quinque millia gladiatorum Capuae fuisse, & quidem Secutorianae, id est unius armaturae? Hocine incredibile putat Lipsius; cum tamen praeter hos quinquemilia secutores, quos ludus capere potuisset, innumeri praeterea aliorum generum gladiatores, lique minimum ad XL millia, distributi per domos detinerentur? Hosce gladiatores &c.

P. 26. post finem ejusdem paginae adde:

Atque haec de colonia Julia. Ceterum quarto post eam deductam anno, Marcellino & Philippo cos., de ea colonia infirmenda in senatu est actum. Vide quae in eam sententiam narrat Freinshemius in supplem. Liv. lib. c1v, cap. 88. quae quia nullo teste adhibito affert, non huc adtexui: nam in or. de arusp. resp. quae ad oram libri a viro magno citatur, nihil tale invenitur. Epistolae potius Ciceronis Freinshemio citandae fuerant, tum 1 ep. fam. 9. tum etiam 11 ad Q. Fr. 1. Quae jam loca hic recitari operae pretium fuerit.

Primus, quem invenio de agro Campano retulisse, fuit Rutilius Lupus trib. pl. Lentulo & Metello cos. extremo anno: qua de re haec habet Cicero 11 ad Q. Fr. 1. Sane frequentes fuimus, omnino ad ducentos: (hunc numerum Asconius in frequenti senatu requirit: Dio tamen Augustum sanxisse ait, ut a paucioribus, quam quadringentis S. C. fieri possent, cum antea quadringenti ipsi requirerentur. Pergit vero Cicero) Commorat expectationem Lupus: egit causam agri Campani sane accurate. Auditus est magno silentio. Materiam rei non ignoras. Nihil ex nostris actionibus praetermisit. Fuerunt nonnulli aculei in C. Caesarem, contumeliae in Gellium, expostulationes cum absente Pompeio. Causa sero perorata, sententias se rogaturum negavit, ne quod onus simultatis nobis imponeret. Ex superiorum temporum convictis, & ex praesentis silentio, quid senatus sentiret, se intelligere dixit. Milo coepit dimittere. Tum Marcellinus, nolli, inquit, ex taciturnitate nostra, Lupo, quid aut probemus hoc tempore, aut improbemus, judicare. Ego, quod ad me attinet, idemque arbitrator ceteros, idcirco taceo, quod non existimo, cum Pompeius absit, causam agri Campani agi convenire. Tum ille se senatum negavit tenere.

Anno sequente, Marcellino & Philippo cos. iterum eadem res agitata, decretumque uti Cicero frequenti senatu de agro Campano referret. Testis ipse Cicero 1 ep. 9. Lentulo sic scribens: Quin etiam Marcellino & Philippo cos.

ad. nonis Aprilis mihi est senatus assensus, ut de agro Campano frequenti senatu idibus Maiis referretur. Quo tamen die relatum non esse scribit ipse ad fratrem lib. 11 ep. 7. Quod, inquit, idibus & postridio fuerat dictum, de agro Campano actum iri; non est actum. Nimirum quod sententiam Cicero mutasset, Pompeio gratificaturus, quemadmodum etiam eadem ad Lentulum epistola declaratur; statim enim subjicit Cicero Cn. Pompeium cum Q. fratre Ciceronis ita egisse, ut de agro Campano a Cicerone non referretur: ac demum subjungit: Haec cum ad me frater pertulisset, & cum ante tamen Pompeius ad me cum mandatis Vibullium misisset, ut integrum mihi de causa Campana ad suum redditum reservarem: collegi ipse me... ut officium meum, memoremque in benemeritos animum, fidemque fratris me praestarem &c. Paullus Manutius commentario in hanc epistolam, duas fuisse agri Campani partes existimat, unam publicam, quae Caesaris consulatu divisa fuerit, alteram a privatis possessam, quam emi pecunia publica, & plebi item dividi Caesar voluerat: unde lib. altero ad Att. ep. 17. legitur: Quid ager Campanus, quid effusio pecuniae significat? Ac de hac demum agri Campani parte, ad quam dividendam publica pecunia requireretur, referendum a Cicerone in senatu fuisse Manutius affirmat. Eandem agri Campani partem ante civile bellum negat divisam vir doctus, cum Coelius Ciceroni belli civilis initio scribens actiones C. Curionis de agro Campano memoret: imo ne ante Caesaris quidem necem hanc divisionem factam putat, probatque epistola D. Bruti post Caesaris interitum scripta, in qua legitur: Quatuor legionibus iis, quibus agros dandos censuistis, video facultatem fore ex agris Sullanis, & agro Campano. Atque in eum, quem dixi, modum agri Campani causam Manutius interpretatur.

Verum nihil causae esse video, quamobrem hoc tantum legis Iuliae agrariae caput de Campanorum privatis possessionibus coemendis ac dividendis (si modo id inter capita illius legis erat) oppugnare in animo habuerit Cicero. Imo quae eadem epistola non ad Lentulum Cicero subjungit de Pompeii cura, qua egisset saepissime de actis Caesaris (supple non rescindendis) cum Q. fratre Ciceronis, causamque ac dignitatem Caesaris M. Ciceroni commendatam vellet: ea, inquam, non obscure significant, de colonia ipsa Capuam deducta abolenda, agroque Campano, quem Caesar suo consulatu diviserat, ad jus publicum revocando agendum fuisse. Eoque spectant illa paullo ante recitata: Num potui magis in arcem illius causae invadere &c. Nam de Campanorum quidem privatis agris dividendis nego tum Caesarem fuisse sollicitum, qui cum abesset, nihil ex illa divisione gratiae aucupari posset; Pompeium multo minus, quem in frumento ad urbem undique convehendo occupatum cavere cum primis oportebat, ne publica pecunia, quae in

rem frumentariam unice tum erat infumenda, in agros coemendos infumeretur.

P. 28. lin. 6. post inveni: adde: Nisi quod Iulius Exsuperantius de bellis civ. cap. 15 ait: Hujus (Syllae) ACTA cum conatur Lepidus in suo consulatu SVBVERTERE, contra collegam Catulum civile proelium gessit, & VICTVS EST. Nam congregatis iis in quorum possessiones novos colonos de suis militibus Sylla victor immisit: pollicendo, si vicissent, se bona patria restitutum &c. Sed Lepidi molitio conantis Syllae acta rescindere, & veteribus possessoribus agros restituere infelitem exitum habuit, ut ex ejusdem Exsuperantii narratione constat, & ex Plutarcho & Appiano. Atque ex Appiano jam ut hauriam adeo Syllae acta eversa non sunt, ut regio plane funere elatus fuerit. Scio de honore funeris &c.

P. 28. lin. 26. post percipio adde: Imo Cicero or. pro do. n. 30. affirmat sua etiam aerate raturam mansisse, quod Sylla dictator rularat de agris municipiorum, eorum nimirum quae contra se steterant, adimendis) & colonias &c.

P. 29. post finem notationis 12. adde: Accedit quod quam Calatiam Festus inter Romanas praefecturas accenser, credibile est fuisse illam celebriorem Transifatinam. Ergo quae ad viam Appiam posita, ea demum Capuae adjudicata fuit, idest una fuit e Campanis praefecturis, de quibus priore auctario agitur.

P. 34. post finem lineae 27. adde: Bis ergo apud Frontinum 70 AVG. restituendum censeo, semel initio ejus loci in hunc modum: colonia Iulia Felix AVG. (vide pag. 33. & not. 16) iterumque in fine sic: postea Caesar AVG. in jugeribus &c. uti modo est dictum.

P. 38. lin. 21. post conspiciuntur, adde: Aqua haec Iulia non est confundenda cum aqua Augusta: illam in Campanorum, hanc in Romanorum commodum in Marciae rivum opere subterraneo, uti testatur Frontinus de aquaed. corrivavit Augustus. De hac memini me legisse legem quandam in cod. Theod. ubi aqua Augustea appellatur non sine mentione Campaniae. Verum ne forte propter Campaniae mentionem aquam Augusteam cum Iulia Campana permisceas: scito Campaniam Romanam in ea lege esse capiendam, cujus posteriore aetate frequens appellatio fuit. De agro vero &c.

P. 48. not. 24. col. 2. lin. 6. post in eundem modum adde: Eadem ratio est vocabuli officium apud veteres jureconsultos, quod pro officialibus, quos vulgo dicimus, saepissime ponitur, uti sunt illae locutiones, deponere apud officium, cavere officio, vel apud officium. Suetonius in Vespasiano cap. 21. Perlevis epistolis, officiorum omnium breviariis. Mitto quod in libris legum officium modo pro ienarchis sumitur, modo pro apparitoribus, aut ministris magistratuum ac praesidum: unde officium praesidale, cohortale, comitianum &c. Haud absumilis esto hic jurisdictionis notio. Ergo &c.

P. 56. lin. 30. post ductum fuerat, adde: Et

Et vide an non ad haec tempora referri oporteat illud legis Iuliae caput, de quo Callistratus l. ult. D. de term. mot. in haec verba: *Lege agraria quam Gajus Caesar tulit adversus eos qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in terminos singulos, quos ejecerint locove moverint quinquaginta aureos in publico dari jubet: & ejus actionem, petitionem ei qui volet esse jubet. Et sane, &c.*

P. 58. lin. 3. post accepisset adde: Eamque sententiam viri clarissimi Antonius Sanfelicius in descriptione Campaniae, & Petrus Lasena in gymn. Neap. sunt secuti. Quam &c.

P. 59. lin. 8. post fuerit adde: Accedit Taciti in Othonis & Vitellii rebus illustre testimonium de Placentino amphitheatro. In eo certamine, inquit ille in secundo historiarum cap. 21. pulcherrimum amphitheatri opus situm extra muros conflagravit sive ab oppugnantibus incensum, dum faces & glandes & missilem ignem in obsessos jaculantur, sive ab obsessis, dum regerunt. Municipale vulgus primum ad suspiciones fraude illata ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis coloniis invidiae aemulatione, quod *NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX ESSET*. Si ante Flavium amphitheatrum Placentina cavea erat omnium maxima: ergo per Othonis ac Vitellii tempora nostrum hoc, quod Romanum prope exaequavit, nondum existierat. Quid quod Lipsius de amph. ext. Rom. cap. 2. Placentinum illud ex parte saltem ligneum fuisse contendit, alioqui incendi haud facile potuisse? Verum ante hoc, quod &c.

P. 59. post finem not. 32. adde: Et familiare est scriptoribus montium semilunares orbes cum theatris conferre. Tacitus xii an. *Montium edita in modum theatri*. Plinius xv, 8. *Montes theatri modo inflexi*. Iustinus lib. xxiv: *Media saxi rupes in formam theatri recessit*. Parnassi latus, ubi Apollinis oraculum, *Θεατρὸς ὄρεος* Straboni lib. ix dicitur. Longe alia est ratio montis, quem amphitheatro comparat Dio: *ὡς τε*, inquit, *κυνηγετικῶν θεατρῶν τὸ ὄρεον συμπαρὲν . . . εὐκρινέου*.

P. 65. lin. 2. post. possit? adde: De Romano Amphitheatro Cassiodorus Var. 42. *Hoc Titi potentia principalis DIVITIARVM PROFVSO FLVMINE cogitavit aedificium fieri, unde caput urbium potuisset. fortasse legendum patuisset.*

P. 66. col. 2. lin. penult. dele illud, quod sciam non; & eorum loco rescribe raro.

P. 69. lin. 15. post NOSTRORVM adde: Postremo apud Fabrettum p. 677. n. 31. legitur in hunc modum: *ARCVS PILAS ET PLVTEVM EX VTRAQ. PARTE OVATA* (vide obiter an non haec sit amphitheatri periphrasis) *labore expenso a VV. CC. & spectabilibus Tarpeio Anneio Fausto VC. comite ordinis primi & formarum & Iulio Felice Campaniano VC. excomite ordinis primi & formarum INSTAVRATVM*. Quam inscriptionem clarissimus Fabretus post Theodphi junioris tempora refert, pro-

pter comitivam formarum, cujus dignitatis nulla est ante Cassiodorum mentio; & hunc Iulium Felicem Campanianum diversum facit ab altero, qui praefectus urbi fuit, cujus est apud Gruterum mentio p. 177. n. 6. Vides jam instaurari aedificia dictum fuisse ex usu posterioris aetatis. Itaque &c.

P. 70. lin. 20. post prodit. adde: Idem Lampridius de Alexandro narrat: *Lenonum vestigal. sumptibus publicis ad instauracionem theatri, circi, amphitheatri & aerarii deputavit*. Et lin. 22. post Capitolini verba adde: Demum Eusebius in chronico, & sub Macrino & iterum sub Decio amphitheatrum Romanum incensum commemorat. Deinde quod sequitur: Tribus his locis &c. rescribe: Quibus locis &c.

P. 72. lin. 18. post COLVMNAS adde: Cujusmodi est illud propylaeum, quod in lapide Romano apud Grut. p. 85 3. reperi in hunc modum: *COLVMNAS. CVM. EPISTYLIO* (quod vulgo architrabem appellant) *DEO. MAGNO. SERAPI. IN. INTROITVM. EXORNAVERVNT*. Pulchra sane propylaei templorum descriptio: secundum quam suppleri non in scite quarta haec nostri marmoris linea posset in hunc modum: *epistylum. ET. COLVMNAS. AD. introitum. fecit*. Quam suppleri rationem minime aspernor, imo verisimilem puto; nisi quod columnae ante epistylum nominandae fuissent. Verum &c. Deinde lin. 22. dele illud: hanc quoque conjecturam sum aspernatus, quorum loco scribe: eo supplementi genere non sum usus.

P. 77. lin. 23. post intercessisse adde: Accedit quod locorum sacrorum dedicationes diu differre religioni sibi ethnici ducerent, quod ex Plinio didicimus xv epist. 1. *Cujus (templi) dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est*. Non est ergo verisimile principem eum, qui a pietate nomen invenisset, Antoninum non primo quoque tempore ad hoc opus dedicandum proficisci. Fortasse &c.

P. 78. post finem not. 41. adde. Imo sicut Romanum Capitolium saepisse non tam pro colle, in quo Iovis aedes, quam pro ipsa aede accipitur: eadem notione Suetonius Capuae Capitolium, id est Iovis aedem, a Tiberio dedicatum narrat. Adhaec sicut Romano in Capitolio Iupiter, Iuno, & Minerva sub eodem laqueari eodemque tecto colebantur, sic etiam in Capitolis extra Romam, ut alibi dicam. Nam semel hoc scito, urbes celeberrimas ad Romae imitationem sua habuisse Capitolia. De Capitolio Ravennae mentio est in Agnelli libro pontificali in vita S. Apollinaris. Aliarum quoque nobilissimarum urbium Capitolia memini legisse, quibus nunc requirendis supersedeo.

P. 79. post finem not. 42. adde: Verum quid necesse est e sequiore latinitatis scriptoribus haurire, cum tanto ante Martialis lib. de spectac. epigrammate 8. cujus est lemma *de feminarum pugna cum bestiis* dixisset.

Nam post tua MVNERA, Caesar,
Hanc

Haec jam feminea vidimus astra manu.

Quid quod Marcellius commentario in eum librum p. 52. etiam ad scenicos munus transfert auctoritate Ciceronis, Vitruvii & Symmachi, quorum locos recitat?

P. 82. post finem not. 45. adde: Et ad hos delicatos referenda quoque mihi videtur inscriptio nuper Romae reperta, quam cum aliis elogiis libertorum Liviae brevi edendam sentio. Ea sic habet,

AMIANTHVS. LIVIAE
A D. VENEREM
LIV. HOMERI. L
DED. AMIANTHVS. L

Cujus epigrammatis expositio Romanos exercuit antiquarios, quemadmodum mihi vir eruditus Ignatius Comus, qui de ejus significatione tituli me nuper est sciscitatus, narrabat. Paucis rem expediam. Haec enim demum videtur esse sententia: LIVIAE. HOMERI. (id est Homeridi, sicut ISI pro Iridi, SERAPI, OSIRI &c. in titulis saepe leguntur; & occurrit apud Grut. p. 86. 6. MALANIA. HOMERIDE; & *ὁμηρίδαι* quoque masculino genere leguntur apud Harpocrationem & Suidam) LIBERTAE. DEDIT. AMIANTHVS. LIBERTVS. (qui) AMIANTHVS. LIVIAE. A D. VENEREM. (hoc est delicatus) fuit.

P. 83. not. 47. post tres Martialis versus adde: Tribulis enim apud poetas saepe tenuioris fortunae hominem, & unum e multis significat. Eadem notione alibi Martialis:

Et tremulo vix accipienda tribulis;

Et Hor. i. epist. 13.

Vt cum pileolo soleas conviva tribulis.

Quare omnes, cum efferebantur, togam eamque albi coloris induebant: & ditiores quidem candidam & recentem, inopes vero, quod candida non suppeteret, quod reliquum fuit, pallentem id est obsoletam usurpabant.

Quamquam & Casaubonus ad Suetonii Augustum cap. 40. togam sordidam cum pulla confusam contendit: sed vereor ut id satis probet. *Pullus* Graecis proprie *φαιδς* dicitur, *sordidus* vero iisdem *πιναρδς*. At Graeci, inquit, quam Latini sordidam togam dixissent, *φαιδν* interdum appellaverunt, uti Plutarchus in Cicerone de Milone reo *μεταλαβῆν ἐσθῆτα φαιδν ἀπαξιώσαντο*. Quid tum? an non sicuti sordidam, sic etiam pulli coloris & *αὐτοφύδς* usurpare rei potuissent? Id quidem vel Pollux ab ipsomet Casaubono prolatus docere possit, qui vel *λάλα δισπινῆ* vel *φαιδ* aut *μέλανα* vestimenta iis attribuit. Plinius, inquit, vi. i. epist. 17. *sordidos pullatosque* conjunxit. At non synonymos, sed *διακριτικῶς* ista Plinius quidem certe: nec ceteroqui video, cur plebei, quos a lacernae usu *pullatos* Plinius nuncupavit, iidem ob ceteras sordes non etiam *sordidi* recte sint appellati: non autem continuo *sordidus* idem quod *pullus*. Deinde quos Calpurnii

versus Casaubonus affert, in iis *pulla vestis* & *pulla paupertas* non de toga obsoleta utentibus, sed de lacernatis (nam lacerna pulli seu nativi coloris fuit) dicitur, quos Augustus media cavea submovit, teste Suetonio cap. 44. *Sanzitque*, ait, *nequis PULLATORVM media cavea sederet*. Nam eadem notione *pullatos* hic Tranquillus accepit, quemadmodum paullo ante acceperat, pro lacernatis. Venio enim demum ad Suetonii locum, de quo ibi commentatur Casaubonus: dabiturque opera, ut intelligas *pullatos* eo loco non sordida toga indutos, sed lacernatos esse accipiendos. *Ac visa*, inquit Suetonius Octavio cap. 40. *pro concione pullatorum turba*, indignabundus & clamitans, en, ait,

Romanos rerum dominos gentemq. TOGATAM.

Ex usurpato Virgilii versiculo satis quidem percipitur, non sordes, sed genus vestis Augustum reprehendisse, quod lacernam, quae pulli coloris fuit, pro toga induerent: idque e sequentibus fit illustrius, pergit enim *Negotium*, inquit, *aedilibus dedit, nequem posthac paterentur in foro circove, nisi positis LACERNIS, TOGATVM consistere*.

Eadem not. 47. col. 2. lin. 19. post Alterum quod, *insere hanc voculam Dempsterus*.

Demum post notationis finem adde, si lubet: Ex quibus profecto intelligitur, tantum abfuisse, quin mortui toga lugubri sive pulla, uti Dempsterus appellat, uterentur, ut potius toga nova, saltem a ditioribus, in funus dedicanda quaeri consueverit: nimirum ut candidiore toga visendi efferrentur.

P. 85. lin. 5. post proferre, adde: Suetonius de Augusto sic narrat: *Commissione ludorum, QVIBVS theatrum Marcelli DEDICABAT* (id est encaeniabat) *evenit ut luxatis sellae curulis compagibus caderet supinus*. Prae ceteris &c.

P. 85. post S. Cypriani verba adde: Lampridius Elagabalo cap. 17. *Et lavacrum quidem Antonini Caracallus dedicaverat* (hoc est encaeniaverat, nam sequitur) & *LAVANDO & POPVLVM ADMITTENDO*. Nec obscuriora &c.

P. 95. post finem lineae 7. adde: Et quoniam huc sermone progressi sumus: sicuti a Romanis imperatoribus longa saepe itinera fuisse suscepta dicebam ad aedem aut opus aliquod dedicandum: eundem morem, olim quidem a summis Pontificibus saepissime observatum, postea jamdiu intermissum, idem BENEDICTVS XIII revocavit: quem jam, vere ineunte, Beneventum ad aedem S. Philippi Nerii dedicandam advolaturum auditur. Per eam vero occasionem in itu aut reditu secreti Campani cimeliarchij aram ab eodem consecratum iri nuntiatur: nimirum enim nihil sibi reliquum facit clementissimus PONTIFEX, undecunque novus Campanae metropoli splendor ac dignitas possit accedere.

P. 98. not. 54. col. 2. lin. 2. post SIVE. FORTVNAE. adde quae sequuntur.

Quamquam, ut fatear, proprie *vis divina* idem proxius, quod *vis major*, veteribus fuit.

Id quod nuper e l. 25. §. 6. D. locat. affecutus, non gravabor eam legem adtexere. *VIS MAIOR*, ait ibi Caius, quam Graeci *Θεῶν βία* id est *VIM DIVINAM* appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus: alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. Ergo vis divina eadem quae vis maior: quid vero porro haec sibi velit, nemini obscurum esse arbitror. Nam l. 15. §. 1. eod. tit. vis maior idem est quod vis cui resisti non potest. Cicero 11 de inven. Conquestio calamitatis ejus, quae non culpa, sed vi maiore quadam acciderit. Praecipue autem vis maior tempestates significat. Plinius xviii, 28: Duo genera esse caelestis injuriae meminisse debemus. Vnum quod *TEMPESTATES* vocamus, in quibus grandines, procellae, ceteraque similia intelliguntur, quae cum acciderint, *VIS MAIOR* appellatur. Alia sunt illa, quae silente caelo serenisque noctibus fiunt, nullo sentiente, nisi cum facta sunt. Aliis rubiginem, aliis uredinem, aliis carbunculum appellantibus. Eodem sensu Columella 1, 7. agrum sedulo cultum compendium afferre scribit, nisi caeli major vis, aut praedonis incescit. Itaque nulli dubium, quin, sicuti vis maior tempestates significat, eadem quoque vi divinae subjecta notio fuerit: praesertim cum, quod de vi maiore Plinius docuit, idem de vi divina diserterat Ulpianus l. 24. §. 3. D. de damn. infe. Si violentia, inquit, ventorum, vel qua alia ratione, quae *VIM* habeat *DIVINAM*. Quare ne dubita, quin in elogio, quod ex Grut. pag. 94. 5. attulimus per vim divinam tempestates sint accipiendae. Epigraphae illa tribus aerae lateribus inscripta in hunc modum habet: VI. DIVINAE. SACRVM. C. VETTIVS. C. F. GAVOLVS. Ne cui vero mirum videatur vi divinae seu majori, hoc est tempestatibus aram positam: sciat illidem aedem Romae a L. Scipione Barbati F. fuisse excitatam; ut in vetustissima inscriptione apud Sirmundum de illo legitur: DEDET. TEMPESTATEBV. ALDE. MERETO: id est dedit: Tempestatibus aedem merito. Ovid. vi fast.

*Te quoque Tempestas, meritam delubra fatemur,
Cum paene est Corsis obruta classis aquis.*

Nam Scipio ille Corsicam cepit, ut in eadem inscriptione legitur. Quanquam & illud quoque fatendum est & vim maiorem & vim divinam & *Θεομνία* & caelestes quasve injurias ad *VIM* Fortunae, uti appellat Capitolinus supra mihi in partes vocatus, ex ethnicorum sententia rectissime refertur. Iam vero Metellus &c.

P. 100. not. 55. col. 1. lin. ult. post fuerunt adde: Sicuti e contrario constituere & dedicare in veteri inscriptione apud Fabretum p. 280. n. 173. synonymus usurpantur. Id epigramma sic habet: Signa translata. ex. abditis. locis. ad. celeritatem. thermarum. Severianarum. (quarum meminit Spartianus in Severi vita cap. 19.) . . . Audentius. Aemilianus. V. C. cons. Cap. CONSTITVIT. DEDICARIQUE. praecepit. curan-

te. T. Annonio. Chrysantio. V. P. Qua in epigraphae constituit. dedicarique. praecepit, unam eandemque rem notat, & κατ' ἐπεὶ ἡγνοῖν inscriptionibus horum temporum familiarem idem bis inculcatur. Nego enim illud DEDICARI ad signorum consecrationem, quae unctionibus coronationibusque perficiebatur, referri posse ea quippe jam olim consecrata oportuit: per translationem vero consecratio non amittebatur: tantum dedicatio, quae ἐν τῇ ἰδούσῃ consistebat, iteranda fuit. Fortassis vero in maiore CONSTITVI DEDICARIQUE scriptum fuit: sicut & illud a descriptore peccatum fuit, quod CAP. pro CAMP. in adversaria retulit, cum tamen ille CAMPANIAE, non CAPUAE, consularis existerit. Audentii quoque praenomen, quod fortasse detritum deprehendit, quicumque hoc elogium excepit, VINIVS fuit, id quod ex altero Campano epigrammate huic consulari posito docebitur, cum omnes nostrates inscriptiones in unum volumen compingentur. Et quoniam semel digressi sumus: illud SIGNA. TRANSLATA. EX. ABDITIS. LOCIS. Fabrettus, vir cetera eruditus; postquam ingenue negat se scire quid sibi velint: aliam, inquit, similem, cujus aequae ignorantem profiteor, VT CRUCEM CVRIOSIS FIGAM, hic expono. Nam in fundo cuiusdam baseos scriptum tradit in hunc modum: TRANSLATA (supple statua, opinor, illa, quae huic basi superposita fuerat) EX. OBSCVRO. LOCO. CVRANTE. IVNIO. GALLIENO. &c. Verum ficulneam (ni potius sambuceam) crucem curiosi fixit vir eruditus. Legisse memini in codice Theodosiano, quem nunc ad manus non habeo, titulum unum (an plures?) de signis aliisque id genus publicorum aedificiorum ornamentis non transferendis. Ne contra eas leges peccatum videretur, additum expresse fuit EX. ABDITIS. LOCIS. aut EX. OBSCVRO. LOCO. Nam quis veritum fuisse affirmaverit, e vetusto aliquo ac subterraneo aedificio nullius usus, imo tum primum detecto, signa aut alia huiusmodi ornamenta in alias fabricas transferre? Sed postquam fixam a Fabretto crucem refiximus: illud potius scire lubet, in eadem inscriptione cur dictum fuerit AD. CELERITATEM. THERMARVM. SEVERIANARVM. Levisculum hoc quidem. Sed tamen celeritatem thermarum Ticianarum aemulari voluisse Severum crediderim; de quibus Suetonius cap. 7. Amphitheatro dedicato, thermisque juxta CELERITER castruiss. De illis Ticianis, puto, Martialis:

Hic ubi miramur VELOCIA munera thermas, &c.
Verum haec in transcurso. Nunc illud quod instat: Apuleius &c.

P. 101. lin. 6. dele illa verba: negant iurifconsulti sanctas: & eorum loco rescribere: negat Plutarchus in quaest. Rom. ἰσχυρὰ καὶ ἀβεβήλας esse, (quod tamen de muris faretur) si ve quod per eas funera &c. Deinde lin. 8. post sustol-

sustolleretur. *adde* : Iurisconsulti tamen non tantum muros, sed & portas inter res sanctas idest sanctione confirmatas recte accensuerunt; ita ut violari nefas esset. Vide l.2. D. nequid in loc. & alibi.

P.103. *post finem lin. 5. adde* : Frustra est autem Petrus Lasena; qui in Gymnasio Neap. p.172. illud Suetonii *Amphitheatro dedicato* ita interpretatur, quasi dixerit, *diis dicato*; & queritur Suetonium non indicasse, cui potissimum deo sacratum fuerit: non enim intellexit, dedicationem ibi apud Suetonium non aliud fuisse quam *ἐγκαινισμὸν*.

P.110. *lin. 30. post objacuisse adde* : Fuisse & alteram quoque portam ex adverso Libitinen- sis positam, ejusque nomen ignorari Lipsius cap. 28. affirmat. Ejus vero portae nomen ex actis SS. Perpetuae & Felicitatis commonstrare se putat Petrus Possinus paralipomenis ad eam passionem: idque Graevius quoque sequitur praef. ad to. ix thes. antiq. Rom. Ea in passione sic legitur: *Et coepi ire cum gloria ad portam sanaviuariam*. Et infra: *Et ambae pariter steterunt, & populi duritia devicta, revocatae sunt ad portam sanaviuariam*. Sic enim dictam illam portam Possinus arbitratur, per quam vivi efferrentur; sicut Libitinen- sis, per quam mortui, appellabatur. Conjecturam quidem minime aspernor: de qua tamen amplius cogitandum. Quem enim vocis illius barbaries non offendat, in actis potissimum altero, ut videtur, Christi saeculo conscriptis? Itaque videntum an non ea vox in mendo cubet, & antiqua ejus vocis scriptura fuerit *sandapilaria*, ita ut porta *Libitinen- sis* eadem *sandapilaria* quoque appellata fuerit, quod per eam sandapilae, in quas damnatorum ad bestias imponebantur cadavera, agerentur. Martialis vii 11, 75.

Stipataque tollitur alae

Grandis in angusta sarcina sandapila.

P.112. *lin. 12. post Caesaris locum, adde*:

Sed & ante Caesarem Capuae ludus gladiatorum celeberrimus fuit, e quo tanquam ex equo Trojano, duces illi, qui anno V. C. DCLXXX bellum servile conflagrant, prodire. De quo bello sic breviter Velleius lib. 1, 30. *Dum Sertorianum bellum in Hispania geritur: LXIV fugitivi e ludo gladiatorio Capua profugientes, duce Spartaco, raptis ex ea urbe gladiis, primo Vesuvium montem petiere: mox crescente in dies multitudine, gravibus variisque casibus affecere Italiam. Quorum numerus in tantum adolevit, ut, qua ultimo dimicavere acie, XL hominum se Romano exercitui opposuerint.* (hoc amplius apud Appianum invenies, ad CXX millia eos aliquando coaluisse.) Hujus patrati gloria penes M. Crassum fuit, mox Romanorum omnium principem. Quod ex eo ludo LXIV gladiatores profugisse ait, rescribendum fortasse fuerit LXXIV; qui numerus Livianae epitomae, Eutropii, & historiae miscellae codices insedit: nam ceteri inter sese diversi abeunt: Florus triginta eoque amplius numero

fuisse tradit, Appianus septuaginta, Plutarchus octo & septuaginta. Ac Livius de eo bello libro xcv exorsus, per duos etiam sequentes prolixam satis narrationem instituerat, quorum librorum restant tantum epitomae; quarum quae est xcv, in ea haec leguntur: *Quatuor & septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt, & congregata servorum & ergastulorum multitudine &c.* Quis ille Lentulus fuerit, qui Capuae gladiatores aleret, ob Livianas decadas amissas, nihil propius fuit, quam ut nesciremus, nisi Plutarchi vitae commodum suppetias ferrent, qui haec habet in Crasso. *Δέντλος τινὸς Βατίαντος μονομάχης ἐν Καπύῃ τρέφοντο* &c. ubi male Xylander interpretes *Lentulus*, inquit, *BATIATVS* Capuae gladiatorum familiam alebat. &c. Quis unquam Batiati agnomen, horridum illud quidem, & a Latinis auribus abhorrens vel fando audivit? Vitanda interpreti fuisset Graeci nominis insolentia, & suum Lentulo huic agnomen restituendum. Non enim dubito, quin intelligi oporteat Cn. illum Lentulum *VACCIAM*, de quo apud Ciceronem 11 ad Q. Fr. 3. fit mentio. Ac de Cn. praenomine historiam miscellam hic consentientem habemus. Quanquam in ea, quam modo designavi, epistola ad Q. Fr. Cn. *Lentulum Vatiam*, pro eo quod vulgo legitur *Vacciam*, esse rescribendum persuasum habeo; tum propter Plutarchi auctoritatem, qui *Βατίαντος*, non *Βακχιάτος* habet; tum etiam, quod is, cujus in historia est frequens mentio, P. Servilius Vacia Isauricus, is, inquam, in fastis Capitolinis apud Grut. p. 294. & 297. col. 3. non *Vacia*, ut in libris appellari solet, sed *VATIA* cognominatur; ut omittam quod idem quoque cognomen occurrit apud Grut. p. 1098.3.

Quando autem e Plutarcho haurire coepimus, libet ejus narrationis saltem initium latinitate donare: *Lentulo*, inquit, *Vatia* gladiatorum familiam Capuae alente, quorum plerique Galli & Thraeces erant; cum in nullum ob scelus, sed emtoris injuria in artes gladiatorias auctorati coercerentur: ducenti eorum de fuga consilium inierunt. Qua a quibusdam molitione detecta, duodeviginti, quibus ea suboluit, fugam arripere occupantes, cultris verubusque ex quadam popina correptis, exsilierunt. Nalique in itinere plaustro, quibus arma gladiatoria in altam civitatem inferebantur, iis arreptis sese obarmarunt. Ita satis firmo ad sese tuendum loco occupato, (hic mons Vesuvius fuit) e suorummet numero duces legere tres. Eorum primo Spartaco nomen fuit, natione Thraci, e Nomadum genere, qui cum robore virium spiritus ingentes jungens, simul prudentia modestaque supra suam conditionem pollebat, & super haec cultior quam pro sua natione. . . . Iam primum omnium iis, qui Capua ad se persequendum venerant, fugatis, bellicisque eorum armis potiti, iis se libenter induerunt, illa vero gladiatoria, quippe indecora ac barbarica, abjecerunt. &c. Ceteram Plutarchi nar-

narrationem non opus est huc afferre, (non enim id agimus) quanti si quis volet, quanti est laboris nobilem scriptorem adire? Simul etiam Appianus legi poterit, qui satis diffuse lib. 1 τῶν ἐμφυλ. ejus belli historiam persequitur: a quo hoc discimus, postquam debellatum de fugitivis fuit, sex millia eorum in potestatem redactos per totam viam, qua in Urbem itura Capua, ex intervallo dispositos pependisse.

Verum ad Cheronensem ut redeam: fuit, cum verba illa initio ejus narrationis posita, ὡν οἱ πολλοὶ Γαλάται καὶ Θρᾷκες ἦσαν, sic interpretarer, ut Myrmillones atque Threces verterem (quam deinde conjecturam a viro docto occupatam deprehendi) itaut non tam fugitivorum istorum nationes, quam qua in classe gladiatorum censerentur, Graecus scriptor indicare voluerit. Scitum illud est Samnitas in re muneraria non tam nationis, quam generis gladiatorum, nomen fuisse; itaut opinio sit Lipsii aliorumque, quicumque id armaturae genus ferrent, & ubicunque demum nati essent, Samnitas gladiatores appellatos: id quod de Thracibus sive Threcibus quoque intelligi posse, not. 65. expositum fuit. Iam vero Myrmillones eisdem etiam Gallos appellatos, Festus testatur. Retiario, inquit, pugnantem adversus Myrmillonem cantatur NON TE PETO, PISCEM PETO, QUID ME FUGIS GALLE? quia Myrmillonicum genus armaturae Gallicum est, ipsique Myrmillones ante Galli appellabantur, in quorum galeis piscis effigies inerat. Quae Festi verba Iuvenalis scholiastes ad sat. 8. descripsisse videtur. Ac Salmasius exerc. in Sol. a mormyre pisce, cujus sit ab Ovidio apud Plinium xxxi. 11. mentio, Myrmillones appellatos putavit: de quo tamen vide Vossii etym. Ad rem vero nostram quod attinet: non absurde nos quidem Γαλάτας καὶ Θρᾷκας Myrmillones & Threces verti posse putabamus; re enim vera Myrmillones nonnunquam quidem cum retiariis, plerumque autem cum Threcibus mittebantur: itaque verisimile est non tam nationem hominum, quam gladiatorum genus Plutarcho scribenti fuisse obversatum. Accedit his, quod apud Florum in hujus belli historia expressa est Myrmillonum mentio. Tandem etiam, inquit, totis imperii viribus contra Myrmillonem (Spartacum) consurgitur. Verum ut ut gladiatores illi maximam partem Myrmillones Threcesque existerint: vix tamen putarim aliud illis verbis, quam eorum servorum nationem Plutarchum notare voluisse. Quare tutius feci, ut Gallos & Thracas in interpretatione ponerem. Nam, si cui sit libido, liberum est Gallos illos & Thracas ad artificium referre, quippe cum Myrmillones iidem Galli olim dicerentur. Itaque sic quoque in tuto res erit. Tamen, uti dicebam, nationes, non studia ibi historicus indicavit: nam revera eos fugitivos ortu partim Gallos partim Thracas fuisse, ex Plutarchi sequente narratione percipitur: Cum enim, inquit, opes Romanas opprimere se

posse (Spartacus) diffideret; movit cum exercitu versus Alpes, censuitque iis superatis, domum cuique suam, aliis in Thraciam, aliis in Galliam, abeundum. Ad haec Crixum & Oenomaum genere Gallos fuisse in historia miscella legi. Demum Spartacum ortam in Thracia omnes consentiunt: & tamen hunc, quem genere Thracem scriptores affirmant, artificio non Thracem, sed Myrmillonem fuisse verbis supra recitatis Florus affirmat: itaut, nisi iste nos fallit, nec qui e Thracia genus ducebant eos continuo etiam artificio tales fuisse necesse fuerit, nec qui e Gallia, eos omnino Myrmillones; & nationes, non instituta hominum unice Cheronensis spectarit.

Antequam vero manum de tabula: Paeanius is, cujus exstat Graeca Eutropii metaphrasis, quod effraeto Capuae ludo Eutropius dixit, is ὁρῶντες τὸ μονομαχικὸν θέατρον posuit: quae si vera esset interpretatio, jam Campani amphitheatri veterem tandem testem invenissemus. Sed toto aberrat caelo is Graeculus non secus, atque ubi in Commodi rebus μονομαχικὸν γαδίων appellat, quod μονομαχικὸν καταγύγιον, ut Herodianus vocat, vertere debuisset. Ac de Lentuli ludo, quem fugitivorum eruptio apud posteros celebravit, jam satis. Ceteroqui Caesaris ludus multo frequentior fuit.

At vero ludus familiae &c.

P. 117. not. 66. col. 2. lin. ult. post L. D. D. D. adde: Ad haec inscriptio est Sueslae apud Grut. p. 475. 3. & 4. posita C. TITIO. CHRESIMO. AVG. II. Quo loco male Reinesius AVG. LIB. rescribit: quis enim Augustus ex gente Titia fuit? Nec illud melius quod AVG. VI. VIR. reponit; nam Sevir Augustales, non Augustales Sevir dicebantur. Atqui AVG. II. non nunc primum in inscriptionibus legitur, valetque Augustalis iterum. Verum hoc obiter. Ea in inscriptione honos bisellii & aquae digitus Chresimo ob edita munera decernitur: tum in averso latere causla haec adscribitur OB-MVNIFICENT. &c.

P. 123. post lin. 3. adde. Quanquam non nego Placentinum amphitheatrum situm extra muros fuisse, teste Tacito in secundo hist. cap. 21. Et lin. 34. & 35. dele vocem diameter, cujus loco rescribe axis.

P. 150. col. 2. lin. antepen. post dicebatur adde: Etymon ejus nominis obscurissimum est: & vide an non vox Etruscae originis fuerit: certe enim in Etrusca, (an Osca?) inscriptione, quae penes me est, Etruscis sive Osis litteris MERK. scriptum reperitur; id quod & in veteribus quibusdam kalendaris notatur. Post elapsam &c.

P. 151. col. 2. lin. 7. dele illa verba: quorum hic annus aeque impar atque ille alter DCCVII fuisset: & eorum loco rescribe: eo quod hic annus solidis bienniis ab illo altero DCCVII distaret. Quae demum loquendi ratio in omnes annorum ab V. C. putandarum rationes aeque convenit.

I N D E X

RERVM, VERBORVM, SCRIPTORVMQVE QVI SIVE NOTANTVR HOC OPERE SIVE ILLVSTRANTVR.

*Numerus paginam, littera a. priorem, b. posteriorem
notationum columnam designat.*

A.

A Cademia cur ita dicta 69. b.
A Accius exponitur 83. a.
Accusator Bruti cognomen 80. a. b.
Acta SS. Perpetuae & Felicitatis emendantur 171. a.
Addiana, & Iovis Tifatinus, duo haec oppida ubi ponenda 47.
A. D. VIII. Kal. quid sibi velit 150. a. ejus locutionis causa 150. a. Norisium inter Balutiumque quaestio 150. a.
A. D. X. TERMINAlia quid 150. a. ea computandi ratio intercalaribus tantum annis 151. a. & fort. tantum in pagis 151. a.
Aedificia resecta nihilominus dedicabantur 70.
Aediles coloniarum munera edebant 116.
Aerarium etiam in coloniis & municipiis 59. eorum frequens mentio in marmoribus 59. 60. praefecti aerario 60. bona poenae nomine aerario saepe addicta 60. quibus modis coloniarum aerarium augebatur 60.
Ager Campanus, vide Campanus ager.
Alica omnium praestantissima a Campanis fiebat 40.
Ambarvale sacrificium, ejusque ritus & formulae 154. a. b.
Ammiano lux 134. b. 160. a.
Amphitheatra editis muneribus dedicabantur 102. quibus Diis consecrata 100. b. ἀμφοθέατρον vocabulum Graecis raro visitatum 125. & a. b. interiores amphitheatri porticus tenebricosae 125. & a. portulae per quas ferae mittebantur 126. subterranea ejusdem specus cui usui 126. amphitheatra in Graecis quoque civitatibus aedificata 142. b. per sequiorem aetatem munimentorum loco habitata 139. 140. & b. Vide etiam podium, orchestra, equestris, popularia, cavea, praecinctiones, scalae, scalaria, cunei, vomitaria, cathedra, coliseum, arena, gladiatores, venatio, specus &c. suis locis.
Amphitheatrum Campanum quo tempore

exstructum 57. 58. non Campanae resp. sed coloniae tempore 58. fort. non ante Flavio-
 rum aetatem 59. quibus viribus Capua illud
 exstruxerit 64. 65. quando nam ab Hadriano
 resectum 67. 77. cur post breve tempus re-
 sectione indiguerit 70. an initio fuerit late-
 ritium, & ab Hadriano marmoreum 72. an
 vero aliquod propyleum Hadrianus adjecerit
 72. 186. b. an potius podium 72. sub Antoni-
 ni initia dedicatum 77. 93. qui per se dedi-
 cavit 94. ejusdem amphitheatri dignatio 78.
Amphitheatri Campani descriptio 120. &c.
 in dies ruit 120. Tuscanicus ordo Cam-
 pano amphitheatri imam saltem partem ob-
 tinuit 121. 122. a. b. Dorico ordini Cam-
 pani in amphitheatro locus 121. b. ordines
 architectonici an omnes ibidem adhibiti 122.
 a. idem amphitheatrum an extra pomoerium
 123. 172. b. ejusdem pedatura, aspectus
 interior & circumferentia 123. fornicum nu-
 merus & dimensio 123. arenae uterque axis
 123. fabricae spissitudo 123. amphitheatri
 longitudo & latitudo maxima 123. singulo-
 rum membrorum dimensiones 123. 124. ex-
 terior aspectus prope idem qui Flavii ampli-
 theatri 124. porticus triplici aut quadrupli-
 ci ordine 124. subterranae specus descriptio
 126. Vide suis locis voces amphitheatrales
 supra in Amphitheatra notatas.
Amphitheatri Campani per Langobardorum
 aetatem nomina 133. cur arena & colossus
 appellatum 133. cur Berolasis appellatum,
 vide in Berolasis. iisdem temporibus propu-
 gnaculi loco habitum 136. 139. 140. illae-
 sum a Gothis 139. quid amphitheatro
 Campano per Langobardorum tempora con-
 tingerit 139. & c. Saracenicis urbis incendio
 superstes 139. sepulcrales inscriptiones inibi
 repertae 140. a. statuis & elogis clarorum
 virorum in eo locus 140. a. b. ejusdem
 historia ex Exchemperto 140. & seq.
Amphitheatrum Romanum Vespasiani opus
 58. primus Romae mansurum amphithea-
 trum.

trum posuit Scatilius Taurus 58.
 Anaglypti Campani fusior explanatio 158. & seq.
 Α'ν'α'δ'η'μ'α quid significet 80. 100. a.
 Anfractus quid 132. a.
 Angelonus excusatur 118. b.
 Anguis ad vetandam urinam depingebatur 163. b.
 Annus confusionis menses quindecim habuit. 151. b.
 Antiquitatum Campanarum Peregrinii satum 57.
 Antoninorum saeculum politias 2.
 Antoninus Divi praenomen Hadriano aegre impetravit 65. 66. ejus lege legata poenae nomine abolita 60. a. b. ab urbe Nemauso genus trahebat 67. ejusdem nomina ante & post adoptionem 73. Caesarum primus Pii cognomen consecutus 73. diversae hujus cognomenti causae 73. 74. ob insignem caeremoniarum curam cum Numa collatus 75. & a. b. imo Pius ob eandem caeremoniarum curam appellatus 75. 76. maximos honores Hadriano post mortem detulit 74. nummus ejus exponitur 76. primo imperii anno Pii appellationem obtinuit 76. 77. inscriptio Antonino posita illustratur 74. quo tempore ipsi collata tribunitia potestas 77. ad opera Hadriani plurimum contulit 77. quando Campanum amphitheatrum dedicavit 77. 78. omnino in secessu Campaniensi 78. in amphitheatri titulo conditorum nomina servavit 99. nullas expeditiones praeter Campaniensem oblit 94.
 M. Antonius Capuam coloniam deducere molitus paene interficitur 13. cum Capuam non potuisset, Casilinum coloniam deduxit 14.
 Apodyterium idem ac spoliarium 109. non solum de balneis, sed etiam de amphitheatro dictum 109. ejus usus 109. apodyterium pro loco exercitationis athleticae 110. cum balneis conjunctum, ab amphitheatro vero sejunctum aedificium 110.
 Appianus exponitur 34. 35. 36. 37. defenditur 19. a. b. ejusdem error in speciem gravissimus 19. b. quae tamen criminatio dispellitur 166. a.
 Apuleius illustratur 85. 87. 100. b. 117. b.
 Aqua Iulia ab Octavio Campanis data 38. eadem, quae Carminiana hodie dicitur 38. non eadem quae Augusta 177. b.
 Ara lapidea quid apud Hyginum 51. b.
 Aratrum in deducendis supplementis coloniarum dubium an circumduceretur 55.
 Arbitratu alicujus fieri quid 152. b.
 Arbores non plures in acclivi, quam in subiecta planitie conferi antiquis creditum 51. a.
 Arena pro amphitheatro posita 133.
 Arpinates vectigalia in Gallia cisalpina obtinebant 61.
 Ascia. dedicare sub ascia quid significet 89. ceterorum sententiae de hac formula 89.
 Reinesii sententia a Fabretti censura vin-

dicatur 89. quid ascia in hac formula 89. 89. illius figura 89. ascia non solum ad macerandam calcem, aut dolandam materiam sed etiam instrumentum lapicidarum 89. 90. a. b. ascia ex Graeco ἀξίον 90. a. b. vera dedicandi sub ascia notio 90. ascia pro ipso aedificationis opere 90. Christi sepulcrum an sub ascia dedicatum 91. a. b.
 Assignare & relinquere verba egraria 38. 39. 61.
 Atellani agrum in Gallia Cisalpina possidebant 61.
 Atenulsi victoria ad S. Carsium 145. Berolasis ab eodem recuperata 145.
 Athanasii duo episcopi Neapolitani moribus dissimillimi 141.
 Athanasius junior Berolasis infestat 141. Saracenos foederatos habebat 141. cum ab eo scelere Papa deterret, quem dicto non audientem excommunicat 142. tenuit Berolasis per sexennium 143. 144. Gualferium Berolasi praeficit 143.
 Athenae novae ubi locandae 77. Mediolaninae an in Delo insula 77.
 Attendolus laudatur 121. a. b.
 Augusta Capuae cognomen, vide Capua.
 Augustales gratuiti qui 157.
 S. Augustinus illustratur 81. b.
 Augustus, vide Octavianus.
 Auspicatus lapis in templorum fundamenta conjectus 162. b. ejus rei ritus a Tacito descriptus 162. b.

B.

B Altei quid in amphitheatro 130. b.
 M. Bassaeus Capuae, non Hudrenti duumvir 117. a. b. 118. b. primus Capuae victores produxit, quos ex universa Campania pretio excivit 119. ejus inscriptio illustrata 118. &c.
 Bellum servile Capuae a fugitivis constatum 171. a. b. 172. a. b. ejus belli historia 171. a. b.
 Beneventum *felix* cognominatum 27. 31. Beneventanae coloniae terminales cippi illustrantur 52. Beneventana inscriptio explanatur 150. a.
 Berelais seu Berolasis nunc *Vorlasei* Campani amphitheatri nomen 135. quid significet 136. & seq. an a *berfa* 135. an arcem significet 136. an potius παλαίπολιν. 136. &c. cur pro amphitheatro ponitur 138. ea vox, qua παλαίπολιν significat, unde adsciscenda 138. 139. Berolasis episcopus 138. ejus sedes in ecclesia S. Srephani 138. Berolasis ab Athanasio infestatur 141. & vide Athanasius. Berolasis Athanasio paruit per sexennium 143. 144. Berolasis obsidio 144. Berolasis ab Atenulfo recuperata 145. Berolasi Gualferius ab Athanasio praeficitur 143.
 Berfa, bersare, bersarii quid 135.

I N D E X

Bibliothecae oratione habita dedicatae 103.
Bibulus legis Iuliae agrariae adversarius 20.
ejus falces perfracti 20. 22.

Brevitas veterum epigrammatum admiranda 57.

M. Brutus primus Capuam coloniam deduxit 5. hujus colonia praefecturam Campanam sustulit, sed Syllana retinuit 7. Capuae imaginem Romanae reip. deformavit. 8. ejus colonia haud diu stetit 8. fuitque Syllana vetustior 8. quis iste M. Brutus 8. & seq. omnino pater, ejus qui Caesarem interfecit 9. quo tempore Capuam coloniam deduxerit 12. perfide a Pompeio interficitur 9. propter eam necem Pompeio constatur invidia 9. non idem, ac Brutus Accusator, fuit 10. a. b. eodem anno quo Sylla mortuus 11.

Brutorum (Iuniorum) gens patritia 9. a. Brutorum studium in patriam hereditarium 11. eorundem stemma 10. b.

Bulengeri duplex hallucinatio 103. a.

Burmanner notatur 165. a.

Buxentinis ager Campanorum divisus 64. a. b.

C.

Caesar (C. Iulius) Capuam deduxit coloniam omnium celeberrimam 13. unus ad arbitrium omnia in rep. administravit 18. 21. collegam sibi obnuntianrem foro expulit 18. versus in eum jactari 18. trium liberorum patribus Campanum agrum divisi 18. lege Iulia agrum Campanum colonis diviseritne an elocatis 19. a. b. 26. 165. b. 166. a. tribuni plebis officio magis quam confunctus 22. a. Clodium in Ciceronem instruxit 23. ejus calliditas in deducenda colonia 21. Casilinum coloniam adscripsit 30. a. b. imperatoris praenomen per prolepsin ei a Frontino tributum 54. quando imperatoris praenomen obtinuerit 56. Taracinae coloniam deduxit 56. 57. Caesar sine alio additamento est dictator intelligendus 54. 55. agro Campano diviso portionem reip. Campanorum reliquit 61.

Caius illustratur 84. & a. b. 170. a.

Calatiae duae 29. a. b. Capuensi coloniae Sylla Calatiam adjudicavit 29. 44. utra Romanis, utra Campanis praefecturis accensenda 167. b.

Caldaria cella: vide cella.

Calpurnius illustratur 128. 132. a. 133. a. b. 169. b.

Campagus, non compagus calceamenti genus. 152. a.

Campana colonia: vide Colonia Capua.

Campani. quo anno civitas iis data 4. jura conubiorum cum Romanis affecti 4. Campanorum duumvirum superbia 5. b. Campani jus civitatis amissum quando recuperarint 15. a. b. 16. a. eorundem studium ut Cicero ab exilio revocaretur 23. homines hone-

stissimi 24. Campani consules 24. 25. studium Campanorum in Octavium & odium in Antonium, 36. ab Octavio terram Cno-
siam & aquam Iuliam consecuti 38. 61. 62. apud eos alica probatissima omnium fiebat 40. edendis muneribus addictissimi 59. Campani origine Etrusci 113. 115. in ludos propensissimi 113. 115. Campanorum circenses 113. 114. gladiatores ab iis apud mensam adhibiti 114. Campanorum venatio 119. Diana ipsorum patrium numen 119. Sicopolis ab iis condita 137. vela in theatris primi usurparunt 147. eorum ludi scenici. 146. initio. Opici fuere 159. a. Dianam pro Iunone colebant 161. a.

Campaniae cognomen *felix* vulgo tributum recens est 27. quaestori Caleno olim Campania paruit 60. crater olim appellata 159. b. Campanum amphitheatrum, vide amphitheatrum.

Campanum theatrum, vide theatrum.

Campanus, vox tantum urbis Capuae derivativa 119. 141. a.

Campanus ager xx millibus eivium R. divisus lege Iulia 15. 18. ejusdem praestantia 15. xx. virum Campanorum agro dividendo catalogus 17. a. b. 18. a. trium liberorum patribus a Caesare divisus 18. in ejus limitatione dissentientes scriptorum agrariorum sententiae conciliantur 41. & seq. ad meridiem longius quam ad orientem protendebatur 42. & a. b. ejusdem modus 42. a. b. lege primum Cornelia elocandus fuit 165. b. Campani agri ad jus publicum revocatio quando & quo pacto tentata 166. b. 167. a. ejus causae enucleatio a Manutio adhibita refellitur 167. a. de ea re referre debebat Cicero, sed Pompeio agente non retulit 167. a.

Campus Martius: ibi reges sepeliri mos erat 28.

Capitolinus illustratur 47. 48.

Capitolii fundandi ritus 162. b. Capitolinae aedis dedicatio & inscriptio 95. mos in ea captandi somnia 163. a. b. in ea sub eodem tecto Iupiter, Iuno, Minerva colebantur 161. a. in coloniarum Capitoliis iidem dii culti 161. a.

Capitolium Campanum 78. & a. b. 161. Tiberius dedicavit 93.

Caprarius Metelli cognomen, vide Metellus.

Capua olim municipium, postea Romana colonia 3. a Romanis devicta & in praefecturae formam redacta 4. 5. 49. imago Romanae reip. 8. altera Roma 13. 20. b. cur colonia Iulia appellata 14. superbiae domicilium 24. inter Romanas colonias relata 23. unde Felicis cognomen consecuta 27. a Sylla Felice 27. 31. & seq. Augusta ab Octaviano cognominata ob colonias ab eo non semel deductas 33. & a. b. auctoritate senatus id cognomen affecta 33. 34. lege triumvirali destinata colonia 34. inter colonias xviii arbi-
trium

- urbium Italicarum prima 34. ter eo colonia ab Octavio deducta: vide Octavius: vide etiam Colonia Capua. Roma antiquiorem constituit Velleius 57. multa Capuae in gratiam fecit Augustus 63. b. quibus viribus Capua amphitheatrum extruxerit 64. 65. Capua vetus quando subversa 137. nova quando exaedificata 137. quo pacto ejus ditionem Landulfi nepotes inter se diviserint 137. 140. Capuae vastitas a Genserico allata 139. eam demum Radelchis cum foederatis Saracenis redegit in cinerem 139. serpens Capuae insigne 159. a. b.
- Carminiana aqua 38.
- Carthaginensi quot coloni adscripti 20. a.
- Casaubonus notatus 169. a.
- Casilinum ab Antonio deducta colonia 14. quo Caesar ante deduxerat 30. a. b. postea Campana praefectura evasit 45.
- Cassiodori hallucinatio 102.
- Catabulenses qui 111.
- Carabulum quid 110. 111. a *καταβάλλω* deductum 110. 111. nonnunquam pro jumentorum stabulo 111.
- Cathedra quid in amphitheatro 132. cur ita appellata 132. a. b. feminis tantum in ea locus 132. & a. b.
- Cato Caesari legem Iuliam perferenti acriter intercedens 20. 22. in carcerem truditur. 22.
- Cavea amphitheatri ima, media, summa. 127. media, quam summa, honestior 127. pullati a media summoti 127. verba ad summam caveam spectantia quae 127. altera caveae partitio quam vulgata, verisimilior 128.
- Celeritas thermarum Severianarum & Titianarum 170. b.
- Cella caldaria in gymnasiis 142. b.
- Celsus jurisconsultus notatus 151. a.
- Census: in censum dedicare quid apud Ciceronem 84. in censum deferre & referre quid differant 84.
- Ceterus sine diphthongo 108.
- Cicero Pompeio assentatur 10. a Plinio laudatus 12. a Campanis patronus, posita statua, adoptatus 12. a. b. 23. pater urbium ab Horatio dictus 13. b. ob recusatum xx. viratum exsulavit 16. ejus *σαρκασμός* in Clodium 16. Rullo vehementissime resistit 12. lex Iulia ei valde displicuit 14. in eum a Caesare Clodius instructus 23. Campanorum studium ut ab exilio revocaretur 23. Pompeius Capuae de eo restituendo decretum fecit 23. jocus in L. Gellium 25. ejus domum Clodius dedicavit 80. ubi & signum Libertatis posuit 99. de agro Campano ad jus publicum revocando frequenti senatu referre debebat 167. a. sed agente Pompeio non retulit 167. a.
- Cicero excusatur 15. restituitur & illustratur 16. b. 17. a. Cic. ad At. illustratur 20. a. b. 69. a. b. ejus orationes explanantur 23. 24. 84. 98. 99. 101. a. b. agrariae illustrantur 28. 29. Philippica 2. exponitur 25. 26. 30. Civitates aut pagi bini communiter quandoque administrati 152. a.
- Clodius xx. viratus repulsam patitur 16. cum Caesar in Ciceronem instruxit 23. Ciceronis domum a se consecratam dedicavit 80. signumque Libertatis ibi posuit 99.
- Cluverius notatur 165. a.
- Cnosia terra ab Augusto Campanis data 38. 61. 62. scutatorum xxx millia quotannis reddebat 62.
- Colisei vox unde amphitheatro arcessita 134. non ab aliquo vicino colosso, sed a colossae mole 134. & a. b. in ejus nominis explanatione doctorum hominum hallucinatio 134.
- Colonia: coloniis fere ut libertis nomina adscita 3. quid in iis vox *paterna* significet 3. colonia quid a municipio differat 4. confusa saepe haec vocabula 4. in quas milites deducebantur, non continuo militares coloniae 26. inter civiles militaresque discrimen 26. coloniae cognomento Felices 27. vide Felix. coloniae unde nomen acciperent 27. olim sibi auctoritate senatus, postea suo arbitrio nomina adsciscebant 31. quo auspicio semel deducta, iterum deducere non licebat 30. coloniae xviii lege triumvirali militibus promissae 34. coloniarum redditus in longinquis interdum regionibus 61. coloniis suum aerarium 59. vide aerarium. equester ordo coloniarum 127. earum Capitolia 161. a.
- Colonia Capua: quoties Capuam deducta colonia 5. &c. prima a M. Bruto 6. vide Brutus. secunda a Sylla 6. vide Sylla. tertiam celeberrimam Caesar deduxit 13. vide Caesar. Octavius ter Capuam colonos adscripsit 14. 34. vide Octavianus. Septimam Nero deduxit 14. 165. b. Rullus eo coloniam molitur 12. Capuae coloniae magnitudo & frequentia 17. 20. a. b. scriptores de ea magnifice locuti 20. b. colonia a Caesare Iulio eodem deducta civilis non militaris 25. Calatia a Sylla Capuae adjudicata 44. & collis Leucogaeus 45. an Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocavit 43. Campanae coloniae termini litterati 52.
- Colossus amphitheatri Campani nomen 133. etymon 134. b. quidquid in altum erectum colossus appellatum 134.
- Columnae Traianae epigraphae 57.
- Columnae amphitheatro ab Hadriano additae cui usui 71.
- Compagus quid 152. a.
- Consecrare & consecratio, vide dedicare & dedicatio. Consecratio peragenda lingua non praepedita 97. & mente constanti 98. ejus vitii Clodius accusatur 98. nec manu tremebunda 98. 99. bonorum in detestationem consecratio 99. qui ritus posito pro rostris focolo, tibicine, & capite velato peragebatur 99.

I N D E X

99. utrum opera omnia publica consecrarentur 101. 102.
 Constituere & dedicare in inscriptione synonymas posita 170. a.
 Consulares Italiae quatuor 73.
 Consules Campani 24. 25.
 Consul aliquando unicus 63. a. ὁ ἕτερος πρότερον in consulibus enuntiandis frequens 155. b.
 Contra votum in inscriptionibus quid 46.
 Cornelia lex de agro Campano locando an perlata fuerit 166. a.
 Cornelius Balbus major fort. unus e xx. viris 17. b. & 18. a. patronus a Campanis adscitus ibidem.
 Cosconius Campani agri xx. vir. 17. a.
 Costa (Caesar) laudatur 122. notatur 123. sed defenditur in additamentis 172. b.
 Crassus inter xx. viros accensendus 17. b.
 Crater olim Campania dicebatur 159. b.
 Cryptoporticus Campana 143. a. Pliniana cryptoporticus descriptio 143. a. b.
 Cultellare verbum agrarium, & de montibus dicitur 51. & a. b. origo vocis a cultro aratorio 51. a. cultellare agri inaequalitatem ad perpendicularum exigere, an acclivitatem in parvas planities diffundere 51. a. b.
 Culter, vide falx.
 Cunei quid 130. trigona Vitruvio appellati 130. a.
 Cuperus (Gisbertus) refellitur 118. a. b.
 Curatores kalendarii 60.
 Curavit pro iussit in elogiis frequens 71.
 Curia Tifata: vide Tifata.
 Curionis versatile amphitheatrum 118. 119.
 S. Cyprianus exponitur 85.

D.

Daniel cap. 111, 2. illustratur 81.
 Dari ad convivendum, vel cohabitandum quid 138.
 Dausquii hallucinatio 82. b.
 Decumanus & kardo verba agraria 41.
 Decurionum ordo senatus quoque appellatus 63. a. decuriones gratuiti qui 157.
 Dedicare vulgo idem ac consecrare 79. proprie tamen differunt 78. 80. 86. 88. 102. consecratio & dedicatio res conjunctissimae 80. 86. dedicatio, quam consecratio, patet latius 80. vera dedicationis notio 80. ex Hebraeo Graecoque sermone 81. 82. dedicare quandoque idem quod dicere 82. & a. b. proprie dedicare idem quod usui dicere 82. 83. dedicare apud veteres pro dedicare 82. & a. b. dedicativae & abdicativae enuntiationes 82. b. dedicare togam in funus 83. & b. vide toga. dedicare in sacrum quid 84. & a. b. in censum dedicare quid 84. dedicare, non dedicere apud Accium 83. a. dedicare quid apud Apuleium, Tertullianum, Cyprianum 85. saepe etiam in lapidibus idem quod ἐγκαινίζειν 86. dedicare & loco movere ἀντιθέτως posita 86. b. 87. 100. a. dedicare pro consecrare, cum

sermo de templis 86. quid dedicare domum 86. 87. statuas, imagines, tabulas, bibliothecas &c. 87. 100. a. b. pontes 87. muros 88. sua pecunia dedicare 88. etiam posteriore aetate pro ἐγκαινίζειν 88. dedicare sub ascia 89. &c. vide ascia. jus praeficiendi, qui dedicaret, olim apud populum 93. postea ad impm. translatum 93. quorum nomine alii quandoque dedicabant 94. qui dedicabat, nomen suum inscribebat, etiam si alius aedificasset 95. opera principi inscribebantur, etiam si alius dedicasset, contra vero si quis sua pecunia fecisset 95. vide inscribere. templi Capitolini dedicatio 16. quanta ambitio dedicandi & libera rep. & sub prioribus Caesaribus 95. 96. dedicationem differre irreligiosum 97. duumviri aedis dedicandae, vide duumviri. uni non duobus dedicationis negotium dabatur 91. 92. cur quandoque a duobus peragi in titulis dicitur 92. & a. b. rerum singularum dedicatio sive encaenia 102. &c. amphitheatri 102. theatri, gymnasii, bibliothecae 103. pontium, emissarii lacus Fucini, aedium, 104. epulum in dedicationibus fere semper datum 105. dedicatio pro publica conestatione 106. coena recta, aut sportulae, aut nummi in dedicationibus dati 105. nec minus in ecclesiarum dedicationibus epulae seu agapae 106. apud Graecos consecratio pro dedicatione ferme ponitur.

Dedicare idem ac dedicare apud veteres 82. & b.

Dempsterus dupliciter hallucinatur 83. a. b. & additam. 169. a. b.

Deuteron. xx 1, 5. illustratur 81.

Diana patrium numen Campanorum 119. Capuae pro Iunone culta 161. a. sub Dianae tutela venatio rustica & ludicra 120. Diana Tifatina vide mons Dianae Tifatinae.

Dicare idem ac dicere 82. & a. b.

Dio Capuae conscripsit historiam 62. a. Dio secum ipse & cum aliis conciliatur & illustratur 19. b. 22. illustratur 66. a. b.

Diphilus tragoedus in Pompeium invehitur 24.

Divi praenomine principes post consecrationem decorati 40. cum eo praenomine vix aliquando humanos titulos adsciscunt 67. 68.

Domitiani nomen erasum 65.

Donatus (Alex.) memoria falsus 104.

Dorico ordini Campano in amphitheatro locus 121. b.

Duodenarius magistrorum numerus in pagis Campanis 154. b. duodenario numero Etrusci delectabantur 154. b.

Duumviratus tempus quandiu perduravit 25.

Duumviri alias quatuorviri in eadem colonia 63. a. duumvir & praefectus juri dicundo fort. duo magistratus diversis temporibus gesti 49. 50. duumviri aedis dedicandae falso a Gutherio adstructi 91. duumviri aedis locandae faciendae 91. duumviri Campani, vide Campani.

E.

E *Ἐχάινια & ἔχωνιζαν* quid 80. 81.
 Eae & eabus pro ejus & eis 153. a.
 Ei pro ejus antiquis dictum, ut cui pro cujus,
 alii pro alius, & innumera id genus 153. a.
 ejus, cujus & similium I medium vocale non
 consonum est 153. a.
 Emisarius Fucini lacus naumachia dedicatus
 104.
 Encaeniare quid apud Latinos sequioris aevi
 80. 81. & a. b.
 Episcopus Berolasis 138. ejus sedes in Eccle-
 sia S. Stephani 138.
 Epistylia quid 108. falso columnarum capitula
 apud lexicographos 108. inter epistylum &
 trabem quid intersit 108.
 Epulum in dedicationibus fere semper datum
 105.
 Equester ordo etiam in coloniis 127.
 Equestris quid 127. in iis qui sederent 127.
 Erchempertus passim illustratus 135. usque ad
 finem capitis.
 Etrusci duodenario numero delectati 154. b.
Εὐσεβεία quid 74.
 Eutropii hallucinatio 102.
 Exactores operum publicorum, & exigere opus
 quid 158. a.
 Exilium Ciceronis ob recusatum xx. viratum
 16.

F.

F Abrettus notatus 89. 90. a. b. crux a Fa-
 bretto fixa refigitur 170. b.
 Falx in Augusti lege non messoria, sed culter
 aratorius 53. a. eadem falx in Plinii loco re-
 stituitur 53. b. falx praecedens solum incide-
 bat, qua aratrum ducendum esset 53. b.
 Favorini lexicon laudatur 19. a. b. 81. 82.
 Fausta nomina quae 162. b.
 Fayus notatur 82. b.
 Februarii *xxiiii* dies intercalaribus tantum
 annis anni extremus olim fuit 150. b.
 Felix Campaniae cognomen recens 27. Feli-
 cis cognomen unde Capuae obvenit 27.
 aliae extra Campaniam coloniae cognomento
 Felices 27. a. Sylla Felice sic dictae 27. 31.
 & c. tres coloniae Iuliae Felices 31. Felix in
 coloniis an idem quod frugifera 33.
 Feminae in amphitheatro ubi spectarent 132.
 & a. b. feminis fasum torquere per praedia
 cur lege paganica veritum 152. b. earum ge-
 nii Iunones appellati 161. a.
 Festus illustratur & emendatur 82. 83. expo-
 nitur 51. b.
 Flavium amphitheatrum a patre erectum Titus
 consecravat & dedicavit 102.
 Fortuna, vide etiam Opifera. Fortuna Metellis
 indulgentior 98. b. fortuna obsequens &
 respiciens 97. b. Romanis impensius culta
 97. b. 98. a. cum ope divina conjungitur ibid.

an eadem ac vis divina ibid. an potius vis
 divina eadem quae vis major 170. b. Neme-
 sis & Fortuna idem 98. a. b.

Forum epulo dato dedicatum 105.
 Freinshemius suppletur, 166. b.
 Frontinus restituitur & illustratur 32. & a. b.
 33. & a. b. a Goesii criminatione defenditur
 32. a. b. 39. illustratur 43. 44. 51. & a. b.
 53. & seq.
 Frontini Siculi libellus 39.
 Fasum torquere per praedia feminis cur veti-
 tum 152. b.

G.

G Ades non colonia, sed municipium 50.
 cui olim quatuorviri, postea duoviri prae-
 fuerunt 50. a. b.
 Gaditana inscriptio illustratur 49.
 Gelenius notatur 18. b.
 Gellius exponitur 84.
 Genius quomodo depingeretur 160. a. singulis
 hominibus suis genius assignatus 160. b. ge-
 niorum theologia ex Angelorum vera doctrina
 manavit 160. b. locorum singulorum genii
 160. b. 161. a. malus genius 160. b. serpens
 genii symbolum 160. a. b. Tutela eadem qui
 genius 160. b. genii marium, Iunones femina-
 rum dicebantur 161. a.
 Genfericus Capuae vastitatem attulit 139.
 Gladiatoribus alendis caeli salubritas requisi-
 ta 111. & a. b. in saginam dabantur 112. a.
 ex medicorum praeceptis victitabant, unde
 medicus ludi Gallici, maturini 112. a.
 Samnites gladiatores qui 114. ad mensam
 adhibiti 114. a. Campanis ad Romanos tra-
 ducti 114. 115. Constantini tempore desiere
 135. Gladiatorum Capuae ingens manus 20.
 a. b. 115. 171. a. b. 172. a. b. per domos di-
 stributi cum ludus eos non caperet 115. iu-
 gens ibidem eorum numerus etiam sub Cae-
 saribus 116. ars gladiatoria Capuae, quam
 Romae vetustior 58. 59.
 Goesius refellitur 21. 32. a. b. 43. 48. & a. b.
 49. 63. b. 64. a.
 Gothi a venatione amphitheatrali non abhor-
 rebant 135.
 Gracchani limites apud Frontinum qui 43. an
 Gracchus omnium primus coloniam Capuae
 collocavit 43.
 Grasserus (Iacobus) exploditur 67. a. b.
 S. Gregorii liber Sacramentorum illustra-
 tur 85.
 Guaiferius Berolasi praeficitur ab Athanasio
 143. ejusdem Guaiferii exitium 145.
 Gudianus notatur 112. b.
 Guicciardinus (Caelestinus) exploditur 121. a.
 Gutharius notatur 91. 92. suppletur 162. b.
 163. a.
 Gymnasia quibus Diis sacra 100. b. eadem
 olei distributione dedicata 103. thermae
 gymnasii pars 141. b. 142. a. b. imo gymnasia
 thermae appellatum 141. b. 142. a.
 calda-

I N D E X.

caldaria cella in gymnasiis 143. b. regio, in qua Neapolitanum gymnasium, thermensis appellata 142. a. gymnasium Campanum 141. & a. prope amphitheatrum fuit 141. b. 142. a. b.

H.

H Adrianus quantum nemo alius ad aedificia incubuit 65. 66. vetera quoque aedificia renovavit 69. huic principi aegre Antoninus Divi praenomen impetravit 65. 66. Nemaufense amphitheatrum ab Hadriano erectum 66. quando Campanum amphitheatrum refecerit 67. columnae, quas Campano amphitheatro addidit, cui usui 72. qui honores ei post mortem delati 74. operibus nomen suum non adscripsit 96. ad ejus opera plurimum contulit Antoninus 77.

Herculaneus pagus ubi fuerit 149. a. Herculanei lex pagana 149. ejus legis sententia 148. & interpretatio 149. ejusdem Herculaneensis inscriptionis fusior expositio 149. & seq.

Herodianus illustratur 125. a. 126. b.

Hesychius illustratur 134. b.

HOMERI pro Homeridi & similia 169. a.

Hoplomachi qui antea Samnites 114. b.

Horatius illustratur 12. b. 13. a. b. 169. a.

Hudrentum seu Hydrentum magis quam Hydruntum 119. a.

Hyginus illustratur, & cum fragmento agrario conciliatur 41. 42. 43. illustratur 51. b. 53. a.

I.

In eius, eius &c. vocale non consonum 153. a.

Imago, quam signum vel statua, patet latius 71.

Imperatores cognomento Divi vix aliquando humanos alios titulos adsciscunt 67. 68. imperatoris praenomen quando sul. Caesari tributum 56.

Imperavit pro jussu abest ab inscriptionibus prioris aevi 71.

Incubare Iovi quid significet 163. b.

Inpena cum elemento N aureo latinitatis saeculo scribebatur 62. a. b.

Inscribere. Qui dedicabat, etiamsi alius aedificasset, nomen suum inscribebat 95. opera principi inscribebantur 95. contra si quis sua pecunia fecisset 95. quorundam Imp. modestia nomen suum non inscribentium 96. Severus conditorum nomina in Panthei titulo servavit 96. idem in Campani amphitheatri titulo fecit Antoninus 96.

Inscriptio Allifana illustratur 118. a.

— Beneventana restituitur 52. 154. a.

— Campana agraria exponitur 52. & seq.

— Campana de apodyterio illustratur 107. & seq.

— Campana de P. Pescennio illustratur 62. a. b. & seq.

— Campana restituitur & illustratur 157. 158.

— Casinas exponitur 52.

— Fabrettiana restituitur & explanatur 170. b. itemque aliae apud eundem 163. b. 164. a.

— Gaditana explicatur 49. 50.

— Gortynensis illustratur 38. a. b.

— Herculaneensis fusius exponitur 149. & seq.

— Hudrentina illustratur 117. & seq.

— Mediolanensis explicatur 94.

— Neapolitana illustratur 112. a.

— Pontis latronis explanatur 46. & seq.

— Puteolana emendatur & exponitur 112. a. b.

— Reinesiana illustratur 74. 75.

— Romana spinosior explanatur 169. a.

— Sueffana illustratur 172. b.

Inscriptiones multae illustrantur 4 pag. 85. ad 89. & alibi passim toto opere.

Inscriptionum veterum mira brevitates, nostro aevo inepta earundem prolixitas 57.

Instaurare pro restituere an latinum: vide restituere. instaurate vias quid apud Statium 69. a. quid instaurare monumentum apud Plinium 69. a. b.

Intercalaris annus ante Caesarem qualis 150. b. & 151. a. b. alter quisque annus intercalaris fuit ibid. Februarii XXI dies intercalaribus tantum annis anni extremus fuit 150. b. annis intercalaribus a Terminalibus putandorum dierum ratio 151. a. in anno bissextili post Caesarem dies intercalaris prior, non posterior, bidui fuit 151. a. kalendae intercalares apud Ciceronem quae 151. b. kalendae intercalares priores apud eundem quid significant 151. b.

Iovia Venus unde dicta 152. a.

Iovis Tifatinus & Addiana ubi ponenda 47.

Iovus pagus 152. a.

Italia quatuor consularibus commissa 73.

Italicæ urbes quando jus civitatis adeptæ 165. b.

Iulia, coloniae Capuae nomen 14.

Iulia aqua non eadem quae Augusta 167. b.

Iulia lex agraria seu Campana Ciceroni valde displicuit 14. ejus legis capita 18. b. ea lex quid turbatum exciverit 19. 20. in eam optimates jurare coacti 22. lex Iulia agraria de terminis non movendis 168. a.

Iulia lege urbes Italicæ jus civitatis quando adeptæ 165. b.

Iuno in capitolis colebatur 161. a. pro hac de Capuae Diana culta 161. a. Iunones feminarum genii dicebantur 161. a.

Iupiter quo pacto depingeretur 161. a. Iupiter Μηναιεύς 161. b. 162. a. sceptrum Iovi peculiarare, vide sceptrum.

Iupiter, Iuno, Minerva in Rom. capitolio sub eodem tecto colebantur 161. a. itemque in coloniarum capitolis 161. a.

Iurisdictionem mittere apud Siculum Flaccum quid

quid 43. a. b.
 Ius trium liberorum unde prius arcessendum
 166. a. cuiusmodi fuerit 166. a. cum iis
 etiam communicatum, qui pauciores alerent
 166. a. imo etiam cum infecundis parentibus
 166. a. quae praemia inde redundarint 166. a.
 Iuvenalis illustratur 83. & a. b. 131. a. ejusdem
 scholiaſtes notatus 83. a.

K.

K Alendae intercalares quid 151. b. kalen-
 dae intercalares priores quid ſignificent
 151. b.

Kalendarii curatores 60.

Kardo & decumanus quid 41.

Καθίστασις de templis, *ἀνέστικς* de aris, ſignis,
 clypeis &c. 86. a. b. 87.

Καθίστασις apud Graecos quam late pateat
 101. 102.

L.

L Aborinae pars agri Campani praestantissima
 42. b.

Lampridius illustratur 169. b.

Landulſi comitis nepotes Capuam quo pacto
 inter ſe diſerint 137. 140. ſchiſma inter
 Landulſum & Landonulſum episcopos 137.
 140. 141.

Lapis auspicatus in templorum fundamenta
 conſectus 162. b. ejus rei ritus a Tacito
 deſcriptus 162. b.

Lafena (Petrus) 142. b. 171. b.

Lauredanus notatur 5. ſed excuſatur 43.

Λαζάρου quid 90. a. b.

Legata poenae nomine ab Antonino abolita 60.
 a. b.

Lentulus qui Capuae ludum gladiatorum ha-
 buit quis 171. b. fuit is cui cognomen Vaccia
 171. b.

Leo Oſtienſis exponitur 47. a. b.

Lepidus Syllae infeſtiſſimus 28. victus a Catu-
 lo in Sardinia periit 28.

Leucogaeus collis ad alicam conficiendam
 aptiſſimus 40. pro eo Neapolitanis Octavius
 annua vicena millia munerari juſſit 40. colo-
 niae Campanae praefectura 45. 63.

Lex Iulia, vide Iulia lex.

Lex pagi Herculanei, vide Herculaneus.

Libertatis ſignum in domo Ciceronis a Clodio
 poſitum 99.

Liberti raro referebantur in tribum, ſed li-
 bertorum filii fere in Palatinam 46.

Libitinenſis porta quid 110. eadem quae ſa-
 navivaria, ſive potius ſandapilaria 171. a.

Limites agri Campani 42. primarii perticae li-
 mites kardo & decumanus 41. hi in agro
 Campano alternabant 41. 42.

Linea dives in cavea quid 128.

Lipſius notatur 115. 128. & a. b. 130. & b.
 131. b. 132. & a. b. 134. & a. b. 166. b.

Livius illustratur 63. b. 64. a. b. 91. 92.

Loco movere & dedicare *ἀντιθέτως* poſita 86.
 b. 87. 100. a.

Lucanus Campanorum ager. cum P. Peſcen-
 nius Secundus Campanis recipere 62.
 ejusdem agri praestantia & latifundia 64.
 a. b. Peregrinii de eo agro ſententia 62. b.
 ubi fuerit 63. b. 64. a. b. quibus coloniis di-
 viſus 63. b. 64. a. b. ob coloniarum ſolitu-
 dinem, quibus aſſignatus fuerat a Campanis
 recuperatus 64.

Lucoferonenſe amphitheatrum 78.

Ludi quibus Diis conſecrati 101. a. ludorum
 origo ac nomen a Lydis 113. & a. b. ludos
 qui facerent optimo loco ſedebant 153. b.

Ludi ſcenici Campanorum 146. & in pagis
 Campanis 147.

Ludii ac ludiones pueri qui 113. a.

Ludus gladiatorius prope amphitheatrum 111.
 ludus Dacicus, Gallicus &c. 111. ludus
 magnus prope Flavium amphitheatrum 111.
 ludi gladiatorii extra Romanam, veluti Raven-
 nae & Capuae 111. 112. Caesaris ludus Ale-
 xandreae non ad Iulium, ſed ad Auguſtum
 referendus 112. & a. marmora de ludo Ale-
 xandrino & Dacico reſtituta & illuſtrata
 112. a. b. ludus Lentuli Capuae 171. a. b.
 172. a. b.

Lupus (Rutilius) agrum Campanum ad jus
 publicum revocare primus aggreditur 166. b.

Lustratio pagorum, vide pagus.

Lydi optimi ſaltatores 113. b.

M.

M Abillonii expoſitio anaglypti Campani
 expenditur 160. & ſeq.

Magiſter & magiſtrare quid 151. b.

Magiſtratus Campani, praetores & conſules ap-
 pellati 24. 25.

Magiſtri collegiorum, vicorum, pagorum,
 corporum, ſocietatum, fanorum &c. 152.
 a. ab his pagorum luſtratio fiebat 153. b. 154.
 a. duodenarius magiſtrorum numerus in
 Campanis pagis obſervatus 154. b.

Magnitudo Capuensis coloniae 17. 20. a.

Mancini ſana apud Feſtum quid 51. b.

Mancia operibus faciendis addita 64. 65.

Mantia Pompeio convitiatur 11.

Mantua Cremonae praefectura 44.

Manlius junior notatur 105. b. ſenior reſelli-
 tur 167. a.

Martialis illuſtratur 83. b. 169. a. 131. a.
 171. a.

Medici gladiatorum, & medicus Iudi Gallici
 &c. 112. a. vide gladiatores.

Mediolanum an novae Athenae 177. 84.

Merkedonius menſis quid 150. b. 151. a. an
 Etruſcae originis vox 172. b. inter *xxi* 11 &
xxiv Februarii immittebatur 150. b. 151.
 a. modo *xxi*, modo *xxx*, a. dierum fuit
 150. b. 151. a.

Metellus aedis Opiferae dedicatur quis 98. b.
 forteſſe cui cognomen Caprario 98. b. in
 hunc exſtat Scipionis ſcomma 98. b. Metel-
 lorum fortuna 98. b. Metellus Macedonicus
 a quatuor honoratiſſimis filiis elatus. 98. b.

MD

I N D E X.

Μηχανεύς, Iovis cognomen 161. b. 162. a.
Μηχανίτις, Minervae cognomen 161. b.
 Minerva quo pacto depingeretur 161. b. Minerva *Μηχανίτις* quae 161. b.
 Minucius illustratur 100. b.
 Missonius (Maximilianus) notatur 156. b.
Μισθώω & *μισθώμαι* locare & conducere utrumque significat 19. a. b.
 Mons Dianae Tifatinae oppidum antea ignotum 47. fort. qui Addiana in tabulis Peutingerianis appellatur 47. una ex Campanis praefecturis fuit 47. 51.
 Montes cum theatris collati 168. a.
 Monumentum Ciceronis quale sit intelligendum 69. a. b.
 Muneribus edendis Campani addictissimi 59. munus etiam pro venatione 79. a. b. 168. b. imo & pro scenicis 169. a.
 Municipales qui 165. a. in iis paterna origo censetur 165. a.
 Municipium & colonia confusa saepe vocabula 4. quid proprie differant 4. cuius municipio suum aerarium 59.
 Munificentiae notio antea ignota 118. a. dicitur cum respectu ad utrumque munus, idest gladiatores aut venationem 117. b. 118. a. 172. b.
 Muri urbium sancti non sacri 88.
 Myrmillones iidem Galli dicebantur 172. a. carmen quod iis occinebatur 172. b. Myrmillones unde dicti 172. a.

N.

N Aevius poeta Campanus 146. ejusdem epitaphium 146.
 Neapolitanis pro colle Leucogaeo Octavius vicena millia numerari iussit 40. apud eos ars palaestrica in pretio 141. a.
 Nehemias xii, 27. illustratur 81.
 Nemaufense amphitheatrum quis creverit 66. 67.
 Nemesis, vide Fortuna.
 Nero coloniae Campanae supplementum adjecit 45. 165. b. eaque est septima eodem deducta colonia. 45. 165. b.
 Nicolao Damasceno lux 114. 115.
 Nola cognomento Felix 27. 31.
 Nummi veteres illustrati 118. a. b. & alibi passim.
 Nuper quandoque pro longioris temporis intervallo 44.

O.

O Pro D in inscriptionibus 150. a.
 Octavianus ter Capuam deduxit coloniam 14. 34. &c. primum post quinquennium ab inito triumviratu 34. 35. quid propter ea turbatum sit 35. 36. xviii civitatum militibus promissarum Capua prima omnium 34. 35. Octaviusne an Lucius colonos in eas civitates deduxerit 35. 36. altera deductio post Lepidum exauctoratum instante contra Sex. Pompeium bello 37. militum sedicio

praemia sibi repraesentari vociferantem 37. ea occasione terra Cnusia & aqua Julia Campanis data 38. tertia deductio ab Octaviano jam Augusto, idest post Actiacam victoriam 39. priores duae Octaviani coloniae militares, tertia civilis an militaris obscurum. 40. eo tempore Leucogaeus collis Campanis tributus 40. ob hanc deductionem Capua Augusta cognominata 39. 40. plurimum oppidorum lacinias Campanae perticae tanquam praefecturas applicuit 44. in inscriptionibus non *ἀπλῶς* Caesar, sed cum aliquo additamento appellatur 54. 55. nihil non in coloniarum a se deductarum in gratiam fecit 62. b. Officium pro officialibus 167. b.
 Opera publica quatuor generum sacra, sancta, religiosa, profana 100. 101. utrum omnia haec consecrarentur 101. 102. ea suis singula numinibus sacra 100. & b. operum publicorum exactores qui 158. a.
 Opici unde dicti 159. a.
 Opifera eadem quae fortuna 97. & a. b. Harduini opinio rejicitur 97. a. falso plerisque Iuno intelligitur 97. a. Diana etiam Opifera appellata 97. a. b.
 Orchestra quid 126. 127. quibus in ea locus 127. cur linea appelletur 131. a.
 Ordines architectonici omnes in Campano amphitheatro 122. a.
 Ordo Tuscanicus, vide Tuscanicus.

P.

P AEanius notatur 172. b.
 Paganalia & paganicae feriae quid 153. b. paganici dii qui 153. b.
 Pagiscitum rectene dictum 149. b.
 Pagorum lustratio 153. b. 154. a. a pagorum magistris fiebat ibid. non tam mense Maio, sed & Iunio 154. a. pagorum magistri 152. a. in pagis Campanis duodenarius magistrorum numerus observatus 154. b. pagi bini communiter quandoque administrati 152. a. in pagis fortasse a Terminalibus dies computabant 151. b.
 Pagus Herculaneus, vide Herculaneus.
 Palatina tribus, in quam libertorum filii ferme adscribebantur 46.
 Parastaticae rectae scribendi ratio 71. a. b.
 Paterculus exponitur, & a falsa emendatione vindicatur 15. a. b. 16. a. 38. 39. 61. 62. a. 171. a.
 Paterna in coloniis quid significet 3.
 Patronis statuae ponebantur 12. a.
 Paullus jurisconsultus illustratur 83.
 Pausaniae sententia defenditur 75. 76.
 PEQVNIA pro pecunia in faxis non raro 151. b.
 Peregrinus (Camillus) notatur 29. a. b. 51. b. 53. & seqq. 59. a. b. laudatur 58. 62. b. 63. a. ejus opusculum de amphitheatro perit 121.
 Peregrinus (Camillus) primicerius, poeta eximius in theatri ruinis rusticabatur 155.
 Pertica quid a praefectura differat 41. perticae limi-

limites primarii, kardo & decumanus 41. hic ad orientem dirigebatur, ille ad septentrionem 41. 42. perticae termini erant clippi inscripti 51.
P. Pescennius Secundus Lucanum agrum Campanis recuperavit 62. huic Capuae ex S. C. statua ponitur 63. b. Pescenniana inscriptio 62. a.
 Peutingeri tabulae illustrantur 47.
 Pighius notatus 12.
 Piso inter xx. viros annumeratur 17. b. una cum Pompeio Capuae duumviratum gessit 24.
 Pius cognomen Antonini, vide Antoninus.
 Placentinum amphitheatrum incensum 167. a.
 Plinius illustratur 40. 42. a. b. 44. 45. 46. 69. a. b. 97. 98. a. b. Plinio vera lectio asseritur 53. a. b.
 Plinius junior illustratur 92. 103. 104. 169. a.
 Plutarchus explicatur 25. illustratur 171. b. 172. a. b.
 Podium quid 126.
 Polybius illustratur 59. a. b.
 Pompeius M. Brutum perfide interfecit, propter quod ei constat invidia 9. Cicero Pompeio assentatur 10. Mantia Pompeio convitiatur 11. inter Campanos xx. viros annumerandus 17. b. duumvir Capuae decretum fecit de restituendo Cicerone ab exilio 23. Diphilus tragoedus in eum invehitur 24. Consul unicus prodit 63. a. egit cum Q. Fratre ne Cicero de agro Campano ad jus publicum revocando referret 167. a.
 Sex. Pompeius apud omnes gratus 35.
 Pontes circensibus editis dedicati 104.
 Pontificium jus vulgo Romani ignorabant 101.
 Popularia in amphitheatro quid 127. compledebantur etiam equestria 128. 130. b. 131. a.
 Portae urbium an sanctae 101. 170. b. 171. a.
 Porticus in theatris quae sint intelligendae 152. b.
 Porticus interiores amphitheatri tenebricosae 125.
 Portulae amphitheatri per quas ferae emittebantur 126.
 Possinus refellitur 171. a.
 Praecinctiones quid in amphitheatro 128. & a. cui usus 128. ipsarum numerus 128. & a. frustra in podio praecinctionem admittit Lipsius 128. a. b. cardines balteorum etiam appellatae 130. b.
 Praefecti juri dicundo 48. & c. ii sunt qui sive Roma ad Romanas praefecturas, sive a coloniis ad colonicas praefecturas mitterentur 48. & seq.
 Praefecturae Campanae quatenus fuerint 44. praefecturae colonicae etymon ex Siculo Flacco 47. praefecturae colonicae diversae prorsus sunt a praefecturis Romanis 49. praefecturae campanae paulatim pessum iverunt 45.
 Primus & solus quid 119. b.
 Propylaeum Campani amphitheatri 72. 168. b.

an in Flavio amphitheatro fuerit 71.
 Proscenium theatri Campani 158. quis fuerit hujus operis redemptor 158.
 Psalmi XIX titulus illustratur 81. 104.
 Psalmus LXXIV illustratur 90. a.
 Pullati a media amphitheatri cavea rejecti 127. in summa cavea collocandi 132. & a. pullati iidem qui lacernati 169. b.
 Pullus non idem ac sordidus 169. a.
 Puteanus notatur 15. a. b. 150. b.
 Puteoli modo colonia, modo iterum municipium 165. a. a. Puteolanis ars palaestrica in pretio habita 141. a. Puteolana inscriptio, vide inscriptio Puteolana.

Q.

Q Vaestores coloniarum 60. quaestores provinciarum Italiae 60. quaestor Calenus cui Campania provincia obtigerat 60.
 Quasi se pro quasi si 153. a. b.
 Quatuordecim gradus equiti assignati 127. in quatuordecim sedere quid 127.
 Quatuorviri aut duoviri coloniis praerant 50. a. b.
 Quinqueviri pro xx. viris apud Cic. irrepserunt 17. & a. b.

R.

R Adelchis cum foederatis Saracenis Capuam redegit in cinerem 139.
 Redemptor operum publicorum quid 158. non tantum is qui opus faciendum, sed etiam qui tuendum conducebat 163. b.
 Reges in campo Martio sepeliri mos erat 28.
 Regio non semper idem ac provincia 141. b.
 Reinesius a Fabretti censura vindicatur 89. notatur 105. a. 172. b.
 Relictus ager idem quod non assignatus 38. 39. 61.
 Relinquere & assignare, verba agraria 38. 39. 61.
 Respublica passim in inscriptionibus de quovis minimo oppido 63. a.
 Restituere, quam instaurare aedificia, castigatius dicitur 68. 69. imo apud veteres instaurare nunquam de aedificiis 68. 69. & a. b. 168. a. b.
 Rigaltii prava emendatio 48. a.
 Romani impensius Fortunam colebant 97. b. 98. a.
 Rullus tribunus pl. coloniam Capuam molitur 12. huic Cicero vehementissime restitit 12.

S.

S Acer locus quid a sacrario differat 93.
 Salernitanis ager Lucanus divisus 64. a. b.
 Salmastii prava emendatio 48. a. Salmastius refellitur 50.
 Samnites gladiatores, vide gladiatores.
 Sanavivaria porta corrupte pro sandapilaria 171. a.
 Sancta quae proprie dicantur 93.
 Sanfelicius (Antonius) notatur 121. a. excusatur

fatur 156. & a. b.
Saraceni Campanum amphitheatrum illaefum
 servarunt 139.
Satelliae inscriptio illustratur 107. **Satellia** gens
 parum nota 107. 108.
Scalaria seu itinera quid in amphitheatro 130.
 priora scalaria orchestram non transcende-
 bant 130. a. scalariorum initia & fines non in
 gradibus, sed in praecinctionibus 131.
Scalarum series in amphitheatro quo pacto di-
 rectae 129.
Scenici ludi, vide ludi.
Sceptrum Iovi peculiare 161. a. b. quale id
 fuerit 161. a. b. in foederibus feriendis
 sceptrum pro Iovis simulacro adhibitum
 161. a. b.
Scholiastes Iuvenalis notatus 83. a.
Scipionis dictum in Caprarium 98. b.
Senatus consulto cognomina urbibus impone-
 bantur 34. senatus pro ordine decurionum
 quandoque ponitur 63. a.
Sepulcra urina temerare vetitum 104. a. b.
Serpens Capuae insigne 159. a. b. Genii sym-
 bolum 160. a. b. ad vetandam urinam de-
 pingebatur 163. b.
Severus conditorum nomina servavit in Pan-
 thei titulo 96.
Sexviri Augustales saepe plures quam seni 63. a.
Sicopolis a Campanis aedificata 137.
Siculus Flaccus illustratur, & a pravis emenda-
 tionibus vindicatur 48. 49. & a. b.
Signa translata ex abditis locis vel ex obscuro
 loco quid significant 170. b.
Sigonii aberratio 6. &c. idem refellitur 27.
 28. 29.
Silius illustratur 64. b.
Somnia in aede Capitolina captandi mos 163.
 a. b.
Sordidus non idem ac pullus 169. a.
Spartianus illustratur 67. ex Pausania 125. b.
Specus amphitheatri subterranea cui usui 126.
Spoliarium, vide apodyterium.
Statilius Taurus primus Romae mansurum
 amphitheatrum posuit 58.
Statius exponitur 69. a. cum Etymologo colla-
 tus 134. b. 144. a.
Statuae patronis ponebantur 12. a. statua Syllae
 quandiu pro rostris steterit 30. statuae inter-
 dum deorum, saepissime hominum, signa
 deorum tantum 105. a. b. statuis & elogiis
 clarorum virorum duntaxat in amphitheatro
 locus 140. a. b.
Stellatis ager, an Caesare coloniam deducente,
 ἀνέργαστος fuerit 18. a. b.
Strabo illustratur 111. a. b. 112. a. b.
Suetonius explicatur 18. a. b. illustratur 86.
 87. 104. 105. 131. a. 132. b. 141. a. b. ex-
 ponitur 131. a. 169. b.
SVNT in antiquis elogiis quandoque redundat
 153. a.
Sylla acerrimus hostium insectator 6. civitates,
 quae contra ipsum arma sumserant, agro mul-
 tavit 6. ejus colonia campanam praefectu-

ram retinuit 7. eademque diu stetit 8. ejus
 acta non fuerunt rescissa 28. huic Lepidus
 infestissimus 28. Calatiam Capuae Sylla
 adjudicavit 29. 44. ejusdem statua pro rostris
 quandiu steterit 30. Syllae funus apparati-
 simum 28. Felix cognominatus 27. 30. &c.
 Syllae colonia impedimento fuit, quin Cae-
 sar novam transcriberet 31.
Syllanis possessiones nunquam ademptae 28. 29.
 Σύλλαοι dii 161. a.

T.

T Arracinae terminus litteratus 52. **Tarra-**
 cina colonia a Iulio Caesare deducta
 56. 57.
Tempestatibus res divina fiebat 170. a. iisdem
 templum exstructum 170. a.
Terminalia quid 150. b. terminalia sacra
 154. b.
Termini litterati Campanae coloniae 51. &c.
 una omnium inscriptio 52. hi termini ad
 Caesaremne patrem an ad filium referendi
 52. &c. ab Iulio positos fuisse verosimilius
 53. 54. 55. cur diu post deductam a Caesare
 coloniam positi 56. terminos qui tolleret
 eos occidere permissum 154. b. lex Julia
 agraria de terminis non movendis 168. a.
Tertullianus illustratur 85. 130. b. 131. a.
 132. & a.
Theatra ludis dedicabantur 103. in his nun-
 quam exhibita venatio 103. a. theatrum Pom-
 peii non venatione, sed ludis dedicatum 103.
 a. vela in theatris: vide vela. theatra olim
 Romae disiecta, aut sine sedilibus permixta
 147. quae sint eorum porticus 152. b. cum
 montibus collata 168. a. θέατρα apud Grae-
 cos etiam amphitheatra denotant 66. a. b.
Theatri Campani vestigia 155. quo tempore
 exstructum 156. quo curante 155. 156. pro-
 scenii ejusdem theatri redemptor quis fuerit
 158.
Θεῶν βλαβὴ & ἀσφάλεια quid 170. a.
Thermae Romanorum ad modum provincia-
 rum exstructae 142. a. thermae pars gymnasii
 141. 142. a. b. imo gymnasium thermae ap-
 pellatum 141. b. 142. a.
Thermenis regio Neapoli ubi gymnasium 142.
 a. vide gymnasium.
Tifata quid significant 51. & b. Tifata Curia
 idem sunt ac iliceta Curii 51. b.
Tillemontii sententia expenditur 67.
Toga. veteres togati efferebantur 83. & a. b.
 quae quidem toga alba, non pulla ibid. toga
 pallens eadem ac obsoleta & sordida 83. b.
 dedicare togam in funus, idem quod encae-
 niare 83. & b. non vero in funeris impensas
 infumere 83. toga nova mortui efferebantur
 169. b.
Traianae columnae epigraphe 57.
Threces a Threcedica armatura appellati 114. b.
Cn. Tremellius unus ex Campani agri xx. viris
 17. a.

I N D E X.

Tribulis pro tenuioris fortunae homine 169. a.
Tribunitia potestas quando Antonino collata 77.
Tribus Palatinae in hanc tribum referebantur filii libertorum 46.
Tricipitina Varronis 17. b.
Trigona quid apud Vitruvium 130. a.
Trium liberorum jus : vide jus.
Triumvirali lege Capua colonia destinata 24.
Turbae ob legem Iuliam excitae 19. 20.
Turnebus notatur 8. 9.
Tuscanicus ordo omnium simplicissimus 122. b. ejus characteres 122. a. b. inam saltem partem in amphitheatro Campano obtinuit 122. a. b. cur hunc ordinem Campani affectarint 122. a. b.
Tutela eadem qui Genius 160. b.
Tympanum quod machinae genus 162. a.
Tyrrheni iidem ac Campani apud Damasce-
 num 115.

V.

V Andalaet ichediasma de consecrationibus ethnicis 99. & a. b. 100. a.
M. Varro unus e xx. viris 17. b. emendatur 17. a. illustratur 150. b. Varronis tricipitina 17. b.
Vela in theatris a Campanis primum usurpata 147. Q. Catulus Romam induxit 147.
Velleius, vide Paterculus.
Venatio Campanorum 119. venatio rustica & ludicra sub Dianae tutela 120. munus pro venatione 79. a. b. 168. b. venationi amphitheatrali sub Gothis honos 135. vide theatra.
Venus Iovia unde dicta 152. a. Venerus, Cere-
 rus, Honorus antiquae dictum casu patrio 152. a. AD. VENEREM quid 169. a.

Versus in Caesarem vulgo jactati 18.
Vespasianus Romanum amphitheatrum con-
 struxit 58.
Via Campana cum Ostiensi conjuncta 118. b.
Victores Campaniae qui 116. 117. a Curione
 primum Romae, iidem Capuae a Bassaeo
 producti 118. 119. quos quidem Bassaeus ex
 universa Campania pretio excivit 119.
Vigintivirorum Campanorum catalogus 17.
 a. 18. a.
Virgilius illustratur 131. a.
Vis divina eadem ac vis major, i dest tempestates
 170. a.
Vitruvius illustratur 128. b. 130. a. 134. b.
Vlpiano vetus lectio asseritur 84. 85.
Vniversitas idem ac pertica 41. quid differat a
 praefectura 41.
Vomitaria seu aditus in amphitheatro 129. non
 alibi quam in praecinctionibus patentia 129.
 superiora duplo plura quam inferiora 131. & b.
Vorlasci, vide Berelasis.
Vossius notatus 132. b. ejus etymologicon
 suppletum 113. b.
Vrbana, Campana praefectura 44. 45.
Vrbibus ex S. C. cognomina imponebantur 34.
 urbes Italicae decem & octo coloniae desti-
 natae 34. urbibus agro multatis aliqua tamen
 agri pars publice relicta 60. 61. urbes Ita-
 licae lege Iulia jus civitatis assecutae 165. b.
Vrina sepulcra temerare vetitum 164. a. b. ad
 illam vetandam anguis depingebatur 163. b.
Vrsinus notatur 15. a. b.

X.

X Iphilini indiligentia 103. a. b.
 Xylander notatus 171. b.

E R R A T A.

In epistola dedicatoria pag. 4. lin. 11. pro &

p. 3. l. 24. Martia
p. 19. col. 2. lin. 28. fines
ibid. l. 30. an non
p. 24. l. 23. Difilus.
ibid. l. 34. an non
p. 31. l. 8 fuerit
p. 44. l. 10. Testus
p. 59. l. 26. Saborentes
p. 62. col. 2. l. 8. auctore Plinio Papiriano &
p. 63. col. 2. l. 11. est
p. 70. l. 20. prodit
p. 103. col. 1. l. 9. appellavit
p. 106. l. 23. festa
p. 109. l. 12. inscriptionibus.
p. 112. l. 8. & 9. dele puncta omnia in illis verbis
p. 118. col. 1. in inscriptione Allifana lin. 8. rescribe :
p. 119. l. 1. simul-atque
p. 121. col. 1. l. 8. Galeotta
p. 136. l. 1. Berfilas
p. 141. col. 1. l. 13. Bassaei
p. 147. l. 4. post mansit adde
p. 149. post finem l. 25. adde
p. 155. in versibus Peregrinii v. 5. palaggi

rescribe eo.

Martius
 sine
 an
 Diphilus?
 an.
 fuit
 Festus
 Saborenses
 corrige auctoribus Plinio, Papiriano, &
 esset
 prodit
 appellavit
 rempla
 inscriptionis
 GLADIATORESQVE &c.
 REP. HS. XIII. N.
 simul-atque
 Galeottus
 Berolasis
 Bassaei
 adeo
 ludi
 palagi

